

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Veszteségek és demográfia a Nagy Háborúban

HÁROM FALU ESETE (GYOMA, KISZOMBOR, SAINT CHRISTOL LES ALÈS)

nka

– MMXVIII TAVASZ –

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KISPÁL RICHÁRD, LENGYEL ÁDÁM, SÁNTA TAMÁS, SZABÓ SÁNDOR

Számunk a Belvedere Meridionale Alapítvány, az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriairt Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36/62-546-252

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Veres Ildikó, Computerium Kft.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék – Contents

TANULMÁNYOK – STUDIES

GAUSZ ILDIKÓ

French tragedy in the Hungarian theatre. Dominique Gaspard's Mercuriade. (1605)

DOI 10.14232/belv.2018.1.1 5

DÁVID BENJÁMIN

Gyoma hősi halottai az első világháborúban

Military Losses of Gyoma in the Word War I.

DOI 10.14232/belv.2018.1.2 21

KÖRÖS ÁKOS

Kiszombor veszteségei az első világháborúban az anyakönyvi vizsgálatok alapján

Casualties Of Kiszombor in the First World War

DOI 10.14232/belv.2018.1.3 35

FLOUTIER, JÉRÉMY

Az első világháború veszteségei egy dél-franciaországi faluban: Saint Christol esete

The Great War Losses in a Village of Southern France: the Case of Saint Christol les Alès

DOI 10.14232/belv.2018.1.4 45

GORCSA OSZKÁR

Hadifoglyok és a Nagy Háború. Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában

POWs and the Great War: Captivity in Austria–Hungary

DOI 10.14232/belv.2018.1.5 56

MAROSVÁRI ÁTTILA

A nemzeti bizottságok Makón az 1956-os forradalom idején

The National Committees in Makó during the 1956 Revolution

DOI 10.14232/belv.2018.1.6 77

GÁL JUDIT

Iohannes Lucius és hagyatéka

Ivan Lučić-Lucius and his heritage

DOI 10.14232/belv.2018.1.7 114

SÁNTA TAMÁS

Integrációs dilemmák a magyarországi NEET populációval kapcsolatban

Integration dilemmas relating to the Hungarian NEET group

DOI 10.14232/belv.2018.1.8 127

KÖZLEMÉNYEK – PUBLICATIONS

OLÁH ANDRÁS PÁL

A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő Magyarországra vonatkozó felderítése,
valamint a szövetséges légitámadások általános fotókiértékelése a II. világháború idején

The Mediterranean Allied Air Force's Intelligence and the Photographic Interpretation

of Allied Air Raids in World War 2

DOI 10.14232/belv.2018.1.9 146

TÉKA – REVIEW

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

A Nagy Háború alulnézetből

The Great War from below

DOI 10.14232/belv.2018.1.10 169

GERGELY ANDRÁS

Szegedről Szegedre. Review essay a valláskutatás és szakrális néprajz kiadványköréből

From Szeged to Szeged. A review essay

DOI 10.14232/belv.2018.1.11 172

LAKATOS ARTÚR

A mikrotörténelem módszertanáról

About the Methodology of Microhistory

DOI 10.14232/belv.2018.1.12 189

GAUSZ ILDIKÓ

ildiko.gausz@ek.szte.hu

PhD candidate

French tragedy in the Hungarian theatre

Dominique Gaspard's *Mercuriade* (1605)

ABSTRACT

The drama is one of the important historical sources of early modern national self-interpretations. After the Long Turkish War (1591–1606) historical dramas are able to enhance patriotism and patriotic education. The tragedy entitled *Mercuriade* written in 1605 by Dominique Gaspard puts on stage Philippe-Emmanuel de Lorraine, Duke of Mercœur (1558–1602) when he, after the conciliation with Henry IV and leaving the Catholic League, entered into the service of Rudolf II in 1599 and joined the anti-Turkish fights in Hungary. After his death Duke of Mercœur became a mythical hero and his memory was even mentioned at the end of 17th century. *Mercuriade* can be considered a masterpiece of 17th century school drama, through which it is possible to study the particularities of plays written with a didactic purpose for the students.

KEYWORDS

Long Turkish War, historical drama, Dominique Gaspard, *Mercuriade*, Philippe-Emmanuel de Lorraine, Duke of Mercœur, Catholic League, school drama

DOI 10.14232/belv.2018.1.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gausz, Ildikó (2018): French tragedy in the Hungarian theatre. Dominique Gaspard's *Mercuriade*. (1605). *Belvedere Meridionale* vol. 30. no. 1. 5–20. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

The manuscript No. 687¹ of the *Condé Museum in Chantilly* is a volume of nearly three hundred pages without earlier source indication than the 19th century. It contains fifty-four different works in verse or prose written in the same handwriting. The running head and the continuous texts suggest that these texts were not included in the same volume without a thematic relationship. Among the French-language works, dating from the period between 1501–1623, sixteen items, taking up the first two thirds, are – with a few exceptions – literary texts, the rest (as well as the 5th, 6th, 13th item) is political and satirical writing about Louis XIII's reign dating mostly from the period between 1620–1622. This corpus from Lorraine also includes three tragedies, namely Fronton du Duc's *Pucelle*, Jean Robelin's *Thébaïde* as well as Dominique Gaspard's *Mercuriade*,² the subject of this paper.

The drama is one of the important historical sources of early modern national self-interpretations and images featured about other nations. In 1553, the first French tragedy, Étienne Jodelle's *Cléopâtre captive* [The slave Cleopatra] was published and this event at the same time indicated the beginning of the *humanist* tragedy and the historical theme on stage.³ In the 16th century the Italian directing habits significantly transform the traditional acting following the Antique model based on medieval traditions.⁴ Theatre is not only a literary genre, as historical dramas, especially those about national history, are able to enhance patriotism and patriotic education. We can speak about historical plays from the 16th century the earliest, but their number increased after the Long Turkish War (1591–1606), that is at the end of that century. When faith is threatened and there is uncertainty historical dramas become symbols of cohesion and hope in religious plays.⁵ The theatrical performance reflects the spirit of the age and provides many details to historians about the period when the Ottoman advance could still be a real danger even in West Europe. The situation of France was unique in the sense that Francis I and his successors established an Ottoman alliance system aimed at restraining the Habsburg hegemonic aspirations. However, the feeling of danger also existed in French thinking implicitly which can be seen in many tracts written in that period. The Hungarian campaign of Suleiman is a beloved topic of these writings and their anti-Ottoman tone is already indicated in the titles of these pamphlets. At the same time, in the central and eastern parts of Europe, the literature on Turkish threats is embedded in different context, because of the very realistic and perceptible threat.⁶ For such reasons, in Hungary, for example, school play had a special, dominant role, since two thirds of the country were under Turkish occupation until the end of the 17th century, neither Italian nor German road-companies ventured into the country.⁷

The tragedy entitled *Mercuriade*, besides its significance in Theatre History, is worthy of special attention because not forgetting its Lorrainian roots, it puts on stage Philippe-Emmanuel de Lorraine,

¹ Manuscrits de la bibliothèque du château de Chantilly, Recueil de pièces en vers et en prose, Ms. 687. Papier. 294 feuillets. 330×210 mm. Reliure veau fauve. Pamphlets historiques, pièces pour la plupart relatives à la Lorraine.

² Musée et bibliothèque du château de Chantilly, Ms. 687. Fol. 95v-129r. *La Mercuriade*, tragédie en cinq actes et en vers, par frère Dominique Gaspard.

³ POSTERT 19.

⁴ BIRKÁS 1927. 74.

⁵ VARGA – PINTÉR 2000. 47.

⁶ STAUD 1984. 6.

⁷ Even at the end of the 18th century there were several school dramas with a historical subject which studied the Long Turkish War looking back more than two hundred years. September 8th, 1772. in the Paulian college in Pápa the history of Vallonian mutiny was played. The printed program of the performance prevailed under the title: *The capture of the city of Pápa*. See: VARGA – PINTÉR 2000. 153.

Duke of Mercœur (1558–1602) when he, after the conciliation with Henry IV and leaving the Catholic League, entered into the service of Rudolf II in 1599 and joined anti-Turkish fights in Hungary. After his death he became a mythical hero and his memory was even mentioned at the time of reoccupation of Buda, at the end of 17th century, but this tragedy (or dramatized epic) is originated when his legend started to emerge in Lorraine. The tragedy about Duke Mercœur's exploits and death was written in 1605 based on Dominique Gaspard's personal memories, as well as reports and propaganda materials, including Alphonse de Ramberviller's writings that occurred in abundance 3-4 years earlier. In the edition of *Dévots Elancemens du poète chrestien* [Devout chagrins of a Christian poet]⁸ and the *Larmes publiques* [Public tears]⁹ there is a three-page-long dedication addressed to the readers summarizing the Hungarian adventures of the Lorrainian hero based on four different events. The first is that Kanizsa is occupied by the Turks in the fall of 1600, then they attack Mercœur's troops forcing their retreat. The second occasion happens in September 1601 when his soldiers take two Imperial fortresses, Csikvár and Csókakő, and then Székesfehérvár. The third event describes the recurring fighting, the upheaval in the enemy camp, the Turkish decampment and the death of their leaders. The fourth thematic argument refers to Mercœur's personal destiny, to his intention to return to Lorraine and then to his sudden death. This short recommendation to readers is just as much as *Mercuriade*, in other words, Dominique Gaspard's work is nothing more than Ramberviller's recommendation. Everything, including place and personal names is in it, actually is built around this four axes, so that we can be sure that the author read the 1603's edition of *Dévots Elancemens* and that Alphonse de Ramberviller was the inspiration for *Mercuriade*.

Dominique Gaspard wrote the *Mercuriade* in Lamarche in 1605 as a simple Trinitarian monk. Very little is known about his life but it is known that he was born in Châtenois¹⁰ in 1583 and studied in the Trinitarian Monastery of Lamarche.¹¹ The Trinitarian monastery of Lamarche, founded in 1239 by Henry II, count of Bar (1214–1239), was the scene of great clashes during the religious wars, partly due to its location at the French-Lorrainian border, partly because of the disorderly atmosphere and moral decline of the convent. It is certain that after 1605 Gaspard did not stay in Lamarche since in 1607 he published a leaflet in Paris for the death of Charles of Lorraine,¹² bishop of Metz and Strasbourg, younger son of Charles III, Duke of Lorraine (1545–1608). In this poem, in addition to the usual reproaches to „*cruel death*”, he poeticizes the merits of the deceased person, which in all respect condescend with a descendant of Charles the Great and Godfrey of Bouillon. In Paris, he most probably lived in the Saint Maturinus monastery of the Latin Quarter in the immediate vicinity of the university. At that time, he did not yet have any political experience, he went to Turkey and North Africa later, around 1610.

⁸ Les Dévots élancements du poète chrestien, présentés à très chrestien, très auguste et très victorieux monarque Henri III, roy de France et de Navarre. Pont-a-Mousson, par Melchior Bernard, 1603.

⁹ Les Larmes Publiques Sur Le Trespas de ... Philippe Emanuel de Lorraine ... Lieutenant General ... es armées d'Hongrie contre les Infideles. Avec Le Polemologue, ou Priere guerriere dont il usoit, & le narre de la Pompe funebre, faicte en ses obseques a Nancy. Pont-a-Mousson, Melchior Bernard, 1602.

¹⁰ Châtenois (Vosges department) originally was part of the Duchy of Lorraine and his the first capital about thirty kilometres north from Lamarche. For the biography of Dominique Gaspard see CULLIÈRE 2009. 18–27. Henceforth the published texts from the tragedy were taken from the edition of Cullière.

¹¹ The convent of the Trinitarians dealing with the redemption of Christian captives was established by hermits St. John de Matha, baron of Provence (1160–1213) and Felix de Valois (1127–1212). They were named Mathurians in France because their Monastery was close to the chapel of Saint Mathurin in Paris.

¹² GASPARD 1607.

In 1613 he published a small pamphlet¹³ on the vicissitudes of his Algerian mission saying thanks – according to the age – to Charles III for the financial support he received for two literary works, including *Mercuriade*. This work indicates his interest in the Ottoman invaders. He outlines the cruel trials of the Christian prisoners of the Turks before their release, and publishes a letter written by a Spanish Trinitarian detained in Algiers. In the opening lines Gaspard – addressing the General of the Order – also writes that he wanted to publish his work because he thinks it has a great significance for universal Christianity. We also know that at this time he became the secretary of Louis Petit¹⁴ the new General, elected on July 7, 1612 and after filling this position returned to Lorraine in 1616. Here, after the death of Pierre de Brye, he received a pastoral assignment. The reform movement inside the Trinitarian order created a number of conflicts, and as a result in 1622 Louis Petit General sent for the pastor of the problematic monastery of Lamarche, and then suspended Dominique Gaspard at the beginning of 1626.¹⁵ After some litigation, in 1627, Gaspard gave up his position and went to Paris. By this time he once again exploited his poetic talent incited by the death of the young-died Marie de Bourbon-Montpensier (1605–1627), Duchess of Orléans¹⁶ in the form of a dialogue between the royal court and Death.

Although Nicolas de Montreux (1561–1610),¹⁷ French poet, novelist and playwright has two Antique mining tragedies that are based on events of the period with clearly applicable allusions to Mercœur's feat, the plays of the era are basically still the revitalizations of the Greek-Latin dramas. One of the major peculiarities of *Mercuriade*, however, lies in the fact that it is one of the rare tragedies that elaborates on events of its period. We can predict even without a more precise exploration of its literary sources that the author plagiarizes significantly and skilfully build his borrowings into his work. It is likely that this play was written for a stage of an educational institution, because it can be said that school plays in the 16th and 18th centuries were a pan-European phenomenon.¹⁸ In any case, it perfectly meets the requirements of school plays, and contrary to the tragedies typical of the era,¹⁹ was written without any further political intentions, its sole purpose was to glorify Duke Mercœur. In the first act²⁰ Mercœur is compared to Skanderbeg²¹ and refers to it in several places that like the House of Lower Lorraine²²

¹³ GASPARD 1613.

¹⁴ CULLIÈRE 2009. 21.

¹⁵ DESLANDRES 1903. 238–240.

¹⁶ GASPARD 1627.

¹⁷ La tragédie de Cléopâtre. Paris, G. Des Rues, 1595.; La Sophonisbe, tragedie. Rouen, Raphaël Du Petit Val, 1601.

¹⁸ TŰSKÉS – KNAPP 2007. 343.

¹⁹ CHANTELOUVE [n. d.]; MATTHIEU 1589.

²⁰ CULLIÈRE 2009. 69.194.

²¹ The comparison of the two characters can also be found in works of Ramberviller and Montreux. See: DE RAMBERVILLER 1602. 12., 16.; resp. de MONTREUX 1608. 685. Later, in 1689, Bruslé de Montpleinchamp mentioned Scanderbeg in his work written on the Duke Mercœur among the famous Turk-destroyer heroes, besides the Hunyadis. See: BRUSLÉ DE MONTPLEINCHAMP 1689. 2.

²² The House of Lorraine descended from Guillaume de Boulogne, the brother of Godfrey of Bouillon. The annalists initially mixed up the Upper and Lower Lorraine dynasties which originated from the division of the Empire of Lothair II. Later they wrote that Duke Adalbert, and his brother, Gérard d'Alsace, the Dauphin come from the branch of the Dukes of Metz. They were members of the Upper Lorraine dynasty nominated by Henry III, Holy Roman Emperor. On the other hand, Godfrey of Bouillon was originated from the House of Lower Lorraine (later the Duchy of Brabant).

descended from Guillaume de Boulogne and his brother, Godfrey of Bouillon,²³ Mercœur himself is a descendant of them.²⁴ Gaspard lists masterly the main exploits of the Duke into the lines of the introductory dialogue between Mercœur and Rudolf Emperor.²⁵

Lorraine is my country, Mercœur is my name,
 Lorraine is my cradle, France is my glory,
 Philippe is my first name, as Emmanuel the second,
 I am a descendant of Godfrey, whose fame is spreading
 from the East to the black West, when forced
 his will on the great Jerusalem.
 The great prince, Charles,²⁶ is my first cousin,
 who was a peaceful ruler of Lorrainians,
 I am the last Valois Henrik's brother-in-law,
 who wore the yoke of Gauls in France,
 I am the son of the great Vaudémont, who made
 his glorious memory immortal in the sky with many victories.²⁷
 I am the one who showed the strength of my
 animated arms to the formerly lucky Bretons,²⁸
 and to the bloodthirsty Swiss in their striped uniforms,
 who left their cantons to attack the French troops.²⁹
 The Lorrainians, Bretons, Germans and Picardians³⁰
 can testify how good a soldier I am.³¹

Mercœur is depicted as an ideal strategist who is good at several scientific fields,³² who is defended by Pallas Athene and Mars³³ and who, after his death, is characterized with the greatest respect by Archduke Matthias.³⁴ The Turkish Kiaia also refers to the great victor

²³ CHAMPIER 1510.

²⁴ CULLIÈRE 2009. 71.242., 83.519.

²⁵ CULLIÈRE 2009. 71.239–256.

²⁶ Charles III, Duke of Lorraine (1543–1608)

²⁷ Nicolas of Lorraine, Duke of Mercœur, the father of Duke Mercœur may have played a role in the occupation of the Three Bishoprics (Metz, Toul and Verdun) in 1552 and in the preparation of the Peace of Cateau-Cambrésis in 1559.

²⁸ Refers to the victory at Craon, 23rd May, 1592.

²⁹ Refers to the battle at Dormans (10th October, 1575) when Duke Guise repulsed one part of the troops of John Casimir, Count Palatine of Simmern where many Swiss mercenaries were serving. In that time Duke Mercœur was only the marquis of Nomeny and took part in his first campaigns on the side of Henry I, Duke of Guise.

³⁰ Refers to the battle in September, 1580 in La Fère which made it possible for the Royal troops to recapture the strategically important protestant location.

³¹ As far as Mercœur's heroic military deeds Gaspard is using the text of Francis de Sales when describing the different battles. See: DE SALES 1767. 204.

³² See: RAMBERVILLER 1602. 15.

³³ According to the words of Archduke Matthias Mercœur is the embodiment of the mind (Athena) and power (Mars), 83.532–533, 147–148.2313–2314, 147.2285–2286. (conf. 121.1613–1614.), the Kiaia compared him to Mars (111.1344).

³⁴ The Scourge of Ottomans (*le fléau des Ottomans*, 2327), Pearl of Lorrainians, the Honour of our weapons./ the Phoenix of our age, the Gendarme of gendarmes (*Perle des Lorrains, le bonheur de nos armes./ Phénix de notre temps, gendarme des gendarmes*, 1973–1974.), the Terror of Turks (*la terreur des Turquois*, 2000.).

of Székesfehérvár as Mars³⁵ and compares him to Hercules,³⁶ Alexander the Great³⁷ and due to the homophony that offers an easy association to Mercury³⁸ too and talks about him appreciatively.³⁹ The evidences of the deep religious submission of Mercœur are his prayers before the battles⁴⁰ and his confessions in which he sees himself as a tool in the hands of God.⁴¹ In spite of the fact that the author is a Trinitarian monk and therefore is more sensitive to the war between the Christians and Muslims at the gate of Europe, he does not use religious and political approaches. Characterizing the enemy, following the habit of authors of the era,⁴² he uses several negative attributes and, for example, constantly refers to the Ottomans as „dogs”.⁴³ He uses strongly pejorative epithets when talking about „swollen-headed Ottomans”, „loathsome infidels”,⁴⁴ „circumcised”,⁴⁵ „bastards”⁴⁶ or during the Wars of Religion midst of battles „foreigners”.⁴⁷ He does not have an extensive knowledge about Hungary therefore uses smaller publication that were published in Paris in 1601 and 1602 which described numerous miraculous natural effects on the Hungarian sky.⁴⁸ In the topography the effect of models, especially Virgil is always noticeable. He most probably borrowed the picture of the Danube (Danou) river’s⁴⁹ water muddled with yellow sand⁵⁰ from Georgics.⁵¹ The attributes connected to the country (*poor, captive, puny*)⁵² are mainly pejorative, however, the word *Hungarian* always refers to the Imperial Army or the united power of Christianity.⁵³ Finally the death of the hero is painful, but not irretrievable, and there are no negative sentiments attached to the Hungarian territory as the events go along in time. Gaspard is following the real line of history and escapes being pretentious. He carefully uses the language of the theatre and gives a new colour to the story. The *Mercuriade* does not keep the classical dramatic form and therefore it is a mixed-style tragic renaissance story which tells the events in a poetic form.

The biblical picture of the benignant God is somewhat modified by Gaspard⁵⁴ and by other authors of the time suggesting that the Christians have to tolerate the sufferings caused by the Ottomans

³⁵ CULLIÈRE 2009. 111.1344.

³⁶ CULLIÈRE 2009. 82.481.513., 139.2076.

³⁷ CULLIÈRE 2009. 106.1155.

³⁸ CULLIÈRE 2009. 106.1157.

³⁹ CULLIÈRE 2009. 106.1161., 109.1273., 111.1337., 113.1417.

⁴⁰ First prayer lines 213–216, 2nd prayer lines 395–412, 3rd prayer lines 552–553, 4th prayer lines 1953–1960, 5th prayer lines 2081–2085.

⁴¹ CULLIÈRE 2009. 79.407–412., 84.564–566.

⁴² It occurs many times in the works of Ramberviller. See: Ramberviller 1602. 21., 22.

⁴³ CULLIÈRE 2009. 63.16., 66.107., 77.355., 77.371. Another version is a „Castrated Dog” (*chien châtré*) 91.743, which is a frequently used curse word by Ancient authors. Confer. Semivir Phryx (Phrygian eunuch) Virgil, Aen. XII. 99.

⁴⁴ CULLIÈRE 2009. 65.88.

⁴⁵ CULLIÈRE 2009. 67.132., 131.1882.

⁴⁶ CULLIÈRE 2009. 91.725.

⁴⁷ CULLIÈRE 2009. 91.726.

⁴⁸ *Histoire memorable...* 1602.

⁴⁹ CULLIÈRE 2009. 67.130.

⁵⁰ CULLIÈRE 2009. 68.159–160.

⁵¹ „... where the wild Danube throws up its yellow sand ...” Virgil, Georg. III. 350.

⁵² CULLIÈRE 2009. 69.190., 72.274., 92.762.

⁵³ E.g. CULLIÈRE 2009. 70.228: *le bon droit des Hongrois*, in fact it is the right of Emperor.

⁵⁴ CULLIÈRE 2009. 64.33–40.

because of their heresy.⁵⁵ This motive constantly occurs in texts of the period, e.g. Pierre Matthieu says in his *French History*: „*God slashed down on the Christians by the hand of Ottomans the same way as the father shows his rage by allowing the servant to punish his children*”.⁵⁶ In this context even the Holy Roman Emperor is powerless under the pressure of Ottoman yoke and calls on God by saying „*Merciful Father look at our debased hearts*”.⁵⁷ The first act starts with a long and sad prayer of the Emperor asking God to succour his subjects and to achieve this send the hero whom he saw in his dream and who can bring victory.⁵⁸ Mercœur is characterized as an oneiric hero and the Emperor offers him to lead his army together with Archduke Matthias. The scenes that depict the ruins of Kanizsa and the fortunate retreat of the Imperial Army remind us of landscapes of Virgil’s *Aeneid*.⁵⁹ In spite of the lack of food and the high number of the enemy Mercœur leads the retreat very cautiously. His faith in the final victory makes the defeat under a positive judgment and he gives an excellent speech to motivate the soldiers. The Duke is surrounded by officers and soldiers who respect him, and they are similarly glorified by him at length. Gaspard underlines the heroism of Mercœur which is obvious because of his constant presence during the retreat.⁶⁰ Never forgetting his gratitude to God Mercœur joins Archduke Matthias and renews his oath to the Emperor.⁶¹ Because the 16 000 brave Hungarian and French soldiers have to face 120 000 Turks,⁶² Archduke Matthias cautions Mercœur⁶³ against the unreasonable hopes and warns him about the location of Székesfehérvár.⁶⁴

Do not think that such a well-positioned place surrounded with
fortresses and walls can be taken very quickly.
The hopes of the great Duke have to be re-evaluated.
It is nearly impossible because there is no way to get
close to it due to the surrounding marshes.

⁵⁵ Confer. PÁL, ÁCS: „Isten haragja – magyarnak példája”: A hun történet két értelmezése. [„The rage of God – the example of Hungarians”. Two interpretations of the History of the Huns]. In: GERGELY, TÓTH (szerk.): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 23.

⁵⁶ „*Dieu s’est seruy du bras des Ottomans, pour chastier les Cherstiens, comme volontiers le pere pour monstret plus son courroux, permet qu’un valet chastie ses enfants.*” Pierre Matthieu: *Histoire de France et Des choses memorables, aduenues aux Prouinces estrangeres Durant sept années de Paix, du regne de Henri VIII Roy de France et de Nauarre divisée en sept Livres*. Paris, Jamet Metayer, 1605. 322.

⁵⁷ CULLIÈRE 2009. 66.104.

⁵⁸ CULLIÈRE 2009. 63–69.1–212.

⁵⁹ CULLIÈRE 2009. 82.501–504. The well-known lines from *Aeneid* (Aen. II, 55–57) are cited word for word by Francis de Sales in his work: „*Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneret.*” Cf. DE SALES 1767. 208.

⁶⁰ Francis de Sales writes about the presence of Mercœur at the retreat of rear-guard: DE SALES 1767. 209.

⁶¹ CULLIÈRE 2009. 85.576–578.

⁶² This data at Ramberviller is 14 000 for Imperial troops, against 120 000 enemy soldiers; Francis de Sales estimates the number of Christian troops 13 000 against the Ottoman overpower counting 120 000–140 000 persons. Cf. RAMBERVILLER 1603. 231.; DE SALES 1767. 207.

⁶³ CULLIÈRE 2009. 87.627–632.

⁶⁴ RAMBERVILLER 1602. 11.; resp. DE SALES 1767. 212., resp. HUSSON 35.: „*This town lies in the middle of a marsh, not controlled at all, surrounded by good and strong walls, and by two large suburbs. These are defended by terraces containing dense oak forest and heaps of faggot in a way that the cannonballs can make only holes in it. Sebastian Münster describes the town saying that it is surrounded by the rivers of Danube and Sár; but he took the town of Pressburg with these two rivers for Belgrade (also called Veissenburg), since here no river, but only the marsh is flowing, which is 8 miles long on this side ...*”

Influenced by Antique examples the exhortations given by Mercœur before the battles include the names of Christian and Antique Gods.⁶⁵ The chorus of the French and Lorrainians refers to the end of the civil war in their home country and expresses the willingness of the soldiers to wage war in a new territory.⁶⁶

At the 3rd act⁶⁷ Mustafa, the Turkish Sultan, shows proudly his authority and promises that he will overthrow the Emperor.⁶⁸ He is the aggressive usufructuary of Iron Age and the devastator of natural landscape⁶⁹ who is able to direct everything with a twinkling of his eye. The sultan who is acting like a God is definitely sure about his victory because Mercœur is only a human being.⁷⁰ The Pasha of Buda brings the report of the recapture of Székesfehérvár and the loss of Csíkvár and Csókakő as well as about the operations of the Imperial Army. The offensive described in the narrative of Kiaia takes place at noon which is exactly the time when Mercœur broke into the fortified redoubt on September 20, 1601. At the same time Gaspard's description of siege mentions some events which appeared earlier,⁷¹ actually during the attack of the first suburbs, the conquest of the lower town, the attack on downtown, between September 10 and 20. At that point Mustafa's revenge is directed against Mercœur⁷² who represents the Imperial Army with his French troops.⁷³ The pictures of the stampedes inevitably remind us of the massacre of Trojans in Virgil's Aeneid.⁷⁴ The scene of the destruction of suburbs is very painful as well as of the attacks against the lower town and the upper town, during which the fear and the desperate opposition of the assaulted is also shown. Besides the excellent strategy applied by the fearless Mercœur the cruelty of the victorious troops of the Emperor is also described, which reality is based on the report of Husson.⁷⁵ After the victorious march of the Imperial troops⁷⁶ the story is appreciably outlined only in rough lines because Gaspard's main information source, Ramberviller himself does not include too many details, either.⁷⁷ However, after the declaration of the victory of Mercœur it sounds very strange from Mustafa's mouth,⁷⁸ to use almost the same words as Mercœur in the 2nd act: „*Oh Belgrade, once upon a time it was the unique and most favourite seat of the Hungarians kings!*”⁷⁹

The structure of the 4th act differs from the rest in that it shows alternately the camp of the Emperor and its enemies, and the outcome of the battles causes a terrific upheaval on the scene.

⁶⁵ CULLIÈRE 2009. 90–92.691–760.

⁶⁶ CULLIÈRE 2009. 94–95.815–856.

⁶⁷ The 3rd act containing 738 lines starts with Mustafa's 140-line monologue and later the Kiaia and the Pasha of Buda join in the conversation and take turns speaking in well-rounded sentences.

⁶⁸ CULLIÈRE 2009. 97–100.857–998.

⁶⁹ According to Ancient authors the Golden Age was followed by the Silver, the Brass and the Iron Ages. See: Ovid, *Met.* I. 89–162.

⁷⁰ CULLIÈRE 2009. 100.985–986.

⁷¹ CULLIÈRE 2009. 106.1170–1171.

⁷² CULLIÈRE 2009. 117.1521–1526.

⁷³ CULLIÈRE 2009. 112.1368.

⁷⁴ CULLIÈRE 2009. 113–114.1399–1440.

⁷⁵ HUSSON 40.

⁷⁶ CULLIÈRE 2009. 113.1411–1422.

⁷⁷ RAMBERVILLER 1603. 232.

⁷⁸ CULLIÈRE 2009. 115.1471.

⁷⁹ CULLIÈRE 2009. 87.621–622.

Gaspard finds an opportunity to recollect the events of the past when a Christian ambassador on his way to Prague⁸⁰ remembers the unsuccessful attempts of the Turks to recapture Székesfehérvár.⁸¹ One important part of the tragedy is the episode when the Grand vizier condemns the cowardliness of the leaders of his army, mainly of the Pasha of Buda⁸² because the captured town belonged to his administrative area. He calls him „*Marrano*”, which insult is used to suggest perfidy, treason, weakness of soul, and continuously uses an ironic language with him (heroic deeds, sloth and courageous soldier). The Pasha tries to defend himself against the harsh words of the Grand vizier saying⁸³ that the success of the Imperial troops was the consequence of a tweak simulating the siege of Buda. The Pasha is discussing the value of heroism using the stereotypes of his time⁸⁴ and feeling his self-respect offended, plans another attack on Székesfehérvár.⁸⁵ To his exhortation speech⁸⁶ that evokes Mercœur⁸⁷ the soldiers reply in a self-sacrificing manner.⁸⁸ The Imperial Army⁸⁹ that was previously identified with the French soldiers is labelled here as Lorrainians⁹⁰ and therefore Mercœur’s figure becomes blatantly dominant. Gaspard was definitely influenced by Ramberviller who wrote that the cavalry regiment of Mercœur was composed of six separate cornets, one of them was his own and two others were commanded by two Lorrainians noblemen.⁹¹ However, it is a surprise in the Pasha’s speech that he addresses the Hussar as *dear friend* and *soldier companion*⁹² and the calls for a common fight against the invader Emperor. The connection between the two camps is assured by a spy who runs to Mercœur to warn him about the threatening attack.⁹³ Mercœur, Matthias and their soldiers bravely deploy⁹⁴ and the victory of the Lorrainian hero becomes obvious. The end of the battle and the death of the two Ottoman leaders – the Pasha and the Kiaia – is registered by the author’s blocking.⁹⁵ During the celebration of the Christian troops Mercœur is planning the siege of Buda⁹⁶ and reminds the Emperor that as a descendant of Godfrey he fulfilled his sacred mission.⁹⁷ His thanksgiving to God cannot be left out of the scene and he tells Matthias his willingness to return home for a brief period. The chorus of the Hungarians

⁸⁰ This retrospective narrative technique makes it possible to revisualize the events in the present, the same way as Virgil gives to the mouth of Aeneas to narrate the story of the Trojan War and their escape. Cf. „*quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, incipiam*” Virg. Aen. II. 12–13.

⁸¹ CULLIÈRE 2009. 121–122.1595–1646.

⁸² CULLIÈRE 2009. 123.1675–1683. 82. This disagreement is mentioned by all the French sources in detail, but the other Hungarian and Turkish reports remain silent on this issue and Ibrahim Peçevi just refutes these rumours.

⁸³ CULLIÈRE 2009. 128.1799.

⁸⁴ CULLIÈRE 2009. 125–131.1733–1886.

⁸⁵ CULLIÈRE 2009. 125–131.1733–1886.

⁸⁶ CULLIÈRE 2009. 132.1887–1897.

⁸⁷ CULLIÈRE 2009. 92.763–770.

⁸⁸ CULLIÈRE 2009. 132.1898–900.

⁸⁹ CULLIÈRE 2009. 112.1368.

⁹⁰ CULLIÈRE 2009. 132.1890.

⁹¹ RAMBERVILLER 1603. 233.

⁹² CULLIÈRE 2009. 132.1893.

⁹³ CULLIÈRE 2009. 132.1901–1918.

⁹⁴ CULLIÈRE 2009. 133.1919–1932.

⁹⁵ CULLIÈRE 2009. 133.1933–1934.

⁹⁶ Cf. *Ample discours...* 12.

⁹⁷ DE SALES 1767. 193.

closes the act who – as supporters of renewal and peace⁹⁸ – would like to express their will that instead of the Turks the whole country should be placed under Imperial rule, as the Emperor had formerly given voice to. The chorus is singing about Mercœur as the „*boulevard of Christianity*” as Gaspard could read it in Francis de Sales’s funeral oration.⁹⁹

The whole last act is devoted to Mercœur’s elevated and heroic words. Gaspard takes the description of the agony of Mercœur from Francis de Sales’s¹⁰⁰ and Ramberviller’s¹⁰¹ description, as later, for example, Palma Cayet will do.¹⁰² As Mercœur is dying in Nuremberg, he says farewell to each of his family members including his wife, his daughter, as well as his sister Marguerite of Lorraine (1564–1625) and brother Eric of Lorraine (1576–1623), bishop of Verdun.

As the hero’s death crowns Gaspard’s work, Francis of Sales makes a similar connection¹⁰³ between the end, that is the culmination of the work as well as the end of Mercœur’s life, that is his apotheosis. After the death of the protagonist Gaspard also takes the floor:

The end has crowned Mercœur
this same end crowns my lines.

The long monologues and the constant presence of choruses suggest an archaic feature and makes the acts rather disproportionate. Gaspard faithfully follows the narratives of Ramberviller, and leaves out some dramatic prerequisites. In spite of this the drama has two undoubtedly great merits that praise the talent of the poet. On the one hand, the act is constantly stirring and eventful showing a real epic power despite of the slightly unnatural rhetoric. The agony of Mercœur, for example, together with the moaning of nobles present remind us of an action movie in the sense that building from simple images and emotions we have the feeling that the hero must experience this new test after Kanizsa and Székesfehérvár. On the other hand, there are some details in the piece that the subject does not necessarily require. Dominique Gaspard namely does not malign the enemy consciously and all persons in the Turkish camp are presented as human beings, which makes the confrontations more exciting. In the 4th act, for example, the Grand vizier and the Pasha follows a very intelligent conversation based on rational arguments. Through the women’s chorus of Székesfehérvár Gaspard writes that there is only one humanity, one courage, and one innocence.

Dominique Gaspard displays the whole of Duke Mercœur’s Hungarian activity from October 1599 to February 1602 starting with the events in Esztergom as consequence of which he will get the mission from the Emperor that will last till his death. The time frame of the drama is shortened so that it can produce the effect that the military events are occur in rapid succession. So, for example, the siege of Kanizsa immediately appears from the first conversation of Mercœur and the Emperor, although this will take place only a year later. In the same way the attack on the two fortresses, Csíkvár and Csókakő, is immediately discussed. There is, however, no mention of Mercœur’s return to France in the winter of 1600 or of the months spent in Vienna in 1601 since minimizing the idle time accelerates the rhythm. The battles take place between the acts, the siege of Kanizsa happens between the 1st and 2nd, the recapture of Székesfehérvár

⁹⁸ CULLIÈRE 2009. 136–137.2001–2045.

⁹⁹ DE SALES 1767. 222.

¹⁰⁰ DE SALES 1767. 220–221.

¹⁰¹ RAMBERVILLER 1603. 125, 243.

¹⁰² CAYET 1612. 278r.

¹⁰³ DE SALES 1767. 219.

and its suburbs between the 2nd and 3rd, the Turkish counter-attacks between the 3rd and 4th. Only in the middle of the 4th act takes place a decisive battle which provisionally confirms the position of the Imperial Army and entails the death of the Turkish leaders. The 5th act that shows the agony of the hero without a transition, is also a skilful abbreviation. If this does not correspond to the ideal tragic time, it can still describe simultaneous actions that do not interfere with historical facts. Gaspard faithfully presents the events and he obviously read the publications written between 1600 and 1602, including Francis de Sales's funeral oration and Ramberviller's above mentioned works. Based on these he can exactly talk about the exact power of the participating armies, the retreat from Kanizsa and the deployments around Székesfehérvár. In the spring of 1601, the opposition in the Turkish military leadership gave the idea of a long debate between the Grand Vizier and the Pasha of Buda in the 4th act, which was reported by several French correspondents. The other discussed adventures, such the appearance of a Christian who escaped from a Turkish prison and who reports in a moment of strategic importance to his camp,¹⁰⁴ or Mercœur's negotiation with the renegade enemy¹⁰⁵ also seem credible.

However, the epic genre, in addition to simplification, often includes amplification, especially when the available facts are limited. For example, Gaspard wishes to describe the occupation of the fortress of Csikvár and Csókakő as a majestic event, however the eyewitnesses only briefly said that the Turks quickly surrendered after short negotiations. The lack of information brings with itself the requirement of „*enrichment*” or credible lyricism, which has the risk of losing more than we gain. In this case the text will be too talkative and the reader will not know at a certain point in time whether he is still in Hungary, whether he is reading about the pillage of Troy or the siege of Jerusalem. However, this is not a problem because the multitude of battles reinforces rather than undermines the tragic mood. Occasionally less available information makes a longer preparation of historical events necessary, for example, Mercœur's soldiers cautiously advance with the help of faggots in the swamp of the fortress of Csókakő, although works of the time place this event later, near the walls of Székesfehérvár. The author notes this detail, but rather places it somewhere else, probably in order to add more colour and weight and to expand a passage for which he doesn't have enough data. Let us also note that the play does not give a realistic depiction of the political conflict, it seems as if only French or Lorrainians stood up against the Turks defending the Hungarian homeland. However, as the play progresses, the scene becomes more and more blurred, and finally the Imperial frame completely disappears. Mercœur gets a superhuman magnitude who is so fearful like an Antique God crossing the battlefield. However, these are acceptable changes because in Gaspard's play history comes to the service of the tragedy genre. Nevertheless the play contains an obvious mistake. The Turkish Sultan, Mehmed III (1595–1603) is named Mustafa, although there was no Turkish sultan named like that before 1617. According to Alain Cullière, a French researcher, this mistake would be too obvious not to be deliberate.¹⁰⁶ In his view, the designation of the sultan by a different, but similar sounding name casts on the one hand doubt about the long-term validity of his rank, and on the other hand, shows the deceitfulness of the character. In any case it is certain that besides Mercœur there are three historical characters: the Emperor, whose name is never given, the Archduke, who is always referred to by his first name, and the Sultan, who has an incorrect name. Following the logic of Cullière by omitting the name of the Emperor the author underlines the strength of the empire

¹⁰⁴ CULLIÈRE 2009. 103.1069.

¹⁰⁵ CULLIÈRE 2009. 113.1411–1422.

¹⁰⁶ CULLIÈRE 2009. 30–31.

in the context of a weak power such as II. Rudolf's reign. In contrast Archduke Matthias's designation places him back in his worthy historical place and makes him a real political actor.

Gaspard's work draws Mercœur's portrait in rough lines, rather characterizing him as an idol, proving that the piece was written for a young audience. *Mercuriade* fulfils the requirements of a school drama in every respect, and gives a morally acceptable example for the young. A larger emphasis is given to the orations by the many monologues, the long tirades and the lengthy choruses. More than half of the play is composed of texts which are told by the actors facing to the audience, and conversations are – in the majority of cases – only role changes. In fact neither of the actors has any effect on the other by speaking, they appear only next to each other. The military exhortative speeches which by their nature should strengthen courage, are heard by experienced soldiers who are themselves sufficiently determined. The meeting of the Emperor and Mercœur in the first act quickly changes into a listing of stereotypes in verse form and the conversation with Matthias is similarly constructed in the next act.

In the second half of the last act the Emperor and Archduke Matthias are together to glorify the deceased hero, but they do not speak to each other even if they both share similar thoughts and their words are in line. In the 4th act the conflict between the Grand Vizier and the Pasha, two heavily caricatured actors replay the eternal scene of *Miles gloriosus*. The number of choruses which is doubled from the 3rd act, produce a performance which can be beautifully recited, their tone is pathetic and exalted. The almost always reciting tone is not necessarily the consequence of Gaspard's clumsiness, especially if he intended the play for a student performance. He puts the emphasis on the speaking, which does not need to be played only recited, proper for young and shy actors who are unable to show the story by the power of their body, to perform the events.

The *Mercuriade* is an ideal school drama because it provides a good casting for the students of a 17th century Catholic boy school. The presence of no female actor encumbers the work of the stage director. The chorus of women of Székesfehérvár appears only as a distant group and in their case the message is more important than their presence. The main characters of the two camps are on the one hand, the Emperor, Duke Mercœur and Matthias, on the other hand, Mustafa, the Pasha, the Kiaia and the Grand vizier all of them talk more than 100 lines. Their roles are played by students who are not primarily expected to be actors, but to recite well. The actor who plays Mercœur's role has to mark 427 lines and the Kiaia's actor has to memorize 353 lines. The other actors have shorter roles on stage which does not require too much memory.

The high number of the historical school dramas can be explained by the lack of History teaching and at the same time by the importance of history. Certainly the popularity of the war theme can also be explained by the fact that the 16–18th century colleges educated only 10–18-year-old boys who were particularly interested in military history, battles and the fate of famous historical personalities. And of course – as we mentioned it before – the practical advantage of the historical theme is that the main characters are always men, and the drama can be performed without female actors. The staging of a historical theme is also a gratifying task, because there is no need for dramatic inventions, as there is no such drama writing fantasy that could compete with the excitement and the twists and turns of real historical events.¹⁰⁷ We do not know whether or not Gaspard's piece has been performed, but there is a high probability that it was written for the previously mentioned school stage. Especially as theatrical education at colleges began in the early 17th century and not only the most frequently mentioned Jesuits were outstanding in this field.¹⁰⁸

¹⁰⁷ VARGA – PINTÉR 2000. 46–47.

¹⁰⁸ On the Catholic schools performances and their main representatives in France in the second half of the 16th century and at the beginning of the 17th century see HARASZTI 1904., 1908. V–LXX.

The lack of dramatic accessories facilitates the work of the director, as *Mercuriade* does not need any theatrical inventions. Since there is no unity of place, the external and internal scenes are freely mixed with each other without any settings, unless we assume the existence of a medieval stage machinery. The first act in all likelihood takes place in Prague, the second in the Imperial camp, and the third in the Turkish camp. The 4th act brings us to the battlefield and presents the two camps one after the other, between which the movement is mediated by the ambassador and the spy. The 5th act begins in Nuremberg, Mercœur's death site, ends in the Imperial court where the hero is lamented, and the transition between the scenes is ensured by the chorus. The stage can be left without a setting, but actors need a make-up and a costume so that they can be easily recognized.

Apart from the boasts of Mustafa and the ridiculous clashes between the Grand vizier and the Pasha, he describes the two camps in a similar way. He does not mock the Turks continuously and sometimes their humanitarian behaviour also appears. The Iron Age which makes the war possible is blessed by both camps.¹⁰⁹ On both sides there is some xenophobia sometimes, which is actually a certain form of patriotism.¹¹⁰ When the Pasha gives an exhortation speech to his soldiers,¹¹¹ his words sound just like Mercœur's or Matthias's words.¹¹² Courage and glory are appreciated on both sides using nearly the same words (cf. Mercœur – line 648, Kiaia – line 1871). The similarities of opponents which take repetitions and a kind of monotony in the piece, might be intentional. Gaspard might have been trapped in the tragic language, and with little knowledge of the Ottoman civilization he was not able to distinguish between actors and situations. In any case, the similarity of the enemies suggests that in the midst of the difficulties and the struggles there is only one humanity in the drama, in which denigrating the enemy would reduce the value of victory.

The dramaturgically and thematically original *Mercuriade* is far less significant from a poetic point of view. In terms of the epic language we certainly have to count with the Pléiade poets' influence, although the author does not overextend frills, and, for example, he does not use too many compound adjectives, Greek-Roman loanwords. The language is simple, but pure, there is no archaism or provincialism and only a few outdated expressions can be observed reminding the romances.¹¹³ From time to time the verses exposed to unnatural syntax are well-paced, sometimes easier, sometimes uneasier, but rhymes alternate well with each other. The *Mercuriade* basically relies on four works, of which it borrowed significantly. Its starting point – as mentioned above – is the work of Ramberviller, *Dévots élancements du poète chrétien* from 1603. In addition to the title poem, this volume includes several pieces that discuss Mercœur's Hungarian adventures. It is also clear that he knew Ronsard, Du Bellay, Du Bartas and beside Garnier the theatre of Pierre Matthieu was also known for him. He was also interested in works written and published twenty years earlier in Lorraine, such as Fronton du Duc's *Pucelle* or Jean Robelin's *Thébaïde*, which also shows the influence of Du Bartas. Of course, he was also affiliated with Antique literature, inspired by several lines of Virgil, sometimes the influence of Ovidius and Seneca can also be felt, although it is also true that in the era of Gaspard Aeneid's influence could be traced in almost every work. The extensive knowledge of the author, despite his borrowings, assures the originality of the work.

¹⁰⁹ CULLIÈRE 2009. 91.747–756., 97.867–874.

¹¹⁰ CULLIÈRE 2009. 79.404, 91.726., 115.1470., 117.1520.

¹¹¹ CULLIÈRE 2009. 132.1887–1897.

¹¹² CULLIÈRE 2009. 92.761–768.

¹¹³ CULLIÈRE 2009. 35.

Although Dominique Gaspard's poetic talents are beyond doubt,¹¹⁴ *Mercuriade* cannot be considered a lost masterpiece. However, the three main merits of the tragedy cannot be debated. Gaspard elaborates on the presentation of Mercœur's personality as an observer of the same era, especially for the period when the Duke – discharged from Henry IV's bond – goes in Imperial service. It is not negligible that the tragedy was written when the legend of the Lorrainian hero was unfolding, so it can be interpreted as one of the brick of Mercœur's myth-making. Finally, since it is almost certain that we are dealing with a masterpiece of 17th century school drama, it is possible to study through him the particularities of plays written with a didactic purpose for the students.

The volume containing the single manuscript of *Mercuriade* was previously part of Alexandre Martineau de Soleinne's (1784–1842) library, an amateur French book collector.¹¹⁵ The *Mercuriade* may have been printed in its own time, although the manuscript does not hold any typographic information. The many typos, repeated or missing lines, and hypometric lines probably justify Alain Cullière's conclusion¹¹⁶ that the only manuscript left was a secondary „back-up copy”, originally destined for destruction. Due to its unique position, however, its significance is indisputable both from a literary and a historical point of view, and like all pieces of the collection – including Dominique Gaspard's *Mercuriade* – deserve special attention from the perspective of more than four centuries.

BIBLIOGRAPHY

Ample discours, et tres-veritable de la prinse d'Albe-royale le 20 septembre 1601 par Monseigneur le Duc de Mercur. Lyon, J. Roussin, 1601.

BIRKÁS, GÉZA (1927): *A francia irodalom története* [The history of French literature]. Budapest, Szent István-Társulat.

BRUSLÉ DE MONTPLEINCHAMP, JEAN-CHRYSOSTÔME (1689): *L'Histoire de Philippe-Emanuel de Lorraine, duc de Mercœur.* Cologne, P. Marteau.

CAYET, PIERRE VICTOR PALMA (1612): *Chronologie septenaire de l'histoire de la paix entre les roys de France et d'Espagne.* Paris, J. Richer. 278r.

CHAMPIER, SYMPHORIEN (1510): *Le recueil ou croniques des hystoires des royaulmes d'Austrasie ou France orientale dite a present Lorryne, de Jerusalem, de Cicile, et de la duché de Bar.* Lyon.

CULLIÈRE, ALAIN (éd.) (2009): *Dominique Gaspard: Mercuriade. Tragédie (1605).* Genève, Droz.

CULLIÈRE, ALAIN (2012): Exploitation d'une „copie de sauvegarde”: le manuscrit 687 du Musée Condé. In *L'historien face au manuscrit. Du parchemin à la bibliothèque numérique.* Louvain-la-Neuve, Presses universitaires de Louvain. 77–94.

CHANTELOUVE [n. d.]: *La tragédie de feu Gaspard de Coligny, jadis amiral de France.* [n. p.]

DESLANDRES, PAUL (1903): *L'Ordre des Trinitaires pour le rachat des captifs.* Tome premier. Toulouse, E. Privat; Paris, Plon, Nourrit.

¹¹⁴ LACROIX 1843. 166.

¹¹⁵ LACROIX 1843. 165–166.

¹¹⁶ CULLIÈRE 2012.

GASPARD, D. (MATHURIN, LE P.) (1607): *Larmes et regrets de la nymphe Lorine, sur le tombeau de très illustre Duke Charles, cardinal de Lorraine, évesque de Mets et Strasbourg*. Paris, P. Mérier.

GASPARD, D. (MATHURIN, LE P.) (1613): *Histoire véritable de ce qui s'est passé en Turquie, pour la délivrance & rédemption des chrestiens captifs, depuis l'année 1609*. Et des sécheresses extraordinaires advenues en Alger, l'an passé, pendant lesquelles arriva une pluye miraculeuse par l'intercession de trois religieux de l'ordre de la sainte Trinité de la rédemption des captifs. Paris, par François Du Carroy.

GASPARD, D. (MATHURIN, LE P.) (1627): *La Cour en dueil sur la mort de Madame, décédée le quatrième juin 1627*. Paris, J. Bessin.

HARASZTI, GYULA (1904): *A renaissance francia szinköltészete és a szinszerűség*. Székfoglaló értekezés. [The theatrical poetry and stage application in the French Renaissance. Inaugural speech.] Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

HARASZTI, JULES (1908): Introduction. In *Jean de Schelandre. Tyr et Sidon, ou les Funestes amours de Belcar et Méliane, tragédie*. Édition critique publiée par Jules Haraszti. Paris, E. Cornély.

Histoire mémorable sur les prodiges nouvellement apparus en l'air sur la ville de Saint-Georges en Hongrie, où il est déclaré combien de jours ils ont duré et en quel temps, avec le progrès et suite des choses y survenues. Ladite histoire traduite d'italien et nouvellement mise en français. Paris, Guillaume Binet, 1602.

HUSSON: *Discours véritable des choses qui se sont passées aux armées de Hongrie en ces dernières années, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603 et 1604*. Angers, A. Hernault (s.d.).

LACROIX, PAUL (alias Bibliophile Jacob) (1843): *Bibliothèque dramatique de Monsieur de Soleinne*. Tome premier. Paris, Administration de l'Alliance des arts.

MATTHIEU, PIERRE (1589): *La Guisiade*. A Monseigneur Charles de Lorraine, duc de Mayenne, pair et lieutenant général de l'Etat royal et Couronne de France.

MONTREUX, NICOLAS DE (1595): *La tragédie de Cléopâtre*. Paris, G. Des Rues, 1595.

MONTREUX, NICOLAS DE (1601): *La Sophonisbe, tragedie*. Rouen, Raphaël Du Petit Val, 1601.

POSTERT, KIRSTEN (2010): *Tragédie historique ou Histoire en Tragédie?* Les sujets d'histoire moderne dans la tragédie française (1550–1715). Tübingen, Narr.

RAMBERVILLER, ALPHONSE DE (1602): *Les Larmes Publiques Sur Le Trespas de Philippe Emanuel de Lorraine Lieutenant General de la Majesté Imperiale és armées d'Hongrie contre les Infideles*. Avec Le Polemologue, ou Priere guerriere dont il usoit, & le narre de la Pompe funebre, faicte en ses obseques à Nancy. Pont-à-Mousson, Melchior Bernard.

RAMBERVILLER, ALPHONSE DE (1603): *Les devots elancemens du poete chrestien*. Av Pont-a-Movsson, Par Melchior Bernard, imprimeur de Monseigneur le duc de Lorraine, & de l'Vniuersité dudit Pont.

SALES, FRANÇOIS DE (1767): *Opuscules de saint François de Sales. Tome premier*. Paris, C. Hérisant.

STAUD, GÉZA (1984): *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773. 1. köt.* = Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae. Pars prima. [The sources of Hungarian Jesuit school dramas I. 1561–1773. 1st vol.]. Budapest, MTA Könyvtára – MTA Irodalomtudományi Intézete.

TÓTH, GERGELY (szerk.) (2014): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet. 23.

TÜSKÉS, GÁBOR – KNAPP, ÉVA (2007): Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a német jezsuita színpadon. [School dramas with a Hungarian historical subject on the German Jesuit stage]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111. évf. 4–5. sz. 343–387.

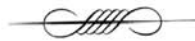
VARGA, IMRE – PINTÉR ZSUZSANNA MÁRTA (2000): *Történelem a színpadon*. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században. [History on the stage. Hungarian school dramas with a historical subject in the 17th and 18th centuries]. Budapest, Argumentum.

DÁVID BENJÁMIN

bman@citromail.hu

hallgató (SZTE BTK)

Gyoma hősi halottai az első világháborúban

ABSTRACT

Examining the consequences of the First World War, it can be concluded that its impact on the demographic conditions was significant. In addition to the national data it is important to examine them on local level, too. Based on these studies interesting data have been found. Therefore, I have decided to examine the 20th century history of my hometown, Gyomaendrőd in detail. (It is important to note that during the investigated period Gyoma and Endrőd were two separate villages.)

Gyoma village is a traditional lowland settlement which is located in Bekes County. Based on the 1910 census, 11 699 people lived in Gyoma. The denominational share of Gyoma in 1910 shows a Calvinistic majority (74%), Catholic (15%) and Lutheran (8,5%) minority. If the nationalities are examined, it can be noticed that 94% of the population is of Hungarian nationality, while there is a 5% German minority.

In my research I set two main objectives: Firstly, I will clarify how many of the men enlisted from the settlement died, where, when and in which corps. Based on the exact war loss and official statistics it will be shown how it led to social, demographic and economic changes in the life of the village.

For my research I used documents found in the Békés County Archives of Békési Branch Archives, more precisely the death certificates were used as primary resources.

KEYWORDS

World War I., military losses, front, demography, death certificate

DOI 10.14232/belv.2018.1.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dávid, Benjámín (2018): Gyoma hősi halottai az első világháborúban. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 21–34. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az első világháború témakörében vizsgálódva 100 év távlatából is találhatunk olyan feldolgozatlan részeket, amelyek még feltárára várnak a kutatók számára. Ezen részek egyikét képviselhetik az elesett katonák adataira vonatkozó kutatások. Ezek és a népszámlálási adatok segítségével mélyebb ismereteket kaphatunk arról, hogy az elesett katonák hiánya miként és hogyan hatott az adott társadalom életének nemcsak jelenére, hanem a jövőére egyaránt. Az első világháború következményeit vizsgálva kiemelkedő helyen kell említenünk a demográfiai viszonyokra gyakorolt hatását. Az országos adatok mellett fontosnak tartom azt, hogy ezek az adatok helyi szinten is részletesebben kerüljenek feltárára. Ezen vizsgálatok alapján érdekes adatokhoz juthatunk. Ezért döntöttem úgy, hogy szülővárosom, Gyomaendrőd 20. századi történetét kezdem el részletesen vizsgálni. (Megjegyzendő, hogy a vizsgált időben Gyoma és Endrőd különálló községek voltak, csak az 1982-es egyesítést követően, találkozhatunk Gyomaendrőd településsel.) Ezen tanulmányomban Gyoma veszteségi adatait elemzem. Fontosnak tartom megvizsgálni azt, hogy az I. világháborúban hányan adhatták életüket a hazájukért vívott harcok során. Ehhez kapcsolódóan keresem a válaszokat arra, hogy ezen katonák hol, mikor és milyen alakulatokban szolgáltak a halálukat a harctéren vagy a csatatéren szerzett sebesülések által az orvosi sátrakban.

A munkám elkészítéséhez a Békés Megyei Levéltár Békési Fiókleveletárában gyűjtöttem anyagot. Ezen belül is az adatok forrásául a *Halotti anyakönyv másodpéldányaiban*¹ (1914–1975-ig terjedő időtartam) található I. világháborús hősi halottak adatait gyűjtöttem össze. Ezt követően különböző szempontból csoportosítottam, vizsgáltam és hasonlítottam össze az összegyűjtött adatokat. Továbbá Gyoma községhez kapcsolódó 1910-es és 1920-as népszámlálási adatait elemeztem részletesebben, amely elengedhetetlen a település viszonyainak megismeréséhez.

GYOMA DEMOGRÁFIAI VISZONYAI

Gyoma községe egy klasszikus alföldi település, amely Békés vármegyében a Hármas-Körös bal partján fekszik. Az 1910-es népszámlálási adatok alapján Gyomát 11 699 fő lakta. A korcsoportok megvizsgálása után a következő adatok mutathatóak ki, amelyek a következő oldali diagramon részletesen is láthatóak.²

A település korösszetételből megállapítható, hogy a lakosság közel felét fiatalok (19 év alattiak) alkotják, számszerűsítve a 11 699 főből összesen 5194 fő. Így elmondható, hogy a vizsgált korszakban egy fiatal társadalomról beszélhetünk. A 20–39 év közötti korosztályba 3048 fővel, míg a 40–59 év közötti korcsoportba összesen 2429 fővel találkozhatunk. A község 60 év fölötti lakossága 1028 főt tesz ki. Nemek arányát tekintve nem találkozhatunk kirívó különbséggel, a férfiak száma: 5850, míg a nők száma: 5849 főt tett ki az 1910-es népszámlálási adatok alapján.³

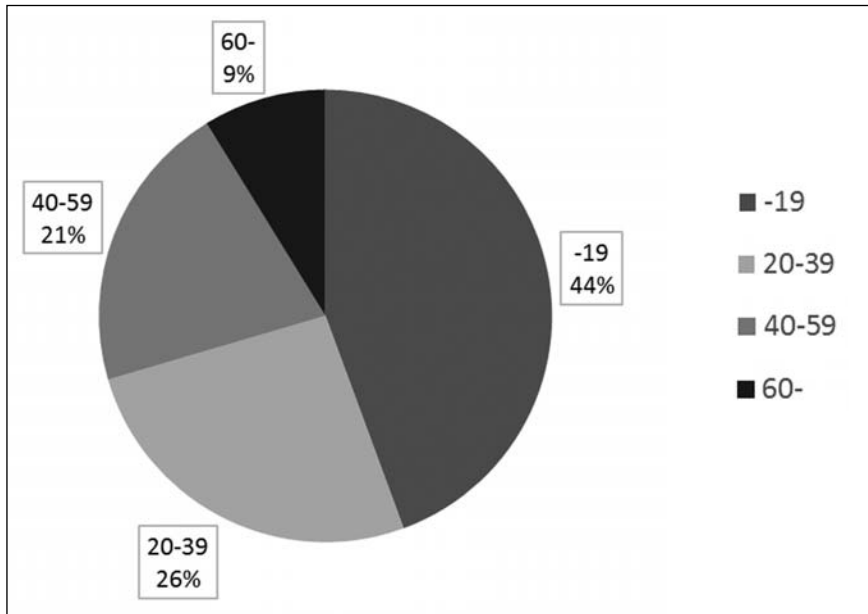
Felekezeti szinten református többséggel találkozunk Gyoma településen. 1910-ben a reformátusok száma 8625 fő (73,72%), míg a többi vallás hívei a népességből 3704 főt (26,28%) tett ki. Ezen belül is katolikusok alkottak többséget 1737 fővel (14,87%), a többi evangélikus 1004 fő (8,58%), görögkeleti 19 fő, unitárius 3 fő, izraelita 290 fő (2,48%) és egyéb 32 fő.⁴ (Gyoma települést

¹ Állami anyakönyvek másodpéldányai

² KSH 1910a. 1.

³ KSH 1910a. 1.

⁴ KSH 1910a. 1.

1. DIAGRAM Gyoma lakosságának korösszetétele⁵ (korosztály/százalékos arány)

bő száz évig csak református vallásúak lakták.⁶ 1807-ben kezdték meg a mai is álló templom alapjainak az építését, az eddig többször felépített vályog alapúak helyett.⁷ 1830-ban Mezőberényből több német származású ágostoni hitvallásúak költöztek a településre.⁸ Számukra templomot 1863-ban építettek.⁹ 1846-tól folyamatosan római katolikus vallásúak települtek be a környező településekről.¹⁰ A római katolikusok számára 1862-ben szerveztek plébániát és 1877–78 között építették meg számukra a templomot.¹¹ Az izraelita hitközösség 1852-ben alakult meg és a zsinagógát 1868-ban építették.¹²

Érdeemes megtekinteni a lakosság nemzetiségi megoszlását is. A népszámlálási adatokat megfigyelve elmondhatjuk, hogy a 11 699 főnyi összlakosságból összesen 10 989 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A nemzetiségek száma összesen 710 fő (6%), amely számszerűsítve a következő módon oszlott meg: németek száma 596 fő, a tót (szlovák) 101 fő, oláhok (románok) 3 fővel, továbbá 1-1 fő horvát és szerb és 8 fő egyéb képviselték a közösség nemzetiségeit.¹³

⁵ KSH 1910a. 1.

⁶ HAAN 1870. 190.

⁷ KARÁCSONYI 1896. 133.

⁸ HAAN 1870. 190.

⁹ KARÁCSONYI II. 134.

¹⁰ MÁRKUS 1936. 273.

¹¹ KARÁCSONYI 1896. 135.

¹² MÁRKUS 1936. 273.

¹³ KSH 1910a. 1.

Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a lakosság mely gazdasági ágazatban és milyen számban van jelen a településen. A földrajzi viszonyokból következően a terület kiválóan alkalmas mezőgazdasági növények termesztésére és állattenyésztésre is.

Mezőgazdaság	Napszamos	Ipar, Bányászat, Közlekedés, Kereskedelem és Szolgáltatás	Házicselédek	Közszolgálat és véderő	Egyéb ágazat	Összesen
67,61% (3008 fő)	5,12% (228 fő)	16,84% (895 fő)	4,79% (213 fő)	3,1% (138 fő)	2,54% (113 fő)	100% (4449 fő)

1. TÁBLÁZAT *Gyoma a kereső lakosok aránya és számadatai*¹⁴

A mezőgazdaságból élők között 497 fő 10–100 kat. hold közötti, míg 652 fő 10 kat. hold alatti földterületen birtokos vagy bérlőként folytat művelést. A mezőgazdasági munkásokon belül is kiemelendő, hogy a napszamosok (228 fő) és a házcselédeknek (213 fő) a száma, hiszen ezen emberek megélhetése nagyban függött, hogy találtak-e maguknak munkát a környezetükben. Békés megye tekintetében nem mehetünk el szó nélkül a 19–20. század fordulóján végbement tömeges kivándorlásról, amelynek elsődleges célpontja Észak-Amerika volt. Ezen vándorlásoknak a háttérben a megyében megjelenő földéhség állt, melynek értelmében az embereknek földhiján munkát kellett vállalniuk, hogy a megélhetésüket biztosítani tudják.¹⁵ Az 1899 és 1913 között Békés megyéből kivándoroltakról elmondható, hogy 68,2%-a férfi volt, illetve közel 70%-uk a falvak parasztnépességéhez tartozott.¹⁶ A megyén belül Gyoma települést is érintette a kivándorlás hulláma, bár nem tartozott bel azon települések közé, ahol a kivándoroltak elég magas számot produkáltak. Ennek az adatnak a háttérben állhat, hogy Gyoma községben fut végig a Budapest–Békéscsaba vasútvonal, emellett további lakosoknak adott munkalehetőséget az Ailer-féle téglagyár, továbbá a Kner család által működtetett nyomda további 60 család számára biztosított megélhetést.¹⁷

GYOMAI KATONÁK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

Az első világháborúban a Monarchia által vívott négy hadszíntér mindegyikén harcoltak gyomai katonák a hazájukért. Az első világegésben összesen 277¹⁸ gyomai lakos adta életét a hazája védelméért.

Az 1914. június 28-ai sarajevói merénylet, amelynek következtében Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége életét veszítette, az egész világon szenzációt keltett. Ezt követően egy hónappal később július 28-án, pedig az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának. Ennek az eseménynek a hatásra beindult a hadüzeneti láncreakció a két szövetség (Központi Hatalmak; Antant) hatalmai között. Ezzel kirobbantva a Nagy Háborút, amelyről elmondható, hogy nem csak a politikai elit, hanem a hétköznapi emberek is egyaránt ujjongva fogadtak.

¹⁴ KSH 1910b. 2.

¹⁵ KSH 1910a. 2.

¹⁶ VIRÁG 1972. 192–194.

¹⁷ KSH 1910b. 2.

¹⁸ *Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.*

Az előzetes tervek alapján mind két fél gyors lefolyású háborúra készült, amely reményeik szerint már 1914 őszére véget is ér.¹⁹ A Monarchia július végi mozgósításának következtében a birodalom 3,2 millió fegyveres erejének harcoló állományát nagy részét a gyalogság alkotta.²⁰ A Központi Hatalmak hadterve az volt, hogy a Monarchia keleten feltartóztatja az oroszokat addig, amíg a németek le nem győzik nyugaton a francia erőket, majd ezt követően egyesítik erőiket és az orosz hadsereget is legyőzik. A kiegyensúlyozott katonai erőviszonyok következtében a két tábor, arra törekedett, hogy ígéreteivel újabb és újabb szövetségeket gyűjtsenek maguk köré, ezzel is minél hamarabb megváltoztatva a háború kimenetelét. Az előzetes tervekkel ellentétben a háború egészen 1918 végig elhúzódott, ezzel együtt pedig, a háborús felek teljesen kimerítették országaik tartalékjait.²¹ Meg kell említeni, hogy az első világháború sok tekintetben eltért a korábbi háborúktól. A szembenálló felek egyre nagyobb haderővel, tüzérvél és tartalékokkal rendelkeztek, ennek megfelelően hosszabb hadműveleteket is folytattak a harcok során. A harctereken fontos szerepet kaptak az új technikai eszközök, mint a repülőgép és a tengeralattjáró, emellett új elemként kiemelt szerepet kaptak a hátszág elleni politika és a propaganda hadviselés.²² Mindezek következménye, hogy jelentősen megnöttek a veszteségek, s mint látni fogjuk, ez különösen érezhető volt településünkön.

2. DIAGRAM Az elesettek év szerinti megoszlása²³

¹⁹ ROMSICS 2005. 104.

²⁰ BALLA 2010. 37-38.

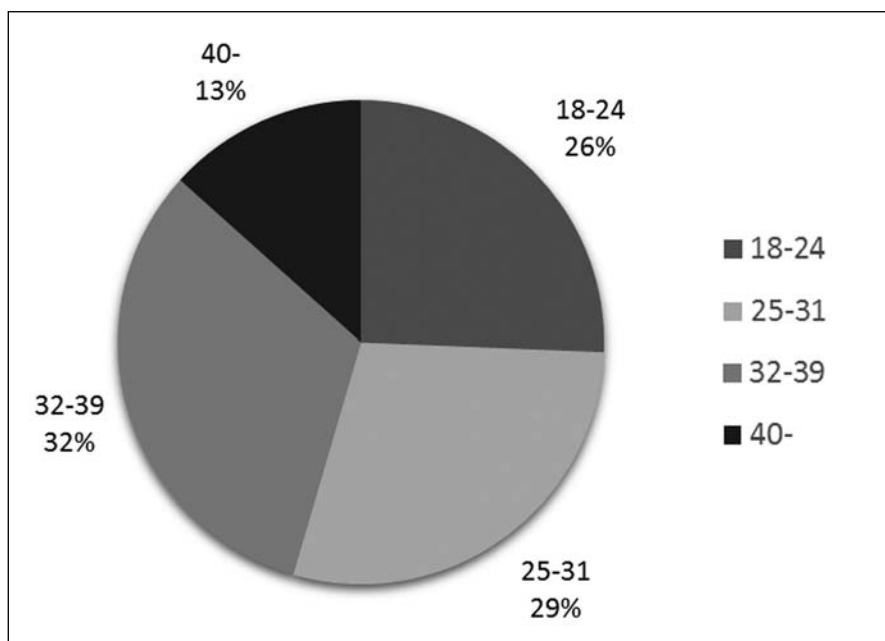
²¹ ROMSICS 2005. 105-106.

²² KISS 2015. 55.

²³ *Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.*

A halotti anyakönyvben összegyűjtött adatok alapján az első világháborúban 277 gyomai katonavesztette életét. A 2. diagrammon adataiból láthatjuk, hogy az elesettek jelentős hányada az I. világháború idejére korlátozódik. 1914 és 1915 között növekedés rajzolódik ki, 1916-ban enyhe csökkenés, majd 1917-ben enyhe növekedés mutatkozik az elesettek számában. Az 1918-ban drasztikus csökkenés látható az elesettek számának alakulásában, annak ellenére, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai nem fejezték be a harcot az olasz fronton. Az összegyűjtött adatok közül fontos kiemelni, hogy 1916. december 31. időponttal 24, míg 1917. december 31. időponttal 50 főnek ezen időpont került be a halotti anyakönyvi bejegyzése, mint halálozási időpont. Ez abból a szempontból is kitűnik az adatokat megvizsgálva, hogy az 1917-es évben mindössze 20 fő esett el az év többi napján. Úgy vélem, hogy ezen időbejegyzés jelentős részénél nem ez a tényleges időpont. Ez a december 31-i keltezés egy mesterségesen létrehozott keltezés lehet, annak okán, hogy feltehetően sokan a harctéren estek el vagy tűntek el, s ez által később kerülhettek bejegyzésre, majd továbbításra az anyakönyvvezető felé. A táblázaton belül találkozunk az 1919 és 1920 évszámmal, ennek a bejegyzés háttérében az állhat, hogy valószínűleg hadifogolytáborban hunytak el, így ezen személyekre később hősi halottként tekintettek vagy maga a halál híre később jutott el az adminisztratív szervekhez.²⁴

A következő kördiagram adataiból kitűnik, hogy a 18–24, 25–31 és 32–39 korosztály hősi halottjainak eloszlása viszonylag közel helyezkedik el egymáshoz. A 277 főből összesen 71 fő esett el, aki a 18–24 korcsoportba tartozik. Ehhez a csoporthoz tartozó adatot azért is fontos kiemelni, mert e korcsoport jelentős hányadának nem volt felesége, ennek következtében feltehetően

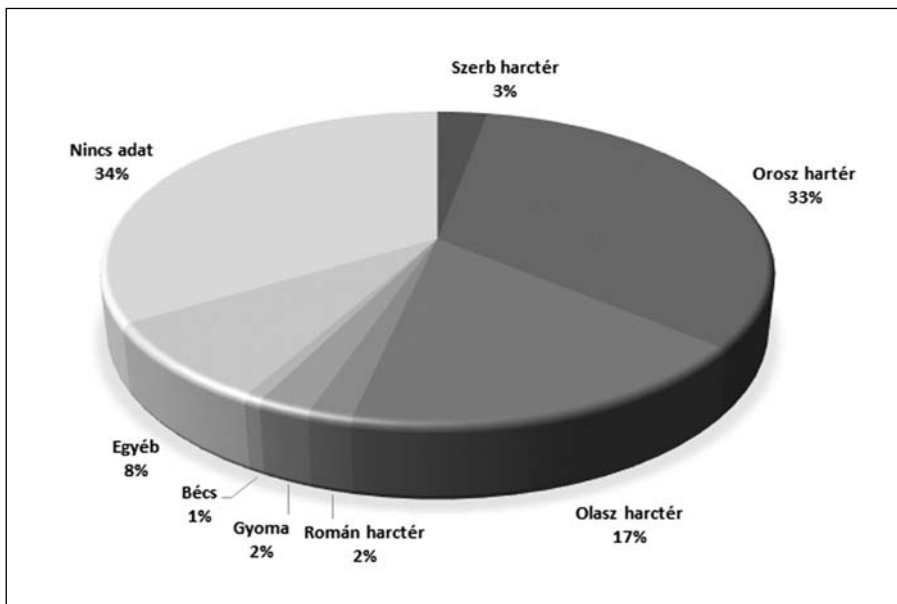
3. DIAGRAM *Az elesettek kormegoszlása*²⁵

²⁴ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

²⁵ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

gyermeke sem, így ez később egy negatív demográfiai hullámot mutathat ki a népességben, az elmaradt születések számának következtében. Kiemelendő, hogy a 25–31 csoportot, amely korosztályból 80 fő lelte halálát a háborúban. Az adatokat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 32–39 korosztályból összesen 89 fő halt hősi halált. Továbbá meg kell említeni, hogy a 25–31 és 32–39 korosztályokba tartozóak többségének házastársa is van és ebből feltételezhetően a házasságából gyermeke vagy gyermekei is a bevonulásakor. Így az ezen emberek feleségeket és gyermekeket hagytak hátra, akik számára megnehezedett nem csak a háború alatti, de a háború utáni élet is. Az utolsó korcsoportban pedig 37 főt találhatunk. Az összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy a 40 évesnél idősebb korosztálynál találkozunk egy olyan személlyel is, aki 52 évesen halt hősi halált a harctéren.²⁶

Gyomai katonák a fronton

4. DIAGRAM Az egyes frontokon elesettek megoszlása²⁷

A 4. diagram szemlélteti, hogy a gyomai hősi halottak, az osztrák–magyar haderő által vívott frontvonalak mindegyikén képviseltették magukat. A fenti diagram adataiból kirajzolódik, hogy a legjelentősebb veszteséggel az orosz hadszíntéren számolhatunk, ahol összesen 92 gyomai lelte halálát. Ebből 65 főnél találkozunk a halálozás helyének megnevezésével, további 27 főnél csak annyit olvashatunk, hogy az illető az orosz hadszíntéren esett el. A pontosan megnevezett helyszíneknél a következő települések fordulnak elő legtöbbször, mint a katona elesetéknek

²⁶ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

²⁷ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

a pontos helye: Adamovka,²⁸ Chyrow,²⁹ Krukienice,³⁰ Lemberg.³¹ „*Második*” legtöbb veszteséggel az olasz front esetében találkozunk. Közel fele az orosz hadszíntéren elesettekhez képest, szám szerint 51 fő (ebből 13 főnél nincsen pontos halálozási helyszín megadva, helyette az olasz hadszíntér van megadva halálozási helyként). A következő halálozási helyszíneket tudhatjuk meg: Doberdó,³² Genova, Laibach, Monte San Gabriele,³³ Monte St. Michele,³⁴ Piave³⁵ és Ranziano.³⁶ A két fő hadszíntér mellett nem felejtkezhetünk meg arról sem, hogy a balkáni és román hadszíntereken is számos katona hősi halált halt. A szerb harctéren összesen 8 fő (ebből 3 főnél csak annyit tudunk, hogy a szerb harctéren esett el) lelte halálát, többek között: Belgrád és Durazzo³⁷ település mellett. Érdekesség, hogy a balkáni hadszíntéren találkozunk 2 olyan katonával, akiknél az elhalálozás helyszíneként Albániát³⁸ adják meg. A román hadszíntérnél elesettek száma 5 fő (ebből 2 főnél csupán csak a román hadszíntér van megjelölve), a következő helyekhez kötődve: Braila, Petra és Sipote. Sajnos itt is találkozunk olyan nevekkel, amelyek mellett nem találunk a helyszínt pontosító adatot. Ebben a csoportban összesen 93 gyomai katona neve szerepel. Két katonánál bécsi kórház van megjelölve halálozási helyszíneként. Ami viszont rendkívül érdekes, hogy adatok között találkozunk 6 fővel, akinek a halálozási helyszíne Gyoma. Ennek az az oka, hogy a háborúból hazaérkezett katona, a háborúban szerzett „*sebekbe*” halt bele. Az otthon elhunytaknak a haláloka jellemzően a TBC (tüdővész) volt megjelölve az anyakönyvekben.³⁹

Azt, hogy igen sok hősi halottnak nem tudjuk a pontos halálozási helyét, John Keegan szavaival: „*A temetők maradnak. A csatában elesettek közül sokakat sohasem lehetett eltemetni. Testüket szétszaggatták a gránátok, maradványaik azonosíthatatlan darabokban szóródtak szét. Sok más holttestet nem sikerült a harc hevében kihozni a csatateréről, majd utána szem elől tévesztették őket. Bedőlő gránátölcserék temették el őket, rájuk szakadt a pusztuló lövészárók oldala, vagy bomlás közben elnyelte a tetemeiket a csaták nyomán visszamaradó felszaggatott föld. Orosz vagy török katonát eleve keveset temettek el tisztességesen, és a keleti front hatalmas térbeli elmozdulásokat megélt csataterein hősi halált halt német, valamint osztrák–magyar katonák közül is sokan csak egyszerűen megtértek az anyaföldbe. A nyugat helyhez kötött harcmezőin a harcolók sikeresebb erőfeszítést tettek a végtisztesség szabályainak betartására. Kezdetől szerveztek katonatemetőket, hadisír-nyilvántartási tisztek jelölték ki a parcellákat, és amikor az idő engedte, lelkész és a halott bajtársai vettek részt a temetési szertartáson. Még így is a háború végére az elveszettek majdnem felének valóban elvesztek a földi maradványai.*”⁴⁰

²⁸ MAKKAY 1934a. 119.

²⁹ MAKKAY 1934b. 31.

³⁰ MAKKAY 1934a. 68.

³¹ MAKKAY 1934a. 69.

³² MAKKAY 1934a. 107.

³³ MAKKAY 1934b. 187.

³⁴ MAKKAY 1934b. 166.

³⁵ MAKKAY 1934a. 93.

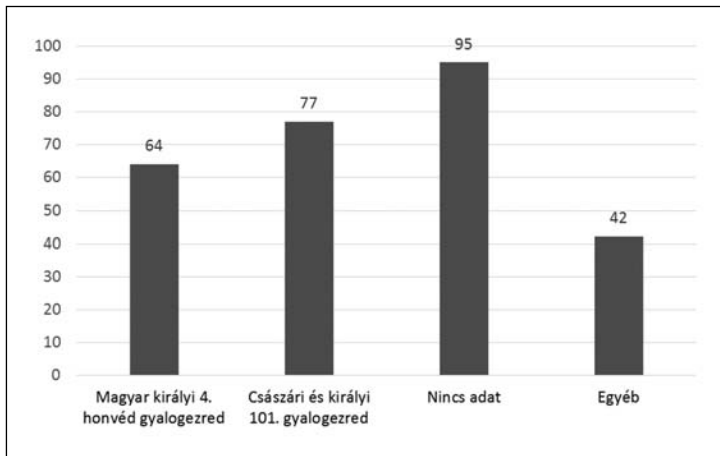
³⁶ MAKKAY 1934b. 125.

³⁷ MAKKAY 1934b. 247.

³⁸ MAKKAY 1934a. 115-116.; MAKKAY 1934b. 248.

³⁹ *Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.*

⁴⁰ KEEGAN 2010. 718.

5. DIAGRAM Az elesettek alakulat szerinti beosztásának megoszlása⁴¹

Az 5. diagram alapján látható, hogy melyek a leggyakoribb alakulatok, ahol a Gyoma hősi halottjai szolgáltak. Az anyakönyvekben sajnos igen sok helyen (összesen 95 főnél) nem tüntették fel az elhunyt személy alakulati beosztását, ennek okának feltárása további kutatómunkát igényelne, de az ebből ismert adatok is jól jelzik a legfontosabb alakulatokat. Továbbá meglátásom szerint az alakulati beosztás ismeretének hiánya jelentős mértékben nem befolyásolja jelen tanulmányom kérdésköreinek megválaszolását az esetleges későbbi pontosítások erre nem lehetnek jelentős hatással. Az adatokat látva megállapítható, hogy a gyomai hősi halottak többsége a császári és királyi 101. gyalogezredben teljesítette szolgálatot, szám szerint 77 fő. Emellett másik jelentős többséggel bír azoknak a száma, akik a magyar királyi 4. honvéd gyalogezredben szolgáltak a háború idején, összesen 64 fő. Az egyéb csoportba számos alakulatot találhatunk, amelyben csak pár fő volt érintett a vizsgált településről. Például: a császári és királyi 37. gyalogezredben 2 fő, a császári és királyi 68. és 69. gyalogezredben 2-2 fő, a magyar királyi 22. honvéd gyalogezredben 3 fő. További személyek szolgáltak császári és királyi tüzérezredekben, árkász és utász zászlóaljokban.⁴²

A 2. táblázat adataiból is kitűnik, hogy az elesett katonák beosztása és rendfokozata is tükrözi azt, hogy egy hagyományos paraszti társadalomból jönnek, alacsonyabb iskolázottsággal. Ennek következtében a katonák hadseregben betöltött pozíciói egyfajta visszatükröződés a társadalomban „*elfoglalt*” helyüket illetően, ugyanis Gyoma községből származók többségében a gyalogság kötelékét erősítették a harcok folyamán. Akárcsak a katonák alakulatának beosztásában láthattuk, itt is azzal az akadállyal találkozunk, hogy igen jelentős résznél nem közölték (93 főnél) a hősi halott katonai beosztását. Ennek okát továbbra is abban látom, hogy feltehetően sokan a harctéren estek el vagy tűntek el, ezáltal később kerülhettek bejegyzésre, majd továbbításra az anyakönyvvezető felé. Továbbá 4 fő hadapród, 4 fő huszár, 4 fő őrzetető, 4 fő szakaszvezető, 3 fő tüzér, 1-1 fő zászlós és utász, akik a frontvonalak harcterein lelték halálukat ezen rendfokozati vagy fegyvernemi beosztásban.⁴³

⁴¹ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

⁴² Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

⁴³ Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.

Beosztás és rendfokozati adatok	
Honvéd	18
Póttartalékos	23
Katona	13
Gyalogos	23
Népfelkelő	68
Tizedes	10
Egyéb	29
Nincs adat	93

2. TÁBLÁZAT *Az elesettek beosztás és rendfokozati megoszlása*⁴⁴

NAGY HÁBORÚ TÁRSADALMI HATÁSAI

A tanulmány utolsó részében, pedig szeretném röviden bemutatni azt, hogy milyen társadalmi változásokat idézett elő az I. világháború embervesztése Gyoma településre.

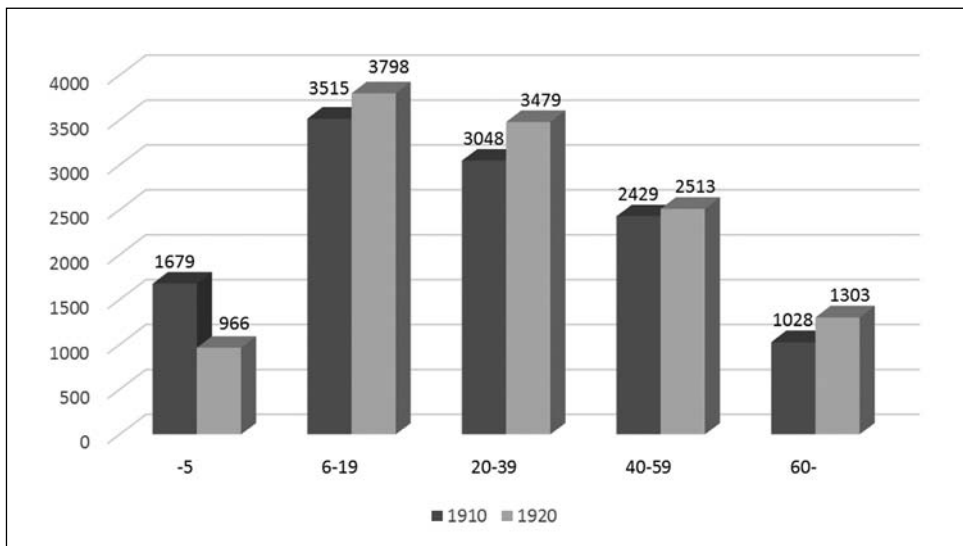
6. DIAGRAM *Népesség szerinti megoszlás 1910–1941 között*⁴⁵

⁴⁴ *Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII.*

⁴⁵ KSH 1930. 1.; KSH 1941. 2.

Gyomán az 1920-as népszámlálási adatok alapján az összlakosság az 1910-es 11 699 főről 11 942 főre nőtt. Röviden megjegyezném, hogy a háború negatív hatásai ellenére is 243 fővel nőtt a település lélekszáma. De fontos megvizsgálni a 6 évesnél fiatalabb népesség számát (7. diagram), hiszen ebből következtethetünk, hogy a születések száma milyen drasztikusan változott a (közel felére esett vissza) a világháború folyamán. Elmondható, hogy ez a változás a későbbi évekre lesz negatív kihatással a község életére. Ugyanis az elmaradt születések következtében, a lakosság reprodukciójára lesz negatív hatással a háborús veszteségek.⁴⁶ Az 1930-as népszámlálási adatokat figyelembe véve láthatjuk, hogy Gyoma népessége 302 fővel gyarapodott az 1920-as adatokhoz képest.⁴⁷ További ok lehet, hogy az első világháború tényleges demográfiai hulláma az 1941-es népszámlálási adatain láthatjuk meg. 1941-re a további népesség növekedés megakad, sőt az 1930-as népszámlálási adatokhoz képest további 2 fővel csökkent a vizsgált település népessége. A népesség növekedés csökkenésének hátterében az húzódhat, hogy az elmaradt gyermekszületések ekkorra hatnak vissza a népességi adatokban. Ugyanis 1941-re érték el a házasságkötés és gyermekvállalás szakaszát, azok a gyerekek, akik a háború idején vagy közvetlen utána születtek, amelyből az következik, hogy kevesebb azon személyek száma, akik házasságot köthetnek és gyermeket vállalhatnak, így ezáltal csökken a születések száma is.⁴⁸

Az 1910-es és az 1920-as népszámlálási adatokat figyelembe véve 5 év alatti gyermekek számában láthatunk erőteljes változást. Ennek oka igen egyszerű, hiszen a háború idején jelentősen visszaesett a gyermekek születésének a száma. Növekedés a többi korosztályban, azért látható, mert azon fiatalok, akik a háborúban nem vették részt, az 1920-as népszámlálásra érték el azt

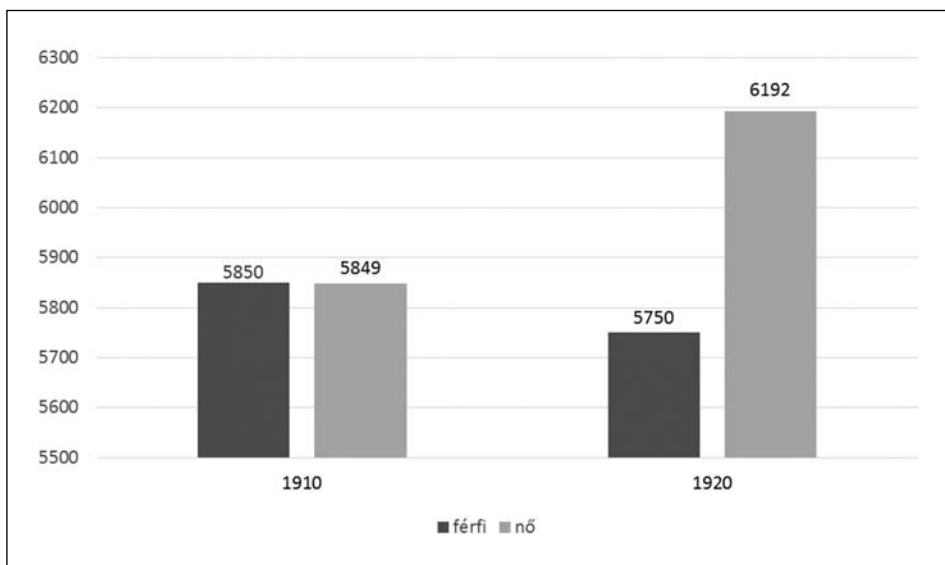
7. DIAGRAM Gyoma lakosságának korcsoport szerinti megoszlása⁴⁹

⁴⁶ KSH 1920. 1.

⁴⁷ KSH 1930. 1.

⁴⁸ KSH 1941. 2.

⁴⁹ KSH 1910a. 1.; KSH 1920. 1.

8. DIAGRAM Gyoma lakosságának nemek szerinti megoszlása⁵⁰

az életkort, ami lényegében megnövelte ezen csoportok létszámát. Végül a 243 fős növekedés hátterében az állhat, hogy valamelyest javultak az életkörülmények (elsősorban az egészségügyi ellátás javulásának köszönhetően) melynek következtében csökkentek a halálozások száma.⁵¹

Az 1910-es és 1920-as népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy míg a háború előtt nagyjából azonos volt a férfiak (5850) és nők (5849) aránya Gyomán, addig a háború hatása megfigyelhető az 1920-as népszámlálási adatokon, melynek következtében nőtt a nők aránya a településen. Ekkor a nők aránya már kiemelkedően magas (6192) a férfikkal szemben (5750), a különbség több mint 442 fő, amely a későbbiekben is kihatással lehetett a helyi társadalomra. Ugyanis felborult a nemek aránya a községben, a háború hatására sok férfi esett el és ez később befolyással lehetett nemcsak a házasságkötésre és a gyermekvállalásra, hanem legfőképpen a gyermekszám alakulására.⁵²

ÖSSZEZÉS

Az I. világháború katonai veszteségeinek következtében a hadban álló felek országainak társadalmát rendkívül megviselte a háborús évek megpróbáltatásai és nélkülözései továbbá a katonai veszteségek egyaránt. Az elesett katonák adatait megvizsgálva elmondható, hogy a származás és a munkaerőpiacon betöltött pozíció rendkívül befolyásolta azt, hogy ki milyen beosztásba került és rendfokozatot kapott a Monarchia hadseregén belül. Gyoma település vonatkozásában megfigyelhető az iskolázatlanság, mivel a rendfokozati beosztásokat figyelve leginkább

⁵⁰ KSH 1910a. 1.; KSH 1920. 1.

⁵¹ KSH 1910a. 1.; KSH 1920. 1.

⁵² KSH 1910a. 1. KSH 1910a. 1.; KSH 1920. 1.

a gyalogság soraiba vonult be a férfi lakosság. Ki kell emelni az elesett katonák társadalomra gyakorolt rövid és hosszú távú hatását is. A háború rövid távú hatása az volt a társadalomra, hogy a harctéren elesett katonákat, hogyan tudják pótolni mind a katona családjának, mind pedig az ország gazdaságának a számára. Továbbá a családok miként tudják feldolgozni és megoldani a kiesett munkaerő, házastárs, apa vagy éppen fiú szerepét. A háború hosszabb távú hatásaként fontos kiemelni az ebben az időben elmaradt házasságok és ezzel együtt a gyermekszületések számának csökkenését, mely nem csak a gazdaságra, de a társadalomra is kihatással volt hosszú ideig.

Jövőbeni céljaim között szerepel az, hogy e kutatási területen további kutatómunkával minél szélesebb körben feltárjam a felmerülő pontatlanságokat, illetve részletesebben megvizsgáljam a hadszíntereken elesett katonák és alakulatok közötti viszonyokat. Részletesebben megvizsgáljam azt, hogy az adott frontszakaszon mikor hol, mely ismert harcban estek el a gyomai katonák. Továbbá megvizsgálni és összehasonlítani Gyoma és Endrőd település első világháborús veszteségeit és azok hatásait a településekre vonatkozóan.

BIBLIOGRÁFIA

Állami anyakönyvek jegyzéke. MNL Békés Megyei Levéltár (Békési Fióklevéltár): XXXIII. 1. a, 2187–2194. kötet (1912–1975).

BALLA TIBOR (2010): Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje. In Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban.* Kossuth kiadó. 23–41., 75–92.

HAAN LAJOS (1870): *Békés vármegye hajdana Történelmi rész I. kötet.* Pest, Lauffer Vilmos, 1870. 188–191.

KARÁCSONYI JÁNOS (1896): *Békés vármegye története II. kötet.* Gyula, Dobay János könyvnyomdája. 129–136.

KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború.* Budapest, Európa.

KISS GÁBOR FERENC (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): „...kedves bajtársaim kössétek be sebem”: *A Nagy Háború emlékezete.* Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark – Belvedere Meridionale, 2015. 49–70.

KSH 1910a: Központi Statisztikai Hivatal: *1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint* (1912). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=159&layout=s&query=gyoma (letöltés dátuma: 2017. december 12. 19:05)

KSH 1910b: Központi Statisztikai Hivatal: *1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint* (1913). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=633&layout=s&query=gyoma (letöltés dátuma: 2017. december 12. 19:20)

KSH 1920.: Központi Statisztikai Hivatal: *1920. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint* (1923). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=159&layout=s&query=gyoma (letöltés dátuma: 2017. december 13. 16:50)

KSH 1930.: Központi Statisztikai Hivatal: *1930. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint* (1932). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=96&layout=s&query=gyoma (letöltés dátuma: 2017. december 13. 17:20)

KSH 1941.: Központi Statisztikai Hivatal: *1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. Demográfiai adatok községek szerint* (1976). https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=45&layout=s&query=gyoma (letöltés dátuma: 2017. december 13. 17:36)

MAKKAY PÁL (szerk.) (1934a): *A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma*. Budapest.

MAKKAY PÁL (1934b): *Négyes honvédek fegyverben*. Békéscsaba.

MÁRKUS GYÖRGY (1936): *Békés vármegye*. Budapest, Békésvármegye Monográfiájának Szerkesztősége és Kiadóhivatala. 260–276.

ROMSICS IGNÁC (2005): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.

VIRÁGH FERENC (1971): Adalékok a kivándorlás Békés megyei történetéhez. *Békési Élet* 6. évf. 2 sz. 189–199.

http://mnl.gov.hu/mnl/pml/allami_anyakonyvek_masodpeldanyai (letöltés dátuma: 2017. december 15. 12:17)

KŐRÖS ÁKOS

koros.akos@icloud.com

PhD-hallgató

(Szent István Egyetem Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola)

Kiszombor veszteségei az első világháborúban az anyakönyvi vizsgálatok alapján

ABSTRACT

In this paper, I examined how a medium-sized Hungarian village affected by the First World War. I had two questions about the damage. How many casualties did the settlement have during the war? How did the demographic impact of the losses look like in the village?

Kiszombor was a Hungarian, Catholic village in the middle of the Great Plain in Hungary between two cities: Szeged and Makó. 4000 people had lived there around the beginning of the 20th century, most of them made a living lived from agriculture. The village was the center of the Rónay family's estate.

I counted 101 dead in 1916–1920 in the burial registers. Most of them died in 1917. The most common month was the December because the author of the records could not know the exact date of their death. Therefore they used the 31st of December formula. The deceased distribution by profession or religion is following the rate of the village's population. The soldiers' age were between 18 and 48 years, most of the dead (9%) were 31 years old.

The majority of the deceased were married. This issue caused the most crucial problem in the village. 10% of the men between 20–60 died in the war; therefore the number of the 0–6 years old population decreased by 35%. The population growth stopped in the 1910s, as the community reached the carrying capacity of the land and stagnation started in the late 1900's. Although after the war, the growth of the population increased significantly.

Naturally, there were slightly more women than men in the village. During the war, this rate increased and reached six percentage points of difference. In 1920 there were 240 more women than men, even though the disparity decreased at the end of the decade.

The regional comparison is quite impressive. Looking at settlements in the 30 kilometer radius of Kiszombor. The average loss was 3% of the whole population of Hungary, however Kiszombor's result is much higher (5%). We can say that one quarter of the population was enlisted and 5% of the population died in the war from this region.

KEYWORDS

First World War, casualties, historical demography, local history, social history

DOI 10.14232/belv.2018.1.3 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kőrös, Ákos (2018): Kiszombor veszteségei az első világháborúban az anyakönyvi vizsgálatok alapján. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 35–44. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS**Kutatási kérdés**

Kiszombor első világháborús veszteségeinek a felmérésével ilyen módon ismereteim szerint még senki sem foglalkozott. Alapvetően történeti demográfiai oldalról igyekeztem megközelíteni a témát, azaz a hősi halottaknak nemcsak az adatai érdekeltek, de szerettem volna az otthonmaradottakat is vizsgálni. Az anyakönyvekhez való hozzáférés korlátozott lehetősége¹ miatt árnyalnom kellett a kérdést és tanulmányomban már csak az elhunytakra vonatkozó adatokat és a település természetes szaporulatát elemeztem.

A magyarországi első világháborús veszteségek vizsgálata még gyermekcipőben jár. A kétezres évek elején KANYÓ Ferenc (2000) jelentetett meg egy listás összeírást a szegedi hősi halottakról. Ezen kívül csak olyan tanulmányokat találtam, amely bizonyos tulajdonságok szerint csoportosítja az elhunytakat. BESENYEI Vendel (2013) a Jászberényi temetőket vizsgálta meg, míg RAVASZ István (2014) immár a jubileum keretein belül a háború első veszteséivel foglalkozott. Talán KÓTAI István (2014) választotta tanulmányában a legérdekesebb csoportosítást: az elesett állapotosokat vette számba.

Tanulmányom szempontjából leginkább azok a vizsgálatok érdekesek, amelyek településenként tekintették át az első világháborús halottak listáit. Az első ezek között HEGEDŰS Elemér (2016), aki a soproni születésű hősokeket vizsgálta. Szintén 2016-os DÁVID Benjámintanulmánya, amely – azon túl, hogy e mű ihletője volt – bemutatja a mai Gyomaendrőd egyik felének, Endrődnek az első világháborús veszteségeit. Egy egészen friss eredmény pedig BOJTOS Gáboré (2017), amely Szolnok világháborús monográfiájában található. Eredményeikhez anyakönyvi forrásokat felhasználtak.

¹ A születési anyakönyvek csak 1917-ig elérhetőek.

Kiszombor társadalma a 20. század elején

Az első világháború kirobbanásának a jól ismert és elengedhetetlen politikai *casus belli*-n, azaz az 1914. június 28-ai sarajevói gyilkosságon túl az időben messzebbre visszanyúló társadalmi-gazdasági okai is voltak. A 19. századi modernizációs folyamatok mind egy konfliktus felé mutattak. A mezőgazdaságban leginkább a termőtalaj minőségének javítása, valamint a gépesítés és az emberi munkaerő használatának a maximalizálása, az iparban az erőgépek alkalmazása, a mindennapi életben az egyre többféle erőforrás sokszínű felhasználása megteremtette a lehetőséget a hatalmas nemzetállamok kialakítására és annak adminisztrációjának a tökéletesítésére, amihez a század elején kiépített oktatásszervezet hűségesen statisztált. (KISS 2015. 53–55.) Ebbe a modernizációs folyamatba illeszkedik bele a címben szereplő vizsgált település is nagyuradalmi központ révén.

Kiszombor a Dél-Alföldön, a Maros-folyó bal partján, Makó és Szeged között, a 20. század elején Torontál vármegye északi részén helyezkedett el. A 19. században a lakosságszám dinamikus növekedést mutatott. A 4000 főt az 1900-as évek elején lépte át, a háború előestéjén kicsit több, mint száz fővel többen laktak a településen. (KSH 1930.)

A lakosság 78%-a a mezőgazdaságból élt meg, további 4%-uk (napszámosok) szorosan kapcsolódtak ahhoz. A szekunder szektorba a lakosság 9%-a tartozott, míg a tercierbe a lakosság 7%-a. További 1% egyéb kereső volt. A teljes lakosság mintegy 43%-a volt kereső. A terciér szektor – és ezen belül is az értelmiség – aránya meglepően magas volt egy falusi környezethez képest. A többség valószínűleg a közigazgatásban helyezkedett el, amely alacsonyabb jövedelemmel kecsegtetett, azonban a nagybirtok vonzereje e tekintetben is megmutatkozik. (MARJANUCZ – MAROSVÁRI 2008. 324.)

ELEMZÉS

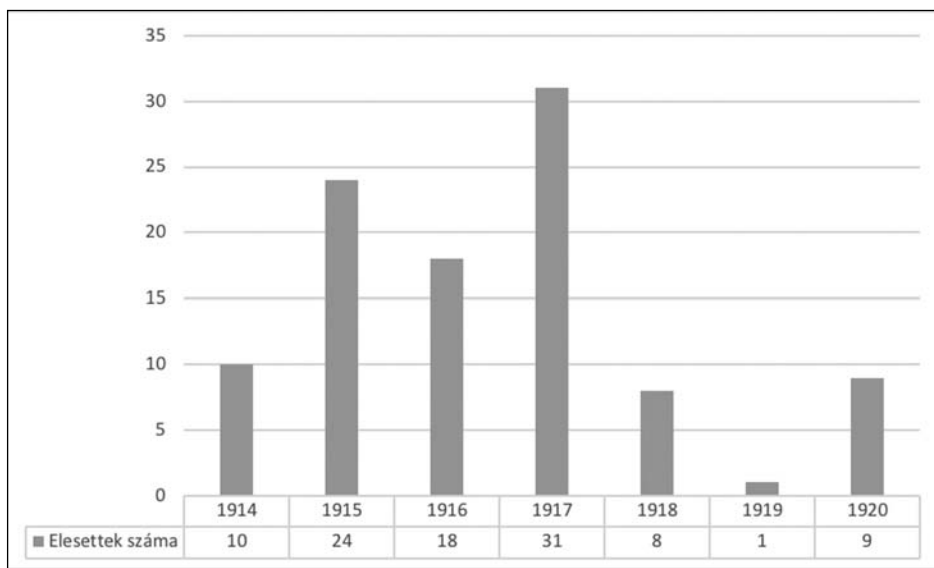
Elsettek

A faluról készült monográfia a plébánia Historia Domus-ára hivatkozva összesen 185 elesett katonát említ, azonban kiemeli, hogy a pontos számadat megállapítása nehézséget okoz. (HALMÁGYI – MAROSVÁRI 2008. 336.) Ezzel szemben az én, a kiszombori állami anyakönyvek adataiból, valamint a hivatalos veszteséglistákból (VERLUSTLISTE 1914–1919) összeállított adatbázisomban összesen 101 bejegyzés szerepel. Igen nagyoknak tűnik a különbség. Sajnos az nem derül ki, hogy a Historia Domus milyen forrásból szerezte az információit, így az ellenőrzést nem lehet elvégezni.

1914 és 1920 között 101 elesett köthető biztosan Kiszomborhoz. A legtöbben a háború első felében estek el: 83 fő (82%). A legtöbb elesettet 1917-re datálták a források, de hasonlóan magas eredményeket ért el az 1915-ös év is.

Az elesettek egyharmada decemberre van datálva. Feltehetően nem mindannyian decemberben estek el, hanem az adott évben, akiknek az adatát nem tudták pontosan, azt december 31-ére írták be. 10% feletti értéket ért el még november és megközelíti azt az augusztus és az április. A legkevesebben (2%) februárban estek el.

Az elesettek beosztását tekintve vegyes eredményeket kaptam. 45 fő esetében nem volt felvezetve semmilyen adat, így ezeket a vizsgálatból kizártam. A beosztással rendelkező elesettek 48%-a népfölkelő volt. 10% feletti arányt képviselnek a gyalogosok. 4% feletti arányt értek el

1. ÁBRA *A zombori első világháborús hősi halottak száma évente 1914–1920 között* (Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

az őrzetők, tizedesek, póttartalékosok, honvédek, vadászok. Egy-egy elhalálozott van a további rangokból: szakaszvezető, honvédőrvezető, mozdonyvezető, tüzér, póttartalékos közlegény, alvadász, tartalékos, őrmester, főorvos, főtüzér.

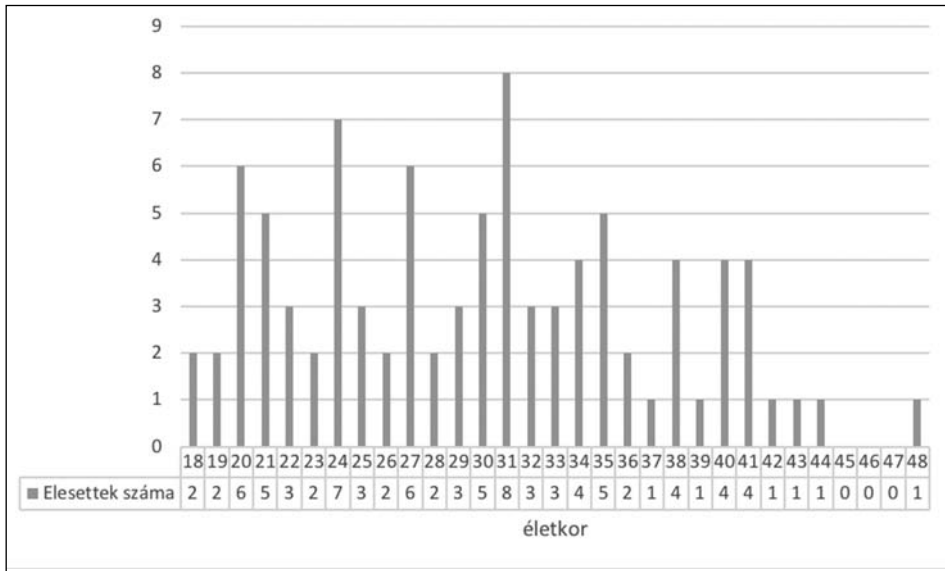
Sokszor nem volt feltüntetve, hogy mely hadtesthez tartozott a zombori elesett. Az 54 esetből az elesettek 37%-a a Magyar Királyi 5. Honvéd Gyalogezredhez tartozott. További 17% a Császári és Királyi 46. gyalogezredhez. Három-három fő tartozott a Császári és Királyi 3. tábori vadászászlóaljhoz, a 3. honvéd huszárezredhez. Az 5-ös honvédek laktanyája Szegeden a Honvéd téren, míg a 46-osoké a Mars téren volt. (HALMÁGYI – MAROSVÁRI 2008. 332.)

Az elhunytak foglalkozásának a felvezetése jellemzően akkor nem került sorra, amikor a bejegyzést a háború után készítették el.² A 70 foglalkozási bejegyzéssel rendelkező elesett túlnyomó többsége (69%) földműves volt. Ezt követi 6%-kal a napszámos. A kézművesek, értelmiségiek 1-2 fővel képviseltetik magukat (szolga, kocsis, cipész, mészáros, főorvos, bognár mester, gazdasági cseléd, MÁV fékező, gépészmérnök, szítás, borbély, vendéglős, kazánfűvő, zenész, kerékgyártó, kertészsegéd).

Az elesettek vallási összetétele követi a lakosság vallási összetételét. A 61 vallásra vonatkozó adattal rendelkező elesettek 95%-a római katolikus volt. Rajtuk kívül két református és egy görög katolikus került be az adatbázisba.

Az elesettek életkora a legtöbb esetben le volt jegyezve vagy ki lehetett számolni. Az átlag elhalálozási életkor 29,8 év volt. A legfiatalabb zombori hősi halott 18, míg a legidősebb 48 éves volt. Az életkoradattal rendelkező elhunytak 9%-a 31 éves volt. A részletes korosztályi megoszlás a 2. ábrán látható.

² Az anyakönyvekben egészen 1972-ig találhatóak bejegyzések első világháborús hősi halottakról.

2. ÁBRA A kiszombori első világháborús hősi halottak száma az elhalálozási korok szerint 1914–1920 között (Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

Az elesett katonák családi állapotát tekintve a többségük már volt házas. Pont a felük özvegyasszonyt hagyott maga után hátra, 2%-uk már eleve özvegy, 35%-uk pedig nőtlen volt. A bejegyzések 13%-ánál nem lehet megállapítani a családi állapotot. Egy alföldi összehasonlítás érdekében négy korcsoportra osztottam az elhunytakat és ebben a felosztásban vizsgáltam a családi állapotukat. Ezen eredmények az 1. táblázatban találhatóak. Ebből az elemzésből kizártam azon bejegyzéseket, ahol vagy az elhalálozás kora vagy a családi állapot nem volt feltüntetve. Az eredmény összecseng DÁVID (2016) eredményeivel. A legnagyobb korcsoportot a fiatalok alkotják, akik 90%-a nőtlen volt. Ez komoly hatással lehetett a háború utáni település természetes szaporulatára.³

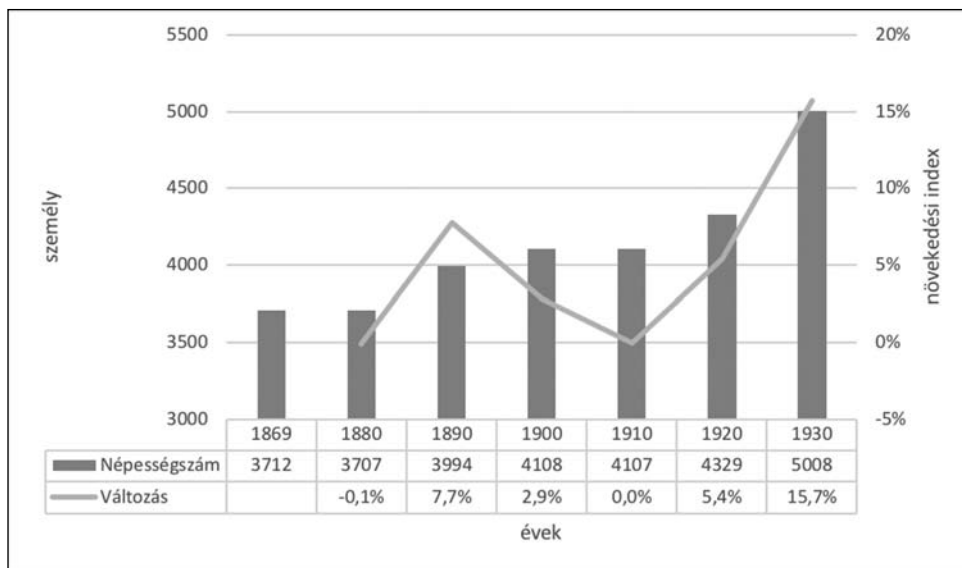
	Házas	Nőtlen	Özvegy	Összes
18–24	3	22	0	25 (32%)
25–31	13	10	1	24 (30%)
32–39	18	0	0	18 (23%)
40 és felette	11	1	0	12 (15%)
Összesen	45 (57%)	33 (42%)	1 (1%)	79

1. TÁBLÁZAT A zombori első világháborús hősi halottak száma családi állapotuk és korosztályuk csoportosítása szerint 1914–1920 között (Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

³ Ennek pontosabb kimutatására ismerni kellene az időszak korfáját és az elhunytaknak a település azonos korú lakosságához viszonyított arányához.

Demográfiai hatások

A népesség növekedését az első világháborús veszteségek nem gátolták. Amint az a 3. ábrán látható, a lakosság növekedésének az üteme a 19. század végén lassult és ebbe a trendbe illeszkedik bele az első világháborús stagnálás. A háborút követően a lakosságszám korábban nem látott sebességgel növekedett.

3. ABRA Kiszombor lakosságszáma és annak változásai 1869 és 1930 között az előző évhez viszonyítva (KSH 1930). (Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

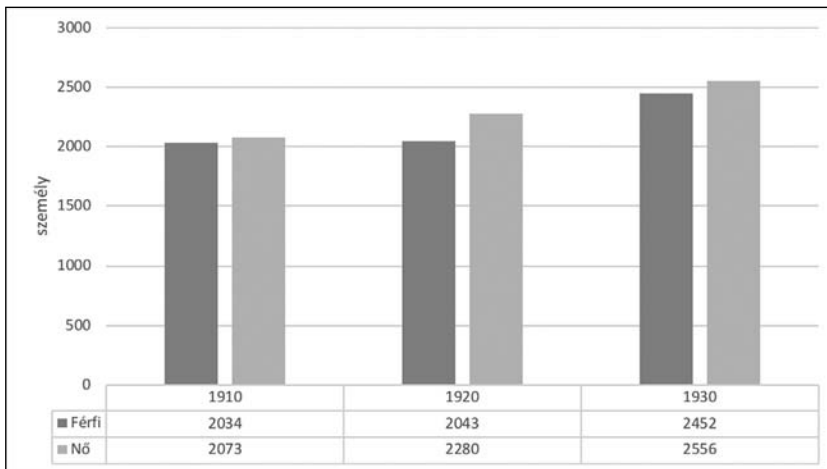
A korösszetétel szerinti változás vizsgálatának az eredménye egyértelműen mutatja, hogy a háború alatt a 6 évnél fiatalabbak száma jelentősen, 35%-kal visszaesett 1910 és 1920 között. (KSH, 1920) Ugyanebben az időszakban a 40–59 év közöttiek aránya 69%-kal megnőtt. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint (KSH, 1910) a húsz és hatvan év közöttiek összesen 1995 fő. Ennek 5%-a, a 20–60 közötti férfiak⁴ 10%-a elesett a háborúban. Ennek eredménye, hogy kevesebb gyermek született⁵ a háború alatt és hogy az idősebb korcsoportok aránya megnövekedett. Az 1930-as évekre a 6 év alatti korcsoport adatai utoléri az 1910-es szintet, tehát a háború utáni időszakban a háborús veszteségek korrigálódnak tíz év alatt.

A családi állapotok szerinti megoszlás vizsgálatának eredménye azt mutatja, hogy az 1920-as évekre (KSH, 1920) az özvegyek száma 33%-kal nőtt, hiszen sokuknak a házastársa odaveszett a háborúban. A házások 1920-ban 9%-kal voltak többen, mint 1910-ben és 1930-ban 20%-kal, mint egy évtizeddel korábban. (KSH 1930) Itt is tapasztalható tehát, hogy a házassági szokásokat a nagyszámú férhihiány nem zökkengette ki a menetéből, legfeljebb a házassági intenzitás lendületét vetette vissza kicsit.

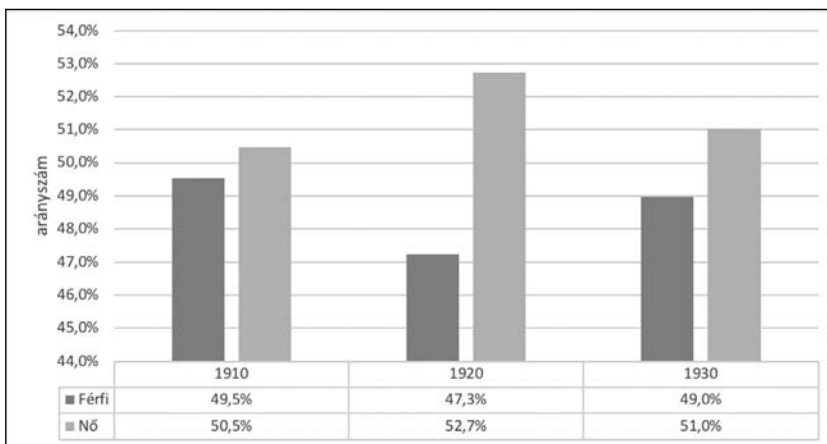
⁴ Az 1910-es korcsoport szerinti adatokat és a szintén 1910-es nemi arányokat használtam.

⁵ Tekintve, hogy az elhalálozottakon túl a háborút túlélte többi katona sem tartózkodott Kiszomborban a háború alatt.

A nemek szerinti megoszlás ábrázolása látványos különbséget mutat. A nőtöbbletet az 5%-os férfihány sem fordította meg, azonban jelentős arányeltolódásokat okozott. A 4. ábrán a lakosság számot adtam meg nulla kezdettel, az 5. ábrán azonban a nemek össznépességhez viszonyított arányát. Látható, hogy az 1920-as évekre 240 fős nőtöbblet alakul ki, ami az 1930-as évekre korrigál és visszakérül eredeti pozíciójába. Az 1920-as évekre tehát 6 százalékpontos eltérés alakul ki a két nem között, ami jelentősnek mondható. Az arányokon láthatjuk, hogy a háború okozta emberi erőforrásvesztés még egy évtizeddel később is éreztette hatását a házassági piacon Kiszomborban.

4. ÁBRA Kiszombor lakosságának megoszlása nemek szerint az 1910-es, 1920-as és 1930-as népszámlálás adatai alapján (KSH 1910; KSH 1920; KSH 1930).
(Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

5. ÁBRA Kiszombor lakosságának nemek szerinti megoszlása az 1910-es, 1920-as és az 1930-as népszámlálás adatai alapján (KSH, 1910; KSH, 1920; KSH, 1930).
(Szerkesztette: Kőrös Ákos, 2018)

Régiós összehasonlítás

A kiszombori eredmények az országos eredményhez képest magasabbak. A 18 milliós országból (KSH, 1930) több, mint hárommillióan kerültek a frontokra és 530 ezren nem jutottak onnan haza (SZABÓ 2002. 497.). Ez a teljes lakosság 3%-a.

A 2. táblázatban összesítettem a régió néhány településének fellelhető adatait. Az első oszlopban található lakosság szám az 1910-es népszámlálás adatait mutatja (KSH 1930). Apátfalva URBANCSOK Zsolt munkája alapján látható. Sajnos a mű forrást nem jelölt meg, de a szám egyezik a műemlékre bevésett nevek számával (URBANCSOK 2016. 63.). Szeged esetében három elmélet él, mindhárom feltüntettem. (BLAZOVICH 2007. 139.) Makó adatai a település monográfiájából származnak (SZABÓ 2002. 497.). A többi település Halmágyi Pál emlékműveket összegző gyűjtéséből van, tehát ez esetben nem demográfiai forrásokat feldolgozó műről, hanem a valamilyen módszertan alapján elkészült műemléki veszteséglistákat összegezte. (HALMÁGYI 1998. 10–13.) Mivel a műemléken szereplő adatok és az anyakönyvek által feltárható adatok mennyiségei nem minden esetben egyeznek meg, ezért úgy gondolom, hogy ezek az adatok csak becsléseként használhatóak.

Település	Lakosság- szám (1910)	Sorozott (fő)	Sorozott (%)	Elhunyt	Elhunyt – sorozott (%)	Elhunyt – lakosság (%)
Apátfalva	5642	1400	25%	173	12%	3%
Kiszombor	4107	n. a.	–	185	–	5%
Szeged – Banner	118 328	n. a.	–	9500	–	8%
Szeged – Kováts	118 328	n. a.	–	6630	–	6%
Szeged – Kanyó	118 328	n. a.	–	3554	–	3%
Makó	34 918	8500	24%	1300	15%	4%
Ambrózfalva	1042	n. a.	–	53	–	5%
Csanádalberti	1370	n. a.	–	80	–	6%
Csanádpalota	6096	n. a.	–	480	–	8%
Nagyajlák – Nagyer	1011	n. a.	–	39	–	4%
Pitvaros	2936	n. a.	–	133	–	5%
Földeák	5126	n. a.	–	245	–	5%
Maroslele	2172	n. a.	–	78	–	4%
Királyhegyes	1078	n. a.	–	73	–	7%
Magyarcsanád	3105	n. a.	–	111	–	4%
Klárafalva	570	n. a.	–	16	–	3%
Kübekháza	1817	n. a.	–	73	–	4%
Átlag	25 057			1337		5%

2. TÁBLÁZAT Kiszombor és környéki települések I. világháborús veszteségeinek összesítése (Forrás: KSH 1930.; URBANCSOK 2016; BLAZOVICH 2007; SZABÓ 2002; HALMÁGYI 1998)

Összesen két helyről van adatunk arra vonatkozóan, hogy mennyien lettek kivonva a település társadalmából. Mindkét esetben a lakosság egynegyede körüli az érték. Ebből én következtetést nem merek levonni, de további kutatások hipotéziseként fel lehet tenni a kérdést, hogy vajon ez általános volt-e az országban.

A települések lakosságának a 3–8%-a halt hősi halált az első világháborúban. A régiós átlag 5% volt, ami két százalékponttal magasabb, mint az országos eredmény. Ez számottevő különbség.

ÖSSZEZÉS

Sokatmondó és fontos téma a háború demográfiai vizsgálata a társadalomtörténet és az első világháború történetének írásában. Digitális formában elérhetőek a levéltárban, valamint az időszakra vonatkozó népszámlálási adatok a KSH Könyvtár tudásbázisában, ezért a kis falvak, alacsony létszámú települések első világháborús veszteségeinek az elemzése az anyakönyvek alapján könnyen elvégezhető. Garantáltan az örömmre szolgálna, ha a fent felsorolt műveken túl a közeljövőben születnének még alföldi települések veszteségeinek az ilyen jellegű összeírásai, elemzései, hogy egy átfogó képet lehessen kapni a régióról.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BESENYEI VENDEL (2013): Az I. világháború hősi halottai Jászberény temetőiben. *Jászsági Évkönyv* 1. sz. 73–88.

BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.) (2007): *Szeged rövid története*. Szeged.

BOJTOS GÁBOR (2017): *Szolnok és az első világháború*. Hátország, hősök, emlékezet. Szolnok, MNL Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt.

DÁVID BENJÁMIN (2016): Endrőd hősi halottai az első világháborúban. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 94–107.

HALMÁGYI PÁL (1998): *Az I. és II. Világháború hősei, áldozatai és emlékművei Makón és környékén*. A Makói Múzeum Füzetei, 89.

HALMÁGYI PÁL – MAROSVÁRI ATTILA (2008): Az első világháborútól a második végéig. In Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története I*. Kiszombor, Kiszombor Község Önkormányzati Képviselő-testülete. 332–449.

HEGEDŰS ELEMÉR (2016): Soproni születésű hősi halott tiszték Galiciában. *Soproni Szemle* 70. évf. 1. sz. 102–115.

KANYÓ FERENC (2000): Ismertté vált újabb szegedi hősi halottak és áldozatok. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 23. évf. 2. sz. 19–101.

KISS GÁBOR FERENC (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): *„Kedves bajtársim kössétek be sebem”*. A nagy háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark – Belvedere Meridionale. 49–73.

KÓTAI ISTVÁN (2014): Az I. világháború állatorvos hősi halottjai. *Magyar állatorvosok lapja* 136. évf. 3. sz. 754–762.

KSH 1910.: Központi Statisztikai Hivatal (1910): *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 1. r. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_042.pdf (letöltés dátuma: 2018. január 17.)

KSH 1920.: Központi Statisztikai Hivatal (1920): *Az 1920. évi népszámlálás*. 1. r. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_069.pdf (letöltés dátuma: 2018. január 17.)

KSH 1930.: Központi Statisztikai Hivatal (1930): *Az 1930. évi népszámlálás*. 1. r. Demográfiai adatok községek és külterületi lakothelyek szerint. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_083.pdf (letöltés dátuma: 2018. január 17.)

MARJANUCZ LÁSZLÓ – MAROSVÁRI ATTILA (2008): A polgárosodó falu. In Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története I.* Kiszombor, Kiszombor Község Önkormányzati Képviselő-testülete, 253–332.

RAVASZ ISTVÁN (2014): A nagy háború első halottai. *Hadtörténelmi Közlemények* 127. évf. 3. sz. 754–762.

SZABÓ FERENC (szerk.) (2002): *Makó története 1849-től 1920-ig*. Makó.

URBANCSOK ZSOLT (2016): „...mint fatörzsből gyöngye ága...”. Apátfalva története és a csanádi térség a kezdetektől 1956-ig. Apátfalva, Apátfalva Község Önkormányzata.

VERLUSTLISTE (1914–1919): <http://anno.onb.ac.at/anno-suche#searchMode=complex&text=kiszombor&dateMode=period&from=1&sort=date+asc&selectedFilters=title%3Avll> (letöltés dátuma: 2018. január 04.)

FLOUTIER, JÉRÉMY

jeremy.floutier@hotmail.fr
PhD-hallgató (SZTE BTK)

Az első világháború veszteségei egy dél-franciaországi faluban: Saint Christol esete

ABSTRACT

In connection with the Centenary of the Great War's end, the current article deals with its consequences on a small French village, Saint Christol les Alès. Based on the war losses, the two main points covered by this short study are the faith of the soldiers during the war and the social consequences on local life. The study tries to show the impact of the war on a limited scale, despite the fact that the village was far beyond the front line. Perhaps at first sight these losses do not seem to have a significant impact on the demographic characteristics of the village, nevertheless this paper aims to analyse the aftermath in detail to avoid superficial conclusions. Furthermore the development is based on a broad dataset and sources all along the research, which provide information about the situation of the French army and its organization. With the help of these data the paper tries to give a precise analysis about the soldiers who passed away during the conflict. This short study emphasizes how ubiquitous the consequences of the Great War are all over Europe.

KEYWORDS

World War I, social history, French army, local history, war consequences

DOI 10.14232/belv.2018.1.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Floutier, Jérémy (2018): Az első világháború veszteségei egy dél-franciaországi faluban: Saint Christol esete. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 45–55. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Tudjuk, hogy Franciaország súlyos veszteségeket szenvedett a „Nagy Háborúban”. A kutatók szerint mintegy 1 300 000–1 400 000 francia polgár halt meg az első nagy világháború során, amely – ezen veszteség hatására is – nagy változásokat okozott a francia társadalomban.¹ A „36 000 község országában” majdnem minden településen számon tartották a háborúban elesett katonák számát. Dél-Franciaországban, Gard megyében, a *Cévennes-hegység* előterében fekvő Saint Christol les Alès-nek községnek is voltak halálos áldozatai.² Tanulmányomban arra törekszem, hogy bemutassam és elemezzem mindazon következményeket, amelyeket a veszteségek gyakoroltak a falu közösségére. Ezzel párhuzamosan érdemes összehasonlítani a község és az államigazgatás központi szerveinek kapcsolatát, hiszen a háború áldozatainak nyilvántartása egyszerre jelenthetett feladatot a helyi, illetve az országos bürokrácia számára. Annak ellenére, hogy a községtől távol, nagyrészt Észak-Franciaországban zajlottak a háborús események, mégis érdemes megvizsgálni a Nagy Háború következményeit egy, a frontoktól távolabb lévő településen, tekintettel arra, hogy az említett megye 13 867 katonája esett a háború harcterein.³

A tanulmányban szereplő Saint Christol les Alès egy tipikusnak mondható korabeli francia falu. Felekezeti szempontból a község és tágabb környezete különbözik a többi franciaországi régiótól, mivel jelentős református közösség él itt. Tanulmányomban ezen jellemzőket is megvizsgálom a Nagy Háború veszteségei tükrében.

A község hősi halottainak pontos száma nehezen határozható meg, amelyben több tényező is közrejátszik. A falu anyakönyvének vizsgálatánál az derül ki, hogy harmincnégy ember halt meg a háborúban. A községben található hősi emlékművön viszont harmincnegyzet katonát említenek, míg a katonai nyilvántartás adataiban harminchét nevet találtunk.⁴ A háború után a minisztérium által összeállított úgynevezett aranykönyvben harmincöt elhunyt szerepel. A katonai nyilvántartás esetében meg kell említeni, hogy a megyei levéltárban (Nîmes-ben) csak az 1916. évig találhatóak adatok interneten, a következő évekről csak helyben szerezhető be információk. A műemléken felsorolt harmincnegyzet név közül csak harminchatra vonatkozóan találhatóak adatok a katonai nyilvántartásban és róluk lehet tudni bizonyosan, hogy a faluban éltek.

A kutatás során figyelembe kell vennünk azt, hogy milyen feltételei vannak a műemlékre kerülésnek: a katona vagy ebben a községben született, vagy utólag költözött oda. Amennyiben a háború előtt már elköltözött a faluból, a község anyakönyvében már nem került feltüntetésre hősi halála.⁵ Az is előfordulhatott olykor, hogy a katonák a család kérésére mégis felkerültek a műemlékre. A kutatás során kiderült, hogy öt olyan személy neve található a hősi emlékművön, akik azért nem szerepelnek az anyakönyvben, mert még a mozgósítás előtt elköltöztek szülőfalujukból.⁶ Ilyen módon feltételezhető, hogy felcserélték a tartózkodási helyet az állandó lakhellyel. Például azt az egyetemi hallgatót, aki Montpellier-ben tanult és élt, de hivatalosan a Saint Christol adataiban szerepelt, a francia adminisztráció nem biztos, hogy pontosan tudta számon tartani.

¹ Lásd például: VERNEY 2009. 72–73.

² Cévennes-hegység: a *Massif Central* részét alkotó középhegység, Gard, Hérault és dél Lozère megyékben.

³ HUARD 2011. 138.

⁴ A katonai nyilvántartás értékes információkkal szolgált a kutatás során. Megtudhatjuk például, hogy a katona szolgálata során hol harcolt, melyik ezredben szolgált, a családi állapot és az iskolázottság is hozzáférhetőek. A katonai igazolványok megtalálhatók Gard megye levéltárának (Archives départementales du Gard) honlapján: <http://bach.anaphore.gard.fr/matricules/search>

⁵ BEAU 2017. 61–62.

⁶ Két ember beköltözött a faluba 1912-ben, ketten kiköltöztek Saint Christol-ból Marseille-be, az utolsó pedig Saint Christol-ban született és élt a katonai nyilvántartás szerint.

A katonai nyilvántartásnak köszönhetően azt is tudjuk, hogy az emlékművön feltüntetettek közül három ember nem Saint Christol-ban élt. Ketten közülük egy kis szomszédos faluban, Bagard-ban, a harmadik pedig Vézénobres-ban.⁷

A *Ministère des pensions* által összeállított, úgynevezett aranykönyvben ugyanakkor csak harmincöt elesett katonát tartanak számon.⁸ A minisztériumot a háború után 1920-ban alapították azzal a céllal, hogy hadisegélyt folyósítson mindazok családtagjainak, akik „*Franciaországért haltak meg*” [„*Mort pour la France*”]. Az aranykönyv pedig több funkciót töltött be: elsősorban a megemlékezés szerepét, annak érdekében, hogy az állam számon tarthassa a Nagy Háborúban elhunytakat. Az aranykönyvben összeállított névsort a községek által vezetett nyilvántartások alapján készítették el, és azok szerepeltek benne, akik a jogszabály rendelkezéseinek megfelelően, tehát 1914. augusztus 2. és 1919. október 24. között haltak hősi halált. Ilyen módon az aranykönyvben nem található meg olyan katonák, akik a záró dátum után hunytak el, vagy akiknek elköltözött a családja: ez Saint Christol esetében öt katonát érintett.

A református templomban emléktábla található, amelyen tizenhat név szerepel. Ezek közül kilenc katona szerepel a többi forrásban is, de érdekes módon három esetben nem található meg máshol. További vizsgálat után kiderült, hogy ezek a katonák 1917 és 1921 között betegség folytán haltak meg. Ez alapján feltételezhető, hogy katonai szolgálatra még 1915–16 környékén alkalmatlanná váltak betegségük miatt. További három másik katona szomszédos falvakban élt, egyikük Saint Christol-ban született, de később kiköltözött egy másik településre a megyén belül.

A fentiekből is kitűnik: nem lehet pontosan meghatározni, hogy Saint Christol lakosságából hány katona vett részt a Nagy Háborúban. Ugyanakkor a választói névjegyzékből tudjuk, hogy a település lakosságából hány katonát lehetett esetlegesen mobilizálni. Az utolsó szavazás a háború előtt 1914 márciusában volt. Sajnos ez a módszer nem pontos, mert nem szűri ki a katonai szolgálatra alkalmatlan állampolgárokat. Mindemellet a világháború előestéjén 21 éves kortól volt a polgároknak szavazati joguk, de 18 éves kortól volt hadkötelezettség. Ez alapján láthatjuk, hogy 270, 21 és 48 éves közötti férfi birtokolta a szavazás jogot 1914-ben.⁹

Igy megállapítható, hogy az aktív férfiak megközelítőleg 13%-a elhunyt a háborúban. Nagy valószínűséggel magasabb ez az arány, ha beleszámítják az alkalmatlan férfiakat. Gyakorlatilag az elesett száma körülbelül azonos a rokkantakéval. Az elhunytak teljes számát vizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a háború előtti fizikai munkaerő egy negyede munkaképtelenné vált a szakmájában (legfeljebb szellemi munkakört tudott betölteni).

Az Alkalmatlanná nyilvánító Bizottság iratai 1915 és 1917 között elérhetőek a megyei levéltárban. Ennek köszönhetően kiderül, hogy ebben az időszakban hét katonát fizikai gyengeség miatt katonai szolgálatra alkalmatlanná nyilváníttak. Ezek közül egy katona esetében egy újabb orvosi vizsgálat során azonban katonai szolgálatra képessé nyilvánítták.¹⁰

A nyilvántartások összesítése alapján megállapítható, hogy az Alès járásban – az 1911-es népszámlálás adatait alapul véve – a lakosság 3,4% – veszítette életét a háborúban.¹¹ Ebben

⁷ Lásd 9.

⁸ Hozzáférhető az interneten az Országos Levéltárnak (*Archives nationales*) köszönhetően: <https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/multimedia/Galerie.action?mediaParam==?UTF8?B?RIJEQUZBTjg1X09GOXYwNjM1MThfTC5qcGcjRIJEQUZBTjg1X09GOXYwNjM1MjNfTC5qcGc=?=&udTitle==?UTF-8?B?U0FJTlQ0hSSVNUU0wtTEVaLUFMw4hT?=&xpointer=&mmName=>

⁹ Gyakorlatilag 18 és 45 éves szolgáltak a hadseregben, azért összeszámoltunk 21 és 48 éves között. Lásd: Archives départementales du Gard. 1R 367–370 „*table aux recensements communaux*”.

¹⁰ *Exemptés des classes 1915 à 1917*. Archives départementales du Gard. 1R 525.

¹¹ Saint Christol tartozik az Alès járásához, a második legnagyobb város a megyében és határos község Saint Christol-lal.

az időszakban a falu lakossága 1380 fő volt. Saint Christol-ban ugyanakkor a háborús veszteség „csak” a lakosság 2,8%-át tette ki. Általánosságban megállapítható, hogy a veszteségek a városokban arányaiban kisebbek voltak, mint a vidéki falvakban, például a kicsiny Aujac község lakosságának 5,9%-át veszítette el.¹²

Ahogy Huard rámutatott, a parasztságot érte a legsúlyosabb háborús veszteség. Igaz azonban, hogy ebben a korszakban már Saint Christol nem volt teljesen mezőgazdasági jellegű: Alès város közvetlen közelsége miatt egyre inkább szerepet kapott a kereskedelmi és kézműipari tevékenység. A parasztok száma azonban még jelentős. Ilyen módon az elesettek aránya jelentősebb volt Alès-hoz képest, de még mindig kisebb az elszigetelt településeknél.

A helyzetet súlyosbította, hogy korosztályukat tekintve az elesett katonák számítottak a legproduktívabb dolgozóknak. Amennyiben az elesettek számához hozzáadjuk a súlyos sebesülteket, valamint a poszttraumatikus szindrómában szenvedőket, a háború hatásainak nagyságrendje azonnal láthatóvá válnak a községekben.

Az 1870-es francia összeomlás után katonai reformokat vezettek be. A francia szárazföldi területet felosztották tizennyolc katonai kerületre. Gard megye a marseille-i kerülethez került. A katonai felvételi iroda pedig Nîmes-ben volt, amely a megye székhelye.¹³ 1905-től a katonai szolgálat kötelezővé vált két évig valamennyi francia állampolgárnak, azonban 1913-ban egy új törvényt hoztak, mely szerint a kötelező katonai szolgálat időtartamát három évre emelték.¹⁴ Így tehát aki a frontra került, az mind megkapta a szükséges katonai kiképzést. Ugyanakkor megállapítható, hogy az 1894-es születési évjárat, valamint az ezt követők (1895, 1896, 1897, 1898) már csak részleges kiképzést kaptak. Ennek a sajnálatos és logikus következménye volt, hogy ezek a katonák nagyobb valószínűséggel haltak meg a csatamezőn. A negyven katonából hét katona kezdte meg a képzést 1914 után. Ilyen módon nem meglepő, hogy az elesett katonák nagyon fiatalok voltak, átlagéletkoruk 25 és fél év volt. A legfiatalabb közülük tizennyolc, míg a legidősebb negyvenhárom éves volt. Általában a harmincöt év felettieket már nem osztották be frontszolgálatra, csak a hátsó területeket vigyázták.¹⁵ A faluból származó katonák esetében is ez elmondható, hiszen a négy harmincöt év fölötti katonából ketten szolgáltak a hátsó részben. A harmadik egy vidéki kórházban meghalt betegségben leszerelése után. Érdekes módon egy harminchat éves katona elesett a fronton 1914-ben: ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy önkéntesként volt jelen.

Nem meglepő, hogy a legtöbben a legsúlyosabb harcokat megelőző Észak-Franciaországban harcoltak és ott haltak hősi halát. Szám szerint kilencen Meuse megyében, öten Elzászban és a Sommes-nál, valamint négyen Aisne-ben. Kivételt jelent annak a három katonának a halála, akik az Expedíciós hadtestbe [Corps expéditionnaire] kerültek. Közülük egy Gallipoli ostromában halt meg, egy másik pedig – aki szintén keleten harcolt – betegség miatt visszakerült Franciaországba, és katonai kórházban halt meg Fréjus-ben, a Földközi-tenger partján. A harmadik pedig eltűnt a tengeren 1916-ban, amikor a *Provence II* gőzhajó elsüllyedt úton Szaloniki (Görögország) felé.

Emellett meg kell említeni, hogy egy Nîmes-ben szolgáló tartalékos katona nem harci cselekménnyel összefüggésben, gümőkórban halt meg, egy másik katona pedig szintén betegségben

¹² HUARD 2011. 139.

¹³ AUDIBERT – CHÉPY – DE CARVALHO 2014. 26–27.

¹⁴ Lásd az 1913 augusztus 13. hivatalos lap (*Journal officiel*). 7138–7143.
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63879116/f2.item.langFR.zoom>

¹⁵ Lásd a 1913. törvény a hadiszolgálatról: République française. *Bulletin des lois de la République française*, Imprimerie nationale, Paris, 1913. 2077–2091. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k220779v/f335.image>

hunyt el Saint Christol-ban, míg egy társuk 1917-ben vonatbalesetben áldozata lett Savoie-ban (Olaszországgal határos megye az Alpokban).¹⁶ Nem volt ritka, hogy a hadsereg leszerelte azokat a katonákat, akik nem estek el a harcokban, hanem súlyosan megsebesülve túlélőként hazatérhettek. Arra viszont Huard mutat rá, hogy nem volt elég ágy a nîmes-i kórházakban, így három saint christol-i katona vidéki kórházakban (Fréjus, Nîmes, Annonay) hunyt el.¹⁷

Egy 1915. július 2-ai törvény értelmében három kategóriát határoznak meg a háborúban elesettek kategorizálására: „*elesett a fronton*”, „*halál hadi sebesülés következtében*”, „*halálos sebet kapott a hadi szolgálatban*”.¹⁸ Harminchárom Saint Christol-i katonáról lehet tudni, hogyan haltak meg. Az elesettek 45,5%-a harcban halt meg, 24,5%-a sebesülés után, betegségben 12%-uk hunyt el, valamint 18%-uk „*eltűnt*”. Az utolsó kategória rámutat arra a feldolgozhatatlan feszültségre, amit az a hozzátartozó élt át, akinek eltűnt szerettéről semmi biztos információja nem volt. Számos esetben nem lehetett megtalálni a testeket, illetve azt sem lehetett tudni, hogy az eltűntek fogságba estek-e egyáltalán. Az a hat katona, akit eltűntnek nyilvánítottak, csak 1919 után került az anyakönyvbe, amelyet megerősített az alés-i bíróság döntése.

1914-ben a megyéből mozgósított katonák legtöbbször a 15. hadtestbe tartozott, de különböző ezredekben szolgáltak: az megállapítható, hogy tizenegy katona hunyt el, midőn a 15. hadtestben szolgált. A későbbi időszakban a komoly veszteségek miatt az elesett katonák mielőbbi pótlására volt szükség. Ennek következtében már nem csak az ezredekbe, hanem a hadtestbe osztás sem volt egységes. Például a hét katonát, akik 1914 után bekerültek a hadseregbe már nem a 15. hadtestbe sorozták be.¹⁹ Érdekes módon tizenkilenc katona, akik 1914 óta harcoltak, nem a 15. hadtestben kerültek. Egyrészt az ezredek átalakítása, másrészt pedig a különleges csapatok miatt olyan – ilyenek, mint a gyarmati ezredek vagy a gyalogvadász zászlóaljok. Ezen kívül megemlíthető, hogy az expedíciós hadtestbe három katonát mobilizáltak.

Általában megállapítható, hogy számottevő idő telt el a halál bekövetkezte és az anyakönyvbe történő bejegyzés között: átlagosan tizenhét és fél hónap. A leghosszabb időtartam hetvenhat hónap, míg a legrövidebb egy nap volt. Ez utóbbi esetben az rövidítette le az ügyintézését, hogy a katona a faluban halt meg. Az eltűntnek nyilvánított katonák csak a háború után kerültek be az anyakönyvbe, több évvel a halál bekövetkezte után. Azoknál a katonáknál, akik a fronton estek el, sebesüléseikbe haltak bele, ill. betegségben hunytak el, már rövidebb az eltelt idő: átlagosan hat hónap. A viszonylagos késlekedésre magyarázatot adhat a fronttól való távolság, a harcoló csapatok és a hátország közötti nehézkes kommunikáció.

A negyven katonáról megállapítható, hogy a többség – harminchárom katona – a gyalogságban harcolt, míg a tüzérségi ezredekben öt katona halt meg. A fennmaradók között egy ápolót találunk és egy hadtápos katonát, akik nem a fronton hunytak el, hanem betegségben. A földműves képességei – egy átlagos közalkalmazottal vagy kézművessel szemben – jobban megfelelték a gyalogsági szolgálatnak: hosszú gyalogmenet, szabadban végzett fizikai munka, valamint az időjárás viszontagságainak elviselése. Az elesettek 70%-a földműves volt és képzetlen, ezért érthető, hogy nincs sok tiszt a veszteségekben. Összesen egy őrnagy, három őrmester, valamint három tizedes. Általában az altisztek a parasztsághoz tartoztak.

¹⁶ Lásd a térképmellékletet.

¹⁷ HUARD 2011. 38–39.

¹⁸ „*tué à l'ennemi*”, „*mort de blessures de guerres*”, „*mort de maladies contractées en service commandé en temps de guerre*”. Lásd: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000021649264&cidTexte=LEGITEXT000006074068&dateTexte=20150403&oldAction=rechCodeArticle&faSaintReqId=495652708&nbResultRech=1>

¹⁹ *Les armées françaises dans la Grande guerre*. 549.

A katonai pályafutásoknak köszönhetően lehet tudni, hogy az egyetlen tisztis rangú alhadnagyot 1916-ban hadnaggyá, majd 1917-ben tüzérségi őrnaggyá léptették elő. Egyébként a feljebbvalói nagyon pozitívan értékelik a bátor cselekedeteit, s nagy valószínűséggel ez is magyarázza gyors katonai előmenetelét. A katonai nyilvántartás adatainak köszönhetően ismerjük azt is, hogy milyen volt a katonák iskolázottsági szintje, amelynek megfelelően kaptak egy jegyet 0 és 5 között. Két kivétellel mindenki kettést vagy hármast kapott. Egy földműves kapott nullás minősítést, ami azt jelentette, hogy írástudatlan volt, valamint egyetlen egyetemista kapott ötöst, aki őrnagy volt a tüzérségben és a legmagasabb ranggal rendelkezett faluban egykor élt áldozatok közül.

Az országos felmérések szerint, a század elején a férfiak 6% volt analfabéta annak ellenére, hogy 1882 óta általános tankötelezettség volt.²⁰ Természetesen az iskolai végzettség döntő szerepet játszott a katona előmenetelében is. Ebben az esetben egy viszonylag kevésbé iskolázott népességről van szó, amit bizonyítanak az elesett katonák alacsonyabb rangjai is.

Alès vidéke a 19. század első fele óta híres bányáiról és a hozzá kapcsolódó ipari tevékenységről. Saint Christol-ban viszont egyáltalán nincs bánya. Alapvetően egy agrártelepülésről van szó, ahol két fő foglalkozást űznek: az alsó részen elsősorban zöldségtermelést folytatnak, míg a felső részen inkább szőlészettel foglalkoznak az emberek. A fentieket alátámasztják a forrásokból nyerhető adatok is: az anyakönyvben és a katonai igazolvány lapján is megemlítik a civil foglalkozást. Harminckilenc katona esetében ismerjük a szakmájukat, akikből huszonheten földműveléssel foglalkoztak. Rajtuk kívül néhány kereskedő és kézműves van az elesettek között: egy fémipari munkás, egy fuvaros, két kovács, egy szíjgyártó, egy bognár, egy szatócs, egy alkoholkészítő, egy könyvelő, egy bankár, egy egyetemi hallgató és egy kertész.

Érdekes módon majdnem mindenki a faluban vagy a környékén született. Kivételt képez az az öt katona, akik közül az egyik Alpes-Maritimes-ben (francia–olasz határon) és a másik pedig a Seine megyében (Párizs) született. További három katona pedig Lozère és Haute-Loire megyékből származott. Ez a faluba irányuló bevándorlás azzal függhet össze, hogy a közlekedés fejlődésével már jelentősebb távolságokra lehetett elszállítani az itt termelt bort. A szőlőtermelés felfutása munkaerőigényt idézett elő, így a környező szegényebb megyékből megindult a belső migráció. Egyébként jelentős részben Gard megye biztosította a bort a francia hadsereg számára a háború alatt. A fiatal férfiak a fronton voltak, így helyettük nők, gyerekek, idősek és külföldiek végezték a szüreti munkákat és biztosították a bortermelést.²¹

Emellett meg kell említeni, hogy a vezetéknevek vizsgálatával újabb következtetéseket is levonhatunk a település jellegéről, mivel a forrásokban csak okcitan és francia nevek tűnnek fel.²² Nincs idegen vezetéknev a listában, amely különös, tekintve hogy ebben az időben már rengeteg olasz és spanyol munkás dolgozott a környék bányáiban és iparaiban.

Saint Christol-ban az első világháború után a szőlőtermelés további felfutása következett. Tudjuk, hogy 1911 (1380) és 1921 (1375) között a falu népessége nem csökkent számottevően. Nyilvánvaló, hogy a fiatal generációnak azt a hiányát, amelyet a háború idézett elő, külföldi munkaerővel pótolták.²³ Erre annál inkább szükség volt, mert a háború túlélői közül sokan hadirokkanttá váltak így nem voltak képesek fizikai munkát végezni.

Az 1911-es és az 1921-es népszámlálások megyei adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a külföldi állampolgárságú lakosság szám 164%-kal növekedett 5355 főről 14 149 főre. Utóbbi

²⁰ PÉLISSIER – RÉBAUDO 2004. 172–174.

²¹ HUARD 2011. 68–69.

²² Néhány okcitan név a listákban: Granat, Gascuel, Agniel, Saltel, Nadal, Pagès.

²³ DUKIC 2009.

alatt három fő nemzetiséget nevezhetünk meg: 6134 spanyol, 4507 olasz, valamint 686 lengyel.²⁴ Ez a növekedési folyamat a munkaerő pótlásának szempontjából kiemelkedő fontossággal bír, különösen annak tudatában, hogy az említett három nemzet esetében a férfiak aránya 62%-ot tett ki.

Néhány szót kell ejteni a vallási helyzetről a faluban. Történelmileg Saint Christol a „*Pays des Camisards*”-hoz tartozik. A reformáció és a vallási toleranciát megteremtő nantes-i ediktum visszavonása után 1685-ben vallásháború tört ki a Cévennes-hegységben, illetve a környező síkságon a katolikusok és protestánsok között.²⁵ A háború után a Cévennes-hegység megmaradt a francia kálvinisták egyik jelentős központjának, ahol abszolút többségbe kerültek. Korábban már említettük, hogy a gazdasági és társadalmi változások jelentős belső migrációt eredményeztek a 19. század folyamán. Sokan elhagyták a *Massif Centralt*, és a síkság szomszédos megyéiben telepedtek le. A vándorlással megváltozott a felekezeti megoszlás, és egy erősebb katolikus közösség jött létre. Gard megye lakosai közül például – az 1911-es népszámlálás szerint – 16 831 fő született a szomszédos Ardèche és 17 863 Lozère megyékben. Habár szintén szomszédos megye volt Bouches-du-Rhône (Marseille), a helyi lakosok közül csak 5032 fő származott innen: ennek oka e megye gazdasági fejlettségével magyarázható, mely kisebb belső migrációt eredményezett.²⁶

Ugyanakkor a 19. századra megszűnt az ellentét a két felekezet között, és a vallási kérdések egyre inkább háttérbe szorultak.²⁷ Az 1870-ben alakult Harmadik Köztársaságban 1905-re bekövetkezett az állam és az egyház szétválasztása. Ezt követően a népszámlálásokban nem kérdeztek rá a vallási hovatartozásra és az anyanyelvre sem, ami megnehezíti a kutatási munkát.²⁸ A katolikus és református egyházakban található keresztelési és temetési jegyzékekből tudjuk, hogy kilenc katona református volt. A francia történész, Huard Raymond rámutat arra, hogy az első világháború méginkább eljelentéktelenítette az ellentéteket, mivel a nemzet tagjai vallási hovatartozástól függetlenül szenvedtek a háborúban.²⁹

Jelzésértékű, hogy a hősi emlékmű a falu központjában került felépítésre, és nem valamely felekezet templománál alakították ki. Ugyan a vallási ellentétek kevésbé voltak kiélezettek, de az 1905 óta szekularizációra törekvő francia állam mégis minden vallási kontextustól független, világi környezetben helyezte el a hősi áldozatok emlékhelyét. Az emlékművek megépítése a városházánál vagy a templomnál sok esetben megmutatja az adott település politikai orientációját. A konzervatív jobboldali településeken, mint például az észak-nyugat-franciaországi Vendée-ban, vagy Bretagne-ban sokszor a temetőben vagy a katolikus templomnál állították a hősi emlékhelyeket.³⁰

Összefoglalásul láthatjuk, hogy a falu első világháborús veszteségeinek elemzésével reflektálni tudunk a francia hadsereg és a falu szociális háttérének kapcsolatára. Könnyebben megérthetjük a háború következményeit és az annak nyomán kialakuló gazdasági, illetve társadalmi változásokat, amelyek 1918 után egyre markánsabban láthatóvá. Annak ellenére, hogy Saint Christol több száz

²⁴ Statistique Générale de la France. *Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 6 mars 1921*, 2. kötet, Paris, 1925. https://www.insee.fr/fr/statistiques/fichier/2653233/REC_T234.xls

²⁵ CABANEL 1998. 38–63.

²⁶ Statistique Générale de la France. *Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 5 mars 1911*, 2. kötet, Paris, 1917. https://www.insee.fr/fr/statistiques/fichier/2653233/REC_T226_I.xls

²⁷ Ezen a környéken nagyon erős volt a köztársasági eszme és a vallás elveszítette a fontosságát az ország észak-nyugati részéhez képest.

²⁸ Bővebb információ a 1911-es népszámlálásról vagy a külföldiekről Franciaországban, lásd: HUBER 1912.

²⁹ HUARD 2011. 21–22.

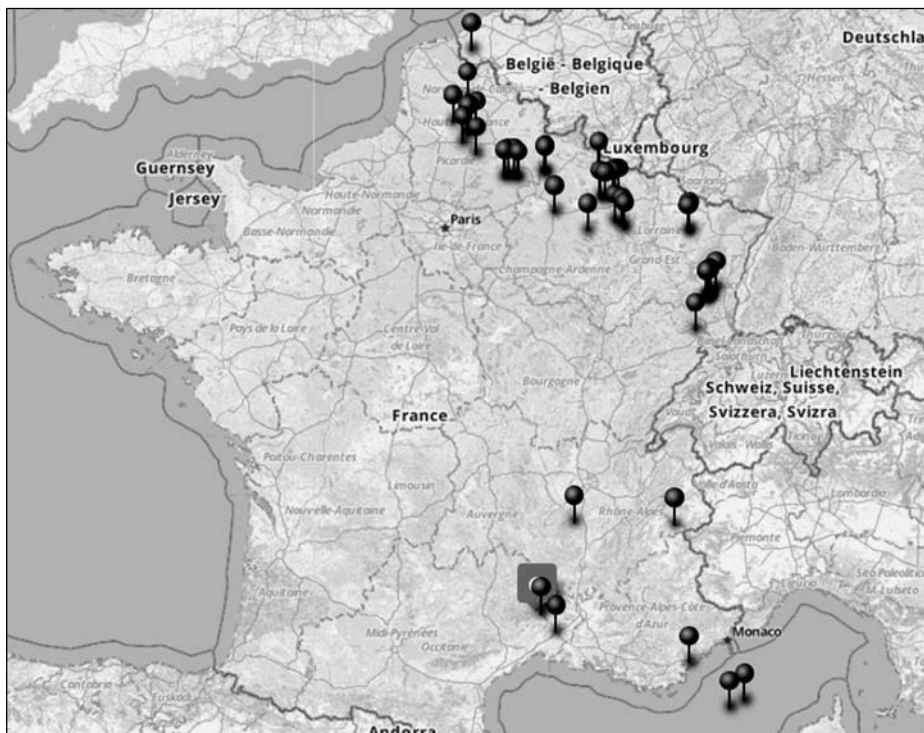
³⁰ NIESS 2003. 17–21.

kilométerre volt a fronttól, a háború itt is nagy szenvedést okozott. Ilyen módon világosabbnak tűnik a békeszerződések kegyetlensége a Közép-Európával foglalkozó ember számára. Az első világháború kiforgatta addigi helyzetéből nem csak Franciaországot, hanem egész Európát.

A Saint Christol-i elesettek az első világháborúban (a táblázat név utáni első öt oszlopa az adat forrását [1. = Anyakönyv, 2. = Katonai nyilvántartás, 3. = Aranykönyv, 4. = Hősi emlékmű] és az elesett életkorát [5.] mutatja):

Név	1.	2.	3.	4.	5.	Foglalkozás	Halálozás helye és dátuma	Rendfokozat és alakulat
Aberlenc F.		X		X	27	fuvaros	Meuse, 1916/06	katona, 61. gyalogezred
Agniel A.	X	X	X	X	32	kertész	Meuse, 1916/07	katona, 40. gyalogezred
Alauzen E.	X	X	X	X	25	élelmiszer	Moselle, 1914/12	katona, 61. gyalogezred
Almeras F.				X	?			
Andre H.	X	X	X	X	31	bognár	Somme, 1916/08	katona, 55. tábori tüzérezred
Bastet F.	X	X	X	X	21	földműves	? 1915/08	katona, 55. tábori tüzérezred
Berno E.	X	X	X	X	19	?	Marne, 1918/06	katona, 315. nehéz tüzérezred
Bonnefoi A.	X	X		X	43	földműves	Gard, 1915/09	katona, 117. gyalogezred
Boyer A.	X	X	X	X	25	földműves	Aisne, 1917/03	katona, 5. gyarmati gyalogezred
Boyer L.	X	X	X	X	28	földműves	Marne, 1915/10	katona, 359. gyalogezred
Bresson L.	X	X	X	X	27	földműves	Meuse, 1914/08	őrmester, 8. gyarmati gyalogezred
Brun E.	X	X	X	X	21	szíjgyártó	Meuse, 1918/03	katona, 6. gyarmati gyalogezred
Cabot J.	X	X	X	X	27	egyetemista	Aisne, 1918/10	hadnagy, 55. tüzérezred
Canonge C.	X	X		X	26	földműves	Gard, 1920/03	katona, 14. hadtáp
Cassagne F.		X	X	X	29	földműves	Tengeren, 1916/02	törzsőrmester, 3. gyarmati gyalogezred
Champetier		X	X	X	24	kovács	Moselle, 1914/08	katona, 61. gyalogezred
Combe A.	X	X	X	X	20	földműves	Elzász, 1915/06	katona, 24. gyalogvadász zászlóalj
Combe P.	X	X		X	24	földműves	Elzász, 1915/07	katona, 11. gyalogvadász zászlóalj
Delord M.	X	X	X	X	21	fémgyártós	Meuse, 1917/01	katona, 5. gyalogezred
Esberard A.		X	X	X	26	földműves	Var, 1918/10	katona, 176. gyalogezred
Félines L.		X	X		43	földműves	Savoie, 1917/12	katona, 5. területi vadász zászlóalj

Név	1.	2.	3.	4.	5.	Foglalkozás	Halálozás helye és dátuma	Rendfokozat és alakulat
Folcher F.	X	X	X	X	21	földműves	Aisne, 1917/04	katona, 22. gyarmati gyalogezred
Gas C.	X	X	X	X	24	földműves	Pas-de-Calais, 1915/09	katona, 24. gyalogezred
Gascuel H.	X	X	X	X	39	földműves	Ardèche, 1917/01	katona, 15. ápoló szakasz
Granat A.	X	X	X	X	26	kovács	Meuse, 1914/10	katona, 55. gyalogezred
Gras H.	X	X	X	X	21	bankár	Meuse, 1915/02	őrmester, 173. gyalogezred
Laburthre L.	X	X	X	X	23	alkohol-készítő	Aisne, 1917/07	katona, 67. gyalogvadász zászlóalj
Lafont M.	X	X	X	X	25	földműves	Elzász, 1915/08	őrmester, 115. hegyivadász zászlóalj
Lauraire E.	X	X	X		22	földműves	Elzász, 1916/04	katona, 24. gyalogvadász zászlóalj
Maurin A.	X	X	X	X	29	földműves	Belgium, 1917/07	tüzér, 55. tüzérezred
Nadal E.	X	X	X	X	36	földműves	Meuse, 1914/11	tizedes, 117. gyarmati gyalogezred
Pages M.	X	X	X	X	29	földműves	Gallipoli, 1915/12	katona, 56. gyarmati gyalogezred
Pantel P.	X	X	X	X	20	könyvelő	Somme, 1918/03	tüzér, 226. tüzérezred
Pelatan J.	X	X	X	X	20	földműves	Somme, 1916/11	katona, 38. gyalogezred
Pellet L.	X	X	X	X	33	földműves	Somme, 1916/10	tizedes, 46. gyalogvadász zászlóalj
Pouget A.			X		22	földműves	Moselle, 1914/08	katona, 111. gyalogezred
Saltel L.	X	X	X	X	18	földműves	Ardennes, 1918/10	tizedes, 99. gyalogezred
Soleil A.	X	X	X	X	26	földműves	Elzász, 1915/08	vadász, 27. gyalogvadász zászlóalj
Souchon A.	X	X	X	X	27	földműves	Meuse, 1916/05	katona, 415. gyalogezred
Talagrand A.	X		X	X	22	földműves	Territoire de Belfort	katona, 116. gyalogvadász zászlóalj
Talagrand L.	X	X	X	X	20	földműves	Somme, 1916/11	katona, 7. hegyivadász zászlóalj
Toiron E.				X	?			

1. TÉRKÉP *Saint Christol földrajzi helyzete és a katonai halálozások helyszíne*

FELHASZNÁLT IRODALOM

AUDIBERT, NADINE – CHÉPY, CÉLINE – DE CARVALHO, JULIO (2014): *Nos grands-parents dans la guerre: 1914 les moissons interrompues*. [A nagyszüleink a háborúban: 1914 a törött aratás]. Nîmes, Pure impressions.

BEAU, LAURENT (2017): Du local au national : une nouvelle approche des pertes de 1914–1918 par département. [A helyitől a nemzetiig: új megközelítés a 1914–1918os veszteségeiről megyeiként.] *Le Mouvement Social* no. 259. tome 2. 59–77. <https://www.cairn.info/revue-le-mouvement-social-2017-2-page-59.htm>

CABANEL, PATRICK (1998): *Histoire des Cévennes*. [A Cévennes története.] Paris, PUF.

DUKIC, SUZANA (2009): Deux siècles d'immigration: Languedoc-Roussillon. [Két imigrációs század: Languedoc-Roussillon.] *Hommes et migrations* no 1278. vol. 2. 76–87.

Les armées françaises dans la Grande guerre. [A francia hadsereg a Nagy Háborúban.] Vol. 1. Paris, 1936, Imprimerie nationale. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6274616s>

HUARD, RAYMOND (2011): *A l'arrière du front: le Gard, un département mobilisé 1914–1919*. [A front hátulsón: Gard, egy mozgósított megye 1914–1919.] Inclinaison, Uzès, 2011.

- HUBER, MICHEL (1912): Le recensement de la population française en 1911. [A francia lakosság népszámlálása 1911-ben.] *Journal de la société statistique de Paris* tome 53. 141–148.
- NISS, ALEXANDRE (2003): Monuments aux morts et politique: l'exemple marnais. [Hősi emlék és politika: a marne-i példa.] *Guerres mondiales et conflits contemporains* no. 212. tome 4. 17–31.
- PÉLISSIER, JEAN-PIERRE – RÉBAUDO, DANIÈLE (2004): Une approche de l'illettrisme en France. [Az írástudatlanság megközelítés Franciaországban.] *Histoire & mesure* vol. 19. no. 1. 161–202.
- République française. *Bulletin des lois de la République française*. [Közlöny a Francia Köztársaság törvényeiről.] Paris, Imprimerie nationale. 1913. 3562.
- Statistique Générale de la France. *Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 5 mars 1911*. [Az 1911. március 11. általános népszámlálás statisztikai eredményei.] 2. kötet. Paris, 1917.
- Statistique Générale de la France. *Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 6 mars 1921*. [Az 1921. március 6. általános népszámlálás statisztikai eredményei.] 2. kötet, Paris, 1925.
- Sugier, Fabrice (1991): La Première Guerre mondiale et le déclin du contrôle social dans les mines du Gard. [Az első világháború és a szociális kontrol csökkenése a Gard bányáiban.] *Annales du Midi: revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale* vol. 103. no. 194. 215–230.
- VERNEY, JEAN-PIERRE (2009): *Az első világháború*. [ford. Bene Krisztián.] Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

GORCSA OSZKÁR

gorcsa6@gmail.com
PhD-hallgató (SZTE BTK)

Hadifoglyok és a Nagy Háború

Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában

ABSTRACT

The study presents the evolution of the international laws of war, focusing especially on the Geneva and Hague Conventions, which were the first multilateral treaties that addressed the conduct of warfare. Furthermore, I attempt to answer the question of why men kept fighting, why they didn't choose surrender instead. I also deal with the moment of capture, and the legislations regarding prisoners of war in Austria–Hungary. I also expound on introducing the situations in the austro–hungarian POW camps. Furthermore, the study depicts in detail the economic capability of the state after the outbreak of the Great War.

KEYWORDS

Prisoners of war, Austria–Hungary, POW camps, Geneva and Hague Conventions, economic capability

DOI 10.14232/belv.2018.1.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gorcsa, Oszkár (2018): Hadifoglyok és a Nagy Háború. Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Belvedere Meridionale* vol. 30. no. 1. 56–76. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS HELYETT: NEMZETKÖZI INTÉZKEDÉSEK A HÁBORÚS BORZALMAK KORLÁTOZÁSÁRA

A hosszú XIX. század több szempontból is Európa fénypontjának nevezhető, hiszen kontinensünk 1789-től kezdve olyan gyors és látványos fejlődési szakaszon ment keresztül, amely szakasz magasan a többi földrész fölé emelte, s a trónról csak a rövid XX. század eseményei tudták letaszítani. Viszont a századunkat meghatározó európai eszme megjelenése súlyos katonai konfliktusokat eredményezett, amelyek nagyban hozzájárultak a „háború művészetének” az átalakulásához. Komoly fejlődés történt a haditechnika és a fegyverek területén, amelyek különösen a tüzérségi és gyorstüzelő gyalogsági fegyverek fejlődése szempontjából jelentősek. A gyakori háborúk, a nagyméretű hadseregek és a komoly technikai fejlődés velejárói a hadifoglyok és sebesültek számának drasztikus növekedése volt. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy átlagban egy halottra 3-5, esetenként még ennél is több sebesült jutott. Mindezek következményeként megfogalmazódott és fokozatosan előtérbe került a háborús borzalmak korlátozásának gondolata, amelynek fő céljává a háborús áldozatok számának a csökkentése vált.¹

A XIX. századig nem léteztek a hadijogra vonatkozó nemzetközi szabályozások, így a hadifoglyok háború alatti és utáni státuszát szabályozó konvenciók sem, aminek következményeként, minden állam sajátos módon kezelte a sebesültek és hadifoglyok helyzetét. Ezen a téren komolyabb változásokra majd csak a XVII–XVIII. században került sor. A gondolkodásmódban történő átalakulás kiváló példája Hugo Grotius² tevékenysége, aki 1625-ben megírta *A háború és béke jogáról* c. munkáját, amelyben többek között foglalkozott a háború pusztításaitól védendő személyek kérdésével is.³ Eme munka megírásával Grotius egységes rendszerbe foglalta a nemzetközi jog alapjait.⁴ Eszmefuttatása nem maradt visszhang nélkül, hiszen a felvilágosodás korának gondolkodói nem hagyták a feledés homályába veszni a témát, sőt Grotius művének egyes elemeit tovább is fejlesztették. A legjobb példa erre Jean-Jacques Rousseau, aki a *Társadalmi Szerződés* c. művében olyan gondolatot fogalmazott meg, amely a később megszülető nemzetközi hadijog alapjait fogja jelenteni: „*A háború tehát nem egyének, hanem államok közötti viszonyt jelent, ahol az egyének csak véletlenül ellenfelek, még pedig nem mint emberek, hanem mint katonák, nem mint a haza alkotó részei, hanem mint annak védelmezői. Röviden: az állam ellensége csak egy másik-állam lehet, nem pedig az egyes ember...*”⁵

A GENFI ÉS HÁGAI EGYEZMÉNYEK MEGSZÜLETÉSE. A HADIFOGLYKÉRDÉS ELŐTÉRBE KERÜLÉSE

A hadviselés szabályozása, és egyben humanizálása érdekében elsősorban az értelmiségiek léptek fel, akik nyíltan kiálltak a hadviselés teljesen szükségtelen szenvedései ellen, folyamatosan kihangsúlyozva, hogy a katonák tömeges elhalálása kellő orvosi segítségnyújtás biztosításával elkerülhető lenne, s ezért a fő követeléseik között megtalálhatjuk a háborút szabályozó nemzetközi szerződéskötések gondolatát.⁶

¹ KRIVOKAPIC 2016. 13–14.; GIOVANNI – FRANCESCO 2000. 28–34.

² Hugo Grotius (Huigh De Groot, 1583–1645) Németalföldi jogtudós, filozófus, teológus, diplomata, történész, a modern nemzetközi jog „atya”. (VANCE 2006. 161–162.)

³ Lásd bővebben: GROTIUS 1999.

⁴ SASIK 1994. 78.

⁵ ROUSSEAU 1947. 24–25.

⁶ KRIVOKAPIC 2016. 14.

A háborúk borzalmainak enyhítésére tett első komoly kísérletek *Henry Dunant* nevéhez, az 1859-es solferinói csata szemtanújához köthetők. A látottak annyira megrázták, hogy elhatározta, bemutatja a világnak a háborúban látott felesleges és elkerülhető szenvedéseket. E célból 1862-ben megírta a *Solferinói emlék* c. munkáját, amelyben saját tapasztalatai alapján számolt be az eseményről.⁷

Munkájában a sebesültek borzalmas állapotának felvázolása mellett kihangsúlyozta az ún. segélyegyletek felállításának fontosságát Európa minden államában, amelyek egyetlen feladata az lenne, hogy a háborúban segítsék az orvosok munkáját.⁸ Ez az elképzelése ölt majd testet a Vöröskereszt megszületésében,⁹ de ami talán még fontosabb, az a támogatóbázisának a gyors növekedése. Többek között talán ennek is köszönhető, hogy Svájc 1864-ben nemzetközi értekezletet hívott össze, melynek célja egy nemzetközi egyezmény elfogadása volt. Az egyezmény középpontjába a sebesültek és betegek helyzetének jobbá tételét állították.¹⁰ A konferencián tizenhat állam képviseltette magát, s ennek lett az eredménye az I. genfi konvenció. Az értekezletnek azonban volt egy nagy hátránya. Szóba került ugyan a betegek és sebesültek helyzetének a szabályozása, de a hadifogolykérdés nyílt megvitatására ekkor még nem került sor. Ugyanakkor nem hanyagolhatjuk el azt a tényt, hogy az 1864-ben elfogadott egyezményben¹¹ kimondták, hogy az egészségügyi személyzet és a papok az ellenséges megszállás után tovább folytathatják szolgálatukat, vagy visszavonulhatnak. Ez rámutat arra, hogy a hadifogoly kérdés szabályozásának gondolata, ha homályban is hagyva, de előkerült, s az 1864-es konferencián tárgyaltakat ettől kezdve nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hiszen azok folyamatosan a felszínen maradtak.¹²

Az 1864-es genfi egyezmény elfogadását követően rövid időn belül nyilvánvalóvá váltak a szerződésben előforduló komoly hiányosságok, így rövidesen tervbe vették a konvenció revízió alá vételét, valamint a háborús törvények és szokások kodifikálásának a gondolatát is. Az erre tett első kísérlet 1874-ben következett be, amikor II. Sándor orosz cár egy nemzetközi konferenciát hívott össze Brüsszelbe, amelyen tizenöt állam képviseltette magát. Az értekezlet abból a szempontból nézve, hogy az összes európai nagyhatalom képviselői megjelentek, sikeresnek mondható, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az orosz kezdeményezés egyik velejárója a kölcsönös bizalmatlanság volt. Ez rá is nyomta a bélyegét a konferencia tevékenységére, hiszen pont emiatt nem kerülhetett sor az értekezlet határozatainak ratifikálására. Emiatt az elfogadott dokumentumot egyszerűen csak *brüsszeli deklarációnak* nevezzük.¹³

A deklarációnak is komoly hiányosságai voltak, hiszen II. Sándor elsődleges célja a szárazföldi háború törvényeinek kodifikálása lett volna, így az egybegyűltek a genfi egyezménnyel csak említés szintjén foglalkoztak, pedig az elmúlt évek háborúi bebizonyították, hogy annak újra tárgyalása nem tűrhet halasztást. Ugyanakkor ki kell emelnünk a deklaráció előnyeit is. Elsőként itt került megfogalmazásra, hogy ha a megtámadott állam civil lakossága fegyvert emel az érkező ellenség ellen, akkor a megszállást követően hadifogolyként kezelendő, akárcsak a hivatásos hadsereg katonái. A deklaráció továbbá kiemeli, hogy a magukat megadó személyek megölése szigorúan tilos, valamint azt is, hogy azon egyének, akik titkolóznak a megszálló hatalom előtt,

⁷ DUNANT 1862.

⁸ Uo. 46–47.

⁹ LÓRÁNT 1915. 21–22.

¹⁰ KRIVOKAPIC 2016. 16.

¹¹ Az egyezményt tizenkét állam képviselője látta el kézjeggyével; Ausztria–Magyarország 1866-ban csatlakozott az egyezményhez.

¹² KARKIS 1930. 43–44.; LÓRÁNT 1915. 22–25.

¹³ KARKIS 1930. 44.

kémeknek tekinthetők. Ugyanakkor itt már a hadifoglyokról is szó esik, hiszen a deklaráció szövege kihangsúlyozza, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, s a mindennapi élet-szükségleteiket ki kell elégíteni. Továbbá, a hadifoglyok munkára vezényléséről is rendelkezik, bár a nehéz, „*embertelen*” fizikai munkák végeztetését tiltja. A deklaráció utolsósorban megemlíti, hogy a foglyoknak meg kell adniuk valós nevüket, valamint rangjukat, hogy a hadakozó államok hadifogolylistákat tudjanak készíteni.¹⁴ Így tehát a brüsszeli deklaráció minden hiányossága ellenére mégis megállapítható, hogy a hadijog területén komoly előrelépésre került sor, hiszen ez szolgált a későbbi I. hágai egyezmény alapjául, s a hadifoglyokkal való bánásmód alapjait is lefektette.¹⁵

A brüsszeli értekezletet követően ismét hosszabb szünet következett, amely végére az 1898. április 6-án, ismét orosz kezdeményezésre megrendezett hágai nemzetközi konferencia tette rá a pontot, ahol ismét terítékre került a genfi jog ügye is.¹⁶ A konferencia szervezését II. Miklós cár már 1898. augusztus 24-én meg is kezdte, s székhelyül Hágát választotta. A nemzetközi értekezlet végül 1899. május 18-án, huszonhat állam képviselőjével nyílt meg. Ezt követően három bizottság és több albizottság alakult, s kezdetét vette a több mint két hónapig tartó tanácskozás, ami a hadifogság első, nemzetközi tételes szabályozásához vezetett. Az egyezmény hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseit a II. fejezet 4–20. szakaszai¹⁷ tartalmazzák, amely szakaszokat szinte szó szerint átvettek az 1907. évi II. Hágai egyezmény szövegébe, így azok tartalmi elemzésére a későbbiekben térek ki. A részt vevő hatalmak a nyilatkozatot 1899. július 29-én aláírták, bár Magyarországon ezek becikkelyezésére csak 1913. augusztus 8-án került sor.¹⁸

1906-ban Svájc ismét kezébe vette a kezdeményezést, s az 1864-es genfi konvenció revíziója céljából új genfi értekezlet összehívása mellett döntött, amelynek működése sikeresnek mondható, hiszen rövid idő alatt elfogadásra került az új egyezmény szövege, amely a hadifoglyokkal is komolyabban foglalkozott.¹⁹

Az 1899. évi hágai értekezlet azzal az óhajjal zárult, hogy az egyezmény szövegét a részt vevő államok az időközben szerzett tapasztalataikkal kiegészítsék. Az új konferencia összehívása nem is várattott magára sokat. 1907. június 15-ére tűzték ki az időpontját. Az értekezletet a holland királynő²⁰ jóváhagyásával ismét Hágában hívták össze, ahol ezúttal már 44 állam képviseltette magát. Az értekezleten tizenhárom egyezmény született, amelyek közül a negyedik foglalkozik a hadifoglyokkal.²¹

Az egyezmény szövegét elemezve ismét megállapíthatjuk, hogy számos probléma orvoslására még nem került sor. Példaként akár a 4–5. cikkelyt is megemlíthetjük. A 4. cikkely kiemeli, hogy a „*hadifoglyok az ellenséges Kormányznak, nem pedig az őket foglyul ejtő egyéneknek vagy csapattesteknek hatalma alatt állanak*”,²² s hogy a „*hadifoglyokkal emberiesen kell bánni*”,²³

¹⁴ O'NEIL 2006. 53–54.

¹⁵ KARKIS 1930. 27–28.; LÓRÁNT 1915. 27–28.

¹⁶ KARKIS 1930. 28.

¹⁷ EÖTTEVÉNYI 1909. 14–20.; LÓRÁNT 1915. 30–33.; KARKIS 1930. 44–45.

¹⁸ 1913. évi XLIII. törvénycikk

¹⁹ KARKIS 1930. 44.; LÓRÁNT 1915. 28–30.

²⁰ I. Wilhelmina Helena Pauline Maria

²¹ LÓRÁNT 1915. 33–43.; KARKIS 1930. 45.; EÖTTEVÉNYI 1909. 58–59., 68.

²² 1913. évi XLIII. törvénycikk

²³ 1913. évi XLIII. törvénycikk

de épp a legfontosabbat nem szögezi le, vagyis azt, hogy kit tekinthetünk hadifogolynak.²⁴ Az 5. cikkelyben a hadifoglyok internálásának a kérdése is felmerült, de itt is csak félmegoldással találkozhatunk, hiszen az egyezmény leszögezi, hogy a „*hadifoglyok valamely városba, várba, táborba... internálhatók*”,²⁵ de arra vonatkozó magyarázattal, hogy a hadifogolytáboroknak hogy is kell kinézniük, s területileg hol kell elhelyezkedniük, nem találkozunk. A fogságba esést követően az első fontos feladatnak a hadifogolylisták elkészítése számít, ám a II. hágai konvenció ezzel ismételtelen keveset foglalkozik, hiszen csak annyit tesz, hogy arra kötelezi a hadifoglyokat, hogy adják meg nevüket és rangjukat az őket fogva tartóknak, de ennél nem megy tovább, hiszen a felírás módjáról nem rendelkezik.²⁶ Pedig a világháborúban mindvégig komoly gondot jelentett a nevek téves, elferdített feljegyzése,²⁷ ami esetenként szinte teljesen ellehetetlenítette a hozzátartozók értesítését.²⁸ Mindez talán a tapasztalatlansággal, valamint azzal a ténnyel magyarázható, hogy az európai közvélemény mindvégig rövid háborúkkal számolt, de ezen a „*Nagy Háború*” kitörése nagyban változtatott, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a háborút lezáró időszakban ismét sor került a konvenciók revíziójára.

HADIFOGLYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN. A FOGSÁGBA ESÉS PILLANATA

A harcoló katonák számára a tűzkeresztségen való átesést követően a fogságba esés pillanata jelentette a legmeghatározóbb emléket. Ez azon egyszerű ténnyel magyarázható, hogy a katonából hadifogolyba való átmenet mindig is bizonytalan volt, hiszen az égnek emelt kezektől a megadás elfogadásának pillanatáig lepergő idő alatt bármi történhetett. Ebbe a halál is beletartozott, s ezzel a magukat megadókat is tisztában voltak. Ezért is volt oly nehéz számukra átadni a fegyvert az ellenségnek, hiszen tudták, hogy a fogságba eséstől kezdve szabadságukat elvesztik és a fogvatartóikra lesznek utalva, akik ettől a pillanattól kezdve az élet és halál uraivá váltak, s a túlélés nem volt biztosítva.²⁹

A megadást az ellenséges háterszág által terjesztett propaganda is nehezítette, hiszen az atrocitás-propaganda³⁰ mindkét oldalon komoly félelmet ébresztett a katonákban. Ennélfogva komoly bátorságra és hitre volt szükség ahhoz, hogy egy harc képes katona átadja a fegyvert az ellenségnek. A megadást az ellenség gyakran, különösen heves csaták közepette, figyelmen kívül hagyta, s a magukat megadni kívánó katonákat pillanatok alatt kiiktatta,³¹ hiszen ez sokkal könnyebb volt, mint a potenciálisan veszélyes ellenséget elszállítani a csataterőről. A katonák

²⁴ A brüsszeli deklaráció még foglalkozik ezzel a kérdéssel. Benne leszögezik, hogy a hadifogoly az törvényes, lefegyverzett ellenség.

²⁵ 1913. évi XLIII. törvénycikk

²⁶ 1913. évi XLIII. törvénycikk

²⁷ „A listákban előforduló olyan név, mint pl. Korgel Schwepzer; Schweitzer Kornélnak bizonyult; Bicsani Migul, Erdi-Zuckane, Veredetraschy valóságos talányfejtés útján a Büdszentmihály, Erdőcsokonya és Veresegyháza jónévű magyar helységek neveiként hámozódtak ki.” (LÓRÁNT 1915. 64–65.)

²⁸ LÓRÁNT 1915. 53–54.

²⁹ VAN EMDEN 2000. 15.

³⁰ A propaganda azon válfaja, amelynek célja elhithetni a háterszág lakosságával, hogy az ellenség a hadijogot súlyosan megsértve atrocitásokat követett el. Az atrocitás-propagandának ebből kiindulva többes feladata volt. Pollmann Ferenc szerint a legfontosabb cél az ellenséggel szembeni gyűlöletet felszítása; a lakosság meggyőzése arról, hogy az ellenséggel vívott háborúja igazságos; szövetségesek megtartása és megszerzése. POLLMANN 2016. 75.

³¹ Niall Ferguson szerint ez különösen a nyugati fronton volt gyakori. (FERGUSON 1999. 367–369., 373–377.)

mindezeknek maguk is szemtanúi lehettek, valamint ők is állhattak már a puska túloldalán, így tudták, hogy mire számíthatnak. Ezért különböző gesztusokkal igyekeztek jelezni az ellenség felé, hogy veszélytelenek, s számukra véget ért a háború. Az első s legfontosabb gesztus a fegyverek eldobása, s a kezek égnek emelése volt. A katonák emellett olykor a szeretteik képével a kezükben jelezték a megadást, vagy olyan szavakat kiabáltak, hogy „*Kamerad*”. A mesterlövészek és géppuskások viszont a biztos halállal számolhattak, ha jelvényeiktől nem szabadultak meg, így ez volt az első lépésük. Ugyanakkor Richard Van Emden kihangsúlyozza, hogy a túlélés csakis az ellenség lelki állapotától, esetleg iratlan parancsaitól függött, a gesztusok keveset számítottak.³²

Ha a megadást a másik oldalról vesszük górcső alá, akkor érthető, hogy egyes egységek miért nem ejtettek foglyokat. A foglyul ejtés ellen szólt egy jelentős tényező: a megadás jelzése nem mindig volt őszinte, esetenként blöff is volt az ellenség részéről. Ez véleményem szerint főleg a kisebb harcoló egységek körében volt jellemző, hiszen a csata hevében, erre tömegesen nem kerülhetett sor. Azt, hogy ez milyen reális veszély volt az is mutatja, hogy a szemben álló államok hadvezetése is gyakran óvatosságra intette a katonákat. A megadás színlelése a következőképpen nézhetett ki: az ellenfél megadást színlelt, majd amikor a szemben álló felek megszakították a tüzelést, rejtett egységek tüzet nyitottak a gyanútlan ellenségre. A nyugati fronton ezzel találkozott egyes katonák 1914 szeptemberében az *Aisne-nél*³³ és 1917-ben *Bullecourt*nál.³⁴ Más szóval tehát a megadás elfogadása is életveszélyes lehetett, így egyesek a veszélyt elkerülendő megölték a szemben álló fegyvertelen katonákat. Természetesen elhanyagolhatóan súlyú stratégiai gondok is jelentkeztek a foglyok elejtésével: A hadifoglyokat a hátsóországba kellett szállítani, ami azon egyszerű oknál fogva jelentett gondot, hogy minden tíz fogolyhoz legalább egy-két őrkatonát is hozzá kellett rendelni, s ha ez gyakran fordult elő, azzal az adott egységek ütőképessége is csökkent. Viszont a foglyok megölésének nem várt hatása is volt: ellenállásra bátorította a demoralizált katonákat, hiszen a kivégzések hírére inkább harcoltak, ha tudták, hogy a megadás eredménye nagy valószínűséggel a biztos halál lesz.³⁵

Ki kell emelnünk, hogy a megadás elfogadását követően sem mentesültek teljesen az életveszélytől a foglyok, mivel, ha túl idegesek, titkolózók voltak, ezt gyakran halállal jutalmazták a foglyór katonák, pedig a foglyok idegességének oka sokszor nem más volt, mint az a tény, hogy életükben először csak a fogságba esés pillanatában találkoztak ellenséges katonával.³⁶

A fogságbaesés miatti félelem és szégyen érzete szinte megsemmisítő volt, s gyakran még a tapasztalt, harcedzett katonák is könnyekben törtek ki. Talán befolyással volt rájuk az a tény is, hogy a legtöbb állam esetében a fogságba esőkre nem áldozatként, hanem árulóként tekintettek.³⁷ Ezt bizonyítja az alábbi levél is, amit egy szerb nő írt hadifogoly férjének:

„Veljko, jelentkeztél apádnak, de ő neked, mint gyávának nem fog semmit válaszolni, s nem is akar hallani rólad. Átkoz és mondja, hogy neked [...] az egész világ szerencsétlensége zuhanjon a fejedre. Átkozza még a gyerekeinket is és a halálukat kívánja, gondolván: nincs szükségem egy gyáva ivadékaira, aki számomra a legnagyobb fájdalmat és szégyent okozta.

³² VAN EMDEN 2000. 15–16.; POLLMANN 2016. 75.

³³ A brit egységek Aisne-nél elfogadták a németek színlelt megadását, akik rajta kapva az alkalmon megölték őket. (FERGUSON 1999. 372.)

³⁴ 1917-ben Bullecourt-nál egy Bowman nevezetű ausztrál tiszt megparancsolta az embereinek a megadást, majd ő is megadta magát. Mikor két német katona kísérte az ausztrál tisztet, a társai mindkettőt megölték és Bowmant is halállal fenyegették. Persze, ez fordítva is megtörténhetett. Erről tanúskodik Graham Seton Hutchison alezredes példája, aki lelőtte 38 saját emberét, kik megadni készültek magukat, majd folytatta a németek elleni harcot. (FERGUSON 1999. 372.)

³⁵ FERGUSON 1999. 372–384. Ehhez az atrocitás-propaganda is nagy részben hozzájárulhatott.

³⁶ VAN EMDEN 2000. 16.

³⁷ Moritz 2014. 236.

És én se gondolok neked jobbat Veljko. Minden nő büszke a férjére, dicsekszenek hőstetteikkel, és te, te megszegyenítettél engem is és a házunkat is, úgyhogy mindenki gyűlölettel néz ránk. Elküldtem neked a pénzt, hogy mérget vegyél rajta, hogy a falud soha többé ne lásson.

*Ez az üdvözleted Stojankától.*³⁸

Jellemző volt – a balkáni fronton is – hogy a foglyok személyes tárgyaikat felajánlották őreiknek, hogy elnyerjék azok kegyeit. Az ellenséges katonák mindezen szuvenireket szívesen fogadták, különösen a késeket, jelvényeket, órákat és pénztárcákat. Persze nem mindig történt önkéntesen a tárgyak átadása. A balkáni frontra jellemző, hogy a foglyokat a megadást követően megmotozták, majd kifosztották, olykor fokozatosan. Az első fázisban a pénzt, pénztárcákat, gyűrűket, órákat tulajdonítottak el a katonáktól, majd a háterszág táborai felé haladva a kincstári eredetű katonai felszereléseket. Ezt bizonyítja *Aggházy Kamilnak*,³⁹ a Hadtörténeti Múzeum egyik alapítójának az esete is.⁴⁰

Ami a fogságba esés körülményeit illeti, a szerb fronton a katonák csak ritkán kerültek egyenként az ellenség kezébe. Általában a tömeges fogságba esés volt jellemző. Faragó László a szerb hadjáratról írt munkáiban kiemeli, hogy esetenként a feneketlen sár, iszapos mocsarak, folyóáradások ejtették foglyul a katonákat, nem is az ellenség.⁴¹ Ezzel magyarázza azt is, hogy a „*Potiorek-offenzívák*”⁴² összeomlását követően miért nem lehetett elég gyors és rendezett a visszavonulás, bár érdekes, hogy a katonák tapasztalatlanságát, azok hibáit, maga Oskar Potiorek tábornagy alkalmatlanságát nem veszi figyelembe.⁴³

A HADIFOGLYOK SZEREPÉRŐL

A fentebb vázolt minden veszély ellenére az egymással szemben álló seregek nem csak a nemzetközi törvények, hanem stratégiai okok miatt is rákényszerültek az ellenséges katonák foglyul ejtésére, hiszen már a háború elején nyilvánvalóvá vált, hogy milyen értékes lehet egy ellenséges katona, különösen, ha az adott fogoly tisztí rangot visel. Niall Ferguson véleménye szerint a foglyok alapvetően információforrást, munkaerőt, túszt jelenthetnek a megszálló hadseregek számára, s emellett példát a bajtársaik számára is, hiszen ha elterjedt, hogy a megszálló csapatok a háterszágban foglyaikkal emberségesen bánnak, fennállt a lehetősége annak, hogy szorult helyzetben a többiek is követni fogják őket.⁴⁴

A felsorolt pontok közül a hadvezetőség a Nagy Háborúban az elsőt tekintette kiemelkedő fontosságúnak, hiszen a hadifoglyok kihallgatásával olyan érzékeny információk juthattak birtokába, mint pl. a csapatmozgás, esetleg demoralizálódás valamely frontszakaszon, utánpótlási gondok stb.⁴⁵

³⁸ Idézi: Đuković 2002. 154.

³⁹ Aggházy Kamil (zászlóaljparancsnok, százados, majd ezredes) 1914. december 6-án került a szerb frontra, ahol 13-án súlyos sérüléseket szenvedve fogságba esett. 1916. február 26-án a hadifogságba eséskor elszenvedett kára megtérítését kérelmezte, majd felsorolta a tőle elvett javakat. (Lásd bővebben: SZOLECZKY 2015.)

⁴⁰ VAN EMDEN 2000. 16.; FARAGÓ 1930. 85–86.

⁴¹ FARAGÓ 1935. 94.; FARAGÓ 1930. 85–86.

⁴² Az 1914-ben, Szerbia ellen indított hadjáratokat szokás e névvel illetni.

⁴³ A Potiorek-offenzívákról lásd bővebben: GORCSA 2015.

⁴⁴ FERGUSON 1999. 371.

⁴⁵ FERGUSON 1999. 371.

Fontossági sorrendben haladva a második helyre kétségkívül a hadifoglyok munkaerőként való felhasználása kerül, hiszen olcsó munkaerőforrások voltak, akkor, amikor munkásokra nagy szükség volt. Ezt mutatja az a tény is, hogy Franciaországban a kabinet az ellenzékot maga alá gyűrve, megszavazta a foglyul ejtett német katonák munkaerőként történő alkalmazását, s 1918 novemberéig a BEF munkásosztag 44 százalékát németek tették ki. A helyzet a Monarchiában is hasonló képet festett, hiszen a foglyoknak megközelítőleg 55%-a⁴⁶ különböző helyeken dolgozott. Azonban, bár a hágai konvenciók egyértelműen megtiltották a hadifoglyok hadicélra való alkalmazását, a hadakozó felek a törvény eme részét rugalmasan kezelték. Erre jó példát találunk a háborús Franciaországban, ahol a franciák német hadifoglyokkal ásatták a lövészárkokat. Erre válaszul a németek is hasonló munkára vezényelték saját hadifoglyaikat mind Lengyelország, úgy Franciaország határába is.⁴⁷

Nem elhanyagolható a hadifoglyok túszként való alkalmazása sem, hiszen a németek pl. a karlsruhei, freiburgi és stuttgarti táborokba helyezték foglyaik egy részét, hogy azok villámháritóként szolgáljanak. Ez tehát jó módszer volt az ellenséges bombázások kockázatának a csökkentésére. Emellett a túszejtésnek megfélemlítési célja is volt. Ezzel lehetett valamelyest kordában tartani az ellenséges hadsereg katonáit, hiszen, ha támadásra kerülne sor, az a túsok életébe is kerülhet. Ezt mutatja az 1914-ben Šabac körül tevékenykedő IX. hadtest parancsokának az utasítása is: a szerb lakosságot „*fanatikus gyűlölet fűti... mindenki iránt... fokozott szigort, fokozott nyersséget és fokozott bizalmatlanságot tanúsítanak*”⁴⁸. A harcoló, de egyenruhát nem viselő embereket „*feltétel nélkül ki kell végezni, s ugyanígy kell eljárni a túsokkal is, ha a helységben lövöldözés törne ki*”⁴⁹.

Mindenképp kiemelendő, hogy az ellenséges haderők keveset tettek annak bizonyítására és közvetítésére, hogy hadifoglyaikkal jól bánnak.⁵⁰

HADIFOGLYOK ÉS HADIFOGOLYTÁBOROK AUSZTRIA–MAGYARORSZÁGON

A Nagy Háború tömeghadseregeinek egyenes következménye a nagyszámú hadifogoly megjelenése. Így a Monarchia sem mentesült a tömeges hadifoglyok befogadásától, bár azok eltartására – lévén hogy a hadvezetés rövid háborúra készült – nem volt felkészülve. Ezt bizonyítják a hadifogolytáborok alacsony befogadási kapacitásáról és félkész állapotáról szóló jelentések is.⁵¹

Az első fogolyszállítmányok 1914 szeptemberében már meg is érkeztek Magyarországra, zömében szerbek és oroszok. A háború eszkalálódásával azonban hamarosan megjelentek a relatív nagyszámú olasz, román hadifoglyok is. Rajtuk kívül, kis számban ugyan, de más etnikumok is jelen voltak. Az elhúzódó háború következtében 1917 januárjában 852 853 orosz, 97 712 olasz, 97 072 szerb, 38 327 román, 5595 montenegrói, 465 francia és 31 angol, összesen 1 092 055 hadifogoly szerepelt a Monarchia nyilvántartásában. A következő évben – ami rendkívül jól mutatja

⁴⁶ A Monarchiában 1918. január 1-jén 1 309 394 hadifogoly szerepelt a nyilvántartásban, s közülük 727 732 lett kivételesen különféle munkálatok végzésére. (Hadtörténelmi Levéltár [HL] HM 5665. sz. beérk. III/13. Eln. Mgb. 41 III/14.; HL HM 1918. Mg/B eln. 155–524. a. sz. Idézi: BLASSAUER 2012.)

⁴⁷ FERGUSON 1999. 371–372.

⁴⁸ Idézi WATTSON 2016. 157.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ FERGUSON 1999. 371–372.

⁵¹ MIKLÓS 2012.; VEMIĆ 2014. 201–233.; BLASSAUER 2012.; MORITZ 2014. 237–240.

a hadifoglyok számának gyors duzzadását –, 1918. január 1-jén már 1 309 394 fogoly szerepelt a nyilvántartásban; a legnagyobb részük orosz nemzetiségű volt.⁵² A hadifoglyokat olyan nagy hadifogolytáborokban őrizték, mint pl. Brűx, Josefstadt, Mauthausen, Arad, Dunaszerdahely, Somorja, Esztergom-Kenyérmező, Ostffyasszonyfa, de számos kisebb is létezett. Mellettük párhuzamosan léteztek a civileknek szánt internálótáborok is. Őrzésükért a m. kir. Népfelkelés huszonthat és a cs. és kir. Landsturm ötvenegy őrzészlőalja volt felelős.⁵³ Ügyeikkel a cs. és kir. hadügyminisztérium 10.,⁵⁴ a M. kir. Honvédség Mg.a és Mg.b osztálya, majd a Magyar Hadügyminisztérium „D” Főcsoportja,⁵⁵ illetve a XIII. Hadifogolycsoport 54. osztálya⁵⁶ és a Hadügyi Népbiztosság „C” Főcsoportja⁵⁷ foglalkozott.⁵⁸

A témánk szempontjából fontos szerb hadifoglyok a Monarchiába három fázisban érkeztek meg. Az első fázis 1914 augusztusától decemberéig, a Potiorek-offenzívák lezárulásáig tartott. Az ekkor fogságba ejtett szerbeket nagy számban Esztergom-Kenyérmezőre szállították. Helyzetüket a félkész táborok mellett Dalibor Denda szerint a háborús propagandával előidézett gyűlölet is nehezíthette. A második fázis 1914 őszére tehető, amikor a szerbek betörték a Szerémségbe, míg a harmadik fázis Szerbia megtörésének az időpontjára, 1915/16 telére tehető.⁵⁹ A hadifoglyok táborokba való szállítása is nehézségeket okozott a Monarchiának. A bürokrácia és a hadvezetés felkészületlenségének következtében az ellenséges foglyok hátszországba való szállítása rendkívül kaotikus volt. Sokan napokig utaztak marhavagonokban, aminek következtében gyakori halálesetek jelentkeztek, olykor már a légerekbe érkezés előtt, mivel a foglyok közül sokan gyilkos vírusokat, vagy patogéneket hordoztak magukban, az egészségügyi intézkedések viszont sok kívánnivalót hagytak maguk után. Ezt tökéletesen szemlélteti az a tény is, hogy a hadifoglyotáborokban, mivel az orvosok többsége a fronton tartózkodott, kevés egészségügyi személyzet teljesített szolgálatot. Dr. Friedrich Koch segédorvosnak, a mauthauseni hadifogolytáborból írott levele is ezekről az állapotokról tanúskodik: *„Lehetne, az új év boldogabb, mint amilyen az 1914-es év volt. Teljes szívemből örülnék, ha e szerencsétlen szerb tábortól megszabadulnék. Naponta 600-an átmennek a rendelőn, minden teli tetvekkel és élősködőkkel, az emberek rongyosak és szakadtak, tifusz, vérhas, himlő, ezek a napi társaim, akiket el kell viselnem, miközben a táborban semmi rend, semmi tisztaság, mindenhol mocsok, és ürülék, körülbelül ilyen képet fest a tábor [...] Itt 14.000 hadifogolyra két orvos van, ami több mint neveltséges.”*⁶⁰

Ezt a kaotikus állapotot a Monarchia bürokráciája végül relatív sikeresen kezelte, s egész sor intézkedés született a hadifoglyok helyzetének rendezésére, amit folyamatosan bővítettek. Ezek az intézkedések 1916-ra „*kék hadifogoly-könyv*” néven váltak ismertté, ami a hadifoglyokkal való gondoskodás alapját képezte a birodalomban.⁶¹

Ami a hadifogolytáborok általános állapotát illeti, megállapítható, hogy a kezdeti időszakban, 1914 késő őszéig kiépítetlenek voltak, nem rendelkeztek elegendő szálláshellyel, s, kevés orvos állt rendelkezésre. A táborokra jellemző, hogy egy részüket folyó-, illetve tópart mellett

⁵² RAUCHENSTEINER 2013. 807.; BLASSZAUER 2012.

⁵³ CSÁK 2014. 11.

⁵⁴ Kgf osztály

⁵⁵ Leszerelési Főcsoport

⁵⁶ Hdf. A osztály

⁵⁷ 54. osztály

⁵⁸ BLASSZAUER 2012.

⁵⁹ DENDA 2015. 19.

⁶⁰ LEIDINGER – MORITZ 2006. 35.

⁶¹ MORITZ 2014. 242.

szervezték meg, így ezek a tényezők esetenként hozzá járultak a magas halandósághoz. Ilyenek voltak a doboji, nagymegyeri, boldogasszonyi, sopronyéki, mauthauseni és még számos más hadifoglytáborok is.⁶²

Esztergom-Kenyérmezőn kezdetben olyan kevés volt a szálláshely, hogy a foglyok nagy része a puszták földön feküdt. A szerbek számára két nagy cirkuszi sátrat emeltek, s azokat, akik számára itt nem jutott hely, a halastóba vezető tápcsatorna mentén helyezték el. A helyzet súlyosságát a lakosság is érezte, így az *Esztergom* c. hetilap is bírálta a tapasztalt viszonyokat: „... az illetékes hatóságok nem készültek el a hadifoglyok elszállásolására, különösen készületlenül találta őket a beállott hideg esős idő, amikor földnélkül még a rabságba esett vadnak is sokat kellene szenvednie”.⁶³ A tábor területét szögesdróttal kerítették el.⁶⁴ Kísértetiesen hasonló volt a helyzet a nagymegyeri hadifoglytáborban is, azzal a különbséggel, hogy itt kezdetben csak az őrházak voltak megépítve, s emiatt a foglyok 1914 novemberéig a szabad ég alatt tartózkodtak.⁶⁵ Ugyanakkor mindemellett az sem hagyható szó nélkül, hogy az egészségügyi viszonyok kezdetben itt is nagyon rosszak voltak. Erről panaszkodott a családjának 1914. október 4-ei levelében *Paszterkó József*⁶⁶ is: „Légy szíves szerdára vagy csütörtökre elkészíteni nekem 3 rossz régi inget, 3 gatyát bármilyen régi és foltosak lesznek és 2 pár erős vászon kapcát, mert itt csak úgy hemzseg a féreg a foglyokban és a leghatásosabb védelem ellene a sűrű alsóruhaváltás és mosakodás”.⁶⁷

Mindezen egészségügyi körülmények, valamint az országba behurcolt járványok következtében 1914 végén elterjedt a kolera, illetve a kiütéses tifusz, amely 1915 tavaszán szedte legtöbb áldozatát. A járványok felszámolása komoly nehézségekbe ütközött a csekély orvoslétszám miatt. A helyzetből azonban a Monarchia igyekezett levonni a tanulságokat, így 1915-től alapkövetelménnyé vált a tábori barakk-kórházak, járványkórházak és gyógyszerárak megléte a táborokban. Tehát a Monarchia idővel sikeresen elgördítette az elé helyezett akadályokat, s ez az életkörülmények javulásához vezetett. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1914 legvégétől Esztergom-Kenyérmezőn már negyven fűthető épületben oldották meg a hadifoglyok elhelyezését.⁶⁸

HADIFOGLYOKKAL KAPCSOLATOS TÖRVÉNYKEZÉS A VILÁGHÁBORÚS MAGYARORSZÁGON

Magyarország azon komoly erőfeszítéseit, hogy utólag felkészüljön az elhúzódó háborúra, az ország törvénykezésében is végig követhetjük. A minisztériumok minden kérdéssel, így a témám szempontjából kiemelkedő fontosságú hadifoglykérdéssel is részletesen foglalkoztak.⁶⁹

A hadifoglyokat érintő első és legfontosabb szabályozandó kérdés a hadifoglytáborba való szállítás módja volt. Hogy a hadvezetés elejét vegye a hadifoglyok szervezkedésének,

⁶² VEMIC 2014. 205–225.

⁶³ Idézi: MIKLÓS 2012. 1.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ VEMIC 2014. 210–211.

⁶⁶ „Paszterkó 1914 szeptemberében vonult be katonának, és az Esztergom-táborba, az I/III. népfelkelő hadtáp-zászlóaljhoz, az első század második szakaszához került beosztásra... Neve mellett semmiféle rangjelzés nincs feltüntetve, azaz közönséges bakaként kezdte meg a szolgálatot.” (POLLMANN 2005. 119–127.)

⁶⁷ POLLMANN 2005. 119–127.

⁶⁸ MIKLÓS 2012. 2–4.

⁶⁹ Számos törvény- és rendeletgyűjtemény született a háború alatt és után. Ilyen pl. az általam felhasznált *Háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye* c. többkötetes munka, amely a teljes háborút végigkíséri. (A továbbiakban: *HKTRGY* I, II, III...)

már szállításkor úgy vélte, szükséges, hogy a különböző nemzetiségű hadifoglyokat külön és elkülönítve lehessen csak szállítani, együtt viszont ne. Ezt a parancsot Csanád vármegyének a Temesvári Katonai Parancsnokság küldte meg.⁷⁰ E mellett egy másik tényező is erősen befolyásolhatta a törvényhozókat. Igyekeztek a hadifoglyok közötti nézeteltérések elkerülésére is, ami igaz, nem mindig volt megoldható. Ezt a somorjai hadifoglytáborban történtek is bizonyítják. Az incidensről a *Makói Újság* a következőképpen számolt be:

„A városban igen sok orosz és szerb hadifogoly van elhelyezve. Napirenden van közöttük a verekedés. Az oroszok ásóval támadnak a szerbekre és így kiabálnak:

– *Ti kutyák, ti miattatok kell itt lennünk, messze idegenben, távol gyermekeinktől és feleségüinktől.*”⁷¹

A hadifoglyok ruházata és magántulajdona is szabályozásra került. Eszerint a fogolynak szeretetadományként küldött tárgyak a hadifogly tulajdonát képezik, s ez vonatkozik a ruhaneműkre is, s azokat a hadifoglyok viselhetik is, de akkor kincstári ruházatot nem kaphatnak. Kivételt képez, ha valamilyen kiegészítő ruhadarabot kíván viselni a kincstári ruházattal együtt, pl. kesztyű, sál, sapka stb.⁷² Ezeket csak az illetékes hadifoglytábor parancsnokának az engedélyével lehet megvásárolni. Erről az 575/1917. M. E. sz. rendelet is rendelkezik, s ennek értelmében, aki a hadifoglyoktól bármilyen ruházati cikket elidegenít, két hónapig terjedő elzárással büntethető, s e mellett még a 600 koronáig terjedő pénzbüntetést sem kerüli el az, aki a hatályos rendeletet megszegi.⁷³

A járványok megfékezése ugyancsak fontos tényező volt, amiről úgyszintén több rendelkezés született. Kezdetben a 32.150/1915. B. M. sz. rendelet alapján a fertőzések megakadályozása érdekében nyomatékosította a hadügyminiszter 1915. március 13-ai, 5095. sz. rendeletét, amely értelmében „... a szabadságot legénység, továbbá orvosok, ápolók, munkások... a foglytáborokból, illetőleg az internáltak telepeiről távoznak, valamely községbe való érkezésük ideje az illető községi előjáróságoknak idejekorán tudomásul adassék”⁷⁴ hogy azokat kellőképpen megfigyelhessék, s ezzel a járványok terjedésének lehetőségét csökkentsék. Emellett, a kolera és tífusz megjelenésétől kezdve a belügyminisztérium a 66.034/1915. B. M. sz. rendeletével igyekezett megakadályozni a lakosság érintkezését a hadifoglytáborokkal.⁷⁵ A helyzet a hadifoglyok munkára való kiadásával tovább komplikálódott, hiszen ha az adott foglyok magukban hordozták volna a fertőzést, akkor akár egy országos járvánnyal is meg kellett volna küzdeni, akárcsak Szerbiában 1915 tavaszán.⁷⁶ Ennek elkerülése érdekében „a hadifoglyok[at], valamint az örkülönítmény tagjai[t] megérkezésük alkalmával a munkaadó költségén hatósági orvos által”⁷⁷ meg kell vizsgálni,

⁷⁰ MNL CSML Szegedi Levéltár (A továbbiakban SZL) IV. B. 402. I. Cs. és kir. Katonai Parancsnokságparancsai, Temesvár (A továbbiakban: Cs. és Kir. KPT) M. A. Nr. 10241. Abschub Kgf. verschiedener Nationalität. *Militärkommandobefehl* Nr. 50 (1917.)

⁷¹ *Makói Újság: Független Politikai Napilap* 11 (1914/234) 1.

⁷² MNL CSML SZL IV. B. 402. I. KPT J. Nr. 15353. Eigene Bekleidungsarten der Kgf. *Militärkommandobefehl* Nr. 62. (1917.)

⁷³ 575/1917. M. E. sz. Hadifoglyok ruházati cikkei forgalmának korlátozásáról In *HKTRGY V.*, 4148–4149.

⁷⁴ 35.150/1915. B. M. sz. A a foglytáborokból és az internáltak telepeiről távozó fertőzésre gyanús katonai és polgári egyének megfigyeléséről. In *HKTRGY II.*, 1374.

⁷⁵ 66.034/1915. B. M. sz. A hadifoglyok között fellépett kolerajárványról. In *HKTRGY III.*, 1872.

⁷⁶ GORCSA OSZKÁR: Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 53–56. (A továbbiakban: GORCSA 2016.)

⁷⁷ 550/1916. M. E. sz. A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok igénybe vételének újabb módozatáról. In *HKTRGY IV.* 2441–2446.

majd az orvosi vizsgálatokat a munkavégzés ideje alatt is meg kell ismételni, mégpedig „... az első négy héten hetenként, majd ezt követően kéthetente”.⁷⁸ Ugyanakkor kiemelendő, hogy Csanád vármegyében a törvényhatósági gazdasági munkabizottságok létrejötte előtt Makón a városi orvosok minden vasárnap délelőtt megvizsgálták a munkára kiadott hadifoglyokat.⁷⁹

Az említett törvényhatósági gazdasági munkabizottságok létrehozásának a célja, hogy a munkaerő kellő kihasználása érdekében szabályozza a hadifoglyok munkára bocsátását, valamint hogy megkönnyítse a munkára kiadott, valamint a hadifogolytáborba visszakísért hadifoglyok nyilvántartását. Ezt követően kezdődött csak meg igazán a hadifoglyok nagytömegű munkába állítása, bár tény, hogy már 1915-ben is voltak rendelkezések, amelyek ezt lehetővé tették. Ilyenek voltak pl. az 1914. évi 7.710 res., a 19.031/915. eln. sz. rendelet, az 1915. évi 24.065 eln. számú rendelet, valamint még számos másik, amely valamelyest módosított az előbb említett törvényeken.⁸⁰

A fogságba esettek szempontjából az egyik legfontosabb kérdés a szeretteikkel való kapcsolattartás volt, így annak szabályozása sem maradhatott el. A hadifoglyok küldhettek haza levelezőlapokat, leveleket, táviratokat, esetenként pedig csomagokat is, bár ezek természetesen már kezdettől fogva komoly cenzúrán⁸¹ estek át. A közhiedelemmel ellentétben a szerb hadifoglyok, bár megszorításokkal ugyan, de küldhettek leveleket szeretteiknek, sőt azokat anyanyelvükön szerkeszthették, de kötelezően latin betűkkel kellett írniuk,⁸² vagy másképp a levelük nem került kézbesítésre.⁸³ A helyzet nem sokban változott 1917 végére sem, így gyakorlatilag a háború végéig, bár akadozva, de az otthonnal való kapcsolattartás lehetőségét a Monarchia mindvégig fenntartotta.⁸⁴

A háború utolsó előtti évében történtek meg az utolsó fontos, hadifogolykérdéssel kapcsolatos szabályozások. Mindezt az Oroszországgal megkötött béke következményeként kell értelmezni. A foglyok hazaszállításáról volt szó, ami ugyancsak komoly nehézségeket okozott, ugyanis a „munkaerő” azonnali hazaszállítása a teljes gazdaság összeomlását is előidézhetne volna, így Bécsben arról döntöttek, hogy a fogolycsere az aratási munkálatok alatt szüneteltetve lesz. Az orosz területekről származó hadifoglyokkal való bánásmódot tehát ismét szabályozni kellett, s ezért került kihirdetésre a 221.350. Mg. a sz. körrendelet, melynek legfontosabb pontjai a következők:

„1. Alapelvek: A békének Oroszországgal és Ukrainával történő megkötése után az egykori orosz hadseregnek Ausztriában és Magyarországon tartózkodó tagjai még nem tekinthetők szabadoknak, mert a hágai egyezmény ezeknek nem a békekötés alkalmával leendő szabadonbocsátását, hanem csak minél előbbi hazaszállítását kívánja...

3. Munkakötelezettség: Az állam és az ország lakossága ellenségeink erőszakossága és nép-jogellenes viselkedése folytán a hadihelyzet súlyos nyomása alatt áll. A semmittevők részére

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ MNL CSML ML V. 72. c. 807 13532/1915.

⁸⁰ BLASSZAUER 2012.

⁸¹ 96.565/1916. B. M. sz. A hadifoglyok részére érkezett, de ellenőrzés céljából felbontott és új burkolattal ellátott postai csomagok portómentességéről. In *HKTRGY VII.*, 1917. 2974–2975.

⁸² Szerbiában a XIX. század közepétől egyre inkább elterjedt a latin írás használata, az iskolákban a cirill írásmóddal együtt oktatták, így a világháború alatt a többségnek nem jelenthetett komolyabb akadályt a kapcsolattartás. Ezt bizonyítja Vladislav Pandurovićnak a *Srpska Pisma iz svetskog rata 1914–1918* [Szerb levelek a világháborúból 1914–1918] c. forrásgyűjteménye, amelyben számos ilyen esetet találunk. (PANDUROVIĆ 2014.)

⁸³ A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1915. évi 2663/1914/B. számú rendelete, hadifoglyoknak Szerbiával és Oroszországgal való táviratváltásáról. In *HKTRGY I.* 295.

⁸⁴ 65.030/1917. K. M. sz. A hadifoglyok, továbbá rendőri felügyelet vagy őrizet alatt állók (internáltak) posta és táviratforgalmáról. In *HKTRGY VII.* 5378–5424.

*nincs kenyér. Csak az, aki dolgozik, tarthat számat a manapság nagyjából állami kezelésben lévő élelmezésben való részesedésre. Teljes tévedésben van az a hadifogoly, aki azt hiszi, hogy megtagadhatja a munkát a nélkül, hogy ezzel ellátása szenvedne.*⁸⁵

A munkakötelezettség újra szabályozására azért volt szükség, mert az orosz hadifoglyok a megkötött béke hírére tömegesen kezdtek sztrájkba, vagy egyszerűen csak nem végeztek minőségi munkát. Emellett szabályozásra került a hadifogoly munkások bére is. Ezt követően a mezőgazdaságban dolgozók napi 1 koronát, a többi gazdasági ágban dolgozók pedig napi 2 koronát kaptak. Mindemellett a hadifoglyokat mozgásukban sem korlátozták, mint korábban, egyetlen kivétel volt: „*vasúton csak kísérettel utazhatnak, este 9 és reggel 6 között csak éjjeli szálláson tartózkodhatnak, körmenetekben, tüntetéseken nem vehetnek részt. Táncmulatságokat nem látogathatnak.*”⁸⁶

Ezt követően az események rohamléptekben haladtak előre. 1918 nyarának végére megközelítőleg 30 000 hadifoglyot vontak ki a munkabizottságok alól, s októberben is csak az említett kontingens felétől kívánt a magyar hadvezetőség megválni. A külpolitikai helyzet ezt azonban nem tette lehetővé, hiszen 1918 októberében az antant csapatok elérték a Dunát, aminek következtében a Monarchia november 3-án rákényszerült a fegyverszünet megkötésére. Ennek eredményeként a győztes hatalmak követelni kezdték, hogy a Monarchiában fogságban tartott hadifoglyokat azonnal bocsássák haza, s így a tanácsköztársaság kikiáltásakor a hadifoglyok nagy része már elhagyta Magyarországot.⁸⁷

A MUNKAERŐHIÁNY MEGJELENÉSE ÉS ANNAK KEZELÉSI KÍSÉRLETE.

A MUNKAERŐHELYZET EGYRE CSAK ROMLIK

A Monarchia hadvezetése⁸⁸ és diplomáciája évek óta készült a háborúra, de az állam gazdaságát nem készítették fel arra, sőt a háborúra való készülést korlátokat támasztott a gazdaság elé. Elmaradtak a megszokott francia hitelek, ami a gazdaság stagnálásához vezetett. A Monarchia vezető körei a háborútól várták a gazdasági stagnálás megoldását, de ennek megoldására szakmai tervezetek nem készültek. Ezt mi sem szemlélteti jobban, mint az, hogy bár Magyarországon a háború előtti kivételes törvények gondoskodtak az állam háborús átállításáról, de csakis közgazdasági és rendészeti téren, gazdasági téren egyáltalán nem. Mindez komoly nehézségeket okozott a háború első hónapjaiban. A mozgósítás következtében számos munkavállaló munkanélkülivé vált, amit legjobban a szakmunkások munkanélkülisége szemléltet: a munkanélküli ráta 1914 júliusában majdnem 5%-ot tett ki, augusztusban már 18,3%-ot, majd decemberben 8,1%-ra esett vissza. Ezt követően megtörtént a hadigazdálkodásra való teljes átállás, amit követően az iparban és mezőgazdaságban gyakorlatilag teljesen megszűnt a munkanélküliség, sőt a tömeges behívásoknak⁸⁹ köszönhetően rövidesen munkaerőhiány is jelentkezett.⁹⁰

⁸⁵ A m. kir. honvédelmi miniszter 1918. évi 221.350. Mg. a) számú körrendelete, az Oroszországból, Ukrajnából, Finnországból és az Ausztria és Magyarország, valamint Németország által megszállott orosz területekről származó hadifoglyokkal való bánásmódról. In *MRT* 1918. 337.

⁸⁶ Uo. 336–346.

⁸⁷ BLASSZAUER 2012.

⁸⁸ Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök 1913. január 1. és 1914. június 1. között huszonhatszor követelte a kormánytól a Szerbia elleni háború indítását.

⁸⁹ A m. kir. honvédelmi miniszter 1915. évi 2.000. H. M. eln. 18. számú utasítása értelmében már 1915-ben megkezdődött az idősebb korosztályok behívása. Ezek a következő születésűek voltak: 1873–1877. In *HKTRGY* III., 1902–1906.

⁹⁰ HAJDU – POLLMANN 2014. 159–163.; RAUCHENSTEINER 2013. 202.

A háború mezőgazdasági konjunktúráját is eredményezte, hiszen a hadsereg állandó keresletet jelentett a mezőgazdaság számára. Azonban a munkaerőhiány ezt a gazdasági ágat sem kerülte el. Ennek következtében évről évre csökkent a mezőgazdaság termelése. A Monarchia magyarországi felében ez a következőképpen mutatkozott meg: már 1914-ben az előző év 73%-ára csökkent a búza- és rozstermés, s bár a következő évre sikerült elérni az 1910-es évek terméshozamájának 90%-át, ez 1916-ban már ismét 70%-ra esett.⁹¹ A helyzetet valamelyest az is súlyosbította, hogy az osztrák–magyar kormány úgy vélte, hogy a háborút úgy kell viselni, hogy azt a paraszt ne érezze meg. Ez 1914 októberében már a termény raktárak rohamos ürüléséhez vezetett.⁹² Egyértelműen válság volt kialakulóban, amelynek enyhítése céljából a Monarchia nyugati felében már 1915 februárjában⁹³ bevezették a jegyrendszert, míg Magyarországon a biztosabb mezőgazdasági háttérnek köszönhetően csak 1915 decemberében, amiről a *Népszava* a következőképpen emlékezett meg: „Az egész mindenséget új rendszer kormányozza, a jegyrendszer. A naprendszer is átváltozik jegyrendszerre”.⁹⁴

1914 végére egyértelművé vált, hogy a legnagyobb válság a mezőgazdaságban jelentkezhet. Ennek kezelése érdekében a kormány kezdő lépésként a nőket kényszerítette a földművelési munkák elvégzésére,⁹⁵ ami a korban alapvetően férfimunkának számított. Ennek legjobb példája az 1914. évi 50. tc. 5. paragrafusa, amely a nőkre is kiterjesztette a korábban csak férfiakra vonatkozó „személyes szolgáltatások” körét, mindezt a közéleti válság megoldása érdekében.⁹⁶ A törvény szövege a következő: „Ha közegészségügyi, közéleti vagy közbiztonsági szempontból szükséges vagy egyéb közérdekű munka teljesítését másként, nevezetesen bérmentes alkalmazásával biztosítani nem lehet, a minisztérium felhatalmazásával a közigazgatási hatóság minden munkaképes egyént, aki tizennyolcadik életévét meghaladta és ötvenedik életévét még nem töltötte be, járásának vagy lakóhelyéül szolgáló városnak és a szomszédos járásoknak vagy városoknak területén belül, nőket pedig csak lakóhelyükön vagy a szomszédos községek területén személyes szolgálat teljesítésére kötelezhet; a fogatos járműveknek és a személy- vagy teherszállításra alkalmas állatoknak birtokosait pedig arra kötelezheti, hogy járműveiket és állataikat fuvarozásra (szállításra) a járásnak vagy városnak és a szomszédos járásoknak vagy városoknak területén belül átengedjék”.⁹⁷

Ez az intézkedés azonban a hiányt mégsem tudta megoldani,⁹⁸ így 1915. március 6-án a m. kir. honvédelmi miniszter az 1915. évi 2.553. eln. számú körrendeletével katonai munkások felállításáról értesítette a magyarországi törvényhatóságokat, amely rendelet értelmében,

⁹¹ HAJDU – POLLMANN 2013. 163.

⁹² RAUCHENSTEINER 2013. 207

⁹³ HAJDU – POLLMANN 2013. 163.

⁹⁴ Mit álmotunk újjévre? *Népszava* 42 (1915/174) 1. Ennek a véleménynek a lényegét abban foghatjuk meg, hogy a Szociáldemokrata Párt már sokszor követelte és támogatta az állami beavatkozást, az alapvető élelmiszerek központi elosztását.

⁹⁵ MNL OL K 148-1915-25-20794. – Kézzel írt pro domo feljegyzés

⁹⁶ Hadiszolgáltatásnak is tekinthető.

⁹⁷ Idézi: TÓTH ÁRPÁD (2002): Szükségintézkedések a mezőgazdasági munkaviszonyok szabályozásában (személyes szolgálatok, közérő). In *A hadigazdálkodás jogi szabályozásának problémái az első világháború idején Magyarországon*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 81.

⁹⁸ SZABÓ (é. n.); HAJDU – POLLMANN 2013. 163.

elsősorban a mezőgazdasággal foglalkozó katonák abba a községbe kapnak 14 napig tartó szabadságot, amelyben legutóbb mezőgazdasági munkát végeztek.⁹⁹ A tömeges katonai behívásoknak köszönhetően azonban ez közel sem bizonyult elegendőnek, így megkezdődött a hadifoglyoknak a magyar gazdaságban való foglalkoztatása.¹⁰⁰

HADIFOGLYOK IGÉNYLÉSE

1915 tavaszára végleg bebizonyosodott, hogy a nők, katonák és elitéltek¹⁰¹ bevonása a tavaszi munkálatokba nem tudja pótolni a mezőgazdaságban jelentkező kiesést. Ez a körülmény a gazdákat rákényszerítette új munkaerőforrás keresésére. Így kerül előtérbe a hadifoglyok foglalkoztatásának gondolata, amely 1915 tavaszától már egyértelműen foglalkoztatta a közvéleményt, de a hatóságokat is.¹⁰² Ezért először az 1914. évi 7.710 res. számú, rendelet szabályozta a hadifoglyok munkába állításának lehetőségét, majd rövidesen követte a fenti rendeletnél előnyösebb feltételeket tartalmazó, 1915. március 31-én, a belügyminiszter által kiadott 1.593/1915. B. M. res. sz. rendelet.¹⁰³ Ennek értelmében a „*munkaadó közhatóságot nem terheli a hadifoglyok élelmezése, munkadíja, hanem csupán az orvosi vizsgálatról, elhelyezésről és az oda- és visszaszállítási költségekről kell gondoskodnia*”.¹⁰⁴

A hadifoglyok igénybe vételének szabályozása azonban nem jelentette azt, hogy a gazdák azonnal, aggályok nélkül igényeltek volna hadifoglyokat. E szempontból tanulságos a Somogy megyében található Szigetvár nagyközség állásfoglalása a hadifogly munkásokról. A nagyközség ugyanis a hatóságok azon érdeklődésére, hogy szükség van-e hadifogly munkásokra a következőt válaszolta: „... *sem az uradalmakban, sem a kisebb gazdáknak... hadifoglyokra szükség nincs*”.¹⁰⁵

A helyzet Csanád vármegyében sem volt merően más, hiszen itt is csak a kényszer vitte rá a gazdákat, hogy idegen munkaerőt vegyenek igénybe. Erről tanúskodik Markovits Manónek, a vármegye alispánjának a jelentése is a közigazgatás június havi állapotáról. A jelentésből világosan kiderül, hogy az „*elmúlt hó közigazgatását a közlő aratási munkálatok lebonyolításának nagyfontosságú kérdése dominálta. [...] Kétségen kívül álló ... hogy idegen munkaerők akcióba vonása nélkül a termés betakarítható ezúttal nem lesz, oly nagy hiány mutatkozott a férfi munkaerőben...*”¹⁰⁶

Az 1914. évi 7.710 res. számú, rendelet számos feltételt szabott a hadifoglyok foglalkoztatása elé. Mindezek értelmében az idegen munkaerőt csak „... *mezőgazdasági vagy földmunkák végzésére...*” lehet alkalmazni, ezen belül is csak a „... *teljesen egészséges foglyok...*” alkalmazhatók. A hadügyminisztérium a foglyok élelmezését is pontosan előírta: „*Reggelire*

⁹⁹ 2. 553/1915. H. M. eln. sz. a katonáknak a tavaszi vetési és szőlőművelési munkák végzésére való szabadságolásáról. In *HKTRGY II.*, 1234–1238.

¹⁰⁰ A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatás június havi állapotáról. *Csanád vármegye hivatalos lapja* 13 (1915/27) 259–261.

¹⁰¹ Elitéltek, mint mezei munkások. *Makói Független Újság* 6 (1915/107)

¹⁰² GÁL 1987. 13.

¹⁰³ 1.593/1915. B. M. res. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 244–245.

¹⁰⁴ Uo. 245.

¹⁰⁵ Idézi: GÁL 1987. 13.

¹⁰⁶ A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatás június havi állapotáról. *Csanád vármegye hivatalos lapja* 13 (1915/27) 259–261.

fejenként egy tányér rántottleves, ebédre legalább 100 gramm húst és főzeléket, vacsorára ugyan-csak főzeléket kapnak, ezenkívül fejenként és étkezésenként legalább 400 gramm kenyér is jár. A hadifoglyok részére továbbá naponként 2-3-szor rum nélküli tea is kiszolgáltató. Szesz-italokat a foglyoknak adni tilos". A hadifoglyok munkája sem lehet ingyenes, ezért a munkaadónak „minden fogoly részére fejenként és naponként 50 fillért” kell fizetnie. Ami pedig a munkaidőt illeti, a „szokásos pihenőket beleértve 12 óra, a vasárnap pihenő nap”.¹⁰⁷

A hadifoglyok munkára való igénylése azonban bonyolult eljárás volt. Az igénylést a községi gazdasági munkabizottság elé kellett terjeszteni, ahonnan a kérvényt továbbküldték a körjegyzőhöz, innen pedig a főszolgabíróhoz került, aki véleményezte azt, vagyis leellenőrizte, hogy megbízható-e a kérelmező, valamint hogy indokolt-e a munkaerő kiutalása. Az eljárás ezzel sem zárult le, hiszen innen már megyei szintre jutott a kérvény, ahol az alispán ellenőrizte, hogy a beadvány megfelel-e minden formai és tartalmi követelménynek, s ha igen, akkor tovább küldte a honvédelmi miniszterhez, s csak ez után jutott el a kérvény a katonai parancsnoksághoz.¹⁰⁸ A katonai parancsnokságok feladata volt ezt követően a kiutalható munkaerő felkutatása, a kivezénylési időpont meghatározása és végül a munkaerő kivezénylése. Így tehát nem meglepő, ha kezdetben másfél-két hónapig is eltartott a döntés meghozása.¹⁰⁹

Ugyanakkor a bonyolult eljárási folyamatot a törvények és rendeletek állandó módosítása is nehezítette. Erre jó példa a 19.031/1915. F. M. és a 24.065/1915. F. M. eln. sz. rendelet is. Az előbbi határozottan kijelentette, hogy kizárólag csak a községek számára utalhatók ki hadifoglyok 30-200 fős csoportokban. Az utóbbi rendelet azonban már lehetővé tette a hadifoglyok kiadását magánosok részére is, de csak 200-nál nem kisebb létszámban. Június 1-jétől már a magánosok számára kiadható hadifoglyok alsó számhatára 200-ról 30-ra lett leszállítva.¹¹⁰

Az igénylést ezt követően tovább könnyítették, gyorsították. 1915. június 21-én a földművelésügyi miniszter arra hivatkozva, hogy az ügy nem tűr halasztást, lehetővé tette, hogy a magánosok és községek ezentúl távirattal és telefonon keresztül is igényeljenek hadifoglyokat az illetékes katonai parancsnokságtól, ha az egyeztetést követően a szükséges iratokat azonnal feladták. Október 8-án azonban a kiadási folyamat ismét változott. Ettől kezdve már 10-20 fő is kiadhatóvá vált,¹¹¹ ha a főszolgabíró ezt indokoltnak találta. Viszont ezt követően anyagi vonzata is lett a hadifoglyok kiadásának, ugyanis a foglyok után óvadékot kellett letenni, ami községek esetében 20, magánosok esetében 30 koronát tett ki.¹¹²

Már az első pár hónapban nyilvánvalóvá váltak a közvetett igénylés okozta nehézségek, a feltételek gyakori változásai miatt, így rövidesen egyértelművé vált a változások szükségessége. A zavaros helyzetet végül a törvényhatósági gazdasági munkabizottságok létrejötte oldotta meg, amiktől kezdve az igénylés területén visszatért a centralizáció.¹¹³

¹⁰⁷ Rendelet a hadifoglyok foglalkoztatásáról. – Hadifoglyok mezőgazdasági munkája. *Makói Független Újság* 6 (1915/10) 2.

¹⁰⁸ Csanád vármegye esetében a Temesvári Katonai Parancsnokság volt az illetékes.

¹⁰⁹ GÁL 1987. 14–15.

¹¹⁰ 19.031/1915. F. M. eln. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 1244–1249.; 24.065/1915. F. M. eln. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 1249–1254.; GÁL 1987. 15.

¹¹¹ MNL CSML ML V. 72. C. 807. 12204/1915

¹¹² GÁL 1987. 15–16.

¹¹³ Uo. 16.

A TÖRVÉNYHATÓSÁGI GAZDASÁGI MUNKABIZOTTSÁGOK LÉTREJÖTTE

1916. február 11-én, gr. Tisza István miniszterelnök aláírásával megjelent a m. kir. minisztérium 550/1914. M. E. számú rendelete, amelynek leglényegesebb feladata a törvényhatósági gazdasági munkabizottságok felállítása volt, a hadifogoly munkaerő minél hatékonyabb elosztása érdekében. A rendelet életbe lépésével az összes korábbi intézkedés hatályát veszítette, ha azoknak szabályai-val a rendelet nem volt összeegyeztethető. A bizottság élén a törvényhatóság első tisztviselője, vagyis az alispán, illetve polgármester állt.

A bizottságnak számos feladata volt, s ezek közül a legfontosabb „*a hadifoglyok munkájának a polgári hatóságok hatáskörébe eső*” ügyeinek az intézése, valamint a „*katonai munkásosztagok és a katonai lovak kiadásánál a később kiadandó rendelet szerint közreműködés*”. Az alispán feladata a bizottság tagjainak a kinevezése is, viszont a kinevezés előtt kötelessége az „*erdőgazdasági ügyekben az illetékes királyi erdőfelügyelő, netán előforduló ipari ügyekben az iparfelügyelő*” véleményének a meghallgatása. A katonai és fegyelmi ügyek intézésére „*a katonai igazgatás egy katonatisztet vezényel ki a bizottsághoz, aki kizárólag a katonai hatóságoknak van*” alárendelve.¹¹⁴ Csanád vármegyében a hadifogoly ügyeleti tisztnek dr. Turla Miklós főhadnagyot nevezték ki.

A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok létrejöttének egyik legelőnyösebb oldala, hogy „*... a hadifoglyok elszállásolását, élelmezését, a velük való bánásmódot és általában a szabályzat pontos betartását ellenőrzi...*” emellett „*a hadifoglyok részére szükséges ruházat, cipők és takarók megszerzésénél közreműködik*” s a „*hadifoglyok tekintetében előírt óvadékat átveszi, kezeli, kiutalja...*” A hadifogoly munkásosztagoknak jogukban állt a hadifoglyokat és munkaadókat a kijelölt munkahelyen is ellenőrizni, s ez a hadifoglyokkal való bánásmód folyamatos ellenőrzését tette lehetővé. Ugyanakkor a munkabizottságokhoz folytak be az őri jelentések is, amelyekben a szökésekről, a hadifogoly létszámról, munkakörülményekről esetleg betegségek jelentkezéséről is szó volt, s emellett az orvosi vizsgálatok és halálesetek kivizsgálása is a munkabizottságok hatáskörébe tartozott, emellett a hadifogoly és lókimutatások is ide futottak be.¹¹⁵

ÖSSZEZÉS

Tanulmányomban láthattuk, hogy milyen komoly nemzetközi intézkedések folytak a háborúk negatív következményeinek mérséklésére és a hadifogolykérdés előtérbe helyezésére. Ugyanakkor a gyors intézkedések komoly hiányosságait is láthattuk, hiszen a hadifogolykérdéssel kapcsolatos szabályozások a szerződő felek tapasztalatlansága következtében felületesnek bizonyultak, ami a hadijog rugalmas értelmezését tette lehetővé.

Továbbá láthattuk, hogy a fogságba esést mindig komoly káosz jellemezte, hiszen fennállt a lehetőség a megadás tényének elutasítására, aminek a következménye a halál lett. Emellett a megadást a katonák szégyenérzete is komolyan befolyásolta, hiszen otthonukban a megadást követően gyakran gyávává és nemkívánatos személyekké váltak. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a háború elhúzódásával a hadifoglyok szerepe felértékelődött, hiszen nélkülük a Monarchia gazdasága összeroppanhatott volna a háború súlya és a komoly munkaerőhiány következtében. Ezért a Monarchia már 1915-ben, a nők és élitéltek munkába állítását követően a hadifoglyokat

¹¹⁴ 550/1914. M. E. sz. rendelet A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok igénybe vételének újabb módozatáról. In *HKTRGY* IV. 2441–2446.

¹¹⁵ MNL CSML SZL IV. B. 402. 1 Iktatók 1916–1917.

is bevonta a gazdaságába, ami sikeresnek is bizonyult, hiszen a gazdasági helyzetet többé-kevésbé sikerült stabilizálni. A hadifoglyok munkába irányítása körüli bonyodalmakat, amiket a decentralizáció okozott, a törvényhatósági gazdasági munkabizottságok létrehozásával megteremtett részleges centralizációnak sikerült megoldani. Ennek köszönhetően tudjuk nyomon követni az ország területén működő hadifoglyomunkásosztagok életkörülményeit, számát és hatékonyságát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások

BLASSZAUER RÓBERT (2012): Hadifoglyok Magyarországon az I. világháború idején. In *Ad Acta A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve*. Szerk.: Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. <http://mek.oszk.hu/04900/04930/html/#d1e2288> (letöltés dátuma: 2017. március 21.)

CSÁK ZSÓFIA (2014): *Az ostffyasszonyfai hadifoglytábor története 1915–1918*. Ostffyasszonyfa, Ostffyasszonyfai Hadifogly-temető és Hadisírgondozó Közhasznú Egyesület.

DENDA, DALIBOR (2015): Srpski ratni zarobljenici u Velikom Ratu. In *Prvi svetski rat. Srbija, Balkan i velike sile*. Beograd, Istorijiski institut – institut za strategijska istraživanja. 17–37.

ĐUKOVIC, ISIDOR (2002): *Nađmeđer: Austrougarski logor za srbe 1914–1918*. Beograd: Signature.

DUNANT, JEAN HENRY (1862): *Solferinói emlék*. K. N. 23. <http://voroskereszt-heves.hu/files/HD-Solferinói-emlek.pdf> (letöltés dátuma: 2017. február 28.)

EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR (1909): *A hágai két békekonferencia (1899 és 1907.)*. Kassa, Vitéz A. Út. Könyv- Kő és Műnyomdája.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1930): A Balkán-félszigeten. In *Hadifogoly magyarok története*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és nyomdai r. t. 79–168.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1935): *Szerbia Összeomlása 1915-ben. Népeinek, hadseregének, hadifoglyainak halálmarsa*. Budapest, „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai részvénytársaság.

FERGUSON, NIALL (1992): *The Pity of War 1914–1918*. London, Penguin Books.

GÁL JÓZSEF (1987): *Hadifoglyok Somogyban az I. világháború idején*. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár.

Giovanni Aliberti – Francesco Malgeri (2000): A XIX–XX. század. Összefoglalás: Kun Tibor. *Klió* 9. évf. 3. sz. 28–34.

GORCSA OSZKÁR (2015): A „Potiorek-offenzívák”. *Délvidéki Szemle* 2. évf. 1. sz. 26–58.

GORCSA OSZKÁR (2016): Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 52–70.

GROTIUS, HUGO (1999): *A háború és béke jogáról I–II*. Ford: Haraszi György – Brósz Róbert – Diódsi György – Muraközi Gyula. Budapest, Pallas Stúdió.

HAJDU TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): *A Régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest.

KARKIS KORNÉL (1930): A legújabb kor nemzetközi intézkedései. In *Hadifogoly magyarok története*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és nyomdai r. t. 1930. 43–71.

KRIVOKAPIC, BORIS (2016): Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u ratu (1864). Povodom 140 godina od pristupanja Srbije konvenciji. *Strani Pravni Život* 1. sv. 1. br. 9–30.

LEIDINGER, HANNES – MORITZ, VERENA (2006): Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918. In *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs. Herausgegeben von Jochen Oltmer*. Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh GmbH. 35–66.

LÓRÁNT ÁRMIN (1915): *A hadifogoly-kérdésről*. Budapest, Hedvig Imre könyvnyomdája.

MIKLÓS TAMÁS (2012): Első világháborús hadifogolytábor Esztergom-Kenyérmezőn. *Nagy Háború Blog*. http://m.cdn.blog.hu/na/nagyhaboru/image/workshop/miklo_stamas_kenyermezo.pdf (letöltés dátuma: 2017. március 30.)

MORITZ, VERENA (2014): The Treatment of Prisoners of War in Austria–Hungary 1914/1915. The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire. In *1914: Austria–Hungary, the Origins and the First Year of World War I*. Ed: Bischof, Günter – Karlhofer, Ferdinand – Williamson R., Samuel. Louisiana (USA), University of New Orleans Press.

NECCI, ROBERT D. (2006²): POW/MIA Issue. In *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*. Ed. Vance, F. Jonathan. Millerton, Grey House Publishing. 309–310.

O’NEIL, PATRICK M. (2006²): Brussels Declaration. In *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*. Ed. Vance, F. Jonathan. Millerton, Grey House Publishing. 53–54.

PANDUROVIĆ, VLADISLAV (2014): *Srpska Pisma iz svetskog rata 1914–1918*. Beograd, Prometej.

POLLMANN FERENC (2005): A Bokréta utcától a szármarszigetig. Paszterkó József első világháborús levelei. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 8. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. 119–127.

POLLMANN FERENC (2016): Atrocitás-propaganda és az osztrák–magyar–szerb háború. In *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Szerk: Ifj. Bertényi Iván – Boka László – Katona Anikó. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár. 75–84.

RAUCHENSTEINER, MANFRIED (2013): *Der Erste Weltkrieg und das ende der Habsburger Monarchie 1914–1918*. Wien – Köln – Weimar.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (1947²): *Társadalmi Szerződés*. Ford. és a bev. írta: Radványi Zsigmond. Budapest, Phönix – Oravetz Kiadás.

SASIK LÁSZLÓ (1994): Igazol-e a háború minden túlkapást? 130 éve született az első genfi egyezmény. *Honvédségi Szemle* 48. évf. 8. sz. 76–83.

SZABÓ ISTVÁN (é.n.): *Az első világháború hatása a hátszországban (Az Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország)*. <http://kituntetes.webnode.hu/erdekessegek/az-elso-vilaghaboru-hatasa-a-hatsorszagban/> (letöltés dátuma: 2017. április 5.)

SZOLECZKY EMESE (2015): Aggházy Kamil részvétele a Nagy Háborúban. In *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 15. Szerk.: Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Múzeum. 11–33.

TÓTH ÁRPÁD (2002): Szükségintézkedések a mezőgazdasági munkaviszonyok szabályozásában (személyes szolgálatok, közérő). In *A hadigazdálkodás jogi szabályozásának problémái az első*

világháború idején Magyarországon. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 79–92.

VAN EMDEN, RICHARD (2000): *Prisoners of the Kaiser. The last POWs of the Great War*. Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Books Ltd.

VEMIĆ, MIRČETA (2014): Pomor srba ratnih zarobljenika i interniranih civila u austrougarskim logorima za vreme prvog svetskog rata 1914–1918. *Zbornik Matice Srpske za Društvene Nauke* sv. 147. 2. br. 201–233.

WATTSON, ALEXANDER (2016): *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*. Budapest, Park Kiadó.

Publikált források

HKTRGY: *Háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye*

MRT: *Magyarországi Rendeletek Tára*

1.593/1915. B. M. res. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 244–245.

19.031/1915. F. M. eln. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 1244–1249.

24.065/1915. F. M. eln. sz. rendelet. In *MRT* 1915, 1249–1254.

35.150/1915. B. M. sz. A a fogolytáborokból és az internáltak telepeiről távozó fertőzésre gyanus katonai és polgári egyének megfigyeléséről. In *HKTRGY* II., 1374.

550/1914. M. E. sz. rendelet A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok igénybe vételének újabb módozatáról. In *HKTRGY* IV, 2441–2446.

550/1916. M. E. sz. A törvényhatósági gazdasági munkabizottságok megalakításáról és a hadifoglyok igénybe vételének újabb módozatáról. In *HKTRGY* IV., 2441–2446.

553/1915. H. M. eln. sz. a katonáknak a tavaszi vetési és szőlőművelési munkák végzésére való szabadságolásáról. In *HKTRGY* II., 1234–1238.

575/1917. M. E. sz. Hadifoglyok ruházati cikkei forgalmának korlátozásáról In *HKTRGY* V., 4148–4149.

65.030/1917. K. M. sz. A hadifoglyok, továbbá rendőri felügyelet vagy őrizet alatt állók (internáltak) posta és táviratforgalmáról. In *HKTRGY* VII, 5378–5424.

66.034/1915. B. M. sz. A hadifoglyok között fellépett kolerajárványról. In *HKTRGY* III., 1872.

96.565/1916. B. M. sz. A hadifoglyok részére érkezett, de ellenőrzés céljából felbontott és új burkolattal ellátott postai csomagok portómentességéről. In *HKTRGY* VII., 1917. 2974–2975.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1915. évi 2663/1914/B. számú rendelete, hadifoglyoknak Szerbiával és Oroszországgal való táviratváltásáról. In *HKTRGY* I., 295.

A m. kir. honvédelmi miniszter 1915. évi 2.000. H. M. eln. 18. számú utasítása értelmében már 1915-ben megkezdődött az idősebb korosztályok behívása. Ezek a következő születésűek voltak: 1873–1877. In *HKTRGY* III., 1902–1906.

A m. kir. honvédelmi miniszter 1918. évi 221.350. Mg. a) számú körrendelete, az Oroszországból, Ukrainából, Finnországból és az Ausztria és Magyarország, valamint Németország által megszállott orosz területekről származó hadifoglyokkal való bánásmódról. In *MRT* 1918. 337.

Sajtóanyag

A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatás június havi állapotáról. *Csanádvármegye hivatalos lapja* 13 (1915/27) 259–261.

Elítéltek, mint mezei munkások. *Makói Független Újság* 6 (1915/107)

Makói Újság: Független Politikai Napilap 11 (1914/234) 1.

Mit álmodtunk újévre? *Népszava* 42 (1915/174) 1.

Rendelet a hadifoglyok foglalkoztatásáról. – Hadifoglyok mezőgazdasági munkája. *Makói Független Újság* 6 (1915/10) 2.

ML: Makói levéltár

MNL CSML ML V. 72. c. 807 13532/1915.

MNL CSML ML V. 72. C. 807. 12204/1915.

SZL: Szegedi levéltár

MNL CSML SZL IV. B. 402. 1. Cs. és kir. Katonai Parancsnokságparancsai, Temesvár (a továbbiakban: Cs. és Kir. KPT) M. A. Nr. 10241. Abschub Kgf. verschiedener Nationalität. *Militärkommandobefehl* Nr. 50 (1917.)

MNL CSML SZL IV. B. 402. 1 Iktatók 1916–1917.

MNL CSML SZL IV. B. 402. 1. KPT J. Nr. 15353. Eigene Bekleidungsarten der Kgf. *Militärkommandobefehl* Nr. 62. (1917.)

Internetes források

1913. évi XLIII. törvénycikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7239> (letöltés dátuma: 2017. február 28.)

MNL OL K 148-1915-25-20794. – Kézvel írt pro domo feljegyzés. mnl.gov.hu/download/file/fid/37558

MAROSVÁRI ATTILA

marosvari@vnet.hu

történész (Makó)

A nemzeti bizottságok Makón az 1956-os forradalom idején

ABSTRACT

This study investigates the circumstances of the formation and short existence of the town and district national committees, and the main measures taken by them in Makó, in the days of the 1956 revolution. These committees were formed on the basis of a popular front union, to replace the party-ruled council organizations. Although it was clear that the ruling party (MDP) wanted to preserve its power, this proved partially unsuccessful, as the electors thwarted the election of the communists. The leaders and members of the committees were unable to form a radical programme, because of the influence of the social democrats and the small-holders, and the very short time before the Soviet intervention. There were no radical local actions either, which could have caused real changes in the town. Thanks to all these, the local representatives of the party-ruled administration – though somewhat demoralized – managed to survive more or less without serious breaks, and could retake their positions.

KEYWORDS

1956 revolution, Makó, national committee

DOI 10.14232/belv.2018.1.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Marosvári Attila (2018): A nemzeti bizottságok Makón az 1956-os forradalom idején. *Belvedere Meridionale* vol. 30. no. 1. 77–113. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az 1956-os forradalom első napjainak addig nem tapasztalt, elementáris erejű tömegmozgalma a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett és hamar meggyűlölt totalitárius rendszertől való megszabadulás vágyából és akaratából táplálkozott. A társadalom túlnyomó többsége így vagy úgy szembekerült a kommunista hatalommal, s a fölhalmozódott indulatok az október 23-ai budapesti eseményeket követő napokban, különösen az október 25-ei Parlament előtti sortűzet követően végigsöpörtek szinte az ország összes településén. A tömegakarát a szovjet mintákat követő önkényuralmi berendezkedés ellen fordult, de hamarosan kérdéssé vált mindenütt, hogy a bukott rendszert milyen berendezkedés váltsa föl, mi legyen az a népképviselői struktúra, amely helyi szinten a forradalom intézményesülését biztosíthatja. Szinte természetes volt, hogy az 1944–45-ben létrejött nemzeti bizottságok mintájára és egyfajta népfrentos logikát követve szerveződjének meg 1956 októberének utolsó napjaiban a települések új néphatalmi fórumai, teret biztosítva az újjáéledő pártok, illetve más akkor megalakult szervezetek és erőcsoportok képviselői számára, hogy „*belakják*” ezeket a fórumokat és újjáélesszék településükön a demokratikus hatalomgyakorlás régóta hiányzó formáit.

Jelen tanulmány az 1956-os forradalom makói néphatalmi szerveinek, így a városi, illetve a járási nemzeti bizottság létrejöttének körülményeit, a mögöttes hatalmi szándékok összefüggéseit vizsgálja, számba veszi és elemzi azokat a döntéseket és intézkedéseket, melyeket Makó Város Nemzeti Bizottsága rövidre szabott ténykedése során hozott.¹

ELŐZMÉNYEK ÉS KÖRÜLMÉNYEK

A makói forradalmi események – mint általában a magyar vidék településein – a budapesti forradalom kitöréséhez képest több napos fáziskéséssel következtek be. Noha az emberek a rádión keresztül folyamatosan figyelemmel kísérték a legfrissebb híreket, és a Pestről és Szegedről hazaérkezőktől is kaptak és szereztek információkat, az első tömeges megmozdulásra csak október 26-án pénteken került sor.² A forradalmi események két erjesztő centruma ezt megelőzően a gimnázium és a város legnagyobb üzeme, a Makói Gépgyár volt, ahol a legélénkebben reagáltak a fővárosban és a nagyvárosokban, főként a Szegeden lezajló eseményekre. A gimnáziumban már október 25-én diákgyűlést tartottak, ahol a tanulók különböző követeléseket hangoztattak, többek között az orosz nyelv tanításának eltörlését szorgalmazták, de ugyanezen a napon a gépgyári munkások is a pesti forradalom melletti demonstrációt – ahogy akkor mondták, röpgyűlést – tartottak, ám még szigorúan az üzem falain belül.³ Az október 25-ei parlament előtti sortűz híre – miként a legtöbb helyen az országban – nem csak fölháborította, de radikalizálta is a makóiakat, így az utcai demonstrációkat már nem lehetett semmilyen eszközzel sem megfékezni.

Habár Makó Város Tanácsa VB-elnöke, Földházi Imre egy 1957. április 10-én kelt jelentésében azt állította, hogy a városi tanács végrehajtó bizottsága „*október 23-án működését kénytelen volt befejezni, illetve felfüggeszteni*”,⁴ ez csak annyiból volt igaz, hogy tényleges működésre (ülésre) ez idő alatt valóban nem került sor, de a korábbi hatalmi szervek ténykedésének jogi

¹ A november 3-án megalakított járási nemzeti bizottságnál ilyen döntések nem születtek, a bizottság megalakulását követően érdemi munkát már nem végzett.

² BÁLINT 2006. 25–30.

³ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 22.*; JAM TD 75. 181. 1. *Följegyzés a Makói Gépgyárban történt eseményekről*; BÁLINT 2006. 23–24.

⁴ MNL CSML ML 515. a. Makó Városi Tanács VB. Közösen kezelt iratok. 1763-2/1957. *Az októberi ellenforradalmi események hatása a tanácsszervekre.* Földházi Imre VB-elnök jelentése. 1.

akadályja nem volt, mivel új hatalmi szerv ekkor még nem jött létre, és a régít sem váltotta le senki. Sőt, a korábbi hatalom különböző szervei továbbra is működtek, a városi és járási tanácsok dolgozói bejártak munkahelyükre, de még az MDP helyi funkcionáriusai is azt a taktikát követték ezekben a napokban, hogy megpróbálták irányításuk, illetve befolyásuk alatt tartani az eseményeket, ezért megjelentek a különböző rendezvényeken, így a már jelzett gimnáziumi diákgyűlésen is.⁵ Katona Sándor országgyűlési képviselő is arról írt visszaemlékezésében, hogy október 26-án még képviselői fogadóórát tartott a városi tanács titkári hivatalban, ahol igen sokan megjelentek panaszaikkal.⁶ Mindez arra utal, hogy a hatalmi centrumok működésében október 26-áig (sőt egyes helyeken még azt követően sem), ha bizonytalanság volt is, de érdemi változás nem történt.

A településeket irányító államhatalmi és államigazgatási szervek működését az 1949-ben elfogadott új, szovjet típusú alkotmány alapján kiadott 1950. évi I. törvény, az ún. első tanács-törvény szabályozta. A törvény nyomán a nagy hagyományú magyar önkormányzati rendszer helyett – szintén szovjet mintára – tanácsokat szerveztek. E tanácsok (megyei, járási, városi és községi tanácsok) az ún. demokratikus centralizmus elve nyomán egymással hierarchikus viszonyban álltak (legfelsőbb szint a minisztertanács volt), amellyel a korábbi önkormányzati rendszer autonómiáját gyakorlatilag teljesen megszüntették és tették centralizálttá, egyúttal ellenőrizhetővé a települések irányítását.

A tanácsok a helyi államhatalom szervei voltak, melyek élén a választott tagokból álló tanács-testületek álltak. Mivel a tanács-testületek csak szükség szerint üléseztek (a városok esetében minimum kéthavonta kellett azokat összehívni), az államhatalom tényleges helyi csúcsszervei a tanács-testületek által tagjaik közül megválasztott, jóval kisebb létszámú, gyakrabban (hetente-kéthetente) ülésező és emiatt operatív irányító funkciót ellátó végrehajtó bizottságok (VB-k) voltak, amelyek a két ülés között ellátták a tanácsok feladatait, kivéve azokat, melyeket jogszabály a tanács-testületek kizárólagos kompetenciájába utalt (VB tagjainak megválasztása és visszahívása, a gazdasági terv és a költségvetés elfogadása, bizottságok alakítása stb.). A VB-k első ülésükön tagjaik közül választották meg elnökeiket (VB-elnök), akik egyben a tanácsok elnökei is lettek. A döntési kompetenciáik ellenére is gyakran formális szerepet betöltő tanácsokkal, valamint azok kötelezően létrehozott állandó bizottságaival szemben gyakorlatilag a VB-k voltak azok a szűkebb körű irányítási centrumok, ahol a települést érintő tényleges döntések – jelentősebb ügyekben a kommunista állampárt illetékes területi szervezetének előzetes jóváhagyását követően – megszülettek.

A tanácsok alatt – mint tanácsapparátus – működtek az ún. szakigazgatási szervek, melyek a tanácsai döntések előkészítéséért és végrehajtásáért, továbbá saját igazgatási szakfeladataik ellátásáért voltak felelősek, és egyszerre voltak alárendeltjei a helyi tanácsoknak, illetve saját fölöttes szakigazgatási szerveiknek, így a megyei tanács hasonló osztályainak és végső soron a minisztériumoknak. A szakigazgatási szervek irányításáért, valamint a tanácsülések döntéselőkészítő

⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv.*, 1958. január 22.; BÁLINT 2006. 24.

⁶ KATONA É. n. 117. Katona így írt erről: „Október 26-án képviselői fogadóórát tartottam Makó városi tanács titkári hivatalában. Nagyon sokan kerestek fel parasztemberek, akiket nem kártalanítottak a termelőszövetkezeti táblák kialakításakor; több évi keserűségüket mondták el. Határozottan, de nem fenyegetőzve próbáltam megnyugtatni őket. Döntő többségük velem egykorú személyes ismerősöm volt. »Több évig káromkodva, fogcsikorgatva kibírtatok a sérelmet, a törvényteleniséget, azt a néhány hetet vagy hónapot ki kell bírnotok, amíg központi kormányintézkedésre megfelelően rendezzük jogos sérelmeiteket.« Látszólag megnyugodva mentek haza; két órákor ért véget a fogadóóráim, a városi tanács elnöke [Földházi Imre] arra kért, ha életben maradunk, tartsam meg őt jó emlékezetemben.”

tevékenységének koordinálásáért és az ott hozott döntések végrehajtásáért a végrehajtó bizottságok által tagjaik közül megválasztott mindenkori VB-titkárok feleltek.⁷

A tanácsok létszámát lakosságárányosan jogszabály határozta meg. Makón az 1954-es tanácsválasztást követően a tanácstestület létszáma 100 fő, míg a végrehajtó bizottság taglétszáma 13 fő volt. A választást követően a városi tanács végrehajtó bizottságának elnöke Földházi Imre cipészsegéd, helyettese Gera Sándor portás lett, a VB-titkári posztot pedig dr. Karsai András közalkalmazott töltötte be.⁸

Noha a városi tanács fölött formális hatalmat nem gyakorolt, de elvi–ideológiai irányító szerepet folyamatosan ellátott és betöltött a kommunista állampárt, az MDP városi bizottsága, melynek élén ekkor Glemba Pál függetlenített első titkár állt. A tanácsok pártirányításáról az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) titkársága még 1950. november 30-án hozott határozatot, amely pontosan megvilágította, mi is volt ez az elvi–ideológiai irányító szerep. Eszerint „*A pártszervezetek feladata elvileg irányítani és támogatni a tanácsok munkáját. Szorossá kell tenni a párt és a tanács viszonyát. A párt irányító munkája elsősorban a tanácselnökön keresztül történik. Pártbizottságaink a tanács legfontosabb kérdéseit előzőleg tárgyalják meg az elnökkel.*”⁹ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy olyan lényegi döntés, amelyet az illetékes pártbizottság előzetesen ne hagyott volna jóvá, nem kerülhetett a tanács döntéshozó szervei elé. Az átjárás és az átláthatóságot a hatalom számára megkönnyítette, hogy a tanács vezetői általában rendre tagjai voltak az érintett területi pártszervezet vezetőségének, míg a párt helyi vezetői (ha nem is szükségszerűen, bár általában az első számú vezetők) helyet foglaltak a tanács végrehajtó bizottságában. Egy 1953-as makói járási tanács VB-jelentés szerint „*A [városi] tanács és VB ülésein a Párt részéről minden alkalommal megjelenik a párttitkár, aki jó hozzászólásával útmutatást ad és segít a tanács és a VB határozatoknál. A VB és a pártszervezet közti kapcsolat jó, [a] fontosabb feladatokat, kormány- és párthatározatokat a városi pártszervezet titkárával megtárgyaljuk, valamint a pártbizottság ülésein a VB elnöke rendszeresen részt vesz.*”¹⁰ Ezt állapította meg az akkor végrehajtott ellenőrző vizsgálat jelentése is: „*Egyes feladatok végrehatását a végrehajtó bizottság elnöke a városi Pártszervezet titkárával minden esetben átbeszéli, de ugyanakkor a mezőgazdasági, oktatási és egyéb vonalon is a városi Pártszervezet segíti a tanács munkáját. Megállapítottuk, hogy a városi tanács munkájában a Pártszervezet irányító szerepe kidomborodik.*”¹¹ Ebben változás a következő években sem történt, ezt Szentgyörgyi Zoltán akkori MDP városi első titkár, egyben a városi tanács végrehajtó bizottsága tagja a VB 1956. január 27-ei ülésén a tanács és a végrehajtó bizottság munkáját tárgyaló napirend kapcsán meg is erősítette: „*A Pártnak [...] nagy szerepe van a Tanács munkájában, mivel a tanácstagoknak mintegy 50%-a párttag.*”¹² Az 1956-os forradalom kitörését megelőzően az MDP Makó városi pártválasztmányának Földházi Imre VB-elnök is tagja volt,¹³ míg a makói városi pártbizottságot a városi tanács végrehajtó

⁷ MEZEY 1995. 369–370.; MÜLLER 1988. 11–21., 46–53.; ANTAL 2009.

⁸ BLAZOVICH 2007. 33.; SZENTPÉTERI 1981. 82., 344–347.

⁹ IZSÁK 1998. 128.

¹⁰ MNL CSML ML 202. 4. a. Makói Járási Tanács Végrehajtó Bizottság iratai. VB-ülések jegyzőkönyvei. (járási VB jkv.) Az 1953. február 5-i járási VB. jkv. Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága munkájának kiértékelése.

¹¹ MNL CSML ML 202. 4. a. Az 1953. febr. 5-i járási VB. jkv. Makó Járási Tanács VB Ellenőrzési Csoport vizsgálati jelentése a Makói Városi Tanács munkájáról.

¹² MNL CSML ML 502. a. Makó Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. A Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei (Makó VB jkv.) Makó VB jkv. 1956. január 27.

¹³ KOROM 1981. 340.

bizottságában 1956 augusztusáig mint függetlenített első titkár, azt követően – miután pártbizottsági helyére Glemba Pál került – mint pártvezetőségi tag Szentgyörgyi Zoltán képviselte.¹⁴

A makói forradalom formális kitörésének első, jelképes eseménye a gimnazisták és gépgyári munkások október 26-ai közös fölvonulása és koszorúzási ünnepsége volt a Kossuth-szobornál,¹⁵ amely még a helyi hatalom által engedélyezett és szervezett formában valósult meg, de néhány óra múlva a fővárosi események miatti elementáris fölháborodás, emellett a személyes sérelmek és a fölgülemlett rendszerellenes indulatok spontán tömeggé formáltak az addig a diákok fölvonulását tényleg figyelő embereket, és a tömegakarát a gimnázium előtt álló szovjet emlékmű lerombolásával¹⁶ demonstrálta, szakítani kíván a kommunista diktatúrával, illetve az azt fönttartó szovjet gyámsággal.

Az október 26-át követő napokban a hatalom számára mind ellenőrizhetetlenebbé váló forradalmi események nemcsak elbizonytalanították, de meg is rengették a helyi tanácsi szervek vezetőit és velük együtt a járási és városi pártapparátus funkcionáriusait. Ebben elsődleges szerepe talán nem is a tüntetéseknek vagy a szovjet emlékmű ledöntésének és a vörös csillagok leverésének volt, sokkal inkább annak, hogy az október 27-én reggel elrendelt, s az esti-éjszakai órákra (este 6-tól reggel 5-ig) érvényes kijárási tilalmat¹⁷ nem lehetett betartatni, mivel a rendőrség, melynek feladata lett volna a rend fenntartása, egy október 27. esti súlyos incidenstől eltekintve (amikor puskatussal verték szét a Kossuth-szobornál gyülekező tömeget) nem fordult szembe (vagy nem volt képes szembefordulni) a demonstrálókkal és napokon át csupán követte az eseményeket. Ebben jelentős szerepe volt Fazekas Lajos rendőr őrnagy, városi rendőrkapitány október 26. utáni elbizonytalanodásának,¹⁸ aki csak október 28-án tudta megfékezni az előző esti tömegoszlatásért felelősök kiadatása miatt a rendőrség előtt demonstráló tömeget azzal, hogy szóba állva velük elfogadta a skandált (és egyébként abban a helyzetben nem túl radikális, tehát nem is teljesíthetetlen) követeléseket.¹⁹ Ezzel a gesztusával elejét tudta venni a további

¹⁴ Szentgyörgyit 1956 júliusában ugyan leváltották a városi pártbizottság éléről (MNL CSML SZL XXX. MSZMP Archivum. 1. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. 11. Párt- és tömegszervezeti Osztály iratai. 65. ö. e. Levelek az ellenforradalmi eseményekről. F.10/189/1959. Szentgyörgyi Zoltán. *Németh Károly VB elnök és Retkes István megyei fegyelmi referens levele, 1959. szept. 1.*), ekkor került helyére a pártiskolát frissen elvégzett Glemba Pál, de a végrehajtó bizottságban betöltött szerepét ez akkor azért nem érintette, mert ott formális választásra nem került sor, e nélkül pedig Glemba itt nem vehette át a helyét. A jelzett gyakorlatot egyébként – mint a pártállami struktúra egyik fontos sarokkövét – a forradalom leverését követően sem változtatták meg. Földházi Imre VB-elnök 1957. december 2-án keltezett jelentésében, amelyet a tanácsok pártirányítása és a községfejlesztési feladatok tárgyában a megyei tanács végrehajtó bizottságához írt, a következők olvashatók (változatlan helyesírással): „A Városi Tanács és a Pártbizottság között a kölcsönös tájékoztatást egyrészt azon keresztül van meg, hogy a párttitkár tagja a végrehajtóbizottságnak, illetve a VB. elnök tagja a városi Párt Végrehajtóbizottságnak. Ezen túlmenően a két vezető egyébként is megbeszéli a soron lévő egyes feladatok mikénti elintézését, vagy végrehajtását.” MNL CSML ML 515. a. 7425/1957. Földházi Imre VB-elnök jelentése a tanácsok pártirányítása és a községfejlesztési feladatok ügyében. A forradalom leverését követően 1957. márciusában újraválasztott végrehajtó bizottságban a főnt elvnek megfelelően már a városi pártbizottság függetlenített első titkára, Glemba Pál kapott helyett. Elődje, Szentgyörgyi Zoltán ugyan továbbra is tagja maradt a városi tanácsnak, 1957. szeptember 15-én kelt levelében azonban erről a megbízatásáról önként lemondott. MNL CSML ML 515. a. 6068/1957. *Szentgyörgyi Zoltán lemondó levele.*

¹⁵ Erről bővebben TÓTH 1992.; TÓTH 2006. 123–126.

¹⁶ MAROSVÁRI 2006. 3–7.; Az emlékmű ledöntésével kapcsolatban lásd még MNL CSML SZL XXV. 9. Szeged Megyei Bíróság iratai. Büntetőperes iratok (SZMB B.) I. 1214/1957. *Kovács Péter és társai pere.*

¹⁷ *Viharsarok* XII. évf. 255. sz. 1956. október 29. 2.

¹⁸ Erről és Fazekas Lajos forradalom idején betöltött szerepéről bővebben lásd MAROSVÁRI 2017.

¹⁹ A megállapodás egy eredeti és aláírt példánya makói József Attila Múzeum állandó várostörténeti kiállításának az 1956-os eseményeket bemutató vitrinjében található (leltári szám nélkül). Faksimiléje megjelent: *Makói História*. A József Attila Múzeum lapja. 9. évf. (2006). 2–3. sz. 6. A követelésekről lásd az utóbb „a népi demokratikus államrend elleni izgatás” vádjával felelősségre vont és elítélt Simon György peranyagát: MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 1179/1957., továbbá BALINT 2006. 42.

spontán tömegtüntetéseknek, s ettől kezdve vissza tudta szerezni az ellenőrzést a város közrendje fölött, de azt megakadályozni már nem volt képes, hogy ne következzen be fordulat a helyi hatalmi szervek szerkezetében és működésében.

Makón a rendőrségen kívül mindössze egy jelentéktelen létszámú, ezért bevetésre teljességgel alkalmatlan fegyveres testület, a Magyar Néphadsereg Makói Járási Kiegészítő Parancsnokság (KIEG) működött, amely ráadásul – miként Földházi Imre 1957 tavaszán kelt jelentésének tervezetéből is kiderül – „*teljes egészben az ellenforradalmárok oldalára állott*”,²⁰ és a pártbizottság fölszólítására sem avatkozott be az eseményekbe (utóbb, a megtorlás idején ezért a felelős tiszteket rang- és állásvesztéssel sújtották). Így tehát a rendőrségen kívül nem volt a városban olyan fegyveres erő, amely szembe mert, vagy szembe akart volna szállni a forradalmi tömegekkel. Szintén demoralizáló következményekkel járt a helyi párt- és tanácsi vezetés számára, hogy október 27-étől sorra alakultak a város üzemeiben a munkástanácsok, a dolgozói öngazgatás szervei, melyek többnyire markánsabb követeléseket és szervezettebb érdekképviseletet mutattak fel, mint az addigi spontánabb kezdeményezések.²¹ A munkástanácsok megalakulása rámutatott arra is, hogy küszöbön állt azoknak a helyi szervezeteknek a létrejötte, amelyek nem csupán üzemi, hanem már városi szinten kívánták kézbe venni az irányítást.

Miközben ennek az új helyi államhatalmi szervnek a megalakítása Szegeden október 25-én megkezdődött (Szeged Város Forradalmi Bizottmánya), majd 29-én lezárult (Szeged Város Néptanácsa), Hódmezővásárhelyen is október 29-én (Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság) megtörtént,²² addig Makón erre csak október 30-án került sor.

A VÁROSI NEMZETI BIZOTTSÁG LÉTREJÖTTE

A városi tanács végrehajtó bizottsága forradalom alatti működésének kevés nyoma maradt meg. Amelyek viszont megmaradtak, azok kizárólag a rend fenntartását célzó intézkedések voltak. Ilyen VB-utasítás fogalmazódott meg október 25-én a Vendéglátóipari Vállalat vezetőjének címzett levélben, amelyben előírták, hogy a város területén működő italboltok csak déli 12 óráig, az éttermek 14 óráig tarthatnak nyitva és amelyben mind az italboltokban, mind pedig a cukrászdákban „*további intézkedésig*” a szeszárúsítást megtiltották. Hasonló utasítást küldtek október 27-én a Vendéglátóipari Vállalat, a Földműves Szövetkezet és a helyi Utasellátó vezetőjének, melyben arról rendelkeztek, hogy „*további intézkedésig az italboltokat azonnali hatállyal le kell zárni*”. Ez alól kivételt képezett a Vendéglátóipari Vállalat étterme, ahol kizárólag reggelit, ebédet és vacsorát továbbra is kiszolgálhattak. Mindkét jelzett VB-határozatot Földházi Imre VB-elnök helyett dr. Karsai András VB-titkár írta alá.²³ Ugyancsak dr. Karsai András volt az, aki október 26-án délután fogadta a Csongrád Megyei Tanács távmondatát, melyben arra hívták föl a helyi tanácsok vezetőjét, hogy „*azonnal szervezze meg, hogy a hangszórók a községekbe [sic!] mindenhol megszólaljanak a K. V. határozatának [az MDP Központi Vezetősége október 26-ai nyilatkozatáról volt szó – M. A.] ismertetésének ideje alatt*”, továbbá fölhívták a tanácselnökök figyelmét, hogy a szesztilalom bevezetésének elrendeléséről saját belátásuk szerint

²⁰ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. Jelentés-tervezet. 4.

²¹ BÁLINT 2006. 31–32., MAROSVÁRI 2008. 145–150.

²² *Délmagyarország* XII. évf. 253. sz. 1956. október 30. 1.; *Vásárhelyi Nemzeti Újság* I. évf. 2. sz. 1956. október 30. 1.; FARKAS 2003. 209., 216–217. ; A nemzeti bizottságok létrejöttének körülményeiről lásd még FARKAS 2006. 100–108.

²³ MNL CSML ML 503. a. Makó Városi Tanács VB Titkársága iratai. *Általános iratok*. 13-27/1956.

döntsenek.²⁴ Arról, hogy a városi „hangszórók” közvetítették-e a párt központi vezetőségének nyilatkozatát, nincs információnk, de a föntiekből is jól látható, hogy Földházi ezekben a napokban már operatíván nem vett részt a város irányításában, helyette dr. Karsai András VB-titkár intézkedett, akinek vezetése alatt a tanácsi apparátus ha a körülmények hatására természetszerűleg nem is zökkenőmentesen, de ebben az időszakban is ellátta feladatait. Vélelmezhetően formális VB-döntésekre sem került sor ez idő alatt (jegyzőkönyvek ezt nem támasztják alá), így megalapozottan gondolhatjuk, hogy a VB nevében és jogkörében dr. Karsai András egy személyben járt el a főnti utasítások megfogalmazásakor, bár meglehet, az október 26-ai forradalmi események miatt október 27-én reggel elrendelt (este hattól reggel öt óráig tartó) kijárási tilalomról meghozott döntésben nemcsak a VB-titkár, hanem – a városi pártbizottsággal történt egyeztetést követően – Földházi Imre VB-elnök is közreműködött.²⁵ Ennek azonban semmilyen nyoma nem maradt meg a városi tanács iratai között.

A hatalmi vákuum, amelyben a régi településvezetés már nem volt képes érdemben kézben tartani a folyamatokat, az új pedig még nem jött létre, több napig is eltartott. Október 26. és október 30. között gyakorlatilag nem volt kompetens szerv a város élén, annak nevében – mint fentebb láthattuk – néhány formális döntés erejéig dr. Karsai András VB-titkár járt el, a végrehajtó bizottság ugyanis már nem működött, ülésének összehívására nem került sor. Értelmezhető ez az időszak egyfajta kettős hatalomként is, hiszen ha de facto nem is, de jure még létezett a régi, miközben bizonyos értelemben – a spontán népi akarat formájában – funkcionált, formálisan azonban még nem jött létre az új településirányítás. Az exlex helyzetet jól mutatja, hogy ezekben a napokban mindenki Fazekas Lajos rendőrkapitányt kereste problémájával, hiszen – minden bizonytalansága ellenére – az ő egyetértésének és támogatásának éppen a fegyveres erők (rendőrség) féken tartása szempontjából valóságos súlya volt, szemben az erő nélküli politikai szervezetekkel.

Nincs semmilyen adatunk arra vonatkozóan, hogy az új helyi hatalmi szerv létrehozásának kezdeményezése spontán módon és alulról indult volna el. Minden bizonnyal létezett ilyen akarat a tüntetők soraiban, de nem csak hogy források, de érdemi lépések sem őrizték meg ennek nyomait, miként azt sem, hogy október 28-át megelőzően az MDP funkcionáriusain és aktivistáin kívül az egykori pártok, így a városban az 1948 előtti koalíciós időszakban különösen aktív Szociáldemokrata Párt (SZDP) és Független Kisgazdapárt (FKGP), vagy a Nemzeti Parasztpárt (NPP) egykori szereplői közül bárki kezdeményező szerepet vállalt volna ebben (vagy bármilyen más lépés megtételében) ezekben a napokban. Gyaníthatóan erre nem is került sor. Éppen emiatt hihető és föltételezhetően megalapozott az az állítás, amelyről egyébként B. Papp Mihály akkori VB-elnökhelyettes, országgyűlési képviselő beszélt a városi tanács 1957. március 12-ei újjáalakuló ülésén, mely szerint a nemzeti bizottság létrehozására irányuló kezdeményezés az MDP városi pártbizottságától indult ki.²⁶ Azért hihető ez, mert a kommunista államhatalmi szervek kádereinek elementáris érdeke volt, hogy ha már nem tudják megakadályozni a régi struktúra széthullását, akkor olyat hozzanak létre, amelyben optimista forgatókönyv esetén a saját kádereiket vezető szerephez tudják juttatni, kevésbé optimista esetben pedig legalább az új szervezet fölötti ellenőrzésüket vagy részleges befolyásukat meg

²⁴ MNL CSML ML 503. a. 10-44/1956.

²⁵ *Viharsarok* XII. évf. 255. sz. 1956. október 29. 2.

²⁶ MNL CSML ML 501. a. Makó Városi Tanács iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek. (Makó Tü. jkv.) 1957. március 12. *B. Papp Mihály VB-elnökhelyettes beszámolója.*; lásd még MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 33., 37.

tudják tartani.²⁷ Ehhez a hatalomátmentési stratégiához, amelyet egyébként a megyei pártbizottság már bizonyosan ekkor is ösztönzött,²⁸ arra volt szükség, hogy ők maguk álljanak az új népi kezdeményezés élére és olyan partnereket keressenek, akikkel az új hatalmi struktúra arculatának meghatározásában együttműködést és partnerséget tudnak kialakítani. A saját szerepük átmentésén túl ez azért is fontos volt számukra, hogy meg tudják akadályozni a radikálisabb politikai csoportok esetleges térfoglalását vagy szerepvállalását, amelyek nem pusztán az addigi hatalmi pozícióikat, de személyes biztonságukat is veszélyeztethették volna, ezért egy mérsékelt, népfrontos jellegű nemzeti bizottság megalakítása tűnt számukra járható és követendő útnak.

E stratégiai cél konkrét végrehajtását szolgálta a városi MDP bizottság megbízottja, Kalász József által október 28-án kezdeményezett egyeztetés Katona Sándorral, az FKGP volt Csanád megyei titkárával (akkor már az MDP politikáját mindenben kiszolgáló országgyűlési képviselővel) és az egykori SZDP-t képviselő Kiss Ernővel, Zombori Lajossal és Lukács Pállal. A megbeszélésen jelen volt a volt Nemzeti Parasztpárt egy, valamint az ifjúság két meg nem nevezett (ezért nem ismert) képviselője is. Velük megegyeztek egy 11 fős bizottság és egy 30 fős nagybizottság összetételéről, melyek feladata a város irányításának átvétele lett volna. Mivel az egyeztetésről semmiféle följegyzés vagy emlékeztető nem maradt meg, a két bizottság személyi összetételéről sajnos nem rendelkezünk semmilyen érdemi információval, legfőképpen azt nem tudjuk, kik voltak azok a kommunista jelöltek, akiket meg kívántak választani az új néphatalmi szerv tagjává, miként azt sem tudjuk, hogy abban milyen szerepet szántak volna nekik.²⁹ Közvetve mindössze annyi ismeretünk van, hogy Marosi Bálint a József Attila Városi Kultúrház igazgatója bizonyosan szerepelt a javasoltak között (ezt maga árulta el egy későbbi megtorló perben tett tanúvallomásában) és az MDP városi bizottsága ajánlására rajta kívül még hat kommunistát vettek föl a listára.³⁰ Minden bizonnyal az MDP tárgyalódelegációjának tagja, s talán

²⁷ A „megfelelő emberekből” álló nemzeti bizottság létrehozásának szándéka valószínűleg már október 25–26. táján megfogalmazódhatott a városi pártbizottság aktivistáiban, de ezt érdemi lépés október 28-át megelőzően nem követte. ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Glemba Pál tanúkihallgatási jkv., 1958. február 11.*

²⁸ A megyei pártbizottság egyik jelentés szerint, amelyet Lövé Ferenc az MDP Csongrád megyei másodtitkára küldött 1956. október 29-én az MDP KV Párt- és Tömegszervezeti Osztályának, a megyei pártbizottság folyamatosan a helyén volt, és ők sikeresen vették ezt az akadályt, mivel a jelentés szerint „a megalakult [hódmezővásárhelyi – M. A.] nemzeti bizottságban a megyei pártbizottság képviselve van. A kezdeményezést eddig a kezükben tarták tartani”. VIDA (szerk.) 1998. 116.; A pártot a városi nemzeti bizottságban az utóbb perbe fogott, de bűncselekmény hiányában 14 hónapi vizsgálati fogság után fölmentett Török István, a megyei tanács elnökhelyettese, 1956. október 27-én Hódmezővásárhely megyei pártbizottsági javaslatra megválasztott VB-elnöke képviselte, aki – mint Németh Károly az MDP, majd az MSZMP megyei első titkára a Török elleni perben elmondott tanúvallomásában meg is erősítette – „a Nemzeti Bizottságon belül az akkori viszonyok között általában jól képviselte a párt irányvonalát”. MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívum. 1. Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. Fegyelmi ügyek 1957–1983. 80. ó. e. Török István fegyelmi ügye. A Budapesti Fővárosi Tanács Népbírósi Tanácsa T. NO. VI. 0080/1958/5. sz. ítélete Török István ügyében, 1958. október 11. Nyilván ugyanezt a beszivárgási stratégiát, amely a hódmezővásárhelyi városi nemzeti bizottság október 29-ai megalakulásánál sikeres volt, szorgalmazták a járási és városi pártbizottságok munkatársainak is, és másnap, október 30-án ennek szellemében került kiadásra az MDP Csongrád Megyei Bizottsága nyilatkozata, melyben többek között az szerepel: „Az Intéző Bizottság felhívja az alakuló [járási, városi, községi, üzemi – M. A.] Intéző Bizottságokat, hogy vegyenek részt minden olyan demokratikus szervezetben – munkástanácsok, forradalmi bizottság, nemzeti bizottságok, forradalmi tanácsok –, amelyek segítik a demokratikus kibontakozást.” Közli: *Viharsarok* XII. évf. 257. sz. 1956. október 31. 2.

²⁹ MNL CSML ML 501. a. Makó Tü. jkv. 1957. március 12. B. Papp Mihály VB-elnökhelyettes beszámolója.

³⁰ MNL CSML SZL XXV. 7. c. Csongrád Megyei Főügyészség iratai. Büntető ügyek. B 10034/1958. Ifj. Mágori Zoltán ügye. *Marosi Bálint tanúkihallgatási jkv., 1957. december 20.*

a hat további javaslatba hozott kommunista egyike lehetett B. Papp Mihály országgyűlési képviselő is, aki e tárgyalásról a résztvevő személyességével adott bennfentes tájékoztatást a városi tanács 1957. március 12-ei újjáalakuló ülésén.³¹ Mindenesetre az tény, hogy az október 28-ai „pártközi” megállapodás része volt az is, hogy az elfogadott közös listát egy másnap megtartott népgyűléssel legitimáltatják, és ott a megállapodást megkötő politikai szereplők egyöntetűen kiállnak az elfogadott névsorban szereplők megválasztatása mellett.

Mielőtt továbbmennénk a folyamat ismertetésében, érdemes itt két közbevetést tenni. Egyrészt magyarázatot kell adnunk arra, hogy a városi MDP funkcionáriusai miért éppen Katona Sándort, az FKgP volt Csanád megyei titkárát keresték az egykori helyi kisgazda vezetők közül és nem például Szőnyi Imrét, a párt volt városi titkárát, a makói koalíciós időszak emblematisztikus kisgazda politikusát, aki utóbb az események fontos szereplője lett. A válasz nyilvánvalóan következett az MDP szándékaiból, illetve politikai taktikájából. Annak a célnak az elérése érdekében ugyanis, amely arról szólt, hogy a korábbi korlátlan hatalmukat valamilyen módon az új helyzetben is részben vagy egészben meg tudják őrizni, együttműködő partnerekre volt szükségük. Az országban ekkor már sokfelé tapasztalható trend világossá tette számukra, hogy az átmenet itt is kizárólag a koalíciós időszak többpárti struktúrájában képzelhető el, ezért, mivel a kezdeményezés tőlük indult, nyilván meg kívánták válogatni, az egykori koalíciós pártok szóba jöhető képviselői közül kikkel tudnának leginkább szót érteni ahhoz, hogy az átmenet (és a hatalomátmentés) számukra a legzökkenőmentesebben mehessen végbe. Az SZDP – mint baloldali párt – volt vezetői tekintetében bizonyosan nem volt vita, még akkor sem, ha ők az egykori pártnak nem a kommunistákkal kokettáló baloldali ténfelen, hanem inkább a kispolgári értékeket valló jobboldali mezejében helyezkedtek el (az egyesülés előtt ezért ki is zárták őket a pártból³²). Rajtuk kívül ugyanis a helyi SZDP-nek nem is voltak szóba jöhető képviselői. Az egykori FKgP esetében már más volt a helyzet, itt volt mérlegelési lehetőség. A régi kisgazdapárti vezetők a leszalámizás idején erőteljesen szétszóródtak és közöttük akadtak, akik az 1948–1949 után létrejött diktatórikus rendszer idején is – földadva egykori kisgazda identitásukat és elveiket – megtalálták helyüket és betagozódtak az akkor létrejött új struktúrába. Ezek közé tartozott Makón az 1945-ben még a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakozó (e minőségében a párt Csanád vármegyei és makói vezetőségi tagja, valamint a vármegyei törvényhatóság és a makói képviselő-testület képviselője lett), majd 1947-ben a Független Kisgazdapártban pozíciót szerző (előbb még a Központi járás titkári, majd többek között Bugár János, az MKP Csanád megyei titkára ösztönzésére 1948. március 1-jével a Kisgazdapárt Csanád megyei titkári funkciót elfoglaló) Katona Sándor,³³ aki már 1945-től a kommunista párttal való együttműködés készséges híve volt. Katona – bár kezdetben kétségtelenül vonakodva – meghatározó szerepet vállalt a megyei és városi pártszervezet jobboldalinak és reakciónak minősített addigi vezetőinek kiszorításában,³⁴ és nagy valószínűséggel ennek, illetve

³¹ MNL CSML ML 501. a. Makó Tü. jkv. 1957. március 12. B. Papp Mihály VB-elnökhelyettes beszámolója.

³² TAMASI 1974. 152.

³³ Lásd erről KATONA é. n. 48–56.

³⁴ A Kisgazdapárt Szőnyi Imre nevével fémjelzett „jobboldali” vezetésének kiszorításában az MDP Csanád megyei szervezetének irányító szerepét és ebben Katona Sándor feladatvállalását – egyebek között – jól mutatja az MDP Csanád Megyei Bizottsága 1948. július 20-ai ülésén a politikai pártok helyzetét taglaló napirend vitája és az elfogadott határozat. A jegyzőkönyv szerint a kommunista pártmunkások közül többen, így Bugár János megyei titkár is, Katona szemére vetették lagymatagságát és azt, hogy igyekezett kibújni a kínos személyi konfliktusok elől. Bugár arról tájékoztatta a pártbizottságot, hogy „A Kisgazda Párt központjából Katona Sándor lehozott egy névsort kizárás céljából.

megkérdőjelezhetetlen lojalitásának köszönhetően 1949-ben a Magyar Függetlenségi Népfrent listájáról országgyűlési képviselői mandátumot szerzett és ezt – egykori kispapja elveit végleg sutba dobva és az MDP politikáját fönntartás nélkül fölállalva – a következő választások során is meg tudta tartani.³⁵ Az MDP funkcionáriusai, akik nyilvánvalóan nem szándékoztak tényleges együttműködés kialakítani a régi pártokkal, csupán egy a nemzeti bizottsági választások kimenetelét befolyásoló formális és taktikai megállapodást szerettek volna tető alá hozni velük, amely biztosíthatta volna a saját kádereik pozicionálását, olyan kispapja vezetőt kerestek, akivel egy nyelvet beszéltek és akivel könnyen és gyorsan szót tudtak érteni. Erre a legalkalmasabb személy a főnti szempontok és célok figyelembe vételével előélete alapján csakis Katona Sándor lehetett. Ezért lett ő a helyi „kispapdapárt” képviselője a tárgyaláson,

Katona kijelentette, ha mi ragaszkodunk ezek kizárásához, akkor ő szembe kerül pártjával és elszigetelik. Ezt ő nem vállalja, vagy lemond, vagy ő is elhagyja a Kispapja Pártot. Ezzel kapcsolatban az a megállapításom, hogy fokról fokra kell akarataunkat keresztülvinni. Először megyeileg, majd községileg. Meg kell érteni, hogy aki nem demokrata, annak nincs helye a Kispapja Pártban.” Kucsksa János megyei propagandista arról beszélt, hogy „A Kispapja Párttal kapcsolatosan Katona Sándorral elővigyázatosnak kell lennünk. Mi mozgassuk a Kispapja Párt megyebizottságát, ne egyedül Katona végezze ezt a munkát. Amikor Szőnyi [Imre] ügyét tárgyalta a Nemzeti Bizottság, Katona nem jött el – mint mondotta – azért, mert tudta, hogy Szőnyi ügyét tárgyaljuk és neki az a véleménye, végezzük el mi ezt a tisztogatást, de őt ne kompromittáljuk. Nekünk meg kell érteni a kispapjakkal, hogy mi támogatjuk őket, de a tisztogatást nekik maguknak kell elvégezni.” Ehhez csatlakozott a kommunista megyei napilap szerkesztője, Koncsék László is: „Ami Katonát illeti, neki gatlásai vannak. Fél a kulákoktól. Nincs mögötte tömeg, mert még mindig van ott egy tömeg, amely urálja a pártot: a Szőnyi-féle klikk. Vannak ott Szőnyinek emberei, akik továbbviszik a hatalmi politikát. Ha mi a tisztogatást úgy tudjuk végrehajtani, hogy legelőször ezt a klikket robbantsák fel, akkor ez nem fogja többé Katonát gátolni, hogy megyebizottságuk működését is sokkal jobban befolyásolni tudjuk.” A pártbizottság a hozzászólások szellemében hozott határozatot a Kispapjadapárttal kapcsolatos további politikai lépésekről. A határozatból idézve: „Kucsksa elvtárs hozzászólása alapján megállapítja a megyebizottság, hogy a Kispapja Párt titkára, Katona teljesen ránk akarja hártani azt a munkát, amit nekik kell elvégezni. Ha nem ők maguk hajtják végre belülről a tisztogatást, akkor úgy néz ki a dolog, hogy kívülről rájuk kényszerítjük. Akkor nem tisztogatás megy végbe, hanem erőszakos mártírság.” Majd másutt: „A Kispapja Párttal szemben Szűcs [Ferenc], Katona és Kovács Bélával visszük tovább az akciót. Katonával szemben egy kicsit szigorúbbak leszünk és nem teszünk olyan engedményeket, mint eddig, mert már nincs idő. Nem egyedül Katonára támaszkodva, hanem a Kispapja Párt megyebizottságára támaszkodva kell részleteiben megindítani az akciót.” MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archivum. 40. Az MDP Csanád Megyei Bizottsága iratai. 1. 2. Megyebizottsági ülések jegyzőkönyvei. Az 1948. júl. 20-i ülés jkv. Szőnyiek teljes kizorítása a Kispapjadapártból hamarosan sikerre vezetett, nincs adat arra, hogy Katonának további aggályai merültek volna föl a leszámolást illetően, amit végre is hajtott, bár határozatlansága miatt még augusztusban is kapott az MDP megyei bizottsági ülésén kritikát, ahol Kucsksa János megjegyezte vele kapcsolatban: „Katona Sándor lagymatag. A kizárásokat úgy hajtja végre, hogy a kizárt tagoknak megmondja, »ha szeretitek a pártot, akkor végrehajjtátok a központ utasítását.«” A kizárásokra egyébként azzal az indokkal került sor, hogy „kulák nem lehet a Kispapja pártnak tagja”. MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archivum. 40. Az MDP Csanád Megyei Bizottsága iratai. 1. 2. Megyebizottsági ülések jegyzőkönyvei. Az 1948. aug. 24-i ülés jkv. Katona egyébként a *Történelmi sorsforduló* című kéziratossza emlékezésében nem tartotta fontosnak megemlíteni a Kispapjadapárt megyei és makói szervezete „megtisztításában” játszott szerepét.

³⁵ Lojalitásának elmélyítését minden bizonnyal segítette az a visszaemlékezésében említett eset, miszerint Bugár János Csanád megyei párttitkár az 1949-es mandátumszerzését megelőzően egy dokumentumot kívánt vele aláírattni, melyben arról nyilatkozik, hogy lemond országgyűlési képviselői mandátumáról. A dokumentum természetesen az MDP megyei titkárához került volna „letébe”. A politikai zsarolás, illetve zsarolhatóság eme dokumentuma szükség esetén a kommunista párt részéről bármikor fölhasználható lett volna ellene, s persze tudjuk, hogy rendelkezésre álltak más, ennél direkter módszerek is. „Akkor döbentem rá – írta Katona –, hogy a képviselői mandátum az MDP Pártközpont alkalmazottainak kezében van, jó- vagy rosszindulatuktól függ, hogy a képviselői megbízatás meddig tart. A Kispapjadapárt felé megnyilvánult bizalmatlanság óvatosságra figyelmeztetett a politikai munkában.” KATONA é. n. 75–76. Valóban, politikai munkája során – kerülve a konfliktusokat – belesimult a pártállami rendszerbe.

aki – mint a végeredmény is mutatja – nyilvánvalóan nem gördített akadályt az elé, hogy a „közös listára” kommunista jelöltek is fölkerüljenek.³⁶

Hasonló logika érvényesülhetett – és ez a másik közbevetésünk – a tárgyalásra meghívott fiatalok képviselőinek kiválasztásánál is. Arról, hogy a megbeszélés résztvevői között jelzett ifjúságot képviselő meghívottak személy szerint kik voltak, semmilyen adatunk nincs, pedig ennek az események későbbi alakulása – elsősorban a makói Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) október 31-ei megszerveződése – szempontjából kiemelt jelentősége volt. Tekintettel ugyanis arra, hogy a ténylegesen létrejövő városi nemzeti bizottságban azok közül a fiatalok közül, akik a forradalom első napjaiban, illetve majd utóbb a FISZ-ben érdemi szerepet vállaltak, egy későbbi állambiztonsági nyilvántartás szerint mindössze Békési János tanuló, a FISZ majdani fegyveres tagja kapott helyet³⁷ (azonban az ő neve sem szerepelt a bizottság létrehozásakor elfogadott listán,³⁸ így föltételezhetően ő is csak később kerülhetett be informálisan a nemzeti bizottságba, hiszen formális választást október 30-át követően már nem tartottak), gyanítható, hogy az MDP funkcionáriusai által kezdeményezett népfrontos megbeszélésen csupán az állampárt addigi ifjúsági szatellit-szervezetének, a DISZ-nek az ismeretlen képviselői voltak jelen. Az ő feladatuk is mindössze annak demonstrálása volt, hogy az előkészítés milyen széles társadalmi bázison történik, ám érdemi beleszólásuk az előkészítő munkába nagy valószínűséggel nem volt és nem is lehetett.

Mindenesetre az október 28. délutáni tárgyalás az MDP szándékai és reményei ellenére nem ment könnyen, még akkor sem, ha a végén a maguk számára összességében előnyös kompromisszumot sikerült kötniük. A szociáldemokraták ugyanis vonakodtak, illetve föltételeket szabtak az egyeztetés során. Érdemes erről idézni az egyetlen, az események lezajlására tekintetében valamennyire autentikusnak tekinthető, bár nyilvánvalóan nem elfogulatlan forrást, B. Papp Mihály VB-elnökhelyettesnek a városi tanács 1957. március 12-ei újjáalakuló ülésén elhangzott beszámolója ide vonatkozó részét: „Azért, hogy a fegyelmet, a közbiztonságot mégis biztosítani lehetett, hogy ne gyilkoljanak itt is embereket, ne rabolják ki az üzleteket, a szétesőben lévő államhatalmi szerv helyébe a párt megbízásából több elvtárs közreműködésével [1956. október 28. – M. A.] délután 2 órára a Hagymaházba összehívták a volt koalíciós pártok

³⁶ Érdekes, hogy Katona Sándor, aki *Történelmi sorsforduló* című visszaemlékezésében szinte napról-napra leírta, mi történt vele a forradalom idején, erről a tárgyalásról nem tett említést. Meglehet, azért hallgatta el, mert annak kimenetele nyilvánvalóan kudarc volt számára. Éppen ezért nem írt a nemzeti bizottság létrejöttéről sem. Azt viszont fontosnak tartotta rögzíteni, hogy október 27-én meg nem nevezett makói értelmiségiek megkeresték őt, hogy vállalja el a nemzeti bizottság elnökségét. Ezt a fölkerést azonban állítása szerint visszautasította. Arra vonatkozóan, hogy ez a fölkerés valóban megtörtént-e, s e mögött volt-e bármiféle társadalmi akarat, hiteles információval nem rendelkezünk, egyéb forrás nem erősíti meg. Mindenesetre Katona írása és gondolatmenete inkább arról árulkodik, hogy egy lehetséges fölvetés utólagos megszínéséről, egyfajta konfabulációról lehet itt szó. A visszaemlékezésben az alábbiak olvashatók: „Összetalálkoztam a József Attila MTSZ egyik tagjával, aki évekig, 1954–1955-ben brigádfőnök volt. Bementünk a nagy cukrászdába egy kávét inni. Alighogy leülünk, egy megyei, egy járási művelődésügyi osztályon dolgozó pedagógus és egy iskolaigazgató jött hozzám, hogy a makói értelmiség engem szeretne felkérni a városi nemzeti bizottság elnökének. Nem vállaltam azzal az indoklással, hogy engem Székkutas községbe köt a hivatali esküm [Katona 1956. február 16. óta Székkutas község VB-elnöke volt – M. A.], és miután a vonatok nem közlekednek, október 29-én én oda gyalog is visszamegyek. Úgy néztek rám, mint aki bezsongott, és amikor elmentek, még a velem szemben ülő TSZ brigádfőnök is azt mondta, hogy nem helyes Sándor bátyám, hogy a felkérést nem fogadtad el. A bízalom nagy erkölcsi erő és te sokat tudnál tenni a bízalom támogatásával. Nem vállalom, mert én nem ezt tartom fontos kérdésnek, a Szovjetunió nem fogja eltűrni, hogy akasszák, agyonverjék a kommunistákat, meggyalázzák a szovjet hősi emlékműveket. A teljes katonai megszállás következik a Varsói Szerződés alapján.” KATONA é. n. 118.

³⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról.* 31.

³⁸ TÓTH 1996. 5–7. Makó Város Nemzeti Bizottságának névsora.

vezetőit. *Megjelent az MDP, Nemzeti Paraszt Párt, Kisgazda Párt, Szociáldemokrata Párt, Zombori [Lajos], Kiss [Ernő] és Lukács [Pál] és az ifjúság két képviselője. Az MDP részéről Kalász [József] elvtárs előadta, hogy miért jöttünk össze a megbeszélésre, de a megbeszélésből diktátum lett, mert a Szociáldemokrata Párt régi jó szokásához híven feltételekhez kötötte a segítségadást. Zombori elővette zsebéből a diákság követeléseinek 15 pontját, hogy csak ennek az elfogadása alapján hajlandók tovább tárgyalni. Jobb híján elfogadtuk mindannyian. Ez után Kiss Ernő kijelentette, hogy a további tárgyalásunk alapja az: először a kormányt nem ismeri el, pedig akkor már Nagy Imre kormány volt, pár napig nem veszik át a hatalmat, hogy bűnhődjenek előbb a bűnösök. Másodszor, a karhatalom és a posta rendelkezésükre álljon. Mindez alapos előkészítésre enged következtetni és valószínűvé tette, hogy régebb idő óta készülnek, vagy még elő is készítették a bekövetkezett forrongást. A későbbiek folyamán jobb belátásra lehetett bírni és kijelöltük a bizottság 11 tagját és a nagy bizottság 30 tagját.*³⁹

B. Papp Mihálynak a tárgyalásról adott összefoglalójáról természetesen le kell hántani a forradalmat tudatosan előkészítő és a tárgyalásra már kész tervekkel érkező szociáldemokratákra vonatkozó, egyébként teljességgel megalapozatlan kliséket. Ezek nyilván a később bekövetkező fejlemények (a másnapi választás sikertelensége) miatti felelősség áthárítására vonatkozó utólagos érvek voltak B. Papp részéről. Érdekesebb, ha ettől lecsupasztjuk a tárgyalást, és észrevesszük az egyeztetés két, előbb egymással szemben álló és vonakodó, majd utóbb alkut kötő oldalát. Egyik oldalon az elbizonytalanodó kommunisták ültek, akik bevallottan „*segítségadásért*” (és be nem vallottan kényszerből) fordultak hatalmuk átmentése érdekében a szociáldemokratákhoz, a másik oldalon pedig a szintén bizonytalan szociáldemokraták ültek, akik ugyan ismerték a „*fiatalok*”, azaz a forradalom követeléseit és annak pártján voltak, de akik aztán igen nehezen szánták rá magukat a váratlan döntési szituációban való egyértelmű állásfoglalásra. Az általuk fölvetett szempontok (B. Papp szerint a diktátum) akár hirtelenjében végiggondolt racionális biztosítékok, akár időt húzó, s a helyzet alaposabb átgondolását lehetővé tevő fölvetések is lehetnek, utólag ez nem eldönthető. De kizárt, hogy a szociáldemokraták részéről tudatos és átgondolt tárgyalási technikáról lett volna szó, sokkal inkább az óvatosságuk és a bizonytalanságuk megnyilvánulásáról. A megegyezés alól azonban nem tudtak kitérni, talán nem is akartak, ez sem tudható biztosan. Mindenesetre a felelősséget a makói események alakulásáért nyilvánvalóan nem kívánták magukra húzni, s akár hízelelhetett nekik, hogy vezető pozícióhoz juthatnak az új helyi néphatalmi szervben, ezért aztán ők is elfogadták a pillanatnyi helyzetben mindkét fél számára legjobbnak tűnő kompromisszumot: a közös népfrontos jelöltlistát, melyben nyilván valamilyen arányban megjelentek az egyezségben részt vevő politikai szervezetek képviselői és amelynek élén nagy valószínűséggel a szociáldemokraták jelöltje (talán éppen a későbbi nemzeti bizottsági elnök, Zombori Lajos) állhatott.

A nemzeti bizottság létrehozását célzó előkészületeket látva és annak elősegítése érdekében, hogy az MDP által koordinált népfrontos városirányítói lista zavartalanul elfogadható legyen – és nyilvánvalóan a megyei, esetleg a városi pártbizottság utasítására –, október 29-én reggel Földházi Imre VB-elnök és helyettese benyújtotta lemondását a megyei tanács VB-elnökéhez írott levelében.⁴⁰ Ezzel elhárult a formális akadálya annak, hogy Makón békés hatalomátvétellel

³⁹ MNL CSML ML 501. a. Makó Tü. jkv. 1957. március 12. *B. Papp Mihály VB-elnökkhelyettes beszámolója.*

⁴⁰ Az eredeti lemondó nyilatkozatot lásd: MNL CSML ML 503. 4. c. Makó Város Tanácsa VB Titkársága iratai. *Személyzeti csoport iratai. 14-37/1956.* Földházi egyébként erről a lépéséről az eseményekről – saját olvasatában – komplex áttekintést nyújtó 1957. március 9-ei, a Csongrád Megyei Tanács VB-elnökének írt összefoglaló jelentésében szemérmes hallgatásba burkolódzott. MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.* A jelentést teljes terjedelemben közli: TÓTH 1996. 31–45.

kerülhessen sor. Az új népképviselői szerv megválasztása azonban az MDP párfunkcionáriusok nem kis csalódására két ütemben történt, mivel a népgyűlésen megjelenő makóiak nem teljesen úgy és nem azokkal a jelöltekkel képzeltek el jövőjüket, akik az előző napi megállapodásban rögzített pártközi listán szerepeltek. Emiatt az első szakasznak az október 29-én délelőtt a Kossuth-szobor előtt megrendezett nagygyűlést tekinthetjük, ahol természetesen az SZDP, az FKgP és az MDP képviselői is jelen voltak.

A több ezer főt utcára szólító 29-ei népgyűlés sokak hozzászólását követően először egy 22 pontból álló követelést fogadott el, melyben – többek között – a szabadságjogok helyreállítását, a szovjet csapatok kivonása, a Varsói Szerződésből való kilépés, az adóterhek csökkentése és a nemzetőrség felállítását szerepelt,⁴¹ majd az előkészítő megállapodásban foglaltaknak megfelelően ismertették azok nevét is, akiket az előző napi pártközi egyeztetésen a volt koalíciós pártok a nemzeti bizottságba beválasztani javasoltak. Mivel az esemény lefolyásáról két – bár utólagos – forrás is rendelkezésre áll, érdemes mindkettőt szó szerint idézni, mivel jól kiegészítik egymást. Az egyik forrás Marosi Bálint kultúr- és köznevelési miniszterrel szembe fordított interjúja, amely a következőképpen szól: „1956. október 29-én egy tömeggyűlés lett összehívva a Kossuth-szoborhoz. Ez alkalommal a tömeghez kimentem én is a fentebb említett [városi – M. A.] pártbizottság által javasolt elvtársakkal. A tömegnek az volt a követelése, hogy minden egyes tag, akit meg akartak választani, személyesen álljon ki. Mikor rám került a sor, akkor hallottam, hogy a tömegben tőlem nem messze álló ifj. Mágori Zoltán az alábbi kijelentéseket tette rám: »Le Marosival, nem kell nekünk Marosi, mert ávos volt, most is abban a ruhában van.«⁴² Valóban katonanadrág volt rajtam. Mikor a tömeg a fentieket hallotta, nem választottak meg nem csak engemet, hanem a pártbizottság által javasolt egyetlen elvtársat sem. Tekintettel arra, hogy a volt járási MDP bizottság a Kossuth-szoborral szemben van, így az MDP Bizottság akkori vezetői kijöttek az erkélyre, hogy a gyűlést meghallgassák. Ez alkalommal Mágori Zoltán hangosan kiabálni kezdte, »Nem félték, hogy lehúzzunk benneteket onnan?«. Nevezett kijelentései és magatartása olyan volt, hogy a tömeget lázítsa és igyekezett ellenünk kommonisták [sic!] ellen a tömeget hangolni. Hogy verekedésre nem került sor, az csak annak volt tudható, hogy az akkor kivonult tsz tagok megakadályozták ebben az ellenforradalmárokat.»⁴³

Arról, hogy valóban verekedésbe hajló volt-e a hangulat az október 29-ei Kossuth-szobor előtti nemzetibizottságválasztó nagygyűlésen és ezt csak a pártbizottság által kivezényelt tsz-tagok demonstratív föllépése akadályozta meg, nem rendelkezünk autentikus információval, de éppen a másik megmaradó forrásunk, Földházi Imre VB-elnök 1957. márciusi jelentése valószínűsíti, hogy a feszült és indulatokkal teli légkör ellenére ilyesmire nem került sor, mert ha lett volna erre utaló jel, azt egészen bizonyos, hogy belevetette volna a valósághoz képest egyébként is sok mindent kiszínező tanácsi jelentésébe.⁴⁴ Marosi állításával szemben Földházi beszámolójában az esemény lefolyásával kapcsolatban – szó szerint idézve – a következők olvashatók: „29-én újabb gyűlést tartottak a Kossuth szobornál, amelyen már teljesen népidemokrácia

⁴¹ TÓTH 1996. 4–5. Makó város dolgozó népe és ifjúsága 22 pontos követelése.

⁴² Arról, hogy Marosi Bálint korábban az ÁVH állományában szolgált volna, nem rendelkezünk megerősítő adattal.

⁴³ MNL CSML SZL XXV. 7. c. B. 10034/1958. Ifj. Mágori Zoltán ügye. *Marosi Bálint tanúkihallgatási jkv., 1957. december 20.*

⁴⁴ Nem tettek erre utaló észrevételt az eljárás során meghallgatott további tanúk, így a városi tanács munkatársai, Karsai András VB-titkár és Hegyi György pénzügyosztály-vezető sem, akik szintén jelen voltak az eseményen.

ellenes, szovjetellenes hangulat lett úrrá. [...] Ezen a gyűlésen bejelentették a nemzeti bizottság megalakítását. Itt meg kell említeni, hogy a bizottság megalakítására folyó tárgyalásokban az előző napon a városi pártbizottság is részt vett. Így a bizottságba kommunisták is voltak jelölve. Amikor azonban ezek neveit is felolvasták, a tömeg ezeket kifütyülte, kikiabálta. Ekkor bejelentették, hogy a következő napon a Járási Tanács épülete előtt újabb népgyűlés lesz, ahol az egész nép fogja megválasztani a városi nemzeti bizottságot.”⁴⁵

Miután tehát a listán szereplő és az MDP városi pártbizottsága által javasolt kommunista jelölteket a tömeg indulatosan kifütyülte, a népgyűlés alkalmatlanná vált arra, hogy a bizottságot megválassza. Azt a kockázatot ugyanis, hogy a tömeg a helyszínen közvetlenül és ellenőrizetlenül válasszon meg nemzeti bizottsági tagokat, a gyűlést levezénylők közül senki sem merete magára vállalni. A döntést ezért másnapra halasztották, miután fölhívták a megjelentek figyelmét, hogy „minden üzem, intézmény, hivatal vagy szervezet jelöltjeit juttassa el az előkészítő bizottsághoz”.⁴⁶ E másnapi gyűlés lett a hatalomátvétel második üteme.

Hogy elkerüljék az újbóli kudarcot, október 29-én délután egy jelölőbizottság készítette elő másnapra az új jelöltlistát. Itt már az SZDP és az FKGP politikusai voltak a kezdeményezők, a délelőtti sikertelenségből okulva az MDP képviselőinek nem adtak teret, ugyanakkor továbbra is ügyeltek mind az előkészítés, mind pedig a választás népfrontos jellegének megőrzésére, de most már a kommunisták nélkül. A jelölőbizottságban az SZDP-t Zombori Lajos, Kiss Ernő és Lukács Pál, az FKGP-t dr. Diósszilágyi Sámuel orvos és dr. Bogdán József fogorvos, míg a Nemzeti Parasztpártot (NPP) Erdei Ferenc földműves képviselte, de rajtuk kívül még többen (így például rövid ideig Fazekas Lajos rendőrkapitány) is jelen voltak a jelöltállítás során.⁴⁷ Az MDP még itt és ekkor is kísérletet tett arra, hogy embereit jelöltté nyilváníttassa, e szándékot azonban a jelölőbizottság – szemben az előző napi egyeztetésben foglaltakkal – már egyértelműen elutasította.⁴⁸ A városi pártbizottság egyik képviselője utólag meg is állapította: „Az FNB-ből [azaz a Forradalmi Nemzeti Bizottságból – M. A.] kiszorították a beküldött párttagokat.”⁴⁹ Hasonlóképpen fogalmazott Glemba Pál, a városi pártbizottság titkára is, aki másfél évvel később, a büntetőeljárás alá vont Fazekas Lajos rendőrkapitány ellen folytatott nyomozás során tett tanúvallomásaiban azt mondta: „Az általunk létrehozott »Nemzeti Bizottságot« tömeggyűlésen teljesen megváltoztatták, az általunk bedelegált párttagokat vagy mérsékeltebb embereket kiszorították, s a »Nemzeti bizottság« döntő többsége osztályidegen, illetve ellenséges elemekből tevődött össze.”⁵⁰

Arról, hogy az MDP helyi pártvezetői rosszul élték meg a kudarcot, egy másik dokumentum is tanúskodik. Lövvő Ferenc az MDP Csongrád megyei másodtitkára 1956. október 29-én természetesen a helyi párt szervezettől beérkezett információk alapján összefoglaló jelentést küldött az MDP KV Párt- és Tömegszervezeti Osztályának a párt aktuális megyei helyzetéről. A jelentésben – amely többek között tájékoztatott arról, hogy a Csongrád megyei pártbizottság ura a helyzetnek, a frissen megalakult hódmezővásárhelyi nemzeti bizottságban képviselőt tudtak maguknak biztosítani és a kezdeményezést is kezükben tudták tartani – többek között az alábbiak is olvashatók: „A járási pártbizottságok szintén működnek, arra töreksenek, hogy

⁴⁵ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 33.; lásd még BÁLINT 2006. 47.

⁴⁶ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 33.

⁴⁷ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 33.; ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.*

⁴⁸ BÁLINT 2006. 50.

⁴⁹ Idézi BÁLINT 1996. 132.

⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Glemba Pál tanúkihallgatási jkv., 1958. febr. 11.*

a kezdeményezés az ő részükről megmaradjon. A járási pártbizottságok részéről a makói járásnak a legnehezebb a helyzete, tömegnyomással ki akarják őket szorítani a megalakult nemzeti bizottságból.”⁵¹ Tekintettel arra, hogy a makói járási nemzeti bizottság megalakítására – mint erről később szó esik – csak november 3-án került sor, és a létrehozás mögött a járási tanács apparátusának komoly szervezőmunkája állt, egyértelmű, hogy itt nem a járási, hanem a városi nemzeti bizottság megalakulása körüli, az MDP számára kedvezőtlen október 29-ei fejleménnyel kapcsolatos információk fölterjesztéséről volt szó és pontosan jelzi, ami a pártfunkcionáriusoknak nyilvánvalóan nem tetszett: azt, hogy a makóiak nem dőltek be az MDP másutt – így a megyeszékhely Hódmezővásárhelyen – többé-kevésbé sikeres hatalomátmentési stratégiájának, és a tömeg nem akarta az új városi hatalmi szervben látni a kommunista párt embereit.

Október 30-án délután mintegy háromezer ember jelent meg a járási tanács székháza előtt, így a nemzeti bizottság megválasztására valóban egyfajta népgyűlés keretében került sor. A személyi javaslatokat az erkélyről Szőnyi Imre az FKgP egykori politikusa – más adat szerint Vajda Imre, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM) volt Csanád vármegyei titkára⁵² – ismertette, de a támogató főszóalálók között szerepelt a szociáldemokrata Kiss Ernő is. Noha az előterjesztett névsor „kompromittált”, azaz ismert kommunista személyek nevét már nem tartalmazta, mégis volt néhány eset, amikor a tömegből többen zúgolódtak.⁵³ Ennek ellenére az eredetileg betervezett 70 fős listánál nagy valószínűséggel már ekkortól nagyobb létszámú testület tagjait a jelenlévők egy kivétellel (Fazekas Lajos rendőrkapitány állítása szerint a szociáldemokrata Vajda Imrét nem választották meg) elfogadták és megerősítették.⁵⁴ Utóbb Földházi Imre VB-elnöknek is el kellett ismernie, hogy az itt megválasztott nemzeti bizottság lefedte a város

⁵¹ VIDA 1998. 116.

⁵² ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.* Fazekas Lajos vallomásában nevet nem említett, csupán annyit közölt, hogy „a SZIM megyei titkára ismertette a névsort, hogy kik legyenek a [nemzeti] B[izottság] tagjai”. Tekintettel arra, hogy a nemzeti bizottság eredetileg betervezett 70 fős listájában (annak is az igen előkelő 4. helyén) csupán Vajda Imre nevét találtuk meg (lásd TÓTH 1996. 5. Makó Város Nemzeti Bizottságának névsora.), aki 1946-ban valóban a SZIM Csanád vármegyei titkára volt (Lásd pl. *Makói Népiújság* II. évf. 65. sz. 1946. március 22. 3.), szinte biztosra vehető, hogy Fazekas rá utalhatott vallomásában.

⁵³ A családi emlékezet szerint ilyen atrocitás történt Szemere (Schwarz) Manó, a makói zsidóság közismert alakja megválasztásakor. Unokaöccse, Lantos Péter önéletrajzi könyvében ezt a következőképpen örökölte meg: „A forradalmi felbuzdulásban nemzeti bizottságok szerveződtek, hogy a nép lehető legszélesebb rétegeit képviseljék. Egy gyűlés alkalmával, amelyen a helyi bizottság tagjait akarták megválasztani, Manó bácsit mint volt szocdem vezetőt is jelölték, de valaki bekiabált: – Nem kellenek a zsidók! Nem akarjuk a kommunista zsidókat!” (LANTOS 2009. 197.) Nincs okunk kételkedni az eset megtörténtében, ugyanakkor nincs autentikus forrás, amely ezt megerősítené vagy cáfolná. Ami tény, hogy Szemere Manó neve nem szerepelt azon a hetven fős listán, melyet jóváhagyásra az előző napi pártközi megállapodás nyomán a népgyűlés elé terjesztettek (lásd TÓTH 1996. 5–7. Makó Város Nemzeti Bizottságának névsora.), de ez önmagában nem perdöntő, hiszen valószínűsíthető, hogy a lista menet közben változott, és voltak olyanok, akiket a betervezett neveken felül választottak meg. Ezek közé tartozhatott Szemere Manó is, amit alátámaszt, hogy mint bizottsági tag vett részt és tett indítványokat a városi nemzeti bizottság másnapi, október 31-ei ülésén. (TÓTH 1996. 12–15. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.) Arról viszont semmilyen adatunk nincs, hogy megválasztására az egykori párttagsága nyomán a szociáldemokrata pártot képviselő Kiss Ernő vagy Zombori Lajos kezdeményezésére került volna sor, a forradalom idejéből megmaradt, a szociáldemokratákra vonatkozó adatok között legalább is a neve nem szerepel. Mindenesetre ki sem zárható, sőt, inkább valószínűsíthető, hogy jelölésére és megválasztására valóban ezen a módon és emiatt került sor. Szemere Manó életjáról és közéleti szerepvállalásáról lásd részletesen URBANCOK 2018. A Lantos Péter által megörökített antiszemita közbekiabálással kapcsolatban mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy a forradalom napjaiban történtek kutatása során semmiféle forrásokkal alátámasztható zsidóellenes kilengéssel nem találkoztunk, és a helyi emlékezet sem őrizte meg ilyen jelenség nyomát.

⁵⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.*

társadalmának minden lényeges területét. Miként az eseményeket összegző jelentésében fogalmazta: „A bizottság összetétele igen különböző volt, meg kell hagyni, minden foglalkozású rétegből kerültek bele.”⁵⁵

A választás menetéről semmiféle korabeli dokumentummal nem rendelkezünk (az eseményen jelen lévő Fazekas Lajos rendőrkapitány a büntetőeljárása során tett vallomásában annyit rögzített, hogy „a gyűlés a választással együtt mindössze egy órahosszát tartott, ahogy vége lett, a tömeg széjjeloszlott”⁵⁶), ezért nem tudjuk, hogy az akkor létrejött nemzeti bizottságnak a megválasztásakor és az azt követő napokban pontosan hány tagja volt. Mivel az általunk jelzett és a népgyűlés elé terjesztett 70 fős előzetes nemzeti bizottsági lista megmaradt,⁵⁷ ez az egyetlen biztos kiindulópont, ami azonban nem zárja ki, hogy már az alakuláskor újabb és más tagokat is megválasztottak. Mindemellett tudjuk azt is, hogy a következő napokban is bekövetkeztek változások a nemzeti bizottság összetételében, erre Bálint László is föl hívja a figyelmet.⁵⁸ Voltak, akik lemondtak és jöttek új szereplők, akiket viszont nem választottak meg, hiszen újabb nemzetibizottságválasztó népgyűlést október 30. után már nem tartottak. Ezekkel az időközben bekövetkező változásokkal fűgghet össze, hogy az ismert és eredetileg betervezett 70 fős létszámhoz képest jóval magasabb számot, egy 87 fős adatot közöl az a „*Monográfia*”, amelyet 1959-ben a BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának nyomozói az 1956-ban tevékeny szerepet betöltő személyekről állítottak össze a korábbi vizsgálati anyagok alapján (*Monográfia az 1956. október 23-án kirobbant ellenforradalom következtében Csongrád megyében létrejött „forradalmi nemzeti bizottságok” és a „munkástanácsok” tagjairól, valamint azok tevékenységéről*). Ez a „*Monográfia*” azonban nem teljes körű, mivel összesen 16 személyt nevesít és ismertet, a többiekéről csupán annyit közöl, hogy „a fent felsorolt személyeken kívül még 71 tagja volt a Makó városi nemzeti bizottságnak”.⁵⁹ Emiatt e forrás alapján a szükséges egybevetéseket a hetven fős eredeti listával nem tudjuk elvégezni.

A fenti dokumentum mellett létezik egy a Szegedi Rendőrfőkapitányság politikai nyomozói által szintén 1959-ben készített másik lista is (*Összefoglaló a forradalmi bizottságokról*), ez összesen 90 személyt említ a makói nemzeti bizottság tagjai között, közülük azonban csak 21 személyt nevez meg, akiknek röviden ismerteti előéletüket is.⁶⁰ Hasonlóan 90 tagú nemzeti bizottságról beszélt később az egyik volt bizottsági tag, Csuthy Gizella is.⁶¹ A képet tovább színezi, hogy egy 1957 áprilisi tanácsi jelentés még ennél is nagyobb létszámú, több mint 90 fős nemzeti bizottságot említ, s közli azt is, hogy a „tagjainak száma állandóan nőtt”. Konkrét adatokat

⁵⁵ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 34.

⁵⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24. Fazekas ugyanebben a vallomásában az esemény lefolyásáról még a következőket közölte: „A délelőtti órákban a Járási Tanács előtti téren volt megtartva. A szónokok az erkélyéről beszéltek. Szőnyi [Imre] (FKP) bejelentette, hogy az előkészítő bizottság listát készített, hogy kiket javasolnak a N[emzeti] B[izottság]ba. Beszéde többi részében igen szélsőséges volt, több kirohanást intézett a tsz-ek ellen. Emiatt beszédét meg is kellett szakítani, Kiss Ernő (SZDP) fejezte be. Ezt követően a SZIM megyei titkára ismertette a névsort, hogy kik legyenek a N[emzeti] B[izottság] tagjai. A jelenlévő többzresz tömeg ezt elfogadta, illetve egyes esetekben észrevételt tett, de ez nem lett figyelembe véve. Mindössze egy esetben, amikor is a volt SZIM titkár [tehát Vajda Imrét – M. A.] nem fogadták el.” ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv.*, 1958. január 24.

⁵⁷ TÓTH 1996. 5–7. Makó Város Nemzeti Bizottságának névsora.; lásd még BÁLINT 2006. 55–57.

⁵⁸ BÁLINT 2006. 57.

⁵⁹ FEJÉR 2009. 127–129.

⁶⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról.* 28–32.

⁶¹ MNL CSML ML 515. a. 4775/1957. *Csuthy Gizella fegyelmi meghallgatási jkv.*, 1957. július 18.

viszont ez a dokumentum sem tartalmaz.⁶² A *Csongrád megyei Hírlap* című napilap a 1956. november 28-ai számában pedig „közel százas létszámú” testületről írt, nevek itt sem olvashatók.⁶³ A fentiek ismeretében – bár konkrét adatok hiányában – föltételezhető tehát, hogy az október 30-ai nemzetibizottságválasztó nagygyűlésen a betervezett 70 főhöz képest valóban több személyt választottak meg, és esetleg voltak vagy lehettek olyanok is, akik választás nélkül, valamilyen szervezet delegáltjaként csatlakoztak utóbb tagként a nemzeti bizottsághoz. Ezt támasztja alá például a november 1-jén megalakított Magyar Parasztszövetség makói szervezetének november 3-án kelt levele, amelyben a 12 tagú intéző bizottság nevében Báló János arról tájékoztatta a nemzeti bizottság vezetőit, hogy „a Nemzeti Bizottságba az érdekképviselői szerv megbízottjaként dr. Tokai [helyesen Tokaji – M. A.] Ferencet és Bíró Györgyöt küldjük be”.⁶⁴

A fenti adatok nyomán valószínűsíthető, hogy a makói nemzeti bizottságnak 90 és 100 fő között lehetett a száma, amely egyébként hozzávetőlegesen megfelelt a korábbi városi tanács 100 főben meghatározott létszámának.

A „nyílt ülés” után a nemzeti bizottság a járási tanács épületében egy a korábbi 13 fős végrehajtó bizottság funkcióit átvevő és operatív feladatokat ellátó, intéző bizottságnak nevezett 17 fős (esetleg nagyobb létszámú) szűkebb testületet hozott létre, melynek bizonyosan tagja lett Zombori Lajos asztalos, Kiss Ernő cipőfelsőrészkesztő, Szőnyi Imre földműves, Lukács Pál üveges-képkerepező, Erdei Imre földműves,⁶⁵ Csuthy Gizella pedagógus, Böjti András gépgyári raktáros, Fazekas Lajos rendőr őrnagy, városi rendőrkapitány, dr. Szilágyi Géza orvos és Simon József játékkészítő-kisiparos,⁶⁶ rajtuk kívül valószínűleg Szemere Manó, a Makói Háziipari Szövetkezet korábbi elnöke, Kovács Pál pékmester és dr. Sonkovich Mihály ügyvéd és talán Börscsök Lajos földműves, Zsikai Lajos kőműves, Pál Mihály főhadnagy, a Makó Járási Kiegészítő Parancsnokság tisztje, és Szűcs Sándor, a Cipész Ksz. elnöke lehetett az intéző bizottság tagja.⁶⁷ Közülük megválasztották tisztségviselőiket is, a bizottság elnöke Zombori Lajos az SZDP volt országgyűlési képviselője lett, helyetteseivé Kiss Ernőt az SZDP volt Csanád megyei titkárát és Szőnyi Imrét az FKgP volt Makó városi titkárát választották, míg a titkári teendők ellátásával Simon Józsefet bízták meg,⁶⁸ akit egy 1957-es tanácsi jelentés VB-titkárnak nevezett.⁶⁹

⁶² MNL CSML ML 515. a. 1763-2/1957. *Az októberi ellenforradalmi események hatása a tanácsszervekre. Földházi Imre VB-elnöke jelentése.*

⁶³ *Csongrád megyei Hírlap* I. évf. 8. sz. 1956. november 28. 3.

⁶⁴ TÓTH 1996. 30–31.

⁶⁵ Erdei Imre nemzeti bizottsági és a majd az átvilágításokra létrehozott ötös bizottságban betöltött szerepét kétségtelenül árnyalja az a tény, hogy a megmaradt adatok alapján a forradalom előtt az államvédelmi hatóság beszerzett hálózati embere volt. Mivel az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának hálózati nyilvántartásában adatai nem maradtak meg, ma már nem tudható, hogy tevékenysége milyen időintervallumra esett, és ennek volt-e bármilyen köze a forradalomban játszott szerepvállalásához. Ha igen, akkor arról Fazekas Lajos rendőrkapitánynak, a nemzeti bizottság (és az ötös bizottság) tagjának nagy valószínűséggel tudnia kellett, hiszen 1953 után a Belügyminisztériumba integrált és a rendőrséggel összevont államvédelmi feladatok irányításáért és végrehajtásáért járási-városi rendőrkapitányként felelősséggel tartozott. Mindazonáltal Bálint László kutatásai nyomán Erdeiről annyi tudható, hogy igazolható „államvédelmi” ténykedése az ötvenes évek elején a Fehér Gárda-mozgalommal állt összefüggésben, és kapcsolattartója Kallós Lajos államvédelmi hadnagy volt. BÁLINT 2017. 253.

⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.*

⁶⁷ A nemzeti bizottság intéző bizottsága tagjainak pontos összetételéről nem áll rendelkezésre eredeti dokumentum, így a megmaradt adatok és a nemzeti bizottság október 31-ei ülésének jegyzőkönyve, továbbá az 1956. november 21-én újból létrehozott VB-be beválasztott nemzeti bizottsági tagok (Csuthy Gizella, dr. Szilágyi Géza és Szűcs Sándor) neve alapján próbáltuk meg valószínűsíteni alapon rekonstruálni az intéző bizottság névsorát. Lásd még BÁLINT 2006. 57.

⁶⁸ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 34–35.; lásd még BÁLINT 2006. 57–58.; FARKAS 2003. 217.

⁶⁹ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Jelentés-tervezet.* 3.

Tekintettel arra, hogy a nemzeti bizottság megválasztásakor már a kommunista állampárt képviselői nem voltak a jelöltek között, az MDP-pártfunkcionáriusok azt a stratégiát választották, hogy tömegesen és szervezeten küldték a téeszelnökök és téeszpárttitkárok szervezésében a termelészövetkezeti dolgozókat a nagygyűlésre⁷⁰ azzal az indoklással, hogy itt kell megvédeniük a szövetkezeti földeket az esetleges földvisszaadást pártolók megválasztásának megakadályozásával, de valójában arról volt szó, hogy ezzel az erővel akarták biztosítani, hogy a nemzeti bizottság személyi összetétele – az eredeti kevésbé optimista koncepciónak megfelelően – még számukra elfogadható maradjon. Ezt a célt sikerült elérniük, bár az is tény, hogy ilyen erődemonstrációra valójában nem volt szükség, mert az új jelöltlistán igazán radikális célokat megfogalmazók jószerivel nem is kaptak helyet. Ennél a pontnál azonban érdemes egy kicsit részletesebben elidőznünk.

Mint korábban jeleztük, az MDP városi pártbizottságának kettős elvárása volt a nemzeti bizottság leendő összetételét illetően. Egyrészt célja volt, hogy saját funkcionáriusait juttassa pozícióba, illetve ha erre nem lesz mód, akkor legalább azt próbálja megakadályozni, hogy radikális személyek kerüljenek be az új néphatalmi szervbe. Tekintettel arra, hogy a meghíusult október 29-ei választást követően a jelölések koordinálása az SZDP és az FKGP helyi politikusai kezébe tolodott át, rajtuk múltott, kiket és hogyan engedtek fölvenni a listára. Utóbb, a forradalom leverését követően B. Papp Mihály VB-elnök helyettes sértett hangon ecsetelte a városi tanács 1957. március 12-ei ülésén, hogy az SZDP képviselői nem álltak ki a kommunisták mellett, hanem saját embereiket csempészték be,⁷¹ arról azonban nem tett említést, hogy összességében mégis ők akadályozták meg a bizottság összetételének „radikalizálódását”.

Alátámasztja állításunkat az imént már említett 1959-es Csongrád megyei rendőrségi „Monográfia” is. Az ebben összegyűjtött nevek csoportosításakor a többségükben a volt ÁVH állományából verbuvált politikai nyomozók kiemelt figyelmet fordítottak azokra a szereplőkre, akiket múltjuk alapján be tudtak illeszteni abba a prekonceptióba, amelyet az ún. ellenforradalom kiobbantóiról, illetve a mögöttes erőkről fölmutatni szerettek volna.⁷² Ily módon azokat, akik ebbe a prekonceptióba beilleszthetők voltak, külön kiemelték és föltüntették nevük mellett ezt a bizonyos negatív jelzőt (nyilas, horthysta tiszt, kulák, csendőr stb.) az „ellenforradalmi eseményekben” játszott szerepük rövid összefoglalásakor, már ha volt nekik ilyen egyáltalán.

Mint fentebb említettük, a makói nemzeti bizottság tagjainak összegyűjtésekor a szegedi állambiztonsági nyomozók összesen 87 nevet azonosítottak. Ebből mindössze 16 személy nevét és „bűnlajstromát” emelheték ki. Ha ebből leszámítjuk azokat a szociáldemokrata, kiscgazda

⁷⁰ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 34.; TAMASI 1981. 44–45.

⁷¹ MNL CSML ML 501. a. Makó Tü. jkv. 1957. március 12. *B. Papp Mihály VB-elnök helyettes beszámolója.*

⁷² A kimutatás összeállításakor a dr. Nezvál Ferenc igazságügyminiszter, Biszku Béla belügyminiszter és dr. Szénási Géza legfőbb ügyész által 1958. január 8-án kiadott *A büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről* címet viselő 103/1958. számú közös utasítás volt érvényben, mely szerint „a bűnüldözés súlyát az osztályidegen, deklaszált, huligán elemek és a szokásos bűnözők által elkövetett, valamint a súlyosabb természetű bűncselekményekre kell fordítani”. SOLT et al. 1995. 796. Azt hogy az osztályidegenek és deklaszált elemek közé kiket soroltak, a belügyminiszter, az igazságügyminiszter és a legfőbb ügyész 1958. október 16-án kiadott 9/1958. BM. száma alatt együttes utasítása rögzítette. Eszerint osztályidegennnek tekintették mindazokat, akik kizsákmányolásból éltek (volt tőkésék, gyárosok, üzemtulajdonosok, nagykereskedők, bérháztulajdonosok, vállalkozók, arisztokraták, földbirtokosok és kulákok), valamint a főjegyzőig bezárólag mindazok, akik 1945 előtt az államapparátusban vagy állami intézményekben vezető beosztást töltöttek be. Külön kategóriába sorolták a volt horthysta politikai rendőrség minden beosztottját, a rendőrség és a honvédség hivatásos állományába tartozókat, a VKF/2 vezetőit, tisztjeit és beosztottait, valamint a jobboldali pártok és szervezetek vezetőit és országgyűlési képviselőit. Harmadik kategóriát, az ún. deklaszált elemeket alkották azok, akik az előbbi két kategóriába nem tartoztak bele, így például az egyházi személyek, papok, urasági intézők. SOLT et al 1995. 882.; Lásd még MIKÓ 2016. 259–260.

és parasztpárti vezetőket, akik elsősorban funkciójuknál fogva voltak tagjai a nemzeti bizottság vezető testületének (Id. Zombori Lajos, Kiss Ernő, Szőnyi Imre és Erdei Imre), továbbá kivesszük Fazekas Lajos rendőrkapitányt, akinek a szerepe más megítélés alá esett, akkor a „reakciósok” listáján összesen 11 személy maradt. Ebből egy volt nyilas párttagot (Simon József), egy volt horthysta tisztet (dr. Bogdán József fogorvos), egy volt csendőrőrmestert (Zsikai Lajos), valamint 8 kulákot (Tóth Gyula, Fazekas János, B. Szűcs Sándor, Kenéz József, Börcsök Lajos, Gazdag Péter, Kovács László és Hinkó Ferenc) tudtak beazonosítani, közülük hat fővel szemben még a legendásabb eljárást sem tudták megindítani, mivel – ahogyan a dokumentum fogalmazta – „ellenforradalmi tevékenysége nem volt”.⁷³ Aligha volt helytálló tehát Glemba Pál városi párttitkár utólagos – korábban már idézett – vádja, miszerint „a »Nemzeti bizottság« döntő többsége osztályidegen, illetve ellenséges elemekből tevődött össze”.⁷⁴

Ugyancsak cáfolja Glembát a Szegedi Rendőrfőkapitányság politikai nyomozói által összeállított, s főntebb már szintén hivatkozott másik lista (*Összefoglaló a forradalmi bizottságokról*) is, amely név szerint mindössze 21 személyt említ meg a makói nemzeti bizottság tagjai közül. A két összeállítás csupán 9 ponton egyezik (id. Zombori Lajos, Kiss Ernő, Szőnyi Imre, Erdei Imre, Fazekas Lajos, dr. Bogdán József, Tóth Gyula, Fazekas János és Kenéz József), a többi ponton eltérések találhatók. Az ebben a listában kiemelt személyek többségükben a nyilvántartás összeállításakor gyakorolt, tehát már a megtorlás következményeit is mutató foglalkozásuk föltüntetésével a következők: Lukács Pál üveges és képkeretező, Vajda Imre munkaügyi előadó (akit, mint főntebb már érintettük, valószínűleg nem is választottak meg⁷⁵), Böjti András munkanélküli (utóbb téglagyári segédmunkás), Papp József volt rendőr hadnagy (utóbb kőművessegéd, majd iskolai gondnok), Csuthy Gizella pedagógus, Pál Mihály volt honvéd főhadnagy, Budai József volt honvéd főhadnagy, Békési János tanuló, Zombori Béla asztalos, dr. Kiss Sándor földműves és Keresztúri József kombájnvezető.⁷⁶

Ha itt is megvizsgáljuk a fölsorolt neveket, akkor megállapíthatjuk, hogy az ide fölvett és a másik listán nem szereplő személyek közül egyetlenegy sem található, aki megfelelt volna az állampárti bűnbakképzés prekoncepciójának, az említett 11 személy közül 6 volt munkásszármazású, 2-2 kisparaszti és értelmiségi családból érkező és mindössze a szociáldemokrata Lukács Pálnál tudták hozzátenni, hogy kisiparos volt. Származásuk mellett addigi életútjukban sem volt fölfedezhető semmi rájuk nézve terhelő körülmény. Az itt megjelöltek közül a megtorlás részeként a három fegyveres testületi tagot (Papp Józsefet, Pál Mihály és Budai Józsefet), valamint Csuthy Gizellát büntették állásvesztéssel, négy személy ellen nem indítottak semmilyen eljárást (Böjti András, Vajda Imre,⁷⁷ dr. Kiss Sándor és Keresztúri József), egy személy disszidált (Békési János), és csupán két személlyel szemben foganatosítottak külön vizsgálatot (Lukács Pál és Zombori Béla), de végül büntetőeljárást ellenük sem indítottak. Ráadásul a dokumentumban megjegyzésként az is szerepel, hogy a név szerint megemlített 21 személyen kívül még 69 tagja volt a makói nemzeti bizottságnak, ám „ezek a személyek vagy a prol[etár]. diktatúra mellett fejtettek ki tevékenységet, vagy teljes passzivitást tanúsítottak”.⁷⁸

⁷³ FEJÉR 2009. 127–129.

⁷⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Glemba Pál tanúkihallgatási jkv., 1958. febr. 11.*

⁷⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.*

⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról. 28–31.*

⁷⁷ Noha Vajda ellen nem indult eljárás, az állambiztonsági szervek utóbb mégis megtalálták, s nyilvánvalóan az 1956-os makói szerepével összefüggésben 1959-ben az akkor már Szegeden élő Vajdát „Várhegyi” fedőnéven beszervezték. 1962-es kizárásáig feladata a „jobboldali SZDP vezetők tevékenységének felderítése” volt. BÁLINT 2017. 228–229.

⁷⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról. 28–31.*

A fentiek alapján jól látható, hogy a nemzeti bizottság összetétele egyáltalán nem volt szélsőséges. Nem csak azért, mert az ebbe körbe sorolhatók száma még az utólagos állambiztonsági nyilvántartások szerint is elenyésző volt (sőt, éppen ellenkezőleg, a passzív közreműködők mellett még olyanok is bekerültek a nemzeti bizottságba, akik bár valószínűleg nem voltak az MDP tisztségviselői vagy tagjai, de a kommunista ideológia elfogadói és támogatói voltak), hanem főként azért, mert – mint lentebb látni fogjuk – nem is fogalmazódtak meg radikális követelések a nemzeti bizottságon belül. E tekintetben tehát a kommunista funkcionáriusok második, kevésbé optimista célkitűzése, köszönhetően nem kis részben az általuk utólag elítélt szociáldemokrata pártvezetőknek, maradéktalanul teljesült.

A VÁROSI NEMZETI BIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE

Miután az új népképviselői szerv október 30-án hivatalosan is megalakult, a nemzeti bizottság átvette a volt városi tanács funkcióit, míg az intéző bizottság (bár formálisan csak másnap) a VB helyére lépett. Miként egy 1957-es jelentés rögzítette: „Általában a Nemzeti Bizottság látott el minden oly funkciót, melyet a tanács, vagy a Végrehajtóbizottság [sic!] hatáskörébe utal a tanácstörvény. E bizottság látta el a VB függetlenített tagjaira háruló feladatokat is.”⁷⁹ Még ezen a napon a bizottság elfogadott egy öt pontból álló kiáltványt, amely a rend helyreállítására szólított fel, a parasztságot és az elkobzott ingatlanok tulajdonosait türelemre intette földjeik és más vagyontárgyaik jogos visszaszolgáltatása törvényes útjának megteremtéséig, továbbá az élelmiszerellátás biztonságát és az áremelésektől való tartózkodást szorgalmazta.⁸⁰ Ugyanezen a napon Szilágyi László aláírásával (akinek neve nem szerepelt a nemzeti bizottság betervezett 70 fős listáján és kilétéről sem tudunk semmit) a nemzeti bizottság meg nem nevezett paraszt képviselői is kibocsátottak egy nyilatkozatot, amely egyébként az október 28-ai makói parasztyűlés követeléseinél lényegesen visszafogottabb hangvételű volt és amelyben többek között a volt gazdasági egyesületi épület visszaadását kérték, továbbá követelték, hogy „az elmúlt tíz év sérelmes dolgait (adó, beszolgáltatás, földkérdések) a lehetőséghez képest időben és mindenki megelégedésére rendezzék”.⁸¹ Szintén ekkor került sor még egy szimbolikus határozat elfogadására: a nemzeti bizottság utasította a makói posta vezetőjét, hogy „a kezelésébe tartozó vezetékes rádiók műsor-szórását azonnali hatállyal állítsa át időközönként a győri és miskolci adók műsor sugárzására”.⁸² Erre azért lett volna szükség, mert az előző napokban sokszor ellentétes hírek jutottak el a budapesti rádióon keresztül az országban történekről Makóra is, és nyilván fontosnak tartották, hogy minél szélesebb és így minél teljesebb körű információhoz jussanak, többek között a vidék történéseiről is. Ezt az intézkedést azonban a postai műszerészek nem tudták végrehajtani,⁸³ az akkori technikai feltételek valószínűleg nem tették lehetővé, hogy a győri és miskolci adók jelét fogni tudják.

A Makó Város Nemzeti Bizottsága Intéző Bizottsága október 31-én foglalta el a városi tanács épületét és ekkor vette át a felügyeleti és irányítási jogosítványokat a közigazgatási apparátus

⁷⁹ MNL CSML ML 515. a. 1763-2/1957. Az októberi ellenforradalmi események hatása a tanácsszervekre. *Földházi Imre VB-elnök jelentése*. 1.

⁸⁰ TÓTH 1996. 7–8. Makó Város Nemzeti Bizottságának kiáltványa.

⁸¹ JAM TD. 75. 181. 1. *Földházi Imre VB-elnök jelentésének melléklete*; TÓTH 1996. 11–12. A makói nemzeti bizottság paraszt képviselőinek fölhívása. Az országban szinte mindenütt megmozdult a vidéki parasztság, és hasonló követeléseket fogalmazott meg. Erről bővebben lásd VARGA 2006. 94–100.

⁸² TÓTH 1996. 9. A nemzeti bizottság határozata a vezetékes rádiók műsoráról.

⁸³ MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB. B. I. 608/1957. Kovács János és társai pere. Jegyzőkönyv a Kovács János és társai ellen indított bűnügyben 1957. június 26–28-án megtartott tárgyalásról. 18. *Szűcs Ferenc távbeszélő technikus tanúvallomása*.

fölött is, amelynek tagjai közül – a tömeg korábbi követelése ellenére – nem bocsátottak el senkit, sőt, az apparátus előtt fölszólaló nemzeti bizottsági vezetők (Zombori Lajos, Lukács Pál, Szőnyi Imre) közül mindenki úgy fogalmazott, hogy ha valaki nem követett el bűnt vagy visszaélést a pozíciójában és akár meggyőződésből, akár utasításra látta el a munkáját, de azt tisztességesen végezte, annak semmiféle bántódása nem eshet.⁸⁴ Zombori Lajos elnök bemutatkozó beszédében egyenesen azt mondta: „*Kijelentem, hogy nem engedem meg, de a Nemzeti Bizottság egyetlen tagja sem engedi meg, hogy [annak] a szellemi dolgozó[nak], aki ennek a városnak ügyeit intézte – akár meggyőződése szerint, akár parancsra, akármilyen formában, de becsülettel elvégezte, nem nyúl az emberi érzések becsstelenségéhez – bántódása legyen, és nyugodtan hajtsák fejüket éjszakai pihenőre.*”⁸⁵ Kétségtelen, hogy szavai megnyugtatóan hatottak az ott dolgozókra, különösen, hogy a kisgazda Szőnyi Imre is hasonlóan fogalmazott.

A nemzeti bizottság érdemi munkát gyakorlatilag csak az október 31-én tartott ülésén végzett, azt követően számottevő intézkedésekre és döntésekre nem került sor annak ellenére, hogy tudjuk, a következő napokban is tartottak üléseket, bár azokról jegyzőkönyv, főljegyzés vagy emlékeztető nem áll rendelkezésünkre.⁸⁶ Mivel az október 31-ei ülés jegyzőkönyve – ha némi hiánnyal is – megmaradt,⁸⁷ rekonstruálni lehet a nemzeti bizottság e napi ténykedését. Ami elsőre szembetűnik, az a hozzászólások hangneme, melyekben nyoma sincs a forradalmi radikalizmusnak, inkább a koalíciós idők békülékeny és együttműködést kereső hangja érzékelhető, miként ez a volt tanácsi apparátus tagjainak eskütételén elmondott, s főntebb jelzett beszédekből is kiderült. Ez a békülékenység a javaslatok fölötti eszmecsereben is tetten érhető volt. Amikor Szemere Manó bizottsági tag pl. azt indítványozta, hogy egyelőre hagyják függőben a kormány elismerését, vagy hogy az MDP által igénybevetett és feleslegessé váló helyiségeket a nemzeti bizottság „*az égető lakásigények kielégítésére fordítsa*”, valamint javasolta, hogy az ott található iratokat vizsgálják át és amíg erre sor nem kerül, az irodákat a rendőrség pecsételje le, Kiss Ernő alelnök kifejtette: „*Maga részéről a jelenlegi kormányt elismeri, s annak törvényeit tartja be. A demokratikus pártok közé tartozik a Magyar Kommunista Párt is [sic!], és éppen ezért véleménye az, hogy a 45-ös alkotmány alapján⁸⁸ a rendőrhatalóság egy párt helyiségében sem tarthat kutatást, s a Nemzeti Bizottság nem küldhet rendőrhatalóságot egy párt helyiségébe sem.*”⁸⁹

⁸⁴ TÓTH 1996. 12–15. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.; BALINT 2006. 60.; TAMASI 1981. 45. Földházi Imre VB-elnök jelentése szerint a városi tanács személyzeti előadóját a Nemzeti Bizottság hivatalának elhagyására szólította föl, ezt azonban más forrásunk nem erősítette meg. Lásd: MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. Földházi Imre VB-elnök jelentése.; TÓTH 1996. 35–36.

⁸⁵ TÓTH 1996. 13. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

⁸⁶ MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 1152/1957. Hajdú Ferenc és társainak pere. Fazekas János kihallgatási jkv., 1957. október 11.

⁸⁷ TÓTH 1996. 12–15., 16–22. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

⁸⁸ Pontosan nem lehet tudni, Kiss Ernő mit értett „*45-ös alkotmány*” alatt. Az 1945-ös választás nyomán megalakult nemzetgyűlés által elfogadott *Magyarország államformájáról* szóló 1946. évi I. törvény, amelyet „*ideiglenes alkotmánynak*” is neveztek, nem érintette ezt a kérdést. Csupán föltételezzük, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai (Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt és Nemzeti Parasztpárt) által 1945. január 19-én Debrecenben kiadott Kiáltványra gondolt, amely többek között kinyilvánította: „*A pártok a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban békés együttműködésre szövetkeztek és egymás szervezkedési szabadságát kölcsönösen tiszteletben tartják és biztosítják. Ennek helyi szervezeteikben is érvényt szereznek és eljárnak mindazok ellen, akik a szabad szervezkedést gátolják.*” Közli *Délmagyarország* II. évf. 24. sz. 1945. január 31. 1. A közleményt néhány nappal később leköszölte a makói kommunisták lapja, a Makói Népiújság is. *Makói Népiújság* I. évf. 15. sz. 1945. február 9. 1. Kiss Ernő egyébként tagja volt az 1944. december 21-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, tehát pontos tudomása lehetett az akkori pártok közötti együttműködésről és egyezségekről. VIDA 1994. 225–226.

⁸⁹ TÓTH 1996. 17. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

Kiss Ernő álláspontja valóban vitát váltott ki a nemzeti bizottság jelen lévő tagjaiból. A megmaradt jegyzőkönyvek alapján ez volt az egyetlen olyan indítvány, amely egyértelműen megosztotta a bizottság tagjait. A jegyzőkönyv szerint Kiss Ernő érveivel szemben „*A hozzászóló bizottsági tagok elmondják, hogy tények bizonyítják, hogy a Magyar Dolgozók Pártja becsapta a magyar népet. A Nemzeti Bizottságnak kötelessége felfedni az ott történt cselekedeteket, mert feltételezhető, hogy vannak olyan adatok, amelyeket napfényre hozhatnak. Helyeslik, hogy a bizottság helyeztesse zár alá az összes irattári anyagot.*”⁹⁰ A többségi álláspont határozattá formálódott, jól mutatva, hogy a bizottság tagjainak nagyobb része szembe kívánt nézni az elmúlt évek történéseivel, ugyanakkor e szembenézési szándékot – legalábbis a jegyzőkönyv ezt nem tükrözte – nem kísérte semmiféle agresszív leszámolási akarat. A bizottság tagjait a jegyzőkönyv tanúbizonysága alapján a megismerés vágya és nem a bosszú vezérelte.

Habár a bizottság – Kiss véleményével szemben – elfogadta az MDP iratanyagának (azaz irodáinak) rendőrségi lepecsételését és ezt Fazekas Lajos rendőrkapitány feladatává tette, ennek végrehajtására mégsem került sor, pedig ez a gesztusértékű cselekedet akár egyfajta szakítást is jelképezhetett volna a pártállami múlttal. Van ugyanis adatunk arra, hogy amikor november 2-án Kendi József a Szegedi Városi Nemzetőrség ún. „*egyetemi tizenhármak*” nevű csoportjának parancsnoka és tagjai fegyverek után kutatva házkutatást tartottak a két makói pártbizottságon, akkor a járási pártbizottságon iratokat égető funkcionáriusokat, míg a városi pártbizottságon tanácskozó aktivistákat találtak.⁹¹ Szó sem volt tehát az állampárti iratok lefoglalásáról és az MDP irodáinak lepecsételéséről. E mögött egyébként Fazekas Lajos rendőrkapitány bojkottja állt, aki arra hivatkozással, hogy az intézkedést törvénytelennek tartja, nem hajtotta végre a nemzeti bizottság határozatát.⁹² A nemzeti bizottsági határozat végrehajtásának negligálása tehát azt a lehetőséget biztosította a pártbizottságok funkcionáriusai számára, hogy elszámolás helyett megsemmisíthessék irattáraik tekintélyes részét, köztük azokat a kompromittáló iratokat és káderanyagokat is, melyek megvilágíthatják volna a nemzeti bizottság tagjai és a város lakói előtt a Rákosi-rendszer makói pártapparátusának korábbi machinációit, de megteremtette egyúttal számukra azt a lehetőséget is, hogy a háttérben többé-kevésbé védett és biztonságos körülmények között folytathassák tovább forradalomellenes szervezkedésüket.

A nemzeti bizottság egyéb döntéseket is hozott. Többek között hozzájárult ahhoz, hogy az SZDP makói szervezete visszakaphassa egykori székházát, hogy a FKgP megkaphassa a volt gazdasági egyesületi épületet és támogatta azt is, hogy a hagymakertészek hozzájuthassanak a hagymaház épületében egy helyiséghez.⁹³ A Szegedi utcai általános iskolát igazgató Csuthy Gizella kérésére döntést hoztak arról, hogy az iskolához tartozó épületet, melyet a Makói Járási Kiegészítő Parancsnokság (ahogy ő fogalmazta: a Katonai Parancsnokság) használt, visszaadják az oktatás céljaira.⁹⁴ Szemere Manó indítványát továbbgondolva – aki azt javasolta, hogy „*a város területén lévő súlyponti vállalatok szövetkezetek és egyéb szervek munkáját, működését, vezetőit vizsgálják felül, s a politikailag megbízhatatlan vezetőket váltsák le*” –, de konkrétan Zombori Béla és Lukács Pál kezdeményezésére „*Kimondja a bizottság, hogy a kulcspozícióban*

⁹⁰ TÓTH 1996. 17. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

⁹¹ MNL CSML SZL XXV. Szegedi Katonai Ügyészség iratai. c. Büntető iratok. B. II. 1246/1957. Lazur Barna és társai anyaga. Kendi József kihallgatási jkv., 1957. szeptember 11.; MNL CSML SZL XXV. Szegedi Katonai Ügyészség iratai. c. Büntető iratok. B. II. 1113/1957. Lipták Mihály ügye. Bónus Pál tanúkihallgatási jkv., 1957. augusztus 23.

⁹² ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.

⁹³ TÓTH 1996. 19. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

⁹⁴ TÓTH 1996. 20. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

lévő személyek felülvizsgálására 5 tagú igazoló bizottságot alakít. A bizottságba Fazekas Lajos [rendőrkapitány], Erdei Imre [földműves], dr. Soós Antal [volt városi tűzoltóparancsnok], Pápay Endre [tanár] és Böjti András [gépgyári raktáros] Nemzeti Bizottsági tagokat választja.⁹⁵ Nyilván e felülvizsgálathoz kapcsolódott azon nemzeti bizottsági határozat, amely az intézményeknél lévő „káderanyagok beszolgáltatását” célozta volna,⁹⁶ végrehajtására azonban idő hiányában nem került sor.

Mind közül talán a legfontosabb bizottsági határozat arra irányult, hogy „az összes kint levő fegyvertartási engedélyeket megvonja. Megbízta fentiek alapján a Rendőrkapitányság Vezetőjét, hogy gondoskodjon az összes kint lévő fegyvertartási engedélyek bevonásáról”.⁹⁷ E döntés mögött nyilván nem csak az engedélyek összeszedésének, sokkal inkább a fegyverek begyűjtetésének szándéka húzódott meg, hiszen éppen ezek az engedélyek legitimálták az egykori kiemelt káderek fegyvertartásának jogát, amely kétségtelenül veszélyforrást jelentett azzal együtt is, hogy a megyei pártbizottság utasítására október 28-án bevonták azokat a fegyvereket a járási és városi pártbizottság épületéből, amelyeket még október 24-én részben a rendőrségtől (MÖHOSZ-fegyverek⁹⁸), részben a megyei pártbizottságtól (honvédségi fegyverek) kaptak, illetve ekkor bevonásra kerültek a pártfunkcionáriusok személyi fegyverei is, mivel a november 2-án a pártbizottságok helyiségeiben fegyverek után kutató szegedi „egyetemi tizenháromak” tagjai ilyeneket már nem találtak.⁹⁹ A rendőrkapitányság illetékesei a még kint lévő személyi használatú fegyverek bevonását a nemzetőrök közreműködésével a szegedi Kendi-féle csoport makói akcióját követően, november 3-án kezdték meg (ügyészség, pénzügyőrség).¹⁰⁰

Ha csak egy röpké epizód erejéig is, de az október 31-ei ülésen tetten érhető volt a bizottság tagjainak ambivalens viszonya a város lakosságát erősen megosztó termelőszövetkezeti rendszerhez. Miközben a közellátás zavartalanságának biztosítása érdekében határozatot hoztak arról, hogy „A város területén lévő s ez ideig a termelőszövetkezetek használatát képezett darálókat a volt tulajdonosoknak használatra átengedi. [...] 1956. november hó 1-től kötelesek a daralósok üzemüket

⁹⁵ TÓTH 1996. 16., 20–22. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről. Az öt tag közül egyedül Pápai Andre neve nem szerepel az október 30-án megválasztott 70 fős nemzeti bizottsági listán, viszont tudjuk, hogy őt Vida Zoltán és Csuthy Gizella mellett a pedagógusok forradalmi szerve delegálta a nemzeti bizottság tagjai közé. A Fazekas Lajos volt rendőrkapitány egyik kihallgatási jegyzőkönyvéből szerzett adatunk szerint az ötös bizottság mindösszesen egy esetben, Oravecz István járásbírósi elnök kapcsán végzett átvilágítást. ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.* Ennek alaposágáról, eredményéről és következményeiről azonban nem rendelkezünk információval. Ellenben azt tudjuk, hogy Oravecz a forradalom napjaiban nem volt Makón (a hivatalos verzió szerint „1956-ban az ellenforradalom idején eltávolították a munkahelyéről, ezen idő alatt Nagylakon tartózkodott”, a nem hivatalos verzió szerint hazamenekült Nagylakra), tehát személyesen szinte bizonyosan nem vett részt a procedúrában, így nem is védekezhetett az esetleges terhelő adatokkal szemben. Oraveczről lásd MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívum. 9. MSZMP Makó Városi Bizottsága iratai. Káderanyagok 1957–1989. *Oravecz István dossziéja. Jellemzés, 1959. júl. 17.*; MSZMP Archívum 1. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. 3. 13. 6. e. *Dr. Strohner Ferenc levele, 1957. augusztus 5.*

⁹⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *Fazekas Lajos kihallgatási jkv., 1958. január 24.*

⁹⁷ TÓTH 1996. 22. A nemzeti bizottság határozata a fegyverviselési engedélyek bevonásáról.

⁹⁸ A Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség (MÖHOSZ) egy paramilitáris szervezet volt, melyet különböző szervezetek egyesítéséből 1955-ben hozták létre. A Kádár-rendszer Magyar Honvédelmi Szövetsége (MHSZ) jogelődjének tekinthető.

⁹⁹ MNL CSML SZL XXV. Szegedi Katonai Ügyészség iratai. c. Büntető iratok. B. II. 1246/1957. Lazur Barna és társai ügye. *Kendi József kihallgatási jkv., 1957. szeptember 11.*; BÁLINT 2006. 23., 43., 75–77.

¹⁰⁰ MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 1152/1957. Hajdú Ferenc és társainak pere. B. I. 1152/1957/6. szám. *Jegyzőkönyv a Hajdú Ferenc és társai ellen indított bűnügyben 1957. november 28–29-én megtartott tárgyalásról.* 9–10.; ÁBTL. 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. *A Szegedi Katonai Bíróság B. II. 64/1958. számú ítélete;* BÁLINT 2006. 86–87.

üzemeltetni, úgy mintha az magántulajdont képezne, kötelesek továbbá a megfelelő könyvelést vezetni.”, tehát visszaadták működtetésre az elvett, egykor magántulajdonban lévő malmokat volt tulajdonosaiknak, aközben a vitához hozzászóló kisgazda Szőnyi Imre a malmok tulajdonjogának visszaadása ügyében arról beszélt, hogy „nem tartja illetékesnek a bizottságot arra, hogy ez ügyben – már mint a darálók visszaadásában – döntsenek, s így javasolja azt nem elfogadni, mivel azt törvényes rendelkezések fogják szabályozni”.¹⁰¹ Egy másik vita kapcsán a bizottság ülésén az állambiztonsági szolgálatok 1959-es „monográfiájában” egyébként kuláknak minősített és a kisgazdapárt újjászervezésébe bekapcsolódó Börcsök Lajos bizottsági tag javaslatára rögzítették, hogy „a tsz-ektől semmiféle élő állatot, gazdasági felszerelést senki el ne vihessen addig, amíg ezzel kapcsolatban a felsőbb szervek részéről intézkedés nem történik”.¹⁰²

A két döntés (a malmok használati jogának visszaadása a régi tulajdonosának, ugyanakkor azok tulajdonjogának meghagyása a termelősövetkezeteknél) látszatra eltérő akaratnyilvánítást mutat, még sincs közöttük logikai ellentmondás. A darálómalmokat az akkor mindennél fontosabb közelítés biztonságos fönntartása érdekében kellett elvenni a szövetkezetektől, mert féltő volt, hogy azok esetleges leállása ellátási zavarokhoz vezetett volna. De azokban a döntésekben (így az erőszakkal elvett termelősövetkezeti vagyontárgyak visszaszolgáltatása ügyében), melyek nem voltak sürgetőek, mindenáron meg akarták várni a törvényes rendezést és ebben a utóbb legreakciósbabbnak minősített „kulákok” voltak a legkövetkezetesebbek. Éppen Börcsök Lajos és előtte Szőnyi Imre volt városi kisgazdapárti titkár (aki egyébként a koalíciós időszakban a leghatározottabban kiállt a malmok államosítása ellen¹⁰³) nemzeti bizottsági hozzászólása és javaslattele mutatta a legeklatánsabban, hogy az a vád, amellyel a kommunisták riogatták a termelősövetkezeti dolgozókat, miszerint azonnal elveszik tőlük a földjeiket és az eszközeiket, teljességgel megalapozatlan volt. Ilyen hangok, ilyen hozzászólások, mint a nemzeti bizottsági ülés jegyzőkönyvéből is látható, nem voltak, sőt, ellenkezőleg, a termelősövetkezeti vagyon egyben tartása melletti javaslat fogalmazódott meg és került elfogadásra arra az időtartamra, amíg a törvényes és jogszerű megoldások nem születnek meg a visszasságok rendezésére. Mint említettük, ez szerepelt a nemzeti bizottság előző napon, október 30-án kiadott kiáltványában is.¹⁰⁴

Arról, hogy erre lesz törvényes lehetőség, a földek visszaadása ügyében október 29-én a megyei tanács elnökénél tárgyaló makói parasztlevegáció tagjai, Erdei Imre, Fazekas János és Kenéz József hoztak információt. Fazekas János az 1957. november végén zajló perének bírósági tárgyalásán elmondta: „Erdei Imre [a háromfős makói tárgyalódevegáció egyik tagja – M. A.] ezután telefonon keresztül értekezett a minisztériummal, s onnan kapott utasítás szerint közölte, hogy a minisztérium ezen problémák [tudniillik az erőszakkal elvett földek és egyéb vagyontárgyak visszaadása vagy valós kárpótlása – M. A.] megoldása érdekében egy rendeletet fog majd kiadni, s addig amíg ez meg nem jelenik, mindenki a csereingatlanát művelje meg. Amikor azután visszaérkeztünk Makóra, közöltük, hogy meg fog jelenni egy országos rendelet, azonban addig ne nyuljon senki sem a közvagyonhoz.”¹⁰⁵ Biztosra vehető tehát, hogy a nemzeti

¹⁰¹ MNL CSML ML 502. a. Makó VB jkv. 1956. november 30. Kivonat Makó Város Nemzeti Bizottsága 1956. október 31-én tartott ülése jegyzőkönyvéből.

¹⁰² TÓTH 1996. 19., 26. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről és A nemzeti bizottság határozata a termelősövetkezetek használatában lévő darálók eredeti tulajdonosoknak történő visszaadásáról.

¹⁰³ „A Kisgazdapárt a magántulajdon elvét vallja, éppen ezért ellenzi a malmok községezését” – jelentette ki Szőnyi Imre 1946 szeptemberében. Idézi TAMASI 1974. 97.

¹⁰⁴ TÓTH 1996. 7–8. Makó Város Nemzeti Bizottságának kiáltványa.

¹⁰⁵ MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 1152/1957. Hajdú Ferenc és társainak pere. B. I. 1152/1957/6. szám. Jegyzőkönyv a Hajdú Ferenc és társai ellen indított bűnygyben 1957. november 28–29-én megtartott tárgyalásról. 12.

bizottság kigazda képviselői ennek a minisztériumi ígéretnek a birtokában fogalmazták meg a jogszerű rendezés kivárásának szükségességét, hiszen nem erőszakos és azonnali, hanem biztos, védhető és tartós megoldásban voltak érdekeltek. A kedélyek lecsillapításában azonban bizonyosan közrejátszott Nagy Imre miniszterelnök október 28-ai rádióbeszéde is, amelyben – többek között – arról beszélt, hogy „*A kormány erélyes kézzel véget vet a termelőségvetkezeti mozgalom és a tagosítások során elkövetett súlyos törvénytelenéseknek, s nagyszabású tervet dolgoz ki az elhanyagolt és fejlődésében elmaradott mezőgazdasági termelésünk fellendítésére, termelőségvetkezeti és egyéni gazdaságok termelésének felvirágoztatására, a termelési kedv helyreállítására.*”¹⁰⁶ A makói gazdák várakozással tekintettek a miniszterelnök által kilátásba helyezett ígéretnek teljesülése elé.

Nagy Imre bejelentése a termelőségvetkezeti dolgozók számára is megnyugtatóan hatott. A *Viharsarok* című megyei napilap ezzel kapcsolatban megszólaltatta László Jánost, a makói József Attila Tsz párttitkárát, aki kifejtette: „*Egyetértünk Nagy Imre elvtársal. Különösen helyeseljük a mezőgazdasággal kapcsolatos szavait; azt, hogy a kormány megszünteti az erőszakos tsz fejlesztést és a tagosítás erőltetett, törvénytörő módját. Örülünk a nyilatkozatnak azért, mert az utóbbi napokban azt kezdtük hinni, hogy megszűnik a szövetkezeti mozgalom. Most már látjuk, hogy ez nem igaz, csak az erőszakos tsz-szervezés szűnik meg. Ez helyes. Nincs semmi értelme, hogy erőszakosan szervezzenek szövetkezeteket. Olyan ez, mint a házaselet. Ha a leányt és a legényt erőszakkal kötik egymáshoz, nem lesz belőle boldog család, míg az önkéntes társulást összeforrasztja a közös akarat.*”¹⁰⁷

Abban tehát, hogy a következő napokban élesebb konfliktushelyzet már nem alakult ki Makón, bizonyosan közrejátszott, hogy a két egymással komoly érdekellentétben álló csoport tagjai, egyrészt az erőszakos tagosítások és az egyéni gazdálkodás ellehetetlenítése miatt elégedetlen gazdák, másrészt az egzisztenciájukat védő termelőségvetkezeti és állami gazdasági dolgozók is úgy ítélték meg, hogy a kialakult helyzet számukra kedvező, illetve elfogadható. Az előbbieket azt várták, hogy a kormány betartva ígéretét jogi úton fogja rendezni helyzetüket, míg az utóbbiak azt szürték le a miniszterelnök bejelentéséből, hogy a meglévő termelőségvetkezetek érintetlenül maradnak. Ennek nyomán kialakult egy egyensúlyi helyzet, amelyet a következő napokban nem rúgott föl senki, még akkor sem, ha a kommunista állampárt utasítására az október 30-ai nemzeti bizottsági választáson szervezetten vettek részt a termelőségvetkezeti dolgozók, valós közbeavatkozásukra azonban nem került sor.

Kétségtelen, a nemzeti bizottságnak, illetve az abban helyet foglaló kigazda képviselőknek a törvényes rendezést váró és addig a szövetkezeti vagyon egyben tartása melletti konzekvens kiállása meghatározó szereppel bírt abban, hogy Makón – szemben a járás több településén tapasztaltakkal – egyetlenegy termelőségvetkezet sem bomlott föl, de még a téeszek birtokába került vagyontárgyak is sértetlenül egyben maradtak. Egy 1957 decemberében keltezett tanácsi jelentésnek is el kellett ismernie: „*Az októberi események a városi termelőségvetkezetekre nem voltak olyan káros hatással, mint más területeken. A városban lévő termelőségvetkezetek mind megmaradtak és tovább dolgoztak és dolgoznak. De nem gyengültek a tsz-ek azáltal sem, hogy a múlt év [tehát 1956 – M. A.] végén illetéktelenül bárki is igyekezett volna egy-egy tsz gazdasági javait széthordani.*”¹⁰⁸

¹⁰⁶ VARGA 1989. 132.; *Viharsarok* XII. évf. 256. sz. 1956. október 30. 1.

¹⁰⁷ *Viharsarok* XII. évf. 256. sz. 1956. október 30. 4.

¹⁰⁸ MNL CSML ML 515. a. 7425/1957. *A tanácsok pártirányítása és a községfejlesztési feladatok. Jelentés.* 3–4. Csupán egy erőszakos földvisszavételi kísérletről van információnk 1957. február végéről, de a hatóságok az érintett termelőségvetkezet följelentése alapján ezt is megakadályozták. Lásd *Csongrád megyei Hírlap* II. évf. 52. sz. 1957. március 3. 1.

Mindazonáltal a malmok visszaadásánál (talán nem is tudatosan és minden következményét nem átgondolva, csupán a helyzetre adott gyors válaszként és azonnali döntést hozva) a nemzeti bizottság tagjai már hoztak egy értékválasztást is: míg a termelőszövetkezetek kezében tartva nem látták biztosítottak a folyamatos üzemelést, addig a volt tulajdonosok kezében megtalálták a működtetés garanciáját.¹⁰⁹ Ennek azonban a későbbiekben már nem volt jelentősége.

A nemzeti bizottság október 31-ei ülésén még további fontos döntéseket hozott, melyek az oktatási intézményeket érintették. Vida Zoltán városi tanulmányi felügyelő, a Pedagógusok Forradalmi Tanácsa ötös bizottságának elnöke javaslatára határozatban szólították föl „*valamennyi szerv munkástanácsát a káderyilvántartással kapcsolatos iratok beszolgáltatására*”, továbbá ugyancsak Vida javaslatára határoztak arról, hogy valamennyi iskolában egyöntetűen november 5-ével indítják újra a tanítást (erre végül is már csak a makói forradalom leverését, azaz a város november 9-ei megszállását követően, november 12-én került sor). Határozatot hoztak arról is, hogy leválasztva a járási tanács művelődési osztályáról, önálló városi oktatási osztályt szerveznek, melynek vezetőjéről a pedagógusok forradalmi bizottsága javaslatának figyelembe vételével később döntenek, ennek realizálására azonban a körülmények megváltozása következtében már nem került sor.¹¹⁰

A városban élő kisiparosok szempontjából volt nagyon lényeges a jogtalanul bevont kisiparos és kiskereskedői igazolványok fölülvizsgálatával és az engedélyek újbóli kiadásával kapcsolatos döntés, amelyet az ülésen elsőként Szemere Manó nemzeti bizottsági tag kezdeményezett. Hozzá csatlakozott Kovács Pál pékmester, bizottsági tag is, aki szintén szorgalmazta „*a kisiparosság 12 pontban előterjesztett követelése*”¹¹¹ alapján a bevont iparigazolványok fölülvizsgálatát, amivel egyébként a nemzeti bizottság többi tagja is egyetértett. Lukács Pál – maga is kisiparos – ehhez kapcsolódóan indítványozta: „*utasítsa a bizottság az ipari csoport vezetőjét, hogy a beérkezett kérelmek alapján az iparigazolványokat korlátlanul adja ki, annál is inkább, mivel ezzel a kontárok működése is felszámolható lesz*”.¹¹² A döntés végrehajtásáról kevés adatunk van, érdemi áttörésre ebben idő hiányában nyilvánvalóan nem kerülhetett sor, bár tény, hogy a forradalom napjaiban valóban sor került új iparigazolványok kiadására, tehát a folyamat kezdetét vette.¹¹³

Foglalkoznia kellett a nemzeti bizottságnak a közellátás kérdéseivel is, különösen amiatt, mert már október 24-étől mind kezelhetetlenebb fölvásárlási láz vette kezdetét a városban, a boltok készlete vészesen megfogyatkozott, utánpótlás beszerzésére pedig nem, vagy alig volt lehetőség. Földházi Imre a városi tanács VB-elnöke 1957. márciusi összefoglalója szerint „*Október 24-én reggel és az azt követő napokban a különböző hírek hatására megkezdődött a vásárlási láz. A kereskedelmi szerven raktárai már az első napon túlnyomó részben kimerültek. Megkezdődött a nagykereskedelmi készletek nagyobb arányú igénybevétele. A kereskedelmi dolgozók ezekben a napokban igen igénybe voltak véve, napi 14 órát is dolgoztak, hogy a hatalmas*

¹⁰⁹ Ezt néhány héttel később, a forradalom leverését követően helyreállított tanács végrehajtó bizottsága másként gondolta, ezért a termelőszövetkezetek egybehangzó beadványa nyomán érvénytelenítette a nemzeti bizottság október 31-ei határozatát, és a 162/1956. VB. számú határozatával a József Attila Tsz-nek, a Haladás Tsz-nek, a Köztársaság Tsz-nek és az Új Élet Tsz-nek visszaszolgáltatta az egykor magántulajdonban lévő darálómalomokat. MNL CSML ML 502. a. *Makó VB jkv. 1956. november 30.*

¹¹⁰ MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívum. 1. Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. Fegyelmi ügyek 1957–1983. 85. ó. e. Vida Zoltán fegyelmi ügye. *Kivonat az 1956. október 31-én a makói nemzeti bizottság ülésén készült jegyzőkönyvből.*

¹¹¹ Lásd TÓTH 1996. 3. A Kisiparosok Országos Szervezete Makói Csoportja Ideiglenes Iparos Tanácsának határozata, 1956. október 28.

¹¹² TÓTH 1996. 16–18. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

¹¹³ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; TÓTH 1996. 35.

*forgalmat le tudják bonyolítani. A felvásárlás főleg a só, gyufa, liszt, cukor, petróleum vásárlására irányult nagymértékben. A folyamatos utánpótlást a kereskedelem csak néhány napig tudta biztosítani, azután hiányok keletkeztek. A vásárlás később minden árura kiterjedt, nagyobb mérvű iparcikk felhalmozás a pénzzel rendelkező parasztságtól indult ki, akik között számosan akadtak olyanok, hogy a tűzhelytől kezdve a porszívóig minden iparcikket megvettek.*¹¹⁴ Éppen ezért vette vita nélkül tudomásul – külön határozathozatal nélkül – a városi nemzeti bizottság Veszelo vszki Illés, a Makó és Környéke Kiskereskedelmi Vállalat munkástanácsa képviselőjében bejelentett tájékoztatását, mely szerint a vállalati munkástanács döntése nyomán *„az iparcikk boltokat a további intézkedésig zárva tartják a további felvásárlások megakadályozása érdekében. A holnapi napot [november 1-jét], mivel egyházi ünnep van, valamint a halottak napján a gyászra való tekintettel a boltokat zárva tartják, kivéve a hús, kenyér és tej árusítását*”.¹¹⁵ A kenyérellátás biztonságát szolgálta az a nemzeti bizottsági döntés, melynek értelmében a túlterhelt kenyérgyár mellett az akkor kihasználatlanul álló kisiparos pékek kapacitásainak igénybe vételéről döntöttek, akik azért nem tudtak termelni, mert nem, illetve csak korlátozottan jutottak liszthez és tüzelőhöz, miként azt Kovács Pál bizottsági tag, civilben pékmester is fölvetette, aki egyébként – mint a nemzeti bizottság ülésén elmondta – két éve kapta vissza korábban elvett iparát. A magánpékek lisztellátását a kenyérgyár készleteiből biztosították.¹¹⁶

Fölvetődtek persze olyan határozati javaslatok is, amelyek meghaladták a városi nemzeti bizottság kompetenciáit. Ilyen volt például a Szemere Manó nemzeti bizottsági tag által szóba hozott indítvány, amely azt célozta, hogy *„tegyék lehetővé a nyugati országok sajtóinak behozatalát*”.¹¹⁷ Az ilyen javaslatokkal értelemszerűen a nemzeti bizottság érdemben nem tudott mit kezdeni, de jól mutatták azt az igényt, amely a forradalom aktív résztvevői részéről az objektív tájékoztatásra és a lehető legteljesebb nyilvánosság biztosítására irányult. Mindemellett voltak olyan indítványok is, amelyek elfogadásuk esetén nyilvánvalóan nem nyerték volna el a makóiak tetszését. A Makói Vegyesipari Javító Vállalat dolgozói például azt kezdeményezték, hogy a kormányzat a forradalom áldozatainak emlékére *„az egész ország területére rendeljen egy hat hetes gyászt, mely szerint minden szórakozási és nyilvános hely zárva legyen*”.¹¹⁸ Túl azon, hogy ebben a városi nemzeti bizottságnak nem sok kompetenciája volt, az egyébként nyilvánvalóan kegyeletteljes javaslat még szembe is ment a makóiak akaratával, akik az október 28-ai nagy tüntetésen, amikor kiegyeztek Fazekas Lajos rendőrkapitánnyal, az egyik fő követelésükként a kijárási tilalom megszüntetése mellett a szórakozási lehetőségek újbóli biztosítását, elsődlegesen a mozik újbóli megnyitását fogalmazták meg. Nem véletlen, hogy az ülésen éppen a tüntetőkkel ez ügyben írásbeli megállapodást kötő Fazekas Lajos rendőrkapitány volt az,¹¹⁸ aki tompítani igyekezően a javaslat életét azt kezdeményezte, hogy – *„mivel véleménye szerint a Vegyesipari vállalat dolgozóinak előterjesztésével nem lehet a Kormány felé fordulni*” – helyben és csak három napos szórakozási korlátozás legyen.¹¹⁹ Mivel határozat az ügyben nem született, valószínűsíthető, hogy a Makói újabb békétlenséget vagy konfliktusokat generáló indítvány végül is lekerült a napirendről.

¹¹⁴ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; Tóth 1996. 38–39.

¹¹⁵ Tóth 1996. 18. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

¹¹⁶ Tóth 1996. 18. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

¹¹⁷ Tóth 1996. 16. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

¹¹⁸ A megállapodás eredeti, Fazekas által aláírt példányát lásd a makói József Attila Múzeum állandó várostörténeti kiállításának az 1956-os eseményeket bemutató vitrinjében (leltári szám nélkül). Faksimilije megjelent: *Makói História* 9. évf. (2006). 2–3. sz. 6.

¹¹⁹ Tóth 1996. 20. Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.

Az október 31-ei ülését követően a városi nemzeti bizottság intéző bizottsága érdemi tevékenységet nem végzett, noha a következő napokban is tartottak üléseket. A bizottság egyik tagja, Fazekas János később így emlékezett erre: „*Nem tudom, hányan voltunk a Nemzeti Bizottságban, de nagyon rövid életű volt az, csak néhány ülés volt. Kétnaponként tartottunk ülést. Lényegében nem tudtunk csinálni semmit, mert nem hajtottak végre semmit.*”¹²⁰ Noha a nemzeti bizottság tagjai – még ha formális ülést nem is, vagy csak ritkán tartottak – október 31-ét követően egészen biztosan folyamatosan tárgyaltak, érdemi, nagy jelentőségű döntéseket azonban már nem hoztak, ennek látható nyoma legalábbis nem maradt meg. A bizottság egy fontosabb ügyben még hallatta a hangját: november 2-án kezdeményezték a rendőrkapitánynál, hogy olyan rendőrök ne teljesítsenek szolgálatot, akik korábban részt vettek a tömegek oszlatásában,¹²¹ az ezzel kapcsolatos formális döntés – már ha volt ilyen egyáltalán – nem maradt meg. Ugyanakkor a bizottság – az október 31-én megalakult Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) tagjaival együttműködve – fontos szerepet töltött be a budapesti élelmiszersegélyszállítmányok szervezésében, ezt egyébként a pozíciójába 1957. március 1-jével visszahelyezett régi-új tanácselnök, Földházi Imre is elismerte egy későbbi jelentésében.¹²² Ennek nagyságrendjéről nincs adatunk, de bizonyosra vehető, hogy nagyjából tucatnyi teherautónyi szállítmányt indítottak útnak¹²³. Egyik alkalommal a nemzeti bizottság elnöke, Zombori Lajos is elkísérte a konvojt Budapestre.¹²⁴

Habár a nemzeti bizottság és intéző bizottsága a következő napokban dokumentálható munkát nem folytatott (legalábbis erre utaló iratok nem maradtak meg), a napi hivatali ügymenet, különösen a közellátás folyamatosságának biztosítása érdekében, változatlan mederben folyt. Ugyan Földházi Imre VB-elnök 1957. márciusi beszámolójában azt írta: „*Október 31-től kezdve a Városi Tanács Végrehajtóbizottsága [sic!] működést nem tudott kifejteni. A nemzeti bizottság intéző bizottsága akarta betölteni a VB jogkörét, az elnöki teendőket Zombori Lajos, a titkárit Simon József látta el. A szakigazgatási szervekben változás nem következett be, a dolgozók, az osztályvezetők, sőt a vb titkára [dr. Karsai András – M. A.] is hivatali helyén maradt, de az apparátus semmi hatáskört nem tudott gyakorolni.*”¹²⁵ mégis úgy tűnik, történt hivatali ügyintézés a forradalom új szervei működési ideje alatt is. Éppen Földházi erősítette meg, hogy az intéző bizottság titkára, Simon József

¹²⁰ FAZEKAS 2016. 9.

¹²¹ Kiss Ernő a városi nemzeti bizottság elnökhelyettese a Fazekas Lajos rendőrkapitány elleni eljárás során tett tanúvallomásaiban erről a következőket mondta: „*A »nemzeti bizottság« részéről nem volt kifogás egy rendőr ellen sem. A lakosság részéről érkeztek panaszok egy pár rendőr ellen – neveikre már nem emlékszem. Ugyanis felmerült, hogy durvák. Ezt figyelembe véve Fazekással áthozattunk egy névsort és megnéztük, hogy ténylegesen mi a helyzet, szolgálatot teljesítenek-e ezek a rendőrök. Két-három fő esetében olyan határozat, illetve megállapodás született, hogy ne teljesítsenek szolgálatot. Arról nem volt szó, hogy ezeket a rendőröket el kell bocsátani. Meg kívánom jegyezni, hogy Fazekas is javasolt egy rendőrt felfüggeszteni, mert részeges volt és szolgálatát nem látta el megfelelően. Azt nem tudom, hogy a megállapodás milyen formában lett végrehajtva, ugyanis a rendőrség munkáját nem ellenőrizte a »nemzeti bizottság«, mert az nem volt feladata.*” ÁBTL 3. 1. 9. V-145872. Fazekas Lajos vizsgálati dossziéja. Kiss Ernő tanúkihallgatási jkv., 1958. február 5.; BÁLINT 2006. 73.

¹²² MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. Földházi Imre VB-elnök jelentése.; TÓTH 1996. 40.

¹²³ *Szabad Viharsarok* I. évf. 3. sz. 1956. nov. 3. 2. Azt tudjuk, hogy nem csak a nemzeti bizottság és vele együttműködésben a FISZ tagjai gyűjtöttek és szállítottak Budapest megsegítésére élelmiszeradományt, hanem a földműves szövetkezet, sőt a termelőszövetkezetek is. Ők azonban az adományok célba juttatásáról saját maguk gondoskodtak. MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. Földházi Imre VB-elnök jelentése.; TÓTH 1996. 40.; MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Jelentés-tervezet. Kereskedelmi rész.* 2.

¹²⁴ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Jelentés-tervezet.* 1.

¹²⁵ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. Földházi Imre VB-elnök jelentése.; TÓTH 1996. 34.

„benzinjegyeket bélyegzett felül, vágási engedélyeket adott ki, s különböző igazoló irásokat állítottak ki a hozzájuk forduló ügyfelek részére”.¹²⁶ Emellett – mint erről már fentebb volt szó – a hivatal ipari csoportja iparengedélyeket adott ki és biztosították – szintén a közellátás folyamatossága érdekében –, hogy a magánpékek is kaphassanak lisztkiutalást.¹²⁷ Ezek az intézkedések egyértelműen arra utaltak, hogy az élet ezekben napokban már kezdett visszatérni a rendes kerékvágásba.

A városi nemzeti bizottság ténykedésének utolsó, forrással is alátámasztható nyomát Makó november 9-ei szovjet megszállását megelőzően november 5-én találtuk meg: a bizottsági tagok ekkor még hoztak egy határozatot, melynek nyomán a postások a Szabad Európa Rádióra állították át a városban működő vezetékes rádiókat.¹²⁸ Ennek az intézkedésnek az oka nyilvánvalóan a pontosabb tájékozódás igénye volt, tekintettel arra, hogy a Kossuth Rádió a november 4-ei intervenciót követő napokban a Kádár-kormány közleményeinek ismételtgetésén túl kizárólag tánczenét sugárzott.¹²⁹

A JÁRÁSI NEMZETI BIZOTTSÁG MEGALKULÁSA

A járási nemzeti bizottság létrehozása mögött – a városi nemzeti bizottság kezdeményezéséhez hasonlóan ugyanannak a célnak az elérése érdekében, de attól függetlenül – szintén a volt kommunista állampárt funkcionáriusainak hatalomátmentési kísérlete állt. Október utolsó napjaira a járás majd minden településén létrejöttek az új hatalmi szervek, a helyi nemzeti bizottságok, amelyek különböző fölfogásban és habitussal, de autonóm módon láttak munkához, függetlenül magukat a korábbi járási tanács gyámkodással fölérő irányítási gyakorlatától.¹³⁰ Ugyanakkor várható volt, hogy hamarosan létre fog jönni egy olyan spontán forradalmi szervezet is, amely a települések közötti koordinációt vállalja magára. Forgó István a járási tanács VB-elnöke és megbízható munkatársai, akik közvetlen támadásnak kitéve nem voltak érintettek a makói eseményekben és formálisan a helyükön maradhattak, a lehetőségeket és esélyeket mérlegelve már október végén arra jutottak, hogy nem szabad megvárniuk a falusi nemzeti bizottságok részéről előbb-utóbb várható spontán – tehát alulról jövő – kezdeményezést, hanem azt megelőzve nekik kell ennek a folyamatnak az élére állniuk.¹³¹ Ez nem csupán arra volt jó, hogy ezzel egy radikálisabb váltást megelőzzenek, de arra is, hogy a saját maguk irányítói pozícióit megőrizzék. Ez adott magyarázatot arra a kitartó szervező munkára, amelyet november első napjaiban végeztek annak érdekében, hogy a járási nemzeti bizottság választásának ügyéhez minden települést megnyerjenek és onnan delegátusokat szervezzenek.¹³²

¹²⁶ MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; Tóth 1996. 35.

¹²⁷ Tóth 1996. 18. *Jegyzőkönyv a makói nemzeti bizottság október 31-ei üléséről.*; MNL CSML ML 515. a. 1763/1957. *Földházi Imre VB-elnök jelentése.*; Tóth 1996. 35.

¹²⁸ BALOGH 1993. 53.

¹²⁹ MNL CSML SZL XXV. 9. Szegedi Megyei Bíróság iratai. Büntetőperes iratok (SZMB B.) I. 608/1957. Kovács János és társai pere. *A nemzeti bizottság november 5-ei utasításának másolata.*

¹³⁰ A Makói járás falvaiban létrejövő nemzeti bizottságok megalakulásáról és működéséről lásd részletesen: MAROSVÁRI 2006.

¹³¹ Forgó utóbb a forradalom (olvasatában ellenforradalom) időszakában végzett tevékenységéről szóló igazoló jelentésében arról írt, hogy a városi nemzeti bizottság fölszólítására kezdek hozzá a járási nemzeti bizottság megszervezéséhez, de ez bizonyosan nem felel meg a valóságnak, inkább arról van szó, hogy a felelősséget kívánta magától háritani, mivel mégis csak egy forradalmi intézmény létrejöttének élére álltak, még akkor is, ha ezt a hatalomátmentésük céljából, s csupán taktikai megfontolásból tették. MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. Jelentés. Előkészítő anyag.

¹³² MAROSVÁRI 2006. 176–178.

Ahhoz, hogy formálisan is rendben legyen a választás, és mindenhol legyenek jelöltek, Forgóék még arra is figyeltek, hogy Csanádpalotán, ahol a helyi viszonyok miatt addig nem jött létre nemzeti bizottság, elérjék annak megalakítását. Ez ügyben Forgó István VB-elnök személyesen kereste föl a községet és tárgyalt az érintettekkel. Dr. Horváth László állatorvos perében (aki a csanádpalotai forradalmi események központi alakja és utóbb a járási nemzeti bizottság megválasztott tagja lett) a tanúként beidézt Kurunczi Mihály helyi VB-elnök egyenesen azt vallotta, hogy „Az ő [ti. Forgó István – M. A.] és a pártbizottság közös utasítására kellett a Nemzeti bizottságot megalakítani. Azt mondták, hogy a járás többi községében már megalakultak a Nemzeti bizottságok, és még meg is szidtak azért, mert a mi községünkben még ezt nem alakítottuk meg.”¹³³ Mivel a nemzeti bizottság Forgóék ráhatására október 30-án a helyi tanács apparátusának lebonyolítói közreműködésével itt is megalakult, nem volt akadálya annak, hogy innen is érkezzenek küldöttek a járási nemzeti bizottsági választásra.

A november 3-án megtartott alakuló ülésen a járási tanács korábbi funkcionáriusai saját jelöltjeiket próbálták helyzetbe hozni. Mint Takács József a járási tanács titkárságvezetője, egyben Forgó VB-elnök egyik legközvetlenebb munkatársa egy későbbi per tanújaként elmondta: „A Városi Nemzeti Bizottság nyomására, vagyis utasítására javaslat alakult ki, hogy kiket válasszának be a Járási Nemzeti Bizottság tagjai sorába. Így a választások alkalmával be lett választva Forgó István járási VB elnök, Sárvári Zoltán a járási pénzügyi osztály vezetője, Juhari Ferenc a pénzügyi osztály dolgozója, Pósa János a pénzügyi osztály dolgozója, valamint Kocsis Mihály pénzügyi dolgozó. Megjegyezni kívánom, hogy a fent felsorolt személyek mind párttagok voltak, vagyis jelenleg is párttagok.”¹³⁴ Azzal együtt, hogy a városi nemzeti bizottság illetén beavatkozása a járási nemzeti bizottság létrejöttébe és személyi összetételének alakításába (s ráadásul prominens kommunista jelöltek nevesítésével) teljességgel életszerűtlen lett volna és nem is felelt meg a valóságnak (Takács ugyanis vallomásában nem a járási nemzeti bizottság, hanem a járási tanácsnál létrehozott „kommunista eszmék iránt elkötelezett” munkástanács tagjait sorolta¹³⁵), mégis a valószínűleg tudatalatti elszólása jól mutatja, hogy Forgóék a maguk oldaláról kikben gondolkodtak az új járási szerv vezetői pozícióiban.

Az, hogy a járási tanács kommunista vezetői saját szerepük megőrzése mellett képelték el az új járási hatalmi szerv létrehozását, ismervé az MDP megyei vezetésének korábban kiadott állásfoglalását, miszerint a régi hatalom embereinek funkciókat kell szerezniük az újonnan megalakuló forradalmi szervezetben,¹³⁶ szinte biztosra vehető. A járási nemzeti bizottság választását a járási tanács vezetői úgy tervezték, hogy a községek – méretük alapján – különböző létszámú tagot delegálnak az új testületbe és a községeken kívül a járási tanács is 4 főt (a Takács József által említett elképzelések alapján föltételezhetően Forgót, Sárvárit, Juharit és Pósat) küld oda.¹³⁷ A községi küldöttek azonban – keresztülhúzva a járási vezetők számítását – jóval radikálisabb

¹³³ MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 1211/1957. dr. Horváth László pere. *Kurunczi Mihály tanúvallomása*. A csanádpalotai helyzetről lásd bővebben MAROSVÁRI 2006. 36–49.

¹³⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O-14943/100. Dr. Brenner József vizsgálati dossziéja. *Takács József tanúkihallgatási jkv., 1957. július 11.*

¹³⁵ MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. Jelentés. 1957. március 9. 4.

¹³⁶ FARKAS 2003. 213.; *A Magyar Dolgozók Pártja Csongrád Megyei Bizottsága 1956. október 30-ai nyilatkozata*. Közli: *Viharsarok* XII. évf. 257. sz. 1956. október 31. 2.

¹³⁷ MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. Jelentés. 1957. március 9. 4. „A munkástanács elgondolása a 4 fő járási tanács dolgozóival kapcsolatban az volt, hogy a vidéki nemzeti bizottsági tagok nehogy a járási dolgozókat elbocsássák. Ez a 4 fő megvédte volna a járási tanács dolgozóit az elbocsátástól, azonban erre nem került sor, mert a nemzeti bizottság ideje alatt elbocsátás nem történt.” MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. Jelentés. *Előkészítő anyag*.

követelésekkel álltak elő, mint azok gondolták volna, így az előzetes elképzeléseket nem voltak képesek keresztülvinni.

Amikor november 3-án délelőtt sor került Makón a járási tanács nagytermében a járási nemzeti bizottság megalakítására, Maroslele kivételével a járáshoz tartozó települések mindegyike delegáltak útján képviseltette magát. A 87 küldöttből 76 megjelent, így az ülés határozatképes volt.¹³⁸ Az előkészítést végző járási tanács munkástanács, pontosabban az ülést levezető Juhari Ferenc az előzetes terveiknek megfelelően javaslatot tett a bizottság összetételére és ismertette saját jelöltjeit, köztük megemlítette Forgó István VB-elnök nevét is. Forgó nevének elhangzását követően a küldöttek zúgolódní kezdtek, majd a jelen lévő elnököt több fölszólaló indulatos hozzászólásában, többek között az erőszakos termelészövetkezetesítésben és tagosításban vállalt szerepéért, kemény hangú bírálóban részesítette.¹³⁹ Ifj. Csipei Vilmos egyetemi hallgató, kiszombori küldött pl. ki is jelentette: „*nekünk nincs szükségünk ezekre a hat hetes gyorstalpaló tanfolyamokat végzettekre, van nekünk rendes egyetemet végzett ifjúságunk, akik el tudják végezni ezt a munkát. Ezek sztálinisták, rákosisták, ezeket ki kell söpörni [az] állásukból [...] Mi fiatalok nem azért harcoltunk, hogy restauráljunk, hanem hogy újat [sic!] építsünk.*”¹⁴⁰ Hasonló hangnemben szólalt fel a Magyarcsanádról érkezett dr. Brenner József is, aki „*erélyesen tiltakozott, hogy azok a személyek mind hüen kiszolgálták a Rákosi-rendszert és sztálinisták, azoknak a személyeknek semmi helyük sincs a nemzeti bizottságban.*”¹⁴¹ Forgó és a többi járási tanács funkcionárius jelölése ezt követően lekerült a napirendről, őket a teremből ki is küldték.

¹³⁸ A jelenléti ívet lásd: MNL CSML ML XXIII. 203. a. *Makói Járási Tanács Titkársága iratai.* 1–35/1956.

¹³⁹ MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. *Jelentés.* 1957. március 9. 4.

¹⁴⁰ Csipeit utóbb e kijelentéséért másfél év börtönrre ítélte az elsőfokú bíróság. Az indoklás szerint azért, mert „*Vádlott kijelentéseinek társadalmi veszélyessége az ellenforradalmi eseményekre tekintettel igen súlyosak voltak és következményeiben terrorakcióra adhattak volna alkalmat. Azok ellen a munkás és paraszt káderek ellen izgatott [a] vádlott, akik a proletár hatalom bázisát képezik, valamint párttagok is és így személyükön keresztül nem csak a tanács, mint államigazgatási szerv, hanem a párt ellen is gyűlöletet keltett.*” MNL CSML SZL XXV. 9. SZMB B. I. 847/1957. Ifj. Csipei Vilmos pere. *A Szegedi Megyei Bíróság B. I. 847/1957/4. számú ítélete.* Másodfokon viszont fölmentették, mivel a Legfelsőbb Bíróság szerint Csipei nem gyűlöletet akart kelteni, hanem csak arra kívánta ráirányítani a figyelmet, hogy „*a lehetőséghez képest mindenütt szakembereket alkalmazzanak.*” *A Legfelsőbb Bíróság Bf. VII. 3682/1957/10. számú ítélete.* Lásd még ÁBTL 3. 1. 9. V-142414. tanúvallomások 21–40., 49.; MNL CSML ML 202. b. Makói Járási Tanács VB-elnökének iratai. 006/1957. *Jelentés.* 1957. március 9. 4.; 006/1957. *Jelentés.* *Előkészítő anyag.* A másodfokú fölmentő ítélet bizonyosan szoros kapcsolatban állt azzal a ténnyel, hogy Csipeit 1958. október 3-án Szűcs Mihály r. hadnagy, a megyei rendőrkapitányság politikai nyomozó osztálya makói kirendeltségének tisztje – terhelő alapon – „*Kovács Bertalan*” fedőnévvel, ügynök minősítéssel beszervezte. Első kapcsolattartója Gyömbér György r. hadnagy volt. Bálint 2017. 55. Noha beszervezése ifjúságvédelmi területre szólt, a kiszombori nemzetőrség volt tagjait is vele figyeltették. Egy 1959-es állambiztonsági összefoglaló szerint „*A kiszombori »nemzetőrség« volt tagjai körében foglalkoztatni tudjuk »Kovács Bertalan«-t. [fedőnévű – M. A.] ügynökünket, aki maga is nemzetőr volt, így figyelemmel tudjuk kísérni a volt »nemzetőrök« jelenlegi tevékenységét.*” ÁBTL 3. 1. 9. V-150367. *Kimutatás a nemzetőrség tagjairól.* 87. 1960-ban egyházi vonalon is foglalkoztatni kívánták, Katona István klárafalvi (volt kiszombori) r. kat. segédlelkész megfigyelésére alkalmazták, de e tekintetben nem bizonyult megbízható hálózati személynek. Az akkor készült foglalkoztatási terve mindenesetre pontosan összefoglalja, a forradalomban kompromittálódó Csipeit eredetileg milyen területeken akarták foglalkoztatni, azaz mely területek álltak akkor az állambiztonsági szervek érdeklődése középpontjában: „*Beszervezésekör feladatuk kapta, hogy derítse fel Kiszombor községben azokat az ellenséges beállítottságú személyeket, akik rémhíreket terjesztenek a külföldi rádióadások alapján. Kísérje figyelemmel azokat, akik az ellenforradalom alatt tevékenykedtek. Az egyetemen feladatát képezi mindennemű ellenséges megnyilatkozás, antimarxista, sovíniszta, antiszemita nézetek felderítése.*” Az anyag egyébiránt rögtön negatív kitéllettel folytatódott az »ügynöki« tevékenysége hatásfokát illetően: „*A fenti feladatúit mérsékelt eredménnyel és aktivitással elvégezte, illetve végzi.*” ÁBTL 3. 1. 5. O-12202/7. A dokumentumot fakszimilében közli: KAHLER (Vál. és szerk.) 2001. 96–99.

¹⁴¹ ÁBTL 3. 1. 5. O-14943/100. Dr. Brenner József vizsgálati dossziéja. *Takács József tanikihallgatási jlv., 1957. július 11.*

Miként Forgó később írta: „a [járási] nemzeti bizottság csúnya rágalomokkal illetve és rágalmazva a tanácsi dolgozókat is, hogy a munkás tanácsba [sic!] beválasztottak, kizavartak a tanácstól”.¹⁴²

Nyilván a Forgó személye kapcsán lefolyt vitának is köszönhetően az egybegyűltek akként foglaltak állást, hogy a községek 1-1 képviselőjét, továbbá a járási tanács apparátusának egy jelöltjét választják meg. Ennek megfelelően állt össze a 16 tagból álló járási nemzeti bizottság, melynek elnöke Takács József, a volt makói járási tanács titkárságának vezetője lett, titkára dr. Brenner József magyarcsanádi tanár, a helyi Forradalmi Nemzeti Bizottság (FNB) tagja, tagjai pedig dr. Horváth László állatorvos a csanádpalotai FNB küldötte, Molnár János bérelszámoló a kövegyi FNB delegáltja, Fonyó Pál volt hivatásos katonatiszt a csanádalberti FNB tagja, Csipei Vilmos egyetemista a kiszombori FNB küldötte, Csontos János gazdálkodó az FKgP volt képviselője, a nagylaki nemzeti bizottság elnöke, Keresztúri András tanító az apátfalvi FNB tagja, Grósz János rákosi igazgató tanító,¹⁴³ Simondán Márton földműves a királyhegyesi FNB elnöke, Krisztof András az ambrózfalvi FNB elnöke, valamint Rácz István kőműves a földéaki nemzeti bizottság elnöke lettek.¹⁴⁴

Sajnos nem tudjuk, hogy az alakuló ülésen jelen lévő Óföldaék, Ferencszállás, Klárafalva, Pitvaros és Magyarcsanád kiket javasolt a járási nemzeti bizottság tagjai közé, miként azt sem, hogy a 11 ismert települési küldött és Takács József a járási tanács jelöltje, valamint a kimaradó 5 település választottja hogyan adta volna ki a 16 fős járási nemzeti bizottsági létszámot. Mivel forrásunk a választás menetével kapcsolatban nem maradt meg, elképzelhető, hogy a járási tanács delegáltján, Takács Józsefen kívül jelölhettek a települések, így a bizottság taglétszáma 16 + 1, azaz 17 fő lehetett. Föltételezhető, hogy ez valóban így lehetett, lévén, hogy a 16 fős nemzeti bizottsági létszámkeretet egy 1959-es BM dokumentum határozta meg, egy olyan anyag, amely a járási tanács funkcionáriusáról, a bizottság elnökéről, Takács Józsefről még említés szintjén sem emlékezett meg¹⁴⁵ és utóbb ellene semmiféle eljárást nem indítottak, alátámasztva ezzel is, hogy ő valóban a régi, majd november 4. után ismét hatalomra került rendszer embere volt.

Az esemény súlyát jelezte, hogy a járási nemzeti bizottság alakuló ülésén megjelent a régi hódmezővásárhelyi szociáldemokrata Erdei István is, aki október 31. óta a Csongrád Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság elnöki tisztét töltötte be. Fölszólalásában a pártok újjászervezésének fontosságára és a helyi politikai életbe történő bekapcsolódásuk szükségességére hívta föl

¹⁴² MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívuma. 9. Az MSZMP Makó Városi Bizottsága iratai. Személyi anyagok 1957–1989. Forgó István dossziéja. *Önéletrajz, 1958. április 11.*

¹⁴³ A járási nemzeti bizottság tagjai közül – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – Csipei Vilmos mellett 1958. május 15-én az akkor közbiztonsági őrizetben lévő Grósz is – terhelő alapon – beszervezte a politikai elhárítás egyik tisztje, amely elől nem tudott kitérni. Fedőneve „*Garamvölgyi*”, foglalkoztatási vonala börtönelhárítás volt, ami azt jelentette, hogy az ugyancsak őrizetben lévő társairól kellett jelentenie. Miután közbiztonsági őrizete 1958. július 17-ével megszűnt, e kényszerű kötelezettségétől meg tudott szabadulni, bár az állambiztonsági hálózatból csak 1962 októberében bocsátották el véglegesen. BÁLINT 2017. 85.; ÁBTL 3. 1. 5. O-14967. 19.

¹⁴⁴ A Makói Járási Nemzeti Bizottság tagjait rögzítő dokumentum, melyet a BM Csongrád Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról* címmel 1959-ben készített, csupán 11 nevet sorolt föl és jelezte, hogy „*a fentiekén kívül még 5 tagja [volt], ezek a személyek nem fejtettek ki említésre méltó tevékenységet*”. A dokumentumban néven nevezett személy dr. Brenner József, dr. Horváth László, Fonyó Pál, Csipei Vilmos, Keresztúri András, Molnár János, Csontos János, Grósz János, Simondán Márton és Krisztof András, továbbá Rácz Imre igazgató-tanító, aki viszont biztosan nem volt tagja a nemzeti bizottságnak. Lásd ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. 32–34. Egy másik 1959-ből származó BM összeállítás a tizenhat tagból hármat nevesít: Takács Józsefet, a járási nemzeti bizottság elnökét, valamint Horváthot és Molnárt, akik az előző listán is szerepeltek. FEJÉR 2009. 129. Lásd még MAROSVÁRI 2006. 178–181.

¹⁴⁵ Lásd: ÁBTL 3. 1. 9. V-150355/2. *Összefoglaló a forradalmi bizottságokról.* 32–34.

a jelenlévő nemzeti bizottsági képviselők figyelmét. Mivel másnapra, november 4-ére tervezték a végleges megyei nemzeti bizottság megválasztását Hódmezővásárhelyen, az ezen való részvételre is kérte és buzdította a megjelenteket.¹⁴⁶ Erre az ülésre azonban a szovjet intervenció megindulása következtében megváltozott körülmények miatt már nem került sor.

A járási nemzeti bizottság a járási tanács helyét foglalta el, míg az intéző bizottság (melynek összetételéről nem maradt adatunk, föltételezhetően nem is alakult meg) a járási VB feladatköreit vette volna át.¹⁴⁷ A járási nemzeti bizottság az alakuló ülést követően érdemi munkát a november 4-ei szovjet beavatkozás miatt már nem fejtett ki, ülést nem tartott, döntéseket nem hozott, noha a bizottság vezetői november 8-áig még bizonyosan helyükön voltak. A járási nemzeti bizottság rendelkezésére álló néhány nap történéseit az utóbb büntetőeljárás alá vont dr. Brenner József a bizottság titkára vallomása alapján rekonstruálhatjuk: „1956. november 3-án átvettem a hivatalomat és velem együtt az elnök és helyettesei is.”¹⁴⁸ *Ez alkalommal összehívtuk a tanácsi dolgozókat, ahol én és az elnök egy rövid beszédet mondtunk, melyben megnyugtattuk a dolgozókat, hogy elbocsátás nem lesz, mindenki maradjon a helyén és végezze a dolgát. Elosztottuk a reszortokat magunk között oly formában, hogy patronáltuk, illetve ellenőriztük az egyes osztályokat. Én a pénzügyi, oktatási, igazgatás-rendészeti osztályt és a titkárságot ellenőriztem. Egy alkalommal voltunk mindössze kint a járás községekben, ez alkalommal a szesztilalom, a közellátás és a fegyverek összeszedése, valamint a befolyt adózási pénzek ügyében jártunk kint. Foglalkoztam továbbá az iskolák helyzetével és tűzrevaló-problémákkal, amiket igyekeztem megoldani.*¹⁴⁹

Mint a városi nemzeti bizottság esetében, úgy a járási nemzeti bizottság esetében is részleges sikert ért el az MDP hatalomátmentési kísérlete. Míg ott annyiban ért el sikert, hogy meg tudták akadályozni a radikális elképzelésekkel bíró és ezzel esetlegesen rájuk veszélyt jelentő tagok beválasztását a nemzeti bizottságba és el tudták érni, hogy a bizottság élére olyan volt koalíciós politikusok kerüljenek, akikkel meg tudták találni a közös hangot és akiket esetleg később mögöttes alkukkal irányítani is tudtak volna, addig a járási nemzeti bizottságban azt tudták elérni – és ez abban a helyzetben egyáltalán nem volt kevés –, hogy a bizottság elnöke Takács József, Forgó István volt járási VB-elnök egyik legközvetlenebb és leghűségesebb munkatársa lett, hiszen a járási tanács azon vezető állású beosztottai közé tartozott, akikkel a forradalom első napjaiban Forgó dokumentálható módon is rendszeresen konzultált a tennivalókat illetően. Forgó másfél évvel később így írt erről: noha őt és több társát nem sikerült megválasztatnia, sőt a tanácstól is elküldte az új járási nemzeti bizottság, „*Még az utolsó pillanatban is nekem sikerült megoldani, hogy a nemzeti bizottságba Takács elvtárs bekerüljön, majd ez lett [sic!] annak elnöke, ami jó volt. Különbén a Gervai elvtárral [a járási pártbizottság akkor még elérhető munkatársával – M. A.] ezt előtte megbeszéltem, illetve ő mondta, hogy vigyázzak és amit lehet, tegyek meg.*”¹⁵⁰ Takács személye tehát – legalábbis egy ideig – garancia lett volna arra, hogy egyetlen olyan döntés ne születhesse, amelyről Forgó (és a kommunista pártapparátus) ne tudott volna, vagy amivel ne értett volna egyet. A járási tanács vezetőinek szándéka tehát,

¹⁴⁶ BALINT 2003. 83.

¹⁴⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O-14943/100. Dr. Brenner József vizsgálati dossziéja. Dr. Brenner József gyanúsított kihallgatási jkv., 1957. július 17.

¹⁴⁸ Arról, hogy kiket választottak a járási bizottság elnökének helyetteseivé, adattal nem rendelkezünk.

¹⁴⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O-14943/100. Dr. Brenner József vizsgálati dossziéja. Dr. Brenner József gyanúsított kihallgatási jkv., 1957. július 17.

¹⁵⁰ MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívuma. 9. fond. Az MSZMP Makó Városi Bizottsága iratai. Személyi anyagok 1957–1989. Forgó István dossziéja. *Önéletrajz*, 1958. ápr. 11.

hogy ellenőrzésük alá vonják az új hatalmi szervet, ha nem is teljesen, de mégiscsak sikerült. Idő azonban már nem volt arra, hogy Takács e pozícióban kipróbálhassa magát és bizonyíthassa így is a megbízói iránti elkötelezettségét.

Ahogy említettük, a járási nemzeti bizottság az alakuló ülést követően nem tartott újabb ülést, így nem tudjuk, milyen elképzelések szerint szervezték volna újjá a járás településeinek együttműködését, miként arról sincs semmiféle információnk, milyen kapcsolat létesült volna a járási tanács volt vezetői és funkcionáriusai, köztük Forgó István, illetve az új néphatalmi szerv tagjai között. Erre a rendelkezésre álló rövid idő alatt semmiféle adat nem képződött, de szinte biztosra vehető, hogy a forradalom nagyobb kifizutása esetén ez a kétélű helyzet komoly konfliktusokat generált volna.

ÖSSZEGZÉS

Az 1956-os forradalom idején Makón létrejövő új helyi hatalmi szervek mind megszületésük körülményei, mind pedig működésük megszervezése tekintetében szinkronban voltak az országos tendenciákkal, bár némi (1-2 napos) fáziseltolódásra felfigyelhetünk. A városi tanács feladatait itt is az 1945-ös mintát követően létrehozott nemzeti bizottság gyakorolta, s szervezésére is a koalíciós gyakorlatnak megfelelően népfrontos jelleggel került sor, azaz a szervezők azt szerették volna elérni, hogy minden demokratikus párt kapjon helyet benne. Mivel a nemzeti bizottság létrehozói közül kimaradtak a radikális politikusok (ilyenek nem is nagyon voltak Makón), az alapítók az egykori pártok mérsékelt személyiségei közül kerültek ki, akik igazából nem is akartak „*rendszerváltozást*” a forradalommal, csupán az 1948 előtti többpárti koalíciós viszonyokat szerették volna helyreállítani. Jól mutatja ezt a megközelítést a nemzeti bizottság megalakítására az MDP funkcionáriusai által kezdeményezett és október 28-án megkötött politikai alku, melyben a kommunisták által fölkinált együttműködést elfogadva az SZDP és az FKgP megjelent képviselői koalíciós partnerként, tehát – mint ezt Kiss Ernő, a létrejövő nemzeti bizottság szociáldemokrata alelnöke október 31-én egy vita közben meg is erősítette – gyakorlatilag demokratikus pártként fogadták el a Rákosi-rendszer állampártját, az MDP-t. Igazából tehát a népakarat és nem a (párt)politikai akarat volt a döntő abban, hogy az október 29-ei népfrontos választás kudarcra ítéltetett, és október 30-án már az MDP tagjai nélkül jött létre az új városi hatalmi szerv.

Az MDP aktivistái az első napokban fékezni igyekeztek a forradalom elharapózását, majd amikor ezt már nem tudták érdemben megakadályozni (október 26–27.), akkor a legfőbb törekvésük volt, hogy az újonnan létrejövő szervezetekbe bekerüljenek, illetve azokat irányításuk alá vonják. E célt szolgálta az a nem ritka, de általánosnak egyáltalán nem tekinthető lépésük, hogy éppen ők voltak azok, akik Makón a nemzeti bizottság megalakítását operatív pártközi egyeztetés összehívásával kezdeményezték, és e lépésükkel nem csupán az új néphatalmi szerv létrehozásának kezdeményezői lettek, hanem egyúttal az egykori koalíciós pártok föltámasztásának elősegítői is, hiszen ezt megelőzően e pártok vagy vezetőik megjelenésére vagy ténykedésére vonatkozóan semmiféle adat nem utal.

A nemzeti bizottság tevékenysége a forradalom és szabadságharc napjaiban igazából minimálisnak és formálisnak volt tekinthető, s az abban részt vevő irányító szerepet betöltő politikusok (elsősorban az SZDP, de valamilyen mértékben az FKgP képviselői is) inkább fékezni akarták, mint radikalizálódni engedték volna az eseményeket. Az általuk támogatott lépések elsősorban a közellátás folyamatosságának biztosítására koncentráltak, valamint arra, hogy a pártok és

szervezetek elhelyezési problémáit a volt irodák visszaadásával megoldják, de nem irányultak a meglévő rendszer alapvető átalakítására, ezt jól mutatta például, hogy a városi tanács apparátusa a tömegakarát elvárása ellenére változatlan összetételben bizalmat kapott tőlük. A nemzeti bizottság nem támogatott semmiféle a kollektív tulajdon fölszámolására és az egykor erőszakkal állami tulajdonba vett termőföldek és vagyontárgyak visszaszolgáltatására vonatkozó – a tömegtüntetéseken egyébként megfogalmazódó – törekvést sem, amíg annak törvényes föltételei nem teremtődtek meg.

A nemzeti bizottság vezetői a kommunista állampárt árnyékától sem tudtak megszabadulni, amely a bizottság létrehozásának október 28-ai kezdeményezésétől kezdve a fejük fölött lebegett. A szakítás jelképes gesztusa lehetett volna az MDP iratanyagának „*lepecsételése*” irányuló javaslat, amelyet kisebb vita után el is fogadtak, de ezt a döntést aztán az ezért felelőssé tett Fazekas Lajos rendőrkapitány – a határozatot szándékosan és tudatosan bojkottálva – nem hajtotta végre. Fazekas e lépésével egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy a nagy tömegmozgalmak időszakának lezárulását követően az MDP-funkcionáriusok sértetlenül és többé-kevésbé zavartalanul vészelhették át a forradalom hátralévő napjait, és a háttérben folyamatosan dolgozhattak azon, hogyan és mikor foglalhatják vissza megingott pozícióikat. Erre azután néhány nap elteltével, a szovjet intervenció oldalvázán sor is kerülhetett. Korábbi megkérdőjelezhetetlen és kizárólagos vezető pozíciójukat visszafoglalva aztán a kommunisták már nem voltak olyan mértéktartóak és kíméletesek, amiként velük szemben a forradalom napjaiban a városi nemzeti bizottság vezetői viselkedtek, s karhatalmistáik, valamint az általuk irányított rendfenntartó és igazságszolgáltatási szervek révén gondoskodtak róla, hogy soha senki ne feledkezzen meg arról, amit akkor, a forradalom napjaiban a kommunista állampárti berendezkedés megkérdőjelezésével ellenükre tett.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltárak

ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

JAM TD: József Attila Múzeum Történeti Dokumentációs Gyűjtemény

MNL CSML ML: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára

MNL CSML SZL: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár

Felhasznált irodalom

ANTAL TAMÁS (2009): *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950-ss1990)*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

BALOGH SÁNDOR (főszerk.) (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14. Budapest, Intera Rt.

BÁLINT LÁSZLÓ (1996): *1956. A forradalom Szegeden és Csongrád megyében*. Szeged, Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottsága.

BÁLINT LÁSZLÓ (2003): *1956 Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal.

BÁLINT LÁSZLÓ (2006): *1956. A forradalom Makón*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Múzeumi Tudományért Alapítványa.

BÁLINT LÁSZLÓ (2017): *A hálózati nyilvántartás szereplői. Az államvédelmi és állambiztonsági hálózat nyilvántartása Szegeden és Csongrád megyében (Töredék). 1945–1990*. [Budapest].

BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.) (2007): *Csongrád megye tanácsainak tisztségviselői. (1950–1990)*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

FARKAS CSABA (2003): Csongrád megye. In Szokolczai Attila és Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. I. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 201–232.

FARKAS CSABA (2006): Hatalomváltás Csongrád megyében 1956-ban. *Aetas* 21. évf. 1. sz. 100–108.

FAZEKAS JÁNOS (2016): Visszaemlékezés. In J. Balog Tünde (szerk.): *Emlékkönyv az 1956-os forradalom 60. évfordulójára*. Makó, József Attila Városi Könyvtár és Múzeum.

FEJÉR DÉNES (szerk.) (2009): „*Monográfia*”. Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiről és szereplőiről Csongrád megyében rendőri (állambiztonsági) szemmel. Szeged, Bába Kiadó.

IZSÁK LAJOS (főszerk.) (1998): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó.

KAHLER FRIGYES (vál. és szerk.) (2001): *III/III-as történelmi olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „vallásszabadság”*. Budapest, Kairosz Kiadó.

KATONA SÁNDOR (é. n.): *Történelmi sorsforduló*. Kézirat. Lelőhely: MNL CSML SZL XXXIII. 3. MSZMP Archívum. 52. A munkásmozgalom megyei résztvevőinek iratai. 3. ö. e. Visszaemlékezések.

KOROM MIHÁLY (szerk.) (1981): *Makó az első felszabadult magyar város. A szocializmus alapjai lerakásának történetéhez*. Makó, Makó Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztály.

LANTOS PÉTER (2009): *Sínek és sorsok*. Budapest, 2009. Scolar Kiadó

MAROSVÁRI ATTILA (2006a): Kik és hogyan döntötték le 1956-ban a makói szovjet emlékművet? *Marosvidék* VII. évf. 2. sz. 3–7.

Marosvári Attila (2006b): *1956. Forradalom és restauráció a Makói járás falvaiban*. Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága – Múzeumi Tudományért Alapítvány.

MAROSVÁRI ATTILA (2008): Munkástanácsok Makón az 1956-os forradalom idején. In Forgó Géza (szerk.): *Sztribik Miklós léptein... Tanulmányok Halmágyi Pál 60. születésnapjára*. Makó, József Attila Múzeum. 145–150.

MAROSVÁRI ATTILA (2017): *Szemponatok az 1956-os makói forradalom eseménytörténetének értelmezéséhez*. Kézirat.

MEZEY BARNA (szerk.) (1995): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

Mikó Zsuzsanna (2016): *A terror hétköznapjai*. A kádári megtorlás 1956–1963. Budapest, Libri Könyvkiadó.

MÜLLER VERONIKA (főszerk.) (1988): *A tanácsigazgatás szervei 1950–1970*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

SOLT PÁL et al. (szerk.) (1995): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 4. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

SZENTPÉTERI IMRE (1981): A közigazgatás a szocialista átalakulás útján. In Korom Mihály (szerk.) (1981): *Makó az első felszabadult magyar város. A szocializmus alapjai lerakásának történetéhez*. Makó, Makó Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztály. 63–96.

TAMASI MIHÁLY (1974): A népi demokratikus forradalom győzelme. In Korom Mihály (szerk.) (1974): *Makó az első felszabadult magyar város*. II. kötet. A népi demokratikus forradalom győzelme. Makó, Makó Városi Tanács. 37–162.

TAMASI MIHÁLY (1981): A szocialista építés kibontakozása és Makó társadalmi-politikai életének fejlődése 1948–1962 között. In Korom Mihály (szerk.) (1981): *Makó az első felszabadult magyar város. A szocializmus alapjai lerakásának történetéhez*. Makó, Makó Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztály. 1981. 5–62.

TÓTH FERENC (1992): *Az 1956-os forradalom kezdete és következményei Makón*. Makó, Keresztény Értelmiségiek Szövetségének Makói Csoportja.

TÓTH FERENC (szerk.) (1996): *Az 1956-os forradalom Makón a dokumentumok tükrében*. Makó, Szirbik Miklós Társaság.

TÓTH FERENC (2006): Az '56-os forradalom egy napja Makón. In Bálint László (2006): *1956. A forradalom Makón*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Múzeumi Tudományért Alapítványa. 123–126.

URBANCSOK ZSOLT (2018): Makói zsidó polgársors. Szemere (Schwarz) Manó élete és tevékenysége. In Csengeriné Szabó Éva et al. (szerk.): *József Attila Múzeum évkönyve II*. Makó. 147–165.

VARGA LÁSZLÓ (összeáll.) (1989): *A forradalom hangja*. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Budapest, Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub.

VARGA ZSUZSANNA (2006): Paraszti követelések 1956-ban. In Estók János (szerk.): *1956 és a magyar agrártársadalom*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 81–104.

VIDA ISTVÁN (főszerk.) (1994): *Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. december 21. – 1945. november 29*. Budapest, Oktáv-Press Kiadó.

VIDA ISTVÁN (szerk.) (1998): *1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban 1956. október 23 – november 4*. Válogatott dokumentumok. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság.

GÁL JUDIT

galjudit88@gmail.com

tudományos segéd munkatárs (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék)

Iohannes Lucius és hagyatéka*

Ivan Lučić-Lucius and his heritage

ABSTRACT

This study deals with Ivan Lucic-Lucius (Giovanni Lucio, Iohannes Lucius) (1604–1679), the father of the Croatian historiography and his manuscript heritage which contains more than 2000 mostly medieval documents. In 2015, a research group came into existence at Eötvös Loránd University, Budapest led by Tamás Körmendi to research the manuscripts, particularly the unpublished documents of the Árpáadian and Angevin era and the author of this study is a member of the group. In this paper, I present Ivan Lučić-Lucius's life, scholarship, research methodology and analyze his place in the Croatian historiography. The main subject of the paper is the manuscript heritage which is a collection of sources gathered together by Ivan Lučić-Lucius and his colleagues, friends, and family members from all around Dalmatia from the 1630s. Ivan Lučić-Lucius and his helpers researched in many secular, ecclesiastical and family archives, copied documents, and after a critical analysis, Lučić-Lucius arranged them by regions and put them in writing in chronological order. Many of the collected sources were published in his works, but hundreds of them are still kept in Ivan Lučić-Lucius's heritage while the original documents, from which they were copied, are lost by now. The manuscripts are kept in the Archbishopric Archive of Split and a twentieth-century handwritten copy also exists in the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb. The heritage of twelve books contains hundreds of unpublished medieval documents for example Hungarian royal and ducal privileges, documents of the urban administration and the burghers of many Dalmatian towns, charters that can be connected to the Hungarian administration in Dalmatia, and ecclesiastical documents.

DOI 10.14232/belv.2018.1.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gál Judit (2018): Iohannes Lucius és hagyatéka. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 114–126. pp.

* A tanulmány elkészítését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K 115896. számú pályázata, valamint a Horvát Tudományos Alap (Hrvatska zaklada za znanost) Izvori, priručnici i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do dugog 19. stoljeća – Sources, Manuals and Studies for Croatian History from the Middle Ages to the End of the Long Nineteenth Century (IP-2014-09-6547) című projektje támogatta.

A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Tanulmányomban a 17. századi horvát történész, Iohannes Lucius életét, munkásságát és több mint kétezer középkori iratot megőrző forrásgyűjteményét fogom bemutatni, amelynek kutatására 2015 októberében, Körmendi Tamás vezetésével alakult egy OTKA-kutatócsoport az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. E kutatócsoportnak Kádas István és Tarján Eszter mellett jelen írás szerzője is a tagja. Lucius forrásgyűjteményének különlegességét az adja, hogy körülbelül 200 eddig teljesen ismeretlen és kiadatlan Árpád-kori, és nagyjából 800 Anjou-kori dokumentumot tartalmaz. Lucius kéziratai, amelyeknek hála a ma ismert Árpád-kori dokumentumok száma nagyjából két százalékkal bővíthet, a Spalatói Érseki Levéltár¹ káptalani gyűjteményében a 20. század közepéig szinte a teljes ismeretlenségben őrződött. Lucius hagyatékát, és a benne található, a korábbi kutatások alapján hitelesnek tekinthető dokumentumokat ma mindössze Spalatóban és egy 1949–1951 között készült betűhív kéziratos másolatnak köszönhetően, Zágrábban érhetik el a kutatók. Lucius gyűjteményéről, amellet, hogy az okmánytárakból és a digitális adatbázisokból is hiányzik, mai napig nem áll rendelkezésre egy átfogó tanulmány sem. Lucius kéziratait, illetve az azokról készült 20. századi másolatokat, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia zágrábi levéltárában² vizsgálhattam meg először négy évvel ezelőtt, amikor az iratokkal hosszabb ideje foglalkozó, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Osztályát³ vezető Damir Karbić felhívta a figyelmemet, hogy a kora újkori feljegyzések között számos 12–13. századi, ismeretlen magyar királyi oklevél található. Jelen tanulmányban elsőként Lucius életét és munkásságát fogom bemutatni, majd pedig a Spalatóban található gyűjteményre, annak jelentőségére és kutatástörténetére fogok koncentrálni.

IOHANNES LUCIUS ÉLETE

Iohannes Lucius (horvátul Ivan Lučić, olaszul Giovanni Lucio) 1604-ben született Trauban, hosszú múltra visszatekintő patriciusi család sarjaként.⁴ A Lucius családról az első biztos említés 1234-ből való, de a Lucius név már a 12. századtól kezdve szerepelt a város hivatalos irataiban. A városi arisztokráciában betöltött helyüket a kora újkorra is megőrizték, és Trau vezetői közé tartoztak, nemcsak politikai, hanem gazdasági és kulturális értelemben is.⁵ Iohannes Lucius apja, Petar irodalmi munkásságáról volt ismert,⁶ és anyja, a sebenicói Klara Difnico (Divnić)⁷ révén

¹ Horvátul: Nadbiskupski arhiv u Splitu.

² Horvátul: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

³ Horvátul: Odsjek za povijesne znanosti HAZU.

⁴ KURELAC 1994. 11.

⁵ ANTOLJAK 1992. 124.

⁶ JOVANOVIĆ 2008.

⁷ RAČKI 1879. 66.

komoly szálak fűzték a sebenicói irodalmi és tudományos elithez is.⁸ Iohannes Lucius élete alig tíz évesen vett gyökeres fordulatot, amikor 1614-ben előbb az anyja, majd az apja is elhunyt. Az árván maradt Iohannes, valamint bátyja és lánytestvére neveléséről anyai nagybátyjuk Nikola Difnico és apai nagynénjük Jakobina gondoskodott. Kezdetben a traui városi iskolában tanult, majd 1618-ban Rómába küldték tanulni (Seminarium Romanum),⁹ ahol megismerkedett zárai kortársával, a későbbi munkája során öt sokszor segítő Valerio Pontéval (Valerije Ponte).¹⁰ Római tanulmányai végeztével Padovába költözött, ahol polgári és kánonjogot tanult, majd 1630-ban jogi doktorátust szerzett. Az itáliai egyetemi éveket követően hazatért szülővárosába, ahol a városi adminisztrációban helyezkedett el: a városi tanács tagja lett, és a bíróságon dolgozott. A traui hivatalokban betöltött munkája mellett 1630 után hozzálátott ahhoz a tervéhez, hogy megírja Horvátország és Dalmácia, illetve szűkebb pátriája, Trau történetét, amelyet többek között az Itáliában ért hatások is ösztönöztek. 1630 körül hozzálátott a ma általunk ismert jegyzeteinek az elkészítéséhez, amikor a Cindro (De Cindris, Cindrić) család levéltárából elkezdte összegyűjteni és lemásolni a középkori okleveleket és elbeszélő forrásokat. Utóbbi család a spalatói arisztokráciában hasonló szerepet töltött be és hasonló régi múltra tekintett vissza, mint a Luciusok Trauban.¹¹

Johannes Lucius 1633-ban otthagyta traui hivatalait, és a tudományos élet felé fordulva Rómába utazott, amely a korabeli európai szellemi élet egyik központjának számított. Római tartózkodása azonban csak két évig tartott, 1635-ben ugyanis elhunyt bátyja, és ezért vissza kellett térnie Trauba, hogy testvére gyermekeiről gondoskodhasson.¹² Újra hivatalokat vállalt a városban: a tanács tagja lett, valamint bíró, és a Szent Lőrinc-katedrális építésének a gondozójává is vált. Mindezek mellett Lucius volt az őrzője Traui Szent János sírjának és az volt a feladata, hogy gondoskodjon a katedrálisban lévő kápolnáról is.¹³ A gyűjtőmunkáját az itáliai kitérő után tovább folytatta, elsősorban városi feladataihoz alkalmazkodva Traui Szent János életére vonatkozó forrásokat kutatott, és Dalmácia történetére vonatkozó anyaggyűjtésbe kezdett, amelyet nagy intenzitással folytatott az 1640-es években. Ebben az időszakban tovább növekedett szerepe a városban: 1646-ban a velencei–török háborúk idején városa követe volt Velencében, két évvel később pedig a városi építkezések, erősítések felügyelője lett.¹⁴

Életében a következő nagy fordulatot az 1654. év jelentette, amikor összetűzésbe került a velencei adminisztrációval, és arra kényszerült, hogy elhagyja Traut, ahonnan Rómába távozott. Mielőtt Rómát elérte volna, Velencében időzött, ahol megismerkedett és barátságot kötött

⁸ A scardonai eredetű Difnico (Divnić) család a 14. századtól Sebenico városának arisztokráciája közé tartozott, ahol a következő évszázadokban a politikai, kulturális és egyházi életben is vezető szerepet töltöttek be, hasonlóan, mint a Luciusok Trauban. A családnak jelenetős szerepe volt a velencei–oszmán háborúk során a 17–18. században. A család két tagja, Daniel (Danijel Divnić) és Francesco Difnico (Frane Divnić) Lucius kortársai és kollégái voltak, akik történészként segítettek a munkáját, többek között a források gyűjtésében is. Lásd ČORALIĆ 2012. 125–127.

⁹ KURELAC 1994. 13.

¹⁰ Valerio Ponte 1603-ban született, zárai nemesi családban, majd miután alapfokú iskoláit szülővárosában elvégezte, Luciuszal egy időben Rómában tanult, végül pedig 1646-ban Padovában kánonjogi doktorátust szerzett. Ezt követően hazatért, és egyházi ranglétrán haladva 1669-ben főesperesi címig jutott. Élete során a zárai egyház történetének megírásán dolgozott, kéziratai azonban nem jelentek meg nyomtatásban halála előtt. Lásd STRIKA 2006. 83–84.

¹¹ A Cindro (Cindrić) spalatói nemesi család volt, amelyet először 1241-ben említettek a források. A család a spalatói társadalom szűk elitjéhez tartozott már a középkortól fogva. Évszázadok során gazdag könyvtárat és levéltárat gyűjtöttek össze, amely Spalato történetére számtalan forrást tartalmazott. Ennek a levéltárnak a nagy része a 19. században elveszett. Lásd GOGALA 1989.

¹² KURELAC 1994. 14.

¹³ KRIZOMALI 1966. 58.

¹⁴ KURELAC 1994. 14.

Zrínyi Péterrel, akinek mesélt családja őseiről, a bribiri Subicsokról is.¹⁵ Valószínűleg Zrínyivel kialakult jó kapcsolata miatt velencei levéltári kutatása során a családdal kiemelten foglalkozott. Rómát 1655-ben érte el, abban az évben, amikor Krisztina svéd királynő is a városban tartózkodott.¹⁶ Itt már teljes mértékben a tudománynak szentelte magát, aktív tagja volt a város szellemi életének és hozzálátott ahhoz, hogy befejezze történeti munkáit. 1654 után, bár élénk levelezést folytatott dalmáciai rokonaival és barátaival, hazáját már nem láthatta. Rómában a Szent Jeromos Kongregáció tagja volt, 1679-ben bekövetkezett halála után a kongregáció templomában helyezték örök nyugalomra.¹⁷

IOHANNES LUCIUS LEGJELENTŐSEBB TÖRTÉNETI MŰVEI

Iohannes Lucius történészként első munkájához még traui hivatalviselésének a kezdetén látott hozzá. Traui Szent János sírjának az őrzőjeként, illetve a számára szentelt kápolna munkálatainak a felügyelőjeként a szent életéről kezdett elbeszélő forrásokat és okleveleket gyűjteni. A családjából nem ő volt az első, aki szülővárosának védőszentjével és annak szentéletrajzával foglalkozott. Az apja által, Iohannes segítségével összeállított, ma a zárai Tudományos Könyvtárban található *Codex Lucianus* közel háromszáz történelmi vagy irodalmi forrást foglal magába, többek között Traui Szent Jánosnak szentelt művek, versek is találhatóak benne.¹⁸ Apja egy másik, *Vartal* című kéziratában pedig a szent életrajzának horvát fordítása található meg.¹⁹ Iohannes munkáját Rómában fejezte be és itt is jelentette meg 1657-ben *Vita B. Ioannis Confessoris Episcopi Traguriensis, et eius miracula* címen.²⁰ Könyve nem csupán azt a szentéletrajzot tartalmazta, amelyet Treguán traui püspök állított össze a 13. század elején, hanem kritikái jegyzeteket és a *vitához* kapcsolódó forrásokat is közölt a könyve második felében.

Iohannes Lucius Dalmácia és Horvátország történetének megírásához, ahogy azt fentebb említettem, már az 1630-as években elkezdett forrásokat gyűjteni, amikor a Cindro család spalatói levéltárát kutathatta. A kéziratát 1662-re fejezte be, majd a lektorálási munkákat követően kiadót kezdett keresni. Itáliában nem talált olyan kiadóházat, amelynél egy ilyen terjedelmű és tartalmú, térképekkel, családfákkal, forrásokkal ellátott munkát ki tudott volna adni. Végül az amszterdami Ioannes Blaeu vállalta el a munka kiadását, akinek a testvérével Lucius Rómában barátságot kötött.²¹ A *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* című munkájának a megjelenése azonban nem volt teljesen zökkenőmentes, hiszen az 1666 és 1668 között három kiadást is megélt, amelyek közül a harmadik volt a legteljesebb.²² Ez a könyv tartalmazta az első kettőben található hibák javítását, térképeket és genealógiai táblákat is. Lucius Zrínyi Péterrel való jó viszonyáról árulkodik, hogy az 1668. évi kiadásban található térképek közül az *Illyricum hodiernum* címet viselőt a magyar–horvát főúrnak szentelte.²³ Lucius műve hat részre, vagy ahogy

¹⁵ Zrínyi és Lucius kapcsolatára lásd KURELAC 1969a., 1977.

¹⁶ KURELAC 1994. 20.

¹⁷ RAČKI 1879. 102.

¹⁸ JOVANOVIĆ 2008.; KURELAC 1994. 31.

¹⁹ KOLUMBIĆ 1989.; KURELAC 1994. 31.

²⁰ LUCIUS 1657.

²¹ KURELAC 1994. 24.

²² LUCIUS 1666., 1667., 1668.

²³ KURELAC 1669a.

ő nevezte, könyvre oszlik, majd pedig a történeti munkát követően Lucius saját jegyzetei, illetve Dalmáciával foglalkozó ókori és középkori elbeszélő források közlése található. Lucius többek között kiadta Tamás főesperes spalatói krónikáját, a Dioclea-i Névtelen munkáját és Micha Madius művét is. A könyv utolsó része tartalmazza azokat a térképeket, amelyek az ókortól Lucius koráig mutatták be Horvátország és Dalmácia történetét. A könyv azonban nemcsak a mellékletekben tartalmazott forrásközlést, a szerző ugyanis a főszövegbe ágyazva is kiadott általa fontosnak és hitelesnek vélt okleveleket. Ezeknek a forrásoknak az alapját az a gyűjteménye képezte, amelyet az 1630-as évektől kezdve állított össze, és Rómába is magával vitt. Később ez a 12 kötetre tehető gyűjtemény került vissza Spalatóba, az Érseki Levéltár gondozásába.²⁴

Lucius következő könyve 1673-ban jelent meg Velencében *Inscriptiones Dalmaticae* címmel, amely az ókortól kezdődően lajstromozta és közölte a Dalmáciában található, illetve esetenként Dalmáciával összefüggésbe hozható feliratokat.²⁵ Lucius egyrészt személyes gyűjtésének eredményét publikálta, másrészt korábbi, kéziratokban, kódexekben található anyagokat közölt. Többek között felhasználta még a *Seminarium Romanumban* megismert zárai Valerio Ponte gyűjteményét, valamint támaszkodott dalmáciai rokonainak és barátainak a támogatására. A főszöveget, hasonlóan a korábbi munkáihoz, ebben a könyvben is Lucius történeti-kritikai jegyzetei követték.²⁶

Szintén 1673-ban, Velencében jelent meg szülővárosa, Trau történetét feldolgozó munkája *Memorie Istoriche di Tragurio Ora detto Trau* címmel, olasz nyelven.²⁷ Ez a mű nemcsak, mint történészi munka eredménye fontos, hanem mint kritikai forrásközlés is, hiszen hasonlóan Horvátország és Dalmácia történetéről szóló munkájához, Lucius ebben a könyvében is főszövegbe ágyazva adott ki iratokat. Ezek a források mára már sok esetben csak Lucius munkáiban maradtak fenn, az eredeti iratok elvesztek. Lucius könyvének volt előzménye, hiszen egy Trau történetéről szóló munka megírásához még szülővárosában hozzászólott: 1639 és 1641 között egy kéziratban maradt rövid krónikát írt Trauról.²⁸ A város történetéről szóló könyvét már Itáliában kezdte el írni 1666-ban, azokra a forrásokra támaszkodva, amelyek alapján a Horvátország történetéről szóló műve is íródott. Bár Lucius gyorsan haladt a munkájával, a kiadást gátolta, hogy annak anyagi fedezetét csak nehezen tudta biztosítani. Ahhoz, hogy a forrásokat elő tudja teremteni Pietro Basadonna kardinálistól kapott kölcsönt, majd ennek visszafizetésére saját, Trauból magával hozott ezüstjeinek egy részét adta el.²⁹ Lucius munkásságának talán legjelentősebb művét csak nagy nehézségek árán tudta megjelentetni, azonban ez a műve mérföldkövet jelentett a horvát történettudomány életében. Hosszú ideig ez volt az egyetlen kritikai módszerekkel írt munka, amely egy város történetét dolgozta fel. Luciusnak hála nemcsak egy történeti művet kapott a nagyközönség, hanem egy olyan forrásgyűjteményt, amely nélkül ma a középkori Horvátország, Dalmácia, vagy akár Magyarország történetéről jóval kevesebbet tudnánk.

²⁴ KURELAC 1969b. 160.

²⁵ LUCIUS 1673a.

²⁶ KURELAC 1969c.

²⁷ LUCIUS 1673b.

²⁸ KURELAC 1994. 14.

²⁹ KURELAC 1994. 88.

IOHANNES LUCIUS MUNKAMÓDSZERE ÉS HELYE A HORVÁT HISTORIOGRÁFIÁBAN

Luciust ma az utókor Horvátországban a horvát historiográfia atyjának, a tudományos, kritikai módszereket használó történetírás megteremtőjének tekinti, aki nem csupán szűkebb pátriájában számított úttörő kutatónak, hanem az európai történetírás új korszakának egyik kiemelkedő alakja is volt. Lucius volt az első horvát kutató, aki kritikai személetű történeti munkát írt, ő adta ki az első horvát kritikai forráskiadványokat, és szintén hozzá köthető az első történelmi atlasz elkészítése is, amelyet *De regno...* című munkája mellékleteként közölt. A Lucius által fémjelzett korszakot megelőzően, a 15–16. századi történetírók az elbeszélő források tekintélyét helyezték előtérbe a kritikai megközelítéssel szemben. Emellett használták más kortárs történetírók munkáját, de szinte teljesen mellőzték az okleveleket, világi és egyházi adminisztráció működése során keletkezett iratokat, feliratokat vagy egyéb tárgyi emlékeket.³⁰ Lucius – aki itáliai tanulmányai során a korabeli európai tudományos élet egyik központjában mozgott – azonban szakított ezekkel a hagyományokkal. A jog doktoraként, illetve a természettudományok iránt élénken érdeklődő tudósként kritikus szemlélettel fordult a történetírás felé, és a múlt narratórként való, kritika nélküli dicsőítése helyett objektivitásra törekedett és az elemzést helyezte előtérbe. Lucius római és padovai tanulmányai, majd római élete során Európa egyik kulturális és tudományos központjában mozgott, ahol számos barátságra, és későbbi fontos ismeretségre tett szert. Kutatói pályájára nagy hatást gyakoroltak a bollandisták, akik az *Acta Sanctorum* kiadásával egyfajta példát is állítottak a dalmáciai történész elé forráskiadás és kritikai szemlélet terén.³¹ Rómában kötött barátságot Ferdinando Ughellivel is, aki az *Italia sacra sive de episcopis Italiae* című monumentális munkája szintén hatott Lucius későbbi kiadványaira és módszereire.³²

Lucius úttörő és a horvát tudományos történetírást megteremtő módszerének a lényege a forrásoknak, elsősorban a hivatalos dokumentumoknak, okleveleknek, kancelláriai jegyzőkönyveknek, közjegyzői feljegyzéseknek és feliratoknak az előtérbe helyezésére és ezek alapos kritikai vizsgálatára épült. A későbbiekben látható lesz, hogy a dalmáciai történész több évtizedes munkát fektetett a műveikhez kapcsolódó források feltárására, és közreműködők, segítők, illetve alkalmazottak egész sorának segítségével professzionális csapatmunkában gyűjtötte össze, másolta le, majd vetette kritikai vizsgálat alá azokat. Bár az elbeszélő források összegyűjtésébe, másolásába és kiadásába sok energiát fektetett, szakított a reneszánsz történetírók szemléletével, nem fogadta el kritika nélkül az azokban leírtakat, és munkáját igyekezett az objektívebb, világi és egyházi adminisztráció során keletkezett, jogi dokumentumokra építeni. Emellett a legmodernebb nemzetközi és horvát történeti irodalom eredményeihez hozzáférve azokat is beépítette munkáiba.³³

A források gyűjtéséhez, ahogy már fentebb volt róla szó, már az 1630-as években hozzálátott, amikor a Cindro család spalatói levéltárában gyűjtött iratokat. Ezt a munkát az 1640-es években folytatta, barátai, rokonai és ismerősei segítségével egész Dalmáciában világi, egyházi levéltárakban, és magángyűjteményekben kutatva. Az így összegyűjtött iratokat kritikai vizsgálat alá vetette, majd azokat, amelyeket hitelesnek tekintett a ma Spalatóban található forrásgyűjteményébe jegyezt le.³⁴ Történeti munkái során kritikai szemlélettel kezelte a forrásokat és hagyta, hogy azok egyfajta tanúként jelenjenek meg a műveiben. Gyakran folyamodott az egyenes idézés

³⁰ KURELAC 1994. 138.

³¹ KURELAC 1994. 145–146.

³² RAČKI 1879. 89–90.

³³ KURELAC 1994. 125–137.

³⁴ Spalatói Érseki Levéltár (Továbbiakban NAS), Rukopisna građa Ivana Lučica, MS 528., 531–542.

módszeréhez, az olvasó számára is egyértelműen megkülönböztetve az általa írt szövegeket és az eredeti forrásokat. Lucius többféleképpen publikált forrásokat munkáiban: egyrészt főszövegbe ágyazva, kurziválva a szövegeket, amelyekhez kritikai megjegyzéseket, kommentárokat fűzött. A másik módszere, ahogy a *De regno...* esetén is látható volt, hogy a forrásokat kommentárok, jegyzetek és saját kritikai elemzése kíséretében a főszöveget követő mellékletként közölte. A Traui Szent János szentéletrajzát, valamint a dalmáciai feliratokat kiadó munkája pedig teljes egészében forráskiadvány volt, amelyekhez jegyzeteket, kritikai megjegyzéseket és kommentárokat fűzött. A forrásközlésnél arra törekedett, hogy az adott irat vagy elbeszélő forrás lehető legrégebbi, lehetőség szerint eredeti változatához nyúljon vissza úgy, hogy a publikálásnál nem korrigálja vagy változtatja meg annak szövegét semmilyen formában.³⁵

Lucius forráskritikai szemlélete és a reneszánsz történetírással szakító módszerei mellett más tekintetben is úttörő volt. Római és dalmáciai barátaiból, rokonaiból és kollégáiból egy tudományos kört, közreműködők egész csapatát építette fel maga köré, akik a munkája kezdetétől a könyvei kiadásáig segítették Luciust. Segítői voltak többek között Zarában, Sebenicóban, Trauban, Spalatóban, Raguzában, Faróban, Corzulán, Arbén, Cattaróban, Padovában és Rómában is.³⁶ A közreműködői hálózatának felépítésében segítette, hogy apai és anyai ági rokonsága is a dalmáciai társadalmi és kulturális elit tagjai közé tartozott, széles ismeretségi körrel. Emellett Lucius itáliai tanulmányai során szert tett néhány életre szóló barátságra és kollegiális kapcsolatra. A Rómában megismert segítői közül érdemes kiemelni Valerio Pontét és Simone Gliubavazot (Šimun Ljubavac),³⁷ aki később a zárai források gyűjtésével segítette, valamint a raguzai Stjepan Gradićot,³⁸ aki rendelkezésére bocsájtotta hatalmas forrásgyűjteményét. A különböző dalmáciai városokban található segítők a helyi egyházi és világi levéltárakból, magángyűjteményekből másolták Lucius számára az iratokat, aki azokat kritikai vizsgálat alá vetette, majd végül gyűjteményébe rendezte. A közreműködői kör azonban nemcsak a források másolásával segítette Luciust, hanem a történeti munka megírásának különböző fázisai során is. Lucius konzultált velük és elküldte munkáit, illetve azok készen lévő részeit véleményezésre is. Lucius emellett munkája során professzionális másolókat is alkalmazott.³⁹

IOHANNES LUCIUS FORRÁSGYŰJTEMÉNYE

Lucius amellett, hogy új, kritikai módszereivel megalapozta a modern horvát történettudományt és forráskiadást, valamint kiadványain keresztül számos mára elveszett forrást őrzött meg az utókornak, egy kéziratos forrásgyűjteményt is létrehozott. Ez a ma a Spalatói Érseki Levéltárban található, 12 kötetes gyűjtemény tartalmazza azt az anyagot, amelyre történeti munkáit alapozta. A könyveihez szükséges források feltáráshoz az 1630-as években kezdett hozzá előbb a spalatói

³⁵ KURELAC 1994. 133–137.

³⁶ KURELAC 1969c. 133.

³⁷ Simone Gliubavaz (1608–1663) zárai patríciuscsalád leszármazottja volt, aki Luciushoz és Valerio Pontéhez hasonlóan Padovában szerzett jogi doktorátus. Megírta Zára és környékének történeti földrajzi feldolgozását, illetve gyűjtötte a Zarához kapcsolódó feliratokat, amelyekkel Lucius munkáját is segítette. Lásd KURELAC 2004. 711.

³⁸ Stjepan Gradić (1613–1683) raguzai történész, polihisztor volt, aki 1629 és 1634 között a Collegium Romanum tanulója volt, majd jogot tanult és 1638-ban szerzett doktorátust. Raguzai diplomáciai megbízottjaként 1653-tól haláláig Rómában tartózkodott. 1662-ben a Vatikáni Könyvtár őrje (custos), 1682-től a könyvtár vezetője lett. Élete során Raguzai történetéhez kapcsolódó forrásgyűjteményt hozott létre, amely ma a Vatikáni Könyvtárban található. Lásd Krasić 1987.

³⁹ KURELAC 1994. 22.

Cindro család levéltárában, majd a Traui Szent János életéhez kapcsolódó forrásokat gyűjtötte. A munkáját a traui világi és egyházi levéltárakban folytatta, magángyűjteményekben válogatta ki és másolta le az iratokat. Mindemellett közreműködői hálózatának segítségét is igénybe vette, amely a főbb dalmáciai városokat és a szigeteket is magában foglalta. Segítői, mint a zárai Simeone Gliubavaz, kérésére hasonló levéltári gyűjtést folytattak, és a kiválogatott, lemásolt forrásokat eljuttatták Luciushoz.⁴⁰

A gyűjtés végén Lucius a forrásokat kritikai vizsgálat alá vette, majd előbb tematikusan – a források típusa, illetve területi eloszlása szerint –, majd pedig időrend alapján elrendezte. Az eredeti, Lucius és segítői által készített másolatok nem maradtak fenn, a rendelkezésünkre álló gyűjtemény az azokból készült megvizsgált, és területenként kötetekbe másolt, és kronológiai rendbe állított verzió.⁴¹ A Spalatóban található Lucius-hagyaték egyik felét azok a könyvek teszik ki, amelyek a különböző, hivatali működés során keletkezett iratokat, okleveleket, feljegyzéseket, feliratokat tartalmazzák. A gyűjtemény másik felét pedig azok a kötetek alkotják, amelyek a Lucius által lemásolt középkori dalmáciai elbeszélő forrásokat – mint Spalatói Tamás⁴² vagy Micha Madius művei⁴³ – ókori és középkori szerzők munkáinak részleteit vagy kivonatait, velencei elbeszélő források részleteit, Lucius történeti munkáihoz kapcsolódó kéziratait, kronológiai vagy genealógiai jegyzeteit és elszórtan okleveleket tartalmazzák.

A kiadatlan középkori anyagot tartalmazó, okleveles forrásokat megőrző hét kötet közül a legtöbb, szám szerint négy, Trau történetével kapcsolatban tartalmaz dokumentumokat, feljegyzéseket és egyéb hivatali adminisztráció során keletkezett iratokat.⁴⁴ Emellett egy-egy kötet Spalatóval⁴⁵ és Zárával⁴⁶ kapcsolatos okleveleket foglalja össze, míg a NAS MS 536. jelzetű kötet első felében Arbera vonatkozó iratokat találhatunk, a második felében pedig területi eloszlást tekintve egyes iratokat, illetve a spalatói státútumot és a Dioclea-i Névtelen történeti munkáját találjuk.⁴⁷ Lucius az átmásolt iratoknál feltüntette azok származási helyét, valamint a kötetek lapjainak margóján, széljegyzetben közölt információkat, rövid regesztákat is. Ezekben a széljegyzetekben írta le az átmásolt iratok általa feloldott datálását is, amely a forrásgyűjtemény vizsgálata során kiderült, hogy sok esetben téves volt. Lucius ugyanis az eredeti iratok egy részének datálásában szereplő *ineunte* vagy *exeunte* kifejezéseket, amelyek azt jelzik, hogy a napok megadott számát a hónap kezdetétől vagy végétől kell számítani, nem különböztette meg, és minden dátumot a hónap kezdetétől datált.

Az 1630-as évektől kezdve Lucius és közreműködői számtalan dalmáciai egyházi, világi és magánlevéltárat, gyűjteményt kutattak át az oklevelek után. A teljesség igénye nélkül Lucius és segítői iratokat másoltak és gyűjtöttek többek között a spalatói és traui kancellária és városi tanács irataiból, a traui, spalatói és zárai káptalanok levéltárából, a traui Cipico⁴⁸

⁴⁰ KURELAC 1969c. 133.

⁴¹ Šamšalović 1969. 62.

⁴² Spalatói Tamásra lásd MATIJEVIĆ-SOKOL 1995.

⁴³ B. HALÁSZ 2013.

⁴⁴ NAS MS 535., 539., 540., 542.

⁴⁵ NAS MS 538.

⁴⁶ NAS MS 541.

⁴⁷ NAS MS 536.

⁴⁸ A Cipico család a traui arisztokráciához tartozott, mind gazdasági, mind kulturális értelemben. A 15. századtól kezdve számos tudóst, irodalmárt, humanistát adtak városuknak és Dalmáciának. Az évszázadok során gazdag családi levéltárat gyűjtöttek össze, amely ma Zárai Levéltárban található. Lásd RADAUŠ 1989.

és Andreis,⁴⁹ a spalatói Cindro vagy a sebenicói Difnico család magángyűjteményéből, a spalatói érsekség dokumentumaiból, különböző monostorok és kolostorok, mint a trauai Szent Lázár és Szent Miklós-monostorok, a trauai Szent Domonkos-kolostor, a zárai Szent Chrisogonus és Szűz Mária-monostorok, gyűjteményéből, az arbei városi és egyházi levéltárak anyagából is.

A köteteket Lucius felhasználta könyveinek megírásához, különösen a Trau, illetve Dalmácia történetét feldolgozó munkáihoz, halála után a gyűjteménye a római Szent Jeromos Kongregációnál maradt, amelynek Lucius maga is tagja volt. Innen a kongregáció tagja, a spalatói kötődésű Franjo Georgiceo juttatta Spalatóba a gyűjteményt öröksége részeként.⁵⁰ A forrásgyűjtemény, mivel elsősorban magánhasználatra készült, a széles közvélemény számára még Lucius korában sem volt ismert, halálát követően pedig feledésbe merült. A 19. században előbb Giuseppe Ferrari-Cupilli hívta fel a figyelmet a kéziratokra,⁵¹ majd Ivan Tkalčić 1876-ban középkori források feltárására szentelt kutatóútja során találta meg a spalatói levéltárban lévő anyagot, és publikálta Lucius örökségének leírását.⁵² Meg kell jegyezni, hogy nem minden ma ismert kötetéről tett említést a horvát történész, elsősorban az okleveles anyagot tartalmazó kéziratokra koncentrált. Tkalčić felfedezésének azonban nem volt jelentős visszhangja, a Lucius által hátrahagyott kéziratok alaposabb vizsgálatára sem került sor, így nem tárták fel az abban található addig ismeretlen dokumentumokat sem. Amikor a 19. században és a 20. században megkezdődött a középkori Horvátország történetéhez kapcsolódó okmánytár-sorozatok kiadása, a gyűjteményben található iratok kimaradtak a publikált források közül. Arra, hogy mennyire nem épült be a tudományos köztudatba a gyűjtemény létezése, jó példa, hogy Miho Barada 1940-ben a gyűjteményt úgy említette, hogy ő fedezte fel azt a levéltárban, Tkalčić korábbi rövid leírását figyelmen kívül hagyta.⁵³ A 19–20. században íródott, Lucius munkásságával foglalkozó művek szintén hallgattak a spalatói hagyatékról. A Lucius által hátrahagyott kéziratok közül egyedül a Zágrábban, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levéltárában található jegyzetfüzetet adták ki ebben az időszakban, amelyet Franjo Rački publikált 1871-ben. Ez a munka időrendben haladva tartalmazott 1263. augusztus 5-étől egészen 1515. június 13-áig bejegyzéseket kronológiai és archontológiai feljegyzéseket.⁵⁴

A 19–20. század során a történeti érdeklődés Lucius munkássága iránt igen élénk volt. Ebben az időszakban számos munka foglalkozott többek között Lucius munkásságával és helyével a horvát historiográfiában,⁵⁵ egyes dalmát városok helyével Lucius történeti munkáiban,⁵⁶ Lucius kapcsolataival Zrínyi Péterrel és a Zrínyi családdal,⁵⁷ illetve saját kortársaival.⁵⁸ A Spalatóban őrzött kéziratok újbóli felfedezése, és feldolgozásának megkezdése Miho Barada nevéhez kötődik. Barada 1940-ben találta meg Lucius kéziratot hagyatékát, majd Marin Bego

⁴⁹ Dalmáciai nemesi család hasonlóan a Cipico és Lucius familiákhoz, a trauai arisztokrácia tagja volt. Első említésük Andreis néven a 14. század végéhez, 15. század elejéhez köthető, de valószínűleg azonosak voltak a korábbi századokban Amblasio vagy Cernotta néven emlegetett trauai nemesi családokkal. Lásd SLADE-ŠILOVIĆ 1983.

⁵⁰ KURELAC 1969b. 160.

⁵¹ FERRARI-CUPILLI 1859.

⁵² TKALČIĆ 1876. 173–174.

⁵³ BARADA 1940–1941. 85.

⁵⁴ RAČKI 1871.

⁵⁵ KURELAC 1994.; RAČKI 1879.; ŠIŠIĆ 1914. 51–60.

⁵⁶ ANTOLJAK 1984.; LUČIĆ 1969.

⁵⁷ KURELAC 1969a.

⁵⁸ KURELAC 1969c.

és Mate Hailo közreműködésével,⁵⁹ 1949-ben hozzálátott a Spalatóban található forrásgyűjtemény feldolgozásához.⁶⁰ A Jugoszláv Tudományos Akadémia megbízásából a kutatócsoport betűhív másolatot készített Lucius kézíratairól, amely összesen 33 fólióméretű kötetben ma a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levéltárában található Zágrábban.⁶¹ A Barada által vezetett munkacsoport a dokumentumok átírásával és gyűjteménybe rendezésével 1951 végére végzett.⁶² A kéziratok átírásának sorrendjében nem a spalatói gyűjtemény számozását követték, hanem elsőként különválasztották az okleveleket tartalmazó köteteket, azokat városonként csoportosították, majd kronológiai sorrendben haladtak velük.⁶³ Ezt követően átmásolták az elbeszélő forrásokat, kivonatokat, leveleket, jegyzeteket és egyéb iratot tartalmazó, vegyes kéziratokat is.⁶⁴ A méretkülönbség, és a kötetek számában való eltérés abból fakad, hogy a zágrábi átíratot jól olvasható, nagy betűmérettel készítették, az oklevelek szövege mellett a marginális jegyzeteket és az esetleges kiadás forráshelyét is feltűntették. A gyűjtemény további feldolgozása és kiadása azonban elmaradt, és az továbbra is csak két helyen érhető el Horvátországban.

Lucius eredeti kézírataiban több mint 2200 tételnyi irat, feljegyzés, elbeszélő forrás, levél, kivonat és egyéb dokumentum található, és ami igazán figyelemre méltó, az a közel ezer kiadatlan dokumentum, amely az Árpád- és az Anjou-korhoz köthető, és amelyek kutatására a kutatócsoportunk is vállalkozott. A gyűjtemény jelentőségét mutatja, hogy abban közel kétszáz Árpád-korra vonatkozó kiadatlan forrás található, amely, ha a korszak tízezresre becsült okleveles anyagát figyelembe vesszük, kiemelkedő forrásbővülést jelent majd a korszak kutatóinak. A Lucius hagyatéka által megőrzött forrásoknak nemcsak a mennyisége jelentős, hanem olyan értékes dokumentumokat is tartalmaz, amelyek a magyar és a horvát medieviztika számára is fontosak.

Ezek közül érdemes kiemelni, hogy a gyűjteményben viszonylag nagy mennyiségű eddig ismeretlen vagy csak említésből ismert magyar királyi és hercegi oklevél található. Külön figyelmet érdemelnek a korai időszakra, az Árpád-korra vonatkozó iratok, amelyek körülbelül a gyűjtemény korai anyagának 10-15 százalékát teszik ki. Ezek között találhatunk korábban teljesen ismeretlen okleveleket, ismeretlen oklevelekről való feljegyzéseket, korábban csak részlegesen közölt oklevelek teljes szövegét is. A gyűjtemény ezen részének a jelentőségét az oklevelek mennyiségén túl az is adja, hogy már az egyébként forrásadottságok tekintetében kevésbé gazdag 12. századra vonatkozóan is számos forrást tartalmaz. Ilyenek II. Géza 1151. traui városi kiváltságának teljes szövege,⁶⁵ illetve a szintén hozzá köthető spalatói egyháznak adott

⁵⁹ ANTOLJAK 1990. 98.

⁶⁰ GALOVIĆ 2011. 55.; LJETOPIS 1949–1950. 101.

⁶¹ Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltára (továbbiakban AHAZU), LUCIUS XX-12/1-33. A továbbiakban az egyes okleveleket a zágrábi kéziratok szerint hivatkozom, amelyben visszakövethetők a kiadási adatok és az is, hogy az adott oklevél a spalatói gyűjteményben hol található.

⁶² LJETOPIS 1951–1952. 36.

⁶³ AHAZU LUCIUS XX-12/1-21. jelzet alatt található az okleveleket, feliratokat és egyéb világi és egyházi adminisztráció működése során keletkezett iratokat tartalmazó kötetek. A zágrábi gyűjtemény Traura vonatkozó oklevelei az AHAZU LUCIUS XX-12/1-13. jelzet alatt található, amelyek a spalatói gyűjtemény NAS MS 542., 540., 535., 539. számú kézíratainak felelnek meg. A Spalatóra vonatkozó zágrábi kötetek jelzete AHAZU LUCIUS XX-12/14-17., a zárai anyagé AHAZU LUCIUS XX-12/17-19., az arbei iratokat és a vegyes származási helyű iratokat, amelyek Spalatóban a NAS MS 536. jelzetű kézirat tartalmazza Zágrábban AHAZU LUCIUS XX-12/20-21. kötetben találhatjuk meg.

⁶⁴ AHAZU LUCIUS XX-12/21-33. Ezek a kötetek a spalatói NAS MS 528., 531–534., 537. számú kéziratokat tartalmazzák.

⁶⁵ AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 4–6.

1161. évi kiváltság,⁶⁶ amelyet 1163-ban III. István megerősített.⁶⁷ A gyűjtemény őrizte meg többek között III. Béla 1182. évi,⁶⁸ Imre 1197. évi,⁶⁹ II. András 1217. évi trauai privilégiumait⁷⁰ és IV. Béla 1262. évi spalatói kiváltságát.⁷¹ Mindezek mellett számos korábban ismeretlen, Traunak juttatott földadományt vizsgálhatunk meg Lucius gyűjteményének hála: 1200-ban András herceg a Szent Vitális-egyházat adományozta Trau városának és egyházának,⁷² II. András 1210 előtt Bijaćot juttatta a városnak,⁷³ majd 1216-ban a trauiakat Ostrog és Smokvice birtoklásában erősítette meg.⁷⁴ IV. László 1278-ban megerősítette Traut Bistrice és a klobuki Szent Péter-egyház birtokában,⁷⁵ és még abban az évben a Čiovo szigetén található Bilosojt adományozta a városnak.⁷⁶ Ezek közül a dokumentumok közül az 1200. évi privilégium azért is páratlan történeti emlék, mert a herceg ünnepélyes bevonulásának a részleteit is tartalmazta.

A királyi oklevelek mellett a gyűjtemény számos a magyar adminisztrációhoz köthető iratot is tartalmaz, amelyek elsősorban a szlavón bánokhoz vagy tengermelléki bánokhoz, illetve ezek helyetteseihez köthetők. Ezek az iratok a magyar hivatalok és a dalmáciai városok kutatásában fontos források, amelyek archontológiai szempontból is többletinformációkat tartalmaznak. A gyűjtemény legnagyobb része a városokhoz köthető: számos dokumentum található az iratok között, amelyet különböző városi testületek, hivatalok állítottak ki. Emellett jelentős a városi polgárokhoz köthető iratok száma is, különösen a peres anyagok, végrendeletek, illetve adománylevelek tekintetében. A különböző egyházi intézmények, illetve egyházi személyek által kiállított dokumentumok is kiemelt helyen szerepelnek az oklevelek között, értékes forrásokat találunk a városok és egyházaik közötti viszonyra, egyházi személyek pereire, egyházi adományokra is. A magyar királyi oklevelek mellett egyéb uralkodók iratai is megtalálhatók Lucius kézírataiban. Ezek között kiemelendők a velencei dózsék, illetve velencei tisztviselők nevéhez köthető oklevelek, amelyeknek aránya az Anjou-kori anyagban a legnagyobb. Emellett olyan uralkodók, köztük Nemanja István szerb nagyzsupán, oklevelei találhatóak a gyűjteményben, akik nem gyakoroltak fennhatóságot a városok felett. Ez utóbbi iratok általában egyezmények vagy kereskedelmi kiváltságok voltak. A gyűjtemény kisebb arányban tartalmaz feliratok, sírfeliratok, ereklyetartók feliratát. Lucius gyűjteményében található még más, a fenti csoportokba nem sorolható dokumentumok, amelyeknek nagy részét a különböző történeti munkákból készült kivonatok, vagy teljes elbeszélő források másolatai alkotják. Az elbeszélő források vagy történetírói munkák között nem találhatunk eddig ismeretlen iratokat. Ezek a dokumentumok elsősorban a Lucius munkásságával foglalkozó kutatók számára lehetnek fontosak. Az egyéb kategóriába sorolt iratok közül Lucius archontológiai feljegyzéseit érdemes még kiemelni, amely arra is utal, hogy a dalmáciai történész szisztematikusan gyűjtötte a legfontosabb városi tisztviselők,

⁶⁶ AHAZU LUCIUS XX-12/14. fól. 40.

⁶⁷ AHAZU LUCIUS XX-12/14. fól. 40.

⁶⁸ AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 6–8.

⁶⁹ AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 24–25.

⁷⁰ AHAZU LUCIUS XX-12/13. fól. 29–30.

⁷¹ AHAZU LUCIUS XX-12/14. fól. 101.

⁷² AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 27–28.

⁷³ AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 28–29.

⁷⁴ AHAZU LUCIUS XX-12/11. fól. 29–30.

⁷⁵ AHAZU LUCIUS XX-12/12. fól. 86–88.

⁷⁶ AHAZU LUCIUS XX-12/12. fól. 85–86.

főpapok hivatalviseléséről szóló adatokat, illetve a dózsékra és az uralkodókra vonatkozó információkat is. Összességében elmondható, hogy a dalmáciai történész által megőrzött dokumentumok olyan értékes forrásbázist jelentenek, amelyek segítségével jelentősen bővíthetnek ismereteink a középkori Magyar Királyság és Horvátország történetére és kapcsolatára vonatkozóan. A Lucius által megőrzött dokumentumok vizsgálatán és kiadásra való előkészítésén kutatócsoportunk 2015 óta dolgozik, azzal a céllal, hogy a korábban csak kevés kutató számára hozzáférhető gyűjtemény a magyar és az egyetemes medievisztika számára is kutatható legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANTOLJAK, STJEPAN (1992): *Hrvatska historiografija do 1918 I.* Zagreb, Matica hrvatska.

ANTOLJAK, STJEPAN (1990): Miho Barada (1889–1989). *Arhivski vjesnik* 1990. 33. évf. 95–110.

ANTOLJAK, STJEPAN (1984): Veza povjesničara Ivana Luciusa sa Zadrom. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 1984. 29–30. évf. 85–100.

BARADA, MIHO (1940–1941): Skup splitskih povijesnih izvora. *Nastavni vjesnik* 1940–1941. 49. köt. 81–92.

B. HALÁSZ ÉVA (2013): Micha Madius de Barbazanis – a történétíró és spalatói nemes patrícius. *Acta Historica* 2013. 135. köt. 59–70.

ĆORALIĆ, LOVORKA (2012): Šibenski plemić Nikola Divnić (1654.–1734.), pukovnik hrvatske lake konjice (Cavalleria Croati). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 2012. 54. évf. 125–145.

FERRARI-CUPILLI, GIUSEPPE (1859): Bibliofilia Dalmata. *Rivista Dalmata* 1859. 1. évf. 25. sz. 219–221.

GALOVIĆ, TOMISLAV (2011): Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti. *Povijesni prilozi* 2011. 40. évf. 45–61.

GOGALA, NADA (1989): *Cindro*. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3588> (letöltés dátuma: 2018. február 28.)

JOVANOVIĆ, NEVEN (2008). Rukopisni zbornik Varia Dalmatica (Codex Lucianus) kao svjedočanstvo humanističke književne komunikacije. *Colloquia Maruliana...* 2008. 17. évf. 43–55.

KURELAC, IVA (2004): Šimun Ljubavac. In *Hrvatska opća enciklopedija sv. 6.* Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 711.

KURELAC, MIROSLAV (1969a): „Illyricum hodiernum” Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 143–154.

KURELAC, MIROSLAV (1969b): Lučićev autograf djela „De regno Dalmatiae et Croatiae” u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 155–166.

KURELAC, MIROSLAV (1969c): Suvremenici i suradnici Ivana Lučića. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 133–142.

KURELAC, MIROSLAV (1969d): Bibliografija o Ivanu Luciusu- Lučiću i njegovom djelu. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 169–180.

KURELAC, MIROSLAV (1977): Prilog Ivana Luciusa-Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1977. 8. évf. 101–132.

KURELAC, MIROSLAV (1994): *Ivan Lučić-Lucius, otac hrvatske historiografije*. Zagreb, Školska knjiga.

KOLUMBIĆ, NIKICA (1989): Nikica Trogirski „Vartal” i njegov sastavljač Petar Lucić / Nikica Kolumbić. *Adrias: zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 1989. 3. évf. 5–44.

KRASIĆ, STJEPAN (1987): *Stjepan Gradić (1613–1683). Život i djelo*. Zagreb, JAZU.

KRIZOMALI, URBAN (1966): Ivan Lučić trogirski crkovinar. *Crkva u svijetu* 1966. 1. évf. 56–61. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1949–1950*. 57. köt.

Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1951–1952. 58. köt.

LUČIĆ, JOSIP (1969): Povijest Dubrovnika u djelima Ivana Luciusa. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 115–132.

LUCIUS, IOHANNES (1657): *Vita B. Ioannis Episcopis Traguriensis*. Roma, Typis Thomae Colonij.

LUCIUS, IOHANNES (1666, 1667, 1668): *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amsterdam, Ioannes Blaeu.

LUCIUS, IOHANNES (1673a): *Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in Opere De regno Dalmatiae, et Croatiae. Varias lectiones Chronici Vngarici manuscripti cum editis*. Venezia, Typis Stephani Curtiy.

LUCIO, GIOVANNI (LUCIUS, IOHANNES) (1673b): *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau*. Venezia, Stefano Curti.

MATIJEVIĆ-SOKOL, MIRJANA (1995): Toma Arhidakon Splitsanin (1200. – 1268.) – nacrt za jedan portret. *Povijesni prilozi* 1995. 14 évf. 117–135.

RAČKI, FRANJO (1871): Notae Joannis Lucii. *Starine JAZU* 1871. 13. évf. 211–268.

RAČKI, FRANJO (1879): Povijestnik Ivan Lučić Trogiranin. *Rad* 1879. 49. köt. 65–102.

RADAUŠ, TATJANA (1989): *Cipiko*. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3597> (letöltés dátuma: 2018. február 28.)

ŠAMŠALOVIĆ, MILJEN (1969): Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelima Ivana Luciusa. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 61–73.

ŠIŠIĆ, FERDO (1914): *Priručnik izvora hrvatske historije I. dio*. Zagreb, Naklada Kr. Hrv.–Slav.–Dalm. Zemaljske Vlade.

SLADE-ŠILOVIĆ, MIRKO (1983): *Andreis*. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=551> (letöltés dátuma: 2018. február 28.)

STIPIŠIĆ, JAKOV (1969): Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 1969. 6. évf. 75–96.

STRIKA, ZVJEZDAN (2006): Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Jadertinae arhidakona Valerija Pontea. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 2006. 48. évf. 81–185.

TKALČIĆ, IVAN (1876): Izvještaj o arkivarskih istraživanjih u Dalmaciji. *Rad* 1876. 35. köt. 168–174.

SÁNTA TAMÁS (MSc)

tamassanta70@gmail.com
tanársegéd (SZTE ETSZK)

Integrációs dilemmák a magyarországi NEET populációval kapcsolatban

Integration dilemmas relating to the Hungarian NEET group

ABSTRACT

This paper focuses on a particularly vulnerable group of young people within the contemporary Hungarian society, so called: NEET (Not in Employment, Education or Training).

On those youngsters who are unemployed, and not taking part in any education or training system.

In this work, the author tries to put into words his own integration dilemmas relating to the Hungarian NEET group. The thinking was basically guided by a study of KOVÁCH et al. (2016), *The integration and stratification models of Hungarian society*. Some stratification models were researched in that study and in this paper some of these will be compared with the Hungarian NEET, the work tries to identify their possible positions in the different models, and reflects on some dilemmas relating to the integration of the Hungarian NEET group.

The present research focuses on three stratification models: occupational groups, status groups and latent classes, then on the integration/disintegration model.

The study tries to place the Hungarian NEET group in the first three models, and reflects on their situation then, looking at the integration/disintegration model, draws conclusions on the integrability of the Hungarian NEET group.

KEYWORDS

NEET; integration; disintegration; re-integration; social exclusion

DOI 10.14232/belv.2018.1.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Sánta, Tamás (2018): Integrációs dilemmák a magyarországi NEET populációval kapcsolatban. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz.127–145. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

KATEGÓRIÁK A NEET CSOPORTON BELÜL¹

Előjáróban az talán magabiztosan leszögezhető, hogy a NEET fiatalok egy dezintegrált csoportnak tekinthetők a mai magyar társadalomban. Sőt, integrálásukra történtek már és történnek kísérletek Magyarországon. Ennek egyik, talán legszemléletesebb példája a 2015-ben Európai Unió indítatására és támogatásra elindult *Ifjúsági Garancia Program*, mely ennek a csoportnak egy részét (a regisztrált NEET-eseket) veszi górcső alá egy integrációs folyamat keretében. (*kormany.hu*)

Ahhoz, hogy a fenti állításomat bizonyítsam, további megállapításokat szükséges tenni. A NEET-es fiatalok közössége nem homogén csoport. (AUDIT COMMISSION 2010.) A minél pontosabb fogalmi lehatárolás érdekében alapvető különbségek tehetők. A NEET-esek egyrészt nem azonosak a fiatal munkanélküliek csoportjával, még akkor sem, ha jelentős átfedés található közöttük. Ugyanakkor munkaerő-piaci kontextusban a NEET fogalma akár jelentősebben is változhat a különböző nemzetközi szervezetek megközelítésében. (ELDER 2015.)

Másrészt, szükséges megkülönböztetni a nem-veszélyeztetett (vagy kevésbé veszélyeztetett) valamint a kifejezetten veszélyeztetett tagokat a NEET csoporton belül, illetve ezek alcsoportjait. Ez az alapvető csoportosítás jelöli ki a dezintegrált csoportot a NEET-es fiatalokon belül.

A NEET csoportban kevésbé veszélyeztetett tagoknak tekinthetők azok a fiatalok, akik középiskolai tanulmányaikat befejezték, és sikeres felvételi vizsgát tettek egy felsőfokú intézménybe, s várják, hogy tanulmányaikat folytathassák. Ide sorolhatóak azok a személyek is, akik a középiskolai vagy a felsőfokú tanulmányaikat befejezték, sikeresen megpályáztak egy állást, s most abban az átmeneti időszakban NEET-esek, míg munkába nem állnak. Továbbá ide tartoznak azok is – bár a magyarországi viszonyokat figyelembe véve számuk elenyésző lehet –, akik tanulmányaikat ugyan befejezték, de munkába még nem kívánnak állni, bár lenne lehetőségük, s ezt a tudatosan vállalt átmeneti időszakot például utazással egybekötött tapasztalatszerzéssel töltik. S végül még egy csoportba sorolható az általam nem vagy kevésbé veszélyeztetett NEET kategóriába azok a fiatalok, akik NEET-esek ugyan, de az ebből a státusból fakadó idejüket és energiájukat önkéntes munkákba csatornázzák be. Ugyan a szakirodalom említi ezt a kategóriát (EUROFOUND 2016.), de a kutatásaim jelenlegi fázisában a hazai viszonyok között nem tudok erre példát mondani.

A fentebb kiemelt kategóriák mindegyike lehet olyan NEET státusz, amely tulajdonképpen választott, rövid ideig tart, s éppen azért, mert választott, nem is tekinthető veszélyeztetettnak. Ehhez a választott státuszhoz, véleményem szerint, mindenképpen szükséges hozzákapcsolni a családi háttérrel, azt a létkörülményt, melyben egy fiatal tudatosan választhatja, akár rövidebb, akár hosszabb ideig ezt a létállapotot, s amelynek fenntartását ez a környezet biztosít(hat)ja. Ebben az értelemben tehát a dezintegráltság nem áll fent erre a NEET kategóriára (s tulajdonképpen maga a NEET kifejezés sem a legmegfelelőbb, sőt bizonyos körülmények között akár még diszkrimináló is lehet).

Az természetesen felvetődhet, hogy mi történik abban az esetben, ha a fiatal ugyan felvételt nyert, de valamilyen oknál fogva mégsem kezdheti meg felsőfokú tanulmányait. Vagy azt a visszajelzést kapta leendő munkaadójától, hogy a megpályázott állásra felvették, de valami mégis közbejön, s a munkalehetőség elillan. Nos, ebben az esetben ez a szituáció(k) már nem választott, s a fiatal a veszélyeztetett NEET státuszunk tagjává válhat. S ami ezután történik, vagy történhet

¹ Az ebben a szerkezeti egységben tárgyaltak egy része korábbi publikált munkáimban már megjelentek. A téma bevezetőjeként azonban fontosnak tartottam, hogy részben, illetve módosítva, kiegészítve a korábban leírtakat, itt egy önálló fejezetként jelenjen meg. ST.

vele, fogja nagymértékben meghatározni, hogy dezintegrálttá válik-e. Vagyis ebben az esetben a dezintegráció sokkal inkább egy folyamatként fogható fel, mintsem egy statikus állapotként.

Úgy vélem, a NEET lét lehet egyfajta választott státusz is, de ehhez mindenképpen szükséges egy anyagilag is biztonságos háttér; feltételezem, ez a választás csak rövid ideig tart, s talán éppen ezek miatt nem is szükséges a NEET címke használata ezekben az esetekben.

Egy brit tanulmány részletes csoportbontást közölt az igazán veszélyeztetett NEET csoport köréről. (COLES et al. 2010.) A szerzők a 16–18 éves korosztály rizikófaktorait sorolták fel, de úgy gondolom, az általuk felsoroltak minden további nélkül alkalmazhatók a teljes NEET korcsoportra. Ezek szerint azok a NEET-be tartozó fiatalok különösen veszélyeztetettek, akik(nek):

- szülei szegények és munkanélküliek,
- deprivált körülmények között élnek és az átlagos iskolai teljesítményük alacsony volt,
- gondozásra szorulnak,
- fiatalon estek teherbe, vagy váltak szülővé,
- fogyatékkal élők,
- speciális oktatási igényeik vannak,
- fiatalon arra kényszerülnek, hogy valamely családtagjukat gondozzák,
- hajléktalanok,
- mentális betegségben szenvednek,
- drog vagy alkohol problémával küzdenek,
- valamilyen jogsértő tevékenységet folytattak,
- iskolakerülők, vagy valamilyen okból kizártak tanulmányuk folytatásából,
- gyenge, vagy semmilyen képzettségük sincs 16 éves korukra,
- tanulmányaikat végleg befejezték tankötelezettségi koruk után.

Az Európai Unió 2013-as munkaerő-piaci felmérése alapján a fenti kategóriákat már „*csak*” hétre redukálta, de ezek is nagymértékű hasonlóságokat mutatnak az említett felsorolással. (EUROFOUND 2016.)

- visszatérők a munkaerő-piacra, vagy az oktatásba,
- rövid ideig munkanélküliek,
- tartósan munkanélküliek,
- passzívak,
- fogyatékkal élő fiatalok,
- családi kötelezettségek (gondozás, ápolás) terhei alatt élők,
- egyéb, a fenti hat kategóriába nem sorolható NEET-es.

Úgy vélem, a negyedik és az utolsó kategória igényelhet némi magyarázatot. A passzív NEET-esek (discouraged) csoportjába azok a fiatalok tartoznak, akik már nem is keresnek munkalehetőségeket, mivel úgy gondolják, számukra nincsenek is lehetőségek. Ezt a csoportot veszélyezteteti talán leginkább a társadalmi kirekesztődés, illetve a folyamatos és tartós (akár egész életen át tartó) munkanélküliség. (EUROFOUND 2016.)

Az „*egyéb*” kategóriába tartozhatnak a már általam is korábban említett kevésbé veszélyeztetett NEET csoport tagjai. Továbbá azok a fiatalok is, akik NEET-esek, de vállalnak önkéntesi munkákat. (EUROFOUND 2016.) Ugyanakkor ebbe a kategóriába tartoznak azok a fiatalok is, akik NEET-esek, de nem kerülnek be a szolgáltató rendszerek látóterébe, vagyis gyakorlatilag nem tudunk róluk semmit sem.

Az alkategóriákat egyetlen jellemzővel lehetne illetni: a depriváció valamilyen foka jellemzi őket. Eddigi kutatásaim szerint a NEET-es fiatalok jelentős többsége szegény körülmények között élő családok gyermekei. Ott, ahol a szegénység egyik oka az egyik, vagy mindkét szülő munkanélkülisége, vagy tartós munkanélkülisége. Ott, ahol a fiatal úgy nő fel, hogy adott esetben vagy az egyik szülőjét, vagy mindkét szülőjét nem is látta hivatalosan bejelentett munkahelyen dolgozni. Ahol azt tanulhatta meg, hogy nincs is lehetőség a bejelentett munkára, csak feketemunka létezik. Vagy a bejelentett munka (például a közmunka) kiszolgáltató státuszra predestinál, s akkor van, ha az elvárt „*viselkedési formának*” megfelel a munkát vállalni akaró. Ahol már a szülőknek sem volt kielégítő az iskolai végzettsége, s az oktatás nem is képviselt értéket. Ebből kifolyólag a tanulás vagy a továbbtanulás, mint választott lehetőség vagy fel sem merül, vagy az értékrend legalsó rétegeiben húzódik meg.

Ebben a szocializációs háttérben felnövekvő fiatal számára a valószínűsíthető NEET lét már nem választott, sokkal inkább egy készen kapott státusz.

MIT JELENT AZ INTEGRÁCIÓ? MIT JELENT INTEGRÁLTNAK LENNI?

A következőkben az integráció fogalmára keresem a választ. Az integráció fogalmával, egyben megadható annak ellentéte is, a nem-integráció, vagy dezintegráció, mely véleményem szerint, nagymértékben jellemzi a NEET csoport tagjait.

DUPCSIK szerint (2012) az integráció fogalma az egyik leggyakrabban használt fogalom a szociológiában, sőt nem csak a szaktudomány területén, de komoly elterjedtsége van a köznap nyelvhasználatban is.

A fogalom egyszerre utal a társadalomtudományok alapkérdéseire, vagyis hogyan működik maga a társadalom. Ugyanakkor megmutat konkrét társadalmi mechanizmusokat is, vagyis hogyan „*illeszkednek be X-ek Y területen*”. (DUPCSIK 2012. 243.) Követve Dupcsik megállapításait, véleményem szerint tehát az integráció azt mutatja, hogyan működik egy társadalom, illetve, ha nincs integráció, akkor ez azt jelentheti, hogy maga a társadalom nem működik megfelelően. Továbbá, ha létezik az integráció, vagyis működőképes a társadalom, akkor az integrációs folyamat konkrétan mutat meg különböző mechanizmusokat, hogy a társadalom tagjai, hogyan és milyen formában integráltak a működő társadalom egyes területeibe. Vagyis az integráció egy működő társadalom attribútuma és egyben egy meghatározó folyamat, mely a társadalom működését garantálhatja.

Az integráció folyamatában különböző együttműködések figyelhetők meg a társadalom egyes szereplői részéről. Erről az együttműködésről KOVÁCH et al. (2016) a következőket mondja: „*működő társadalmi integráció esetén az egyén vagy intézmény úgy működik együtt egy csoporttal, vagy egy nagyobb közösséggel, hogy részben elfogadja azok értékeit és normáit, és e normák és szabályok átláthatóak, elfogadottak és legitimek*”. (p. 5) Ebben az együttműködési folyamatban

tehát, az integrálódó személy, vagy közösség számára ismertek a már integrált nagyobb közösség (társadalom?) értékei, normái és szabályai, sőt azokat az integrálódó személy átlátja, és legitimnek fogadja el. Az integráció, FERGE szerint (1990), a társadalmi újratermelés folyamatosságának feltétele. Vagyis e meghatározások felételezik, hogy az integrációt és annak folyamatát az integrálódó személy, vagy közösség ismeri, abban részt kíván venni. Továbbá, hogy a már integráltak nevezett csoport normáit, szabályait átlátja, azokat legitimnek fogadja el, és ennek az integrált csoportnak az értékeit részben el is fogadja. Amennyiben ez megtörténik, és az integrálódó személy, vagy közösség az integráció folyamatában sikeresen részt vesz, és tagjává válik ennek a már integrálódott közösségnek, akkor a társadalom újratermelődik.

Ha azonban ennek a folyamatnak valamelyik fázisa, vagy maga a teljes folyamat el sem indul, vagy megtörik valahol, akkor az integrálódni kívánó személy, vagy közösség nem lesz integrált a nagyobb közösségbe (társadalomba?), helyette dezintegrált lesz.

Az integrációs modellnek, KOVÁCH et al. szerint (2016) három szintje különböztethető meg. Az első a Habermas-i és Giddens-i elméleten alapuló rendszerintegráció. Ez alatt a kutatók olyan integrációs mechanizmusokat értenek, melyek a szubjektumtól független rendszerek működésének következményeként összehangolják a társadalom tagjainak ismétlődő cselekvéseit. Vagyis a társadalomban működnek az integrálódni kívánó szubjektumoktól független rendszerek (ilyen lehet például a gyermekjóléti rendszer, az oktatási rendszer, stb.), melyek összehangolják ezen szubjektumok ismétlődő cselekvéseit különböző integrációs mechanizmusok segítségével (például: a kialakított, többlépcsős, éveken át tartó kötelező oktatási rendszer).

Második a társadalmi szintű integráció. A tanulmány szerzői a Habermas-i életvilág analógiájára ide tartozónak fogják fel a kulturális újratermelés, a szocializáció, a bizalom, a részvétel és a közösséghez tartozás folyamatait. (p. 6.) Ebből a második szintből a dolgozat tárgyára vonatkozóan a szocializációt emelném ki, mint a társadalmi szintű integráció, szerintem, talán legfontosabb elemét a NEET-es fiatalokra vonatkoztatva.

A harmadikat a kutatók személyközi integrációnak nevezik. (p. 6.) Ennek az integrációnak alapja a személyközi kapcsolatok, illetve ehhez hozzáteszem, ezen személyközi kapcsolatok minősége és mennyisége, amelyek a rendszerintegrációs folyamatokhoz biztosíthatnak jelentős erőforrásokat. Vagyis, ha az integrációs folyamatokban résztvevő, integrálódni kívánó szubjektum rendelkezik megfelelő minőségű személyközi kapcsolatokkal, ez jelentősen befolyásolhatja a rendszerintegrációs folyamatait. Tehát egy NEET-es fiatalnak a személyközi kapcsolatai nagymértékben befolyásolják, hogy milyen, tőle független rendszerekhez tartozónak érezheti magát.

Amennyiben az integrációs modell három szintjét az integráció folyamatában gondolom végig, akkor a veszélyeztetett NEET csoport egyes tagjaira a következő fázisok lehetnek jellemzőek, melyek nagymértékben határozzák meg integráltságát: A szocializációjukból eredő együttműködési képesség, valamint a bizalom és a részvétel szándéka – a már integrálódott közösséghez – határozza meg társadalmi integrációjuk mértékét. Ehhez párosul személyközi kapcsolataik, valamint azok minősége és mennyisége; tulajdonképpen az, hogy kikkel és milyen mértékben tartja a NEET-es fiatal a kapcsolatot. E kettőt fogná össze a független rendszerek összehangolt működése, és tenné a szubjektumot, vagyis a NEET-es fiatalat a rendszer integrált „elemévé”.

Bár alapvetően egyet értek az integrációs modell meghatározásával, annak különböző szintjeivel és mechanizmusaiival, ugyanakkor úgy látom, a modell a már integráltak tekinthető társadalom felől nézi az integrációs folyamat effektív lépéseit, s ezzel szem elöl tévesztheti az integrálni kívánt szubjektum szándékát, s annak eleve adott lehetőségeit, melyek éppen a dezintegráltságát fokozzák.

MÓDSZERTAN

Munkámban, mint arra már utaltam, KOVÁCH et al. (2016) *A magyar társadalom integrációs és rétegződésmo­delljei* című, a *Szociológiai Szemlében* megjelent tanulmányát használom fel elsősorban, és az abban megjelent kutatási eredményeket alkalmazom a NEET csoportra.

A tanulmány az integrációs modell három szintjét különbözteti meg: a rendszerintegrációt, a társadalmi szintű integrációt, valamint a személyközi integrációt.

Rendszerintegráció alatt azokat a mechanizmusokat érti, amelyek a szubjektumtól független rendszerek működésének következményeképpen összehangolják a társadalom egyes tagjainak ismétlődő cselekvéseit, és ezáltal megszabják a társadalmi újratermelés kereteit.

Társadalmi szintű integrációs mechanizmusokon a szerzők a kulturális újratermelés, a szocializáció és az együttműködés, a bizalom és részvétel, a közösséghez tartozás kifejezésének folyamatait értik.

A személyközi integráció pedig a közvetlen személyes kapcsolatokat jelenti, amelyek erőforrások lehetnek a rendszerintegrációs folyamatokban történő részvételhez. (KOVÁCH et al. 2016.)

A KOVÁCH et al. (2016) által létrehozott integrációs modell hét kategóriát tartalmaz, s ezeket alkalmazza a különböző rétegződés modellekben megjelenő csoportokra, illetve osztályokra. Ez a hét kategória a következő: Kapcsolatgazdag politikailag aktívak. Lokálisan integráltak. Munkaerőpiacon integráltak. Rendszerintegráltak. Gyengén integráltak. Normakövető dezintegráltak. Dezintegrált kirekesztettek.

Ezeket a kategóriákat veti össze a munkajelleg-csoportokkal, a státuszcsoporthal, valamint a látens osztályokkal.

Dolgozatomban az integrációs modell hét kategóriája közül csak azokat használom fel, amelyek külföldi, hazai és saját kutatásaimra is támaszkodva, jellemzik, illetve jellemezhetik a veszélyeztetett NEET csoportot. Ezek a következők: rendszerintegráltak, gyengén integráltak, normakövető dezintegráltak, valamint dezintegrált kirekesztettek. A többi kategória vagy azért nem került bele a vizsgálatomba, mert a NEET fogalma elve kizárta ezt, vagy azért mert az eddigi kutatásokra támaszkodva a NEET csoport tagjai jellemzően nem fordulnak elő ezekben a kategóriákban. Ugyanakkor azt is fontosnak tartom megállapítani, hogy az általam vizsgált csoportok az egyes rétegződési modellekben nem egyértelműen feleltethetők meg a NEET csoporttal, csupán vagy nagyobb számban fordulnak elő benne, vagy rokoníthatók velük, vagy átfedések mindenképpen megállapíthatók. Így az általam kapott eredmények inkább elméleti megalapozottságúak, melyeknek igazolására további empirikus kutatásokat szükséges folytatni a NEET csoporton belül.

Az integrációs modell általam használt kategóriáiba tartozókat a tanulmány részletesen jellemzi, melyek közül hármat emeltem ki. Az intézménybe vetett bizalom, a szubjektív kirekesztettség-érzet és a bizalmas kapcsolatok száma, valamint ezek értékei, melyek lehetnek: magas, átlagos (átlag alatt, vagy átlag felett) és alacsony.

Munkámban, az egyes csoportok vizsgálatánál, egy-egy összefoglaló táblázatot készítettem, melynek jobb oldalán az egyes, általam használt, az integrációs modellben szereplő és azt a csoportot vagy osztályt leginkább jellemző kategóriák vannak. Csak azokat a kategóriákat alkalmaztam (a már fentebb említett négyet), amelyekben a vizsgált csoport vagy osztály a legmagasabb

százalékos arányokat érte el. Ezt minden egyes kategóriánál zárójelben fel is tüntettem. A táblázat felső részében az általam kiemelt három kategóriajellemző foglal helyet. A táblázatban pedig az egyes kategóriák és azok jellemzőjének értékei állnak.

Ez az összefoglaló táblázat, úgy vélem, szemléletesen mutatja be az egyes csoportok, illetve osztályok integráltsági vagy dezintegráltsági fokát, amelyek leginkább kapcsolatba hozhatók a NEET csoporttal.

Végül a NEET csoportra leginkább jellemző, az integrációs modellben szereplő kategóriákat és az egyes kategóriákra jellemzőket, valamint azok értékeit ábrázolom egy táblázatban. Ez biztosít lehetőséget arra, hogy az integrációs modell segítségével további alcsoportokba rendezhessem a NEET csoportot, melyek egyben kijelölik az integrációs folyamatok lehetséges útjait.

NEET-ES FIATALOK A KÜLÖNBÖZŐ MODELLEKBEN

Ebben az egységben sorra veszem a korábban már említett társadalmi rétegződésmodelleket, valamint az integrációs modellt, és az eddigi kutatási eredményeimre támaszkodva az egyes modellekben elhelyezem a NEET-es fiatalokat az eddig ismert jellegzetességeik alapján.

Mielőtt rátérek az egyes modellek elemzésére, szeretném ismét kiemelni, hogy a korábban már említett kategóriák közül csak a veszélyeztetett NEET kategóriára koncentrálok. A kevésbé vagy talán egyáltalán nem veszélyeztetett NEET-es fiatalok is elhelyezhetőek a különböző modellekben, de, úgy vélem, őket sokkal inkább integrált csoportnak tekinthetjük, és rájuk nézve nem is kifejezetten szerencsés használni a NEET jelzőt.

NEET és a munkajelleg-csoportok

Ferge Zsuzsa nevéhez fűződő munkajelleg-csoportok (1969) kialakításában hat dimenzió alapján különböztetett meg hét munkajelleg-csoportot. Ezeket a csoportokat megkülönbözteti funkcionálisan, vagyis a különböző foglalkozások tagolódása szerint. Másrészt megkülönbözteti azok társadalmi oldalát, vagyis a foglalkozások egymás közötti kapcsolatát.

ANDORKA Rudolf később (1994) módosította, illetve kiegészítette a Ferge nevéhez köthető eredeti munkajelleg-csoportosítást, és további csoportokat emelt be, illetve különített el egymástól.

KOVÁCH et al. (2016) a Ferge-féle és az Andorka-féle munkajelleg-csoportosítások sémáját követve létrehozták saját munkajelleg-csoportjaikat felhasználva a 2008-as Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerét. Négy nagyobb kategóriát azonosítottak: szellemi foglalkozásúak; fizikai foglalkozásúak; mezőgazdasági foglalkozásúak; egyéb.

A NEET csoportot illetően tulajdonképpen irreleváns lenne elhelyezni azt a munkajelleg-csoportok kategóriái között, hiszen a NEET fogalma elve kizárja tagjait a fenti csoportkategóriák szinte mindegyikéből. A kutatók azonban az egyéb kategórián belül létrehoztak egy alcsoportot, amely a „nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak” nevet viseli. Ebbe az alcsoportba a NEET, úgy vélem, mindenképpen beletartozhat.

Ugyanakkor azt több szakirodalom is megjegyzi, hogy a NEET-es fiatalok mindennapi életükhöz szükséges anyagi fedezetet előteremtik, többnyire a szürke vagy fekete gazdaságból. (SPIELHOFER et al. 2009.; SISSON – JONES 2012.; DWYER – SHAW 2013.; SLOMAN 2014.) Vagyis, feltételezhetően többségük, NEET jellegük ellenére is, dolgozik, csak éppen nem bejelentett munkát vállal.

Ha ebből az aspektusból vizsgálom a NEET csoportot és vetem össze a kialakított munkajelleg-csoportokkal, akkor további két kategóriában is elhelyezhetőek a NEET-es fiatalok, azzal a megkötéssel, hogy ezek a nem legális jellegű munkára vonatkoznak, és erős feltételezésen alapulnak. Ez a két kategória a „*segédmunkások*”, és a „*mezőgazdasági fizikai munkások*”. Eddigi kutatásaim azt a feltételezésemet támasztják alá, hogy a NEET-es fiatalok egyes csoportjai a napi megélhetésükhöz szükséges anyagi bevételeket előteremthetik építkezéseken vállalt alkalmi segédmunkából, vagy idénymunkásként mezőgazdasági jellegű napszából.

KOVÁCH et al. (2016) tanulmánya a fent említett három kategóriának a jellemzőit is megadja. A jellemzők szoros rokonságot mutatnak az általam kutatott NEET csoport jellemzőivel, ezek közül is kiemelkedik „*a nem foglalkoztatottak, sohasem dolgozók kategóriája*”. Jellemzésük a következő: Tagjaik karakteres szociológiai tulajdonságokkal írhatók le. A második legfiatalabb csoport, akiknek az iskolai végzettsége kifejezetten alacsony. A nők erősen felülreprezentáltak. A csoport nagy százalékára jellemző a roma származás. S a csoport anyagi helyzete „*dramai jelzővel írható le*”. (KOVÁCH et al., 2016; p. 14) A fenti felsorolás nagymértékű hasonlóságokat mutat mind a nemzetközi, mind a hazai, mind pedig a saját kutatási eredményeimmel a NEET csoport jellemzőit illetően. (SPIELHOFER et al. 2009.; COLES et al. 2010.; EUROFOUND 2016.; SÁNTA 2016b)

A másik két kategória, a „*segédmunkások*” és a „*mezőgazdasági fizikai munkások*” kategóriái is mutatnak hasonlóságokat a NEET csoport jellemzőivel, azzal a megkötéssel, hogy a társítás alapvetően feltételezésen nyugszik. A két csoport jellemzője, hogy a községekben állandó lakhellyel rendelkezők felülreprezentáltak. Az iskolai végzettségük alacsony, közöttük öröklött hátrányok mutathatók ki. Továbbá mérhető a roma származás aránya. Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy a NEET csoport aránya magasabb a kisebb településeken, falvakban, mint a nagyvárosokban. Iskolai végzettségük általában alacsony, s komoly szocializációs hátrányokkal küzdenek. (SÁNTA 2016b; Lásd még: JANCÁK 2013.)

A munkajelleg-csoportokat tekintve ebben a rendszerben már csak a „*nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak*” kategóriáját vizsgálom az integrációs modell tekintetében, hiszen ez mutat bizonyítható rokonságot a NEET-es fiatalok közösségével. Fontos megjegyezni, hogy ebben a kategóriában az elemszám alacsony (N = 43), és a tanulmány kiemeli, hogy az adatok csak tájékoztató jelegűek.

A vizsgált csoportban a legmagasabb értékeket a rendszerintegráltak, a normakövető dezintegráltak, valamint a dezintegrált kirekesztettek kaptak (86%).

A rendszerintegráltak bizalmas kapcsolataik száma átlag alatti, mint ahogyan szubjektív kirekesztettség-érzetük is. Az intézményekbe vetett bizalom viszont ebben a csoportban a legmagasabb.

A normakövető dezintegráltak százalékos aránya a legmagasabb (40%) a csoporton belül. Szubjektív kirekesztettség-érzésük magas, az intézményekbe vetett bizalom viszont a legalacsonyabb. Bizalmas kapcsolataik száma átlag alatti.

S végül a „*dezintegrált kirekesztettek*” jellemzői, hogy bizalmas kapcsolataik száma a legalacsonyabb, a szubjektív kirekesztettség-érzésük igen magas. Ugyanakkor az intézményekbe vetett bizalmuk elmarad az átlagostól.

Mint arra a módszertani részben már utaltam, a tanulmány az integráció három szintjét különbözteti meg: rendszerintegráció, társadalmi szintű integráció, valamint személyközi integráció. Továbbá az integrációs modellben megjelenő egyes kategóriák jellemzői is részletesen olvashatók.

Ezek közül csak azokat a kategóriákat emelem ki, ahol a vizsgált csoport a legnagyobb százalékban képviseltette magát. Ez a munkajelleg-csoportoknál a rendszerintegrált, a normakövető dezintegrált és a dezintegrált kirekesztettek kategóriái. A kategóriák jellemzéséből kiemeltem az intézménybe vetett bizalom, a szubjektív kirekesztettség-érzés, valamint a bizalmas kapcsolatok számára vonatkozó értékeket. Véleményem szerint, e három is elegendő ahhoz, hogy mutassa az adott csoport dezintegráltsági fokát, és egyben jól szemléltetheti a NEET-es fiatalok dezintegráltsági fokát, amelyet minden esetben összehasonlítok az egyes modellekben kiválasztott csoportokkal.

Az első táblázat ezt mutatja be a munkajelleg-csoportokon belül kiválasztott „nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak” csoportra vonatkoztatva.

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Rendszerintegráltak (23%)	magas	átlag alatt	átlag alatt
Normakövető dezintegráltak (40%)	alacsony	magas	átlag alatt
Dezintegrált kirekesztettek (23%)	átlag alatt	magas	alacsony

1. TÁBLÁZAT A „nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak” csoport integrációs jellemzői az integrációs modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján (Forrás: KOVÁCH et. al. (2016), saját szerkesztés)

A táblázatból látható, hogy a „nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak” csoportja a munkajelleg-csoportokon belül az integrációs modellben egy olyan csoport, amely egy jellemzőben bizonyosan azonos az integráltsági szintjüktől függetlenül: bizalmas kapcsolataik száma alacsony. A másik két jellemzőben azonban úgy tűnik az integrációs modell nem ad egyértelmű képet. Ha a rendszerintegráltság felől nézem a csoportot, akkor az intézménybe vetett bizalmuk magas, de a szubjektív kirekesztettség-érzetük alacsony. Viszont, ha a másik két kategória felől vizsgálom a csoportot, akkor az intézménybe vetett bizalom alacsony, de szubjektív kirekesztettség-érzetük magas. Ugyanakkor az kétségtelen, hogy a csoportban a normakövető dezintegráltak vannak jelen a legnagyobb százalékban (40%), és fontos visszautalni arra, hogy a tanulmány kiemeli az elemszám alacsony voltát és az adatok tájékoztató jellegét.

Amennyiben a NEET csoportra vonatkozatom ezeket a kategóriákat és jellemzőket, akkor az intézménybe vetett bizalom felől tudok bizonyosabbat állítani a csoportról. Mivel a NEET csoporton belül a helyi foglalkoztatási szerveknél a regisztrációs hajlandóság kifejezetten alacsony (EUROFOUND 2016.; Lásd még: SÁNTA 2016b), valamint az eddigi tapasztalataim szerint az egyéb szociális szervekkel való együttműködés sem kielégítő, éppen ezért magas a látencia, így nem állítható, hogy többségük rendszerintegrált lenne. Valószínűsíthető, ha a munkajelleg-csoportok és a kiválasztott csoport felől nézem őket, akkor inkább a normakövető dezintegráltak lehetnek nagyobb számban. Bizalmas kapcsolataik száma, úgy tűnik, eddigi kutatásaimra támaszkodva, alacsony, de ez mintha átlagosan jellemző lenne a fiatalokra. (SZÉKELY 2013.) A szubjektív kirekesztettség-érzetükről egyelőre nem tudok konkrét eredményeket prezentálni. Eddigi tapasztalataim nem azt mutatják, hogy kirekesztettnek éreznék magát ez a csoport, sokkal inkább azt, hogy nem is tudja mit jelent kirekesztettnek lenni. Ezt további kvalitatív jellegű kutatásokkal lehetne megfelelően bizonyítani, azonban legjobb tudomásom szerint ilyen kutatás a magyarországi NEET csoport körében még nem volt. Kutatásaim azt mutatják, hogy a csoport tagjai, használván az eddig kapott (szüksős) szocializációs eszközeiket, „lavíroznak”, keresik, így vagy úgy, a megélhetésüket, a kirekesztettség tudata nélkül.

NEET és a státuszcsoporthoz

A státuszcsoporthoz vizsgálatban a tanulmány szerzői a Kolosi-féle modell (KOLOSI 1987., 2000.) logikáját követték. Azonban az eredeti 10 státuszcsoporthoz képes a kutatók nyolc csoportot azonosítottak: Felsőközép. Jól kereső szellemi. Jól kereső szakmunkás, kisvállalkozó. Alsó-közép. Jó lakású alsó. Alacsony beosztású alkalmazott. Vidéki lecsúszottak. Depriváltak. (KOVÁCH et al. 2016. 17.)

A NEET csoport, a fogalomból kiindulva itt sem alkalmazható egyértelmű összehasonlításban a státuszcsoporthoz, de átfedéseket és a legnagyobb rokonságot a fenti felsorolásból a két utolsó mutathatja velük.

A „*vidéki lecsúszottak*” csoportjára jellemző a magas munkanélküliségi ráta, a vidéki lét és a szakképzetlenség, ugyanakkor magas ebben a csoportban a nyugdíjasok száma.

A „*depriváltak*” rétegére az a jellemző, hogy zömmel vidéki városokban és községekben élnek, ellentétben a vidéki lecsúszottakkal, relatíve fiatal csoportról van szó, melyben a legmagasabb a munkanélküliek aránya és a roma származás. Végzettségük alacsony, s a többi csoporthoz képest magas az alkalmi és a közmunkát végzők aránya. Talán ez a csoport mutathat a státuszcsoporthoz között a legnagyobb átfedést a NEET csoporttal. Erre utalhat fiatal koruk, magas munkanélküliségük, és a közmunkát végzők magas aránya, mint gyakran az egyetlen lehetséges menekülés a munkanélküliségből, főleg vidéken.

Követve a munkajelleg-csoportoknál már használt logikát, a státuszcsoporthoz esetében ennek a két csoportnak a helyzetét vizsgálom meg az integrációs modellben betöltött kategóriáik és jellemzőjük alapján. Mindkét csoportnál a három legjellemzőbb adatot emeltem ki, és hasonlóan az előzőhöz, táblázatos formában mutatom be.

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Rendszerintegráltak (22%)	magas	átlag alatt	átlag alatt
Gyengén integráltak (20%)	átlagos	átlag felett	átlag felett
Normakövető dezintegráltak (24%)	alacsony	magas	átlag alatt

2. TÁBLÁZAT A „*vidéki lecsúszottak*” státuszcsoporthoz integrációs jellemzői az integrációs modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján
(Forrás: KOVÁCH et al. (2016), saját szerkesztés)

A „*vidéki lecsúszottak*” státusza az integrációs modellben a legnagyobb százalékos arányokat a rendszerintegráltak, a gyengén integráltak és a normakövető dezintegráltak kategóriáiban érték el (66%).

Az adatokat összevetve erről a csoportról nehéz az integrációs modell alapján eldönteni, hogy mennyi a bizalmas kapcsolataik száma (átlag körüli értéket mutat), vagyis hogy a személyközi kapcsolataikban integráltak-e, vagy sem. Mint ahogyan kifejezetten ellentmondásos a rájuk jellemző szubjektív kirekesztettség-érzet és az intézménybe vetett bizalom mértéke is. Ez talán visszavezethető arra, hogy ebben a csoportban magas a nyugdíjasok száma, akiknek bizalmas kapcsolataik feltételezhetően csökkenően vannak, de még jellemezheti őket az intézményekbe vetett bizalom.

A NEET csoportra vonatkoztatva ezeket a kategóriákat és jellemzőket, hasonlókat lehet megállapítani, mint a munkajelleg-csoportoknál, csak itt még bizonytalanabban, mint ahogyan ott tettem. Ennek egyik oka talán a már említett nyugdíjasok jelentős száma, bár az elgondolkodtató lehet, hogy ezekkel a jellemzőkkel bíró szülők vagy nagyszülők, milyen szocializációs stratégiákat adnak tovább gyerekeiknek, unokáiknak. A kutatások azt mutatják, hogy a fiatalokat bár ma már a „*digitális bennszülött*” jelzővel illehetjük, de a szülőktől kapott hagyományokat, stratégiákat továbbviszik. (SÁGVÁRI 2013.; SZÉKELY 2013.)

A harmadik táblázat a státuszcsoportokon belül a másik kiválasztott csoportot a „*depriváltak*” csoportját mutatja be, a már korábban ismertetett jellemzőkkel.

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Gyengén integráltak (20%)	átlagos	átlag felett	átlag felett
Normakövető dezintegráltak (20%)	alacsony	magas	átlag alatt
Dezintegrált kirekesztettek (23%)	átlag alatt	magas	alacsony

3. TÁBLÁZAT A „*depriváltak*” státuszcsoport integrációs jellemzői az integrációs modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján
(Forrás: KOVÁCH et. al. (2016), saját szerkesztés)

A „*depriváltak*” státusza, mint ahogyan utaltam már rá, a státuszcsoportok között a legnagyobb átfedést és rokonságot mutathatja a NEET csoporttal. Ez a csoport a gyengén integráltak, a normakövető dezintegráltak és a dezintegrált kirekesztettek kategóriáiban mutatta a legmagasabb százalékos arányokat (66%).

Ez a státusz a leginkább homogén az integrációs modell egyes csoportjaiban kiemelt három jellemzőkben. Az intézménybe vetett bizalmuk átlagos, de inkább átlag alatti. A szubjektív kirekesztettség-érzetük magasnak tekinthető. Míg a bizalmas kapcsolataik száma inkább az átlag körüli. Vagyis az ebbe a státuszba tartozó emberek többsége nem igazán bízik az intézményekben, kapcsolataik száma átlagos, de kifejezetten kirekesztettnek érezhetik magukat.

Eddigi kutatásaim a NEET témán belül azt mutatják, hogy ez a státusz, a „*depriváltak*” státusza mutathatja a legközelebbi rokonságot a veszélyeztetett NEET-es fiatalok csoportjával.

NEET és a BBC-modell

A BBC modell, mint társadalmi rétegződés-modell (SAVAGE et al. 2013.) a Bourdieu-féle tőkefajták (gazdasági, kulturális, társadalmi) birtoklásának mértéke alapján hozta létre a társadalmi csoportokat. (KOVÁCH et al. 2016.)

A modell magyar adaptációja (KOVÁCH et al. 2016.) nyolc látens társadalmi osztályt hozott létre a magyar társadalomban a felső osztálytól a prekariátus osztályig bezárólag.

Az integrációs modell az eredeti BBC modellt és annak magyar adaptációját követve nyolc-osztályos osztálystruktúrát hozott létre (KOVÁCH et al. 2016.), melyből, a témát tekintve, két osztály mutathat rokonságot, illetve lehetnek átfedések a veszélyeztetett NEET-es fiatalokkal: a „*leszakadók, depriváltak*”, és a „*mélyszegények*” osztályai.

A „leszakadók, depriváltakra” jellemző, hogy a munkaerő-piaci aktivitásuk elmarad a többi csoportétól, a munkanélküliségi ráta magas. Iskolai végzettségük alacsony, jelentős százalékuk (40%) a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik. Többnyire vidéki, illetve falusias csoport, melyben a romák aránya átlag feletti. Ugyanakkor az átlag életkoruk a második legmagasabb a látens osztályokon belül (58 év), amely azt mutatja, hogy a NEET-es fiatalok, e modell-struktúrájában, talán kevesebb számban vannak jelen.

A következő táblázat a fentiekhez hasonlóan, azt mutatja be, hogy százalékos arányban, mely kategóriákban jelentek meg a „leszakadók, depriváltak” osztálya az integrációs modell szerint. Továbbá, hogy milyen jellemzőik voltak a különböző területeken.

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Rendszerintegráltak (24%)	magas	átlag alatt	átlag alatt
Gyengén integráltak (21%)	átlagos	átlag felett	átlag felett
Normakövető dezintegráltak (20%)	alacsony	magas	átlag alatt

4. TÁBLÁZAT A „leszakadók, depriváltak” osztály integrációs jellemzői az integrációs modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján

(Forrás: KOVÁCH et. al. (2016), saját szerkesztés)

A „leszakadók, depriváltak” osztályán belül, a kutatás szerint, a legmagasabb arányban a rendszerintegráltak, a gyengén integráltak és a normakövető dezintegráltak jelentek meg (65%).

A bizalmas kapcsolatok száma tekintetében elmondható, hogy a „leszakadók, depriváltak”, az integrációs modell szerint, átlagos kapcsolati hálóval rendelkeznek. Többségüknek a szubjektív kirekesztettség-érzetük átlagos, de inkább a magas felé tendál. Viszont az intézménybe vetett bizalmuk eltérő, ingadozó. Vannak közöttük, akiknek magas, de jelentősebb számban átlagos, vagy alacsony bizalommal vannak a különböző intézmények felé.

Vagyis ennek csoportnak jelentős része, a kutatás szerint, rendelkezik kapcsolatokkal, inkább kirekesztettnak érzi magát, de feltehetően kevesebben fordulnak intézményi segítségért. Ennek egyik feltételezhető oka, hogy az átlag életkor kifejezetten magas ebben a csoportban.

A NEET-es fiatalokra vonatkoztatva ezt az osztályt, megállapítható, hogy a BBC modell osztálykategóriái szerint ebben a csoportban talán kevesebb NEET-es fiatal található összességében. Amennyiben azonban előfordulnak, akkor elképzelhetően a szülei, családtagjaik hozzáállását viszik tovább; tehát lehetnek ugyan kapcsolataik, de nem fordulnak jelentősebb számban intézményi segítségért. Ez talán magyarázat lehet arra, hogy miért annyira alacsony a regisztrált NEET-es fiatalok száma a helyi foglalkoztatási szerveknél. (EUROFOUND 2016.; SÁNTA 2016b)

A „mélyszegények”, KOVÁCH et al. (2016) kutatása szerint, gyakorlatilag szinte semmilyen tőkével sem rendelkező csoport. Kifejezetten alacsony az aktivitásuk a munkaerő-piacon, a munkanélküliség viszont magas. Képzetlenek, 59%-uk mindössze alapfokú végzettséggel rendelkezik. Átlagéletkorukat tekintve a legidősebb csoport (59 év), és közöttük a legmagasabb a romák aránya. Jelentős részük nyugdíjas, s mindezeket figyelembe véve, hasonló mondható el, mint az előző osztályról: feltehetőleg a NEET-es fiatalok aránya alacsony ebben az osztályban is, de mindenképpen jelen lehetnek.

Az ötödik táblázat a „*mélyszegények*” BBC modell szerinti osztályát mutatja be, elhelyezve azt az integrációs modell kategóriáiban és jellemzőiben.

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Rendszerintegráltak (24%)	magas	átlag alatt	átlag alatt
Normakövető dezintegráltak (36%)	alacsony	magas	átlag alatt
Dezintegrált kirekesztettek (18%)	átlag alatt	magas	alacsony

5. TÁBLÁZAT A „*mélyszegények*” osztálya integrációs jellemzői az integrációs modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján
(Forrás: KOVÁCH et. al. (2016), saját szerkesztés)

A „*mélyszegények*” három kategóriában mutatták a legmagasabb arányokat (78%); rendszerintegráltak, dezintegrált kirekesztettek, és kifejezetten magas az arányuk a kutatás szerint, a normakövető dezintegráltaknak (36%).

A bizalmas kapcsolataik számát tekintve átlag alatti, de inkább alacsony. Szubjektív kirekesztettség-érzetük kifejezetten magas, de a csoporton belül a rendszerintegráltak között inkább átlag alatti. Ez utalhat arra, hogy a „*mélyszegények*” osztályán belül azoknak, akik kapcsolatot tartanak fent valamely szolgáltató intézménnyel, és ebből kifolyólag támogatásokban részesülhetnek, alacsonyabb a szubjektív kirekesztettség-érzetük, mint a csoport többi tagjának. Az intézménybe vetett bizalom szempontjából elmondható, hogy az inkább alacsony, a csoport jelentős többsége nem bíz a különböző intézményekben (54%). Azok fordulnak feléjük, akik a modell szerint rendszerintegráltak.

A NEET-es fiatalokra vonatkoztatva ezt az osztályt, hasonló megállapítások tehetők, mint az előző osztálynál. Vagyis feltételezhető, hogy a BBC modell osztálykategóriái szerint ebben a csoportban kevesebb NEET-es fiatal található összességében. Amennyiben azonban előfordulnak, akkor elképzelhetően a szüleik, családtagjaik hozzáállását viszik tovább. Viszont a kapcsolataik száma kifejezetten alacsony, sőt jelentős részük elfordul, vagy már elfordult az intézményi segítségtől. A Eurofound kutatásában (2016) elképzelhetően ők azonosíthatóak azokkal a NEET-es fiatalokkal, akik azért nem fordulnak az intézmények felé, mert már nem is hisznek abban, hogy találnak lehetőségeket.

NEET ÉS AZ INTEGRÁCIÓS MODELL

Végül, ebben az egységben, az integrációs modellen keresztül eddig levont következtéseimet vonatkoztatom a NEET-es fiatalok csoportjára.

KOVÁCH et al. (2016) tanulmányát alapul véve, és kutatási eredményeikre támaszkodva megvizsgáltam, hogy az egyes társadalmi rétegződésmodellekben, melyik kategóriákkal lehetne azonosítani, rokonítani, vagy legalább átfedéseket találni a NEET-es fiatalokkal. Vizsgálatomba a munkajelleg-csoportokat, a státusz-csoportokat, és a látens osztálymodellre vontam be, de úgy, hogy ehhez felhasználtam az integrációs modell kategóriáit és jellemzőit.

Egyrészt megnéztem, hogy az egyes modelleken belül, mely munkajelleg-csoporttal, mely státuszcsoportokkal és mely látens osztályokkal mutat(hat)nak hasonlóságot a NEET csoportra jellemzőek. Majd ezek közül kiválasztottam azokat az integrációs modellben meghatározott kategóriákat, melyekben a kutatás szerint a legmagasabb százalékos arányokat mutatta/mutatták a csoport(ok); tehát a legmarkánsabban ezekben a kategóriákban képviseltették magukat az egyes csoportok tagjai. Az egyes kategóriák jellemzői közül, melyeket az integrációs modell állapított meg, kiválasztottam hármat: intézménybe vetett bizalom, szubjektív kirekesztettség-érzet és bizalmas kapcsolatok száma. E három jellemző, úgy vélem, megfeleltethető az integrációs modell három szintjének, és egyben mutathatják a NEET-es fiatalok jellemzőit is. Ezt követően készítettem egy táblázatot, melyben az egyes csoportok integrációs modell szerinti azon kategóriái vannak feltüntetve, melyekben az adott csoport a legmagasabb százalékos arányokat mutatta, illetve a táblázat tartalmazza a három általam kiválasztott jellemzőket és ezek értékeit. Végül ezeket az értékeket és jellemzőket vonatkoztattam a NEET csoportra.

Ebben az egységben, az eddigi tapasztalataimat felhasználva, már csak az integrációs modellt, illetve az általa levonható következtetéseimet összegzem az egyes rétegződési modellekben azonosított csoportokkal, melyek a leginkább kapcsolhatók a NEET csoporthoz.

Ezek a következők voltak: A munkajelleg-csoportokon belül a „*nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak*”. Az integrációs modell szerint rájuk leginkább jellemző, hogy rendszerintegráltak, normakövető dezintegráltak és dezintegrált kirekesztettek (86%) a csoporton belül, bár itt az elemszám kifejezetten alacsony volt, ezért az adatok csak tájékoztató jellegűek.

A státuszcsoportokon belül a „*vidéki lecsúszottak*” és a „*depriváltak*”. Őket leginkább a rendszerintegráltság, a gyengén integráltság és a normakövető dezintegráltság (66%), valamint a gyengén integráltság, a normakövető dezintegráltság és a dezintegrált kirekesztettség (63%) jellemezte a csoportjukon belül.

Végül a BBC modellben szintén két osztály volt kiválasztható, a „*leszakadók, depriváltak*” és a „*mélyszegények*”. Jellemzőjük, hogy rendszerintegráltak, gyengén integráltak és normakövető dezintegráltak (65%), valamint rendszerintegráltak, normakövető dezintegráltak és dezintegrált kirekesztettek (78%) a csoportjukon belül.

A fenti adatokat figyelembe véve, s azt a tényt, hogy ezek a csoportok nem NEET-es csoportok, de nagy valószínűséggel számos NEET-es fiatal lehet közöttük, az integrációs modellt alapul véve a NEET-es fiatalok között a legnagyobb számban előfordulók a:

- rendszerintegráltak,
- gyengén integráltak,
- normakövető dezintegráltak,
- dezintegrált kirekesztettek.

Az eddig használt táblázatot alkalmazva, a következő oldalon található táblázatban látható értékek mutathatók ki a NEET csoporton belül az integrációs modell kategóriáit és jellemzőit használva.

Azt az előfeltevést a dolgozat elején már megtettem, hogy a veszélyeztetett NEET csoportba tartozó fiatalok dezintegráltak, s ezt számos kutatás is bizonyította. (SPIELHOFER et al. 2009.; COLES et al. 2010.; SSISSON – JONES 2012; EUROFOUND 2016.; SÁNTA 2016b)

Az integrációs modellt használva úgy tűnik, hogy a dezintegrált NEET csoporton belül a fiatalok egyes tagjai leginkább rendszerintegráltak, akiknél magas az intézménybe vetett bizalom,

	Intézménybe vetett bizalom	Szubjektív kirekesztettség-érzet	Bizalmas kapcsolatok száma
Rendszerintegráltak	magas	átlag alatt	átlag alatt
Gyengén integráltak	átlagos	átlag felett	átlag felett
Normakövető dezintegráltak	alacsony	magas	átlag alatt
Dezintegrált kirekesztettek	átlag alatt	magas	alacsony

6. TÁBLÁZAT *A veszélyeztetett NEET csoport integrációs modellben meghatározható jellemzői a modellből kiválasztott legjellemzőbb kategóriák és azok jellemzői alapján*
(Forrás: KOVÁCH et al. (2016) tanulmányára támaszkodva saját szerkesztés)

de átlag alattinak tekinthető a szubjektív kirekesztettség-érzet és a bizalmas kapcsolatok száma is. Gyengén integráltak, akiknél magas a szubjektív kirekesztettség-érzet, de alacsony az intézménybe vetett bizalom, és átlag alattinak tekinthető a bizalmas kapcsolataik száma is. Továbbá normakövető dezintegráltak, és dezintegrált kirekesztettek, akiknél magas a szubjektív kirekesztettség-érzet, de alacsonynak tekinthető mind az intézménybe vetett bizalom, mind pedig a bizalmas kapcsolataik száma.

Ezek a megállapítások, kétségtelen tény, közelebb vihetnek a NEET csoport jobb megértéséhez, de az elméleti eredményeket további empirikus kutatásoknak kell visszaigazolni. Az mindenképpen megállapítható, hogy a veszélyeztetett NEET csoport tagjai dezintegráltak, de az nem mindegy, hogy melyik nézőpontból. Számomra úgy tűnik, hogy a rendszer, ha úgy tetszik a társadalom felől nézve dezintegráltak a NEET csoport tagjai. Vagyis azt nem tudjuk (még), hogy ők minek tartják magukat, s egyáltalán tudják-e, hogy dezintegráltak, és hogy lehetnének integráltak is.

Úgy vélem, ha csak és kizárólag a rendszer felől nézzük és határozzuk meg az integrációt és annak folyamatát, akkor az integráció lehet egy erőszakos folyamat, és mint ilyen, célját vesztett, sőt akár kirekesztő is lehet a NEET csoport egyes tagjaira nézve.

Az integráció, mint azt fentebb már említettem, úgy gondolom, egy működő társadalom attribútuma és folyamata kell, hogy legyen, amely mindenképpen magában foglal cselekvési terve(ke)t is, mely által a társadalom újratermelődik és működőképes. Ehhez mindenképpen az integráció folyamatának, illetve azoknak, akik ebben részt vesznek, figyelembe kell venniük azt, hogy az integrálni kívánt személy, vagy csoport, legyenek ők akár a NEET-esek, mit akarnak. Ehhez, véleményem szerint, jól felhasználhatók az integrációs modell segítségével tehető strukturális megállapítások a NEET csoportról.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az eredményeket, akkor jól látszik, hogy két csoport hozható létre, jellemzőik alapján, a NEET csoporton belül.

Az egyik a rendszerintegrált és gyengén integrált NEET-es fiatalok csoportja. Ők, feltételezhetően, azok közé a fiatalok közé tartoznak, akik a különböző rendszerekkel már valamilyen kapcsolatban vannak. Talán éppen közöttük van az a mintegy 37%, akik regisztráltak, mint álláskereső a hivatalos szerveknél. (EUROFOUND 2016.) Vagy, akik egyéb szolgáltató szervekkel állnak kapcsolatban a változás reményében. Az ő integrációjuk alapfeltétele, véleményem szerint, az oktatás

és képzés, illetve az ezekben a rendszerekbe való (vissza)integrálás. Ez a folyamat szubjektív kirekesztettség-érzetüket csökkentheti, ugyanakkor növelheti bizalmas kapcsolataik számát.

A másik csoport a normakövető dezintegráltak és a dezintegrált kirekesztettek csoportja. Ők, feltételezhetően, semmilyen rendszernek nem tagjai, sőt inkább elfordulnak azoktól a rendszerektől, melyek tőlük függetlenül, de mégis cselekvésre készítetné őket. Mivel náluk alacsony a bizalmas kapcsolatok száma is, így az integráció első lépéseként egy úgynevezett informatív oktatást javasolnék. Ezt a feladatot leginkább a jól képzett utcai szociális munkások tudnák ellátni, azokon a helyeken, ahol ezek a fiatalok nagyobb számban feltűnhetnek. Ezek a szakemberek, az informális oktatáson keresztül (mondhatjuk úgy is, barátkozás, információcsere, bizalomfelkeltés) fontos bizalmi kapcsolatokat építhetnek ki, s egyben információt adhatnak arról a rendszerről is, melyben ezeknek a fiataloknak a bizalmuk megcsappant. A cél, gyakorlatilag, rendszerintegrálttá tenni őket, de azon az úton és olyan sebességgel, amelyet ők választhatnak meg. Ezt követően az integráció folyamata már az első csoportra meghatározott terveket követheti.

ÖSSZEZÉS

Munkámban KOVÁCH et al. (2016) *A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei* című, a *Szociológiai Szemlében* megjelent tanulmányát használtam fel elsősorban, és az abban megjelent kutatási eredményeket alkalmaztam a NEET csoportra.

A kutatásban felsorolt rétegződési modellek közül néhányal kívántam összevetni a NEET csoport fiataljait, azonosítani helyzetüket ezekben a modellekben, és reflektálni az integrálhatóságukkal kapcsolatban felmerült dilemmáimra.

KOVÁCH et al. tanulmánya alapvetően három rétegződés- és egyenlőtlenségmodellre fókuszált: a munkajellig-csoportokra, státuszcsoportokra, valamint az úgynevezett BBC-modellre, vagy látens osztálymodellre. Végül az integráció/dezintegráció mérésére és jellemzésére szolgáló modellre.

A fent említett első három modellben a NEET csoportot igyekeztem elhelyezni és reflektálni helyzetükre, majd az integrációs/dezintegrációs modellt figyelembe véve vontam le következtéseimet a NEET csoport integrálhatóságával kapcsolatban.

Munkám első szerkezeti egységében a NEET csoport általánosan elfogadott csoportbontásait használtam, és alapvetően a veszélyeztetett NEET csoportról adtam összefoglalót. Ez kijelölte státuszukat az integrált – dezintegrált tengelyen. Majd pedig az integráció fogalmát jártam körbe szakirodalmak alapján.

Elemzésemből kiderült, hogy a NEET csoporthoz leginkább köthető csoportok, illetve osztályok a következők voltak: A munkajellig-csoportokon belül a „nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak”. Az integrációs modell szerint rájuk leginkább jellemző, hogy rendszerintegráltak, normakövető dezintegráltak és dezintegrált kirekesztettek (86%) a csoporton belül, bár itt az elemszám kifejezetten alacsony volt, ezért az adatok csak tájékoztató jellegűek.

A státuszcsoportokon belül a „vidéki lecsúszottak” és a „depriváltak”. Őket leginkább a rendszerintegráltság, a gyengén integráltság és a normakövető dezintegráltság (66%), valamint a gyengén integráltság, a normakövető dezintegráltság és a dezintegrált kirekesztettség (63%) jellemezte csoportjukon belül.

Végül a BBC modellben szintén két osztály volt kiválasztható, a „leszakadók, depriváltak” és a „mélyszegények”. Jellemzőjük, hogy rendszerintegráltak, gyengén integráltak és normakövető

dezintegráltak (65%), valamint rendszerintegráltak, normakövető dezintegráltak és dezintegrált kirekesztettek (78%) csoportjukon belül.

Az adatokat figyelembe véve, továbbá azt a tényt, hogy ezek a csoportok nem NEET-es csoportok, de nagy valószínűséggel számos NEET-es fiatal lehet közöttük, az integrációs modellt alapul véve a NEET-es fiatalok között a legnagyobb számban előfordulók: a rendszerintegráltak, a gyengén integráltak, a normakövető dezintegráltak és a dezintegrált kirekesztettek.

Azt az előfeltevést tettem a dolgozat elején, hogy a veszélyeztetett NEET csoportba tartozó fiatalok dezintegráltak, s ezt számos kutatás is bizonyította. Az integrációs modellt használva úgy tűnik, hogy a dezintegrált NEET csoporton belül a fiatalok egyes tagjai leginkább rendszerintegráltak, akiknél magas az intézménybe vetett bizalom, de átlag alattinak tekinthető a szubjektív kirekesztettség-érzet és a bizalmas kapcsolatok száma is. Gyengén integráltak, akiknél magas a szubjektív kirekesztettség-érzet, de alacsony az intézménybe vetett bizalom, és átlag alattinak tekinthető a bizalmas kapcsolataik száma is. Továbbá normakövető dezintegráltak, és dezintegrált kirekesztettek, akiknél magas a szubjektív kirekesztettség-érzet, de alacsonynak tekinthető mind az intézménybe vetett bizalom, mind pedig a bizalmas kapcsolataik száma.

Ezek a vizsgálati eredmények, kétségtelen tény, közelebb vihetnek a NEET csoport jobb megértéséhez, de az elméleti eredményeket további empirikus kutatásoknak kell visszaigazolni. Az mindenképpen megállapítható, hogy a veszélyeztetett NEET csoport tagjai dezintegráltak, de az nem mindegy, hogy melyik nézőpontból. Számomra úgy tűnik, hogy a rendszer, ha úgy tetszik a társadalom felől nézve dezintegráltak a NEET csoport tagjai. Vagyis azt nem tudjuk (még), hogy ők minek tartják magukat, s egyáltalán tudják-e, hogy dezintegráltak, és hogy lehetnének integráltak is.

Ha csak és kizárólag a rendszer felől nézzük és határozzuk meg az integrációt és annak folyamatát, akkor az integráció lehet egy erőszakos folyamat, és mint ilyen, célját veszített, sőt akár kirekesztő is lehet a NEET csoport egyes tagjaira nézve.

Az integráció, úgy gondolom, egy működő társadalom attribútuma és folyamata kell, hogy legyen, amely mindenképpen magában foglal cselekvési terve(ke)t is, mely által a társadalom újratermelődik és működőképes. Ehhez az integráció folyamatának, illetve azoknak, akik ebben részt vesznek, figyelembe kell venniük azt, hogy az integrálni kívánt személy, vagy csoport, legyenek ők akár a NEET-esek, mit akarnak. Ehhez, véleményem szerint, jól felhasználhatók az integrációs modell segítségével tehető strukturális megállapítások a NEET csoportról.

Ha szemügyre vesszük az eredményeket, akkor jól látszik, hogy két csoport hozható létre, jellemzőik alapján, a NEET csoporton belül.

Az egyik a rendszerintegrált és gyengén integrált NEET-es fiatalok csoportja. Ők, feltételezhetően, azok közé a fiatalok közé tartoznak, akik a különböző rendszerekkel már valamilyen kapcsolatban vannak. Talán éppen közöttük van az a mintegy 37%, akik regisztráltak, mint állás-keresők a hivatalos szerveknél. Vagy, akik egyéb szolgáltató szervekkel állnak kapcsolatban a változás reményében. Az ő integrációjuk alapfeltétele, véleményem szerint, az oktatás és képzés, illetve az ezekben a rendszerekbe való (vissza)integrálás. Ez a folyamat szubjektív kirekesztettség-érzetüket csökkentheti, ugyanakkor növelheti bizalmas kapcsolataik számát.

A másik csoport a normakövető dezintegráltak és a dezintegrált kirekesztettek csoportja. Ők, feltételezhetően, semmilyen rendszernek nem tagjai, sőt inkább elfordulnak azoktól

a rendszerektől, melyek tőlük függetlenül, de mégis cselekvésre készítené őket. Mivel náluk alacsony a bizalmas kapcsolatok száma is, így az integráció első lépéseként egy úgynevezett informatív oktatást javasolnék. Ezt a feladatot leginkább a jól képzett utcai szociális munkások tudnák ellátni, azokon a helyeken, ahol ezek a fiatalok nagyobb számban feltűnhetnek. Ezek a szakemberek, az informális oktatáson keresztül fontos bizalmi kapcsolatokat építhetnek ki, s egyben információt adhatnak arról a rendszerről is, melyben ezeknek a fiataloknak a bizalmuk megcsappant. A cél, gyakorlatilag, rendszerintegrálttá tenni őket, de azon az úton és olyan sebességgel, amelyet ők választhatnak meg. Ezt követően az integráció folyamata már az első csoportra meghatározott terveket követheti.

KOVÁCH et al. (2016) tanulmánya összegzésében fontos megállapításokat tesz. Kutatásuk szerint a dezintegrált csoportok aránya 33–38 százalék közötti a mai magyar társadalomban. A szegények szolidaritása, ezen társadalmi csoport összefogása már a múlté, melyet az individualizáció váltott fel. A NEET csoportra ez kifejezetten jellemző lehet. A tanulmány egyik összegző megállapítása szerint, „*az egyenlőtlenségek kutatásakor elkerülhetetlen az integrációra/dezintegrációra vonatkozó információk, modellek figyelembevétele és alkalmazása*”. (p. 24) Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyet lehet érteni, sőt úgy vélem, támogatni szükséges, de azt mindenképpen hozzátennem, hogy az integráció folyamata akkor lehet a legsikeresebb, ha a folyamatban résztvevők szorosan együttműködnek azokkal, felvilágosítják azokat, kíváncsiak azok véleményére, sőt meghívják azokat, akiket integrálni szeretnének.

IRODALOM

ANDORKA R. (1994): A rétegződéelmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, L. J. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, AULA.

AUDIT COMMISSION (2010): *Against the odds. Re-engaging young people in education, employment or training*. London, Audit Commission Publishing Team.

BARTA N. – CSOBA J. – HARMATI K. – HEGYI L. (2016): „*Útvesztő*” *Az iskolából lemorzsolódott 15–19 évesek mindennapjai*. *Metszetek* vol. 5. no. 3. 103–120.

COLES, B. – GODFREY, CH. – KEUNG, A. – PAROTT S. – BRADSHAW, J. (2010): *Estimating the lifetime cost of NEET: 16–18 year olds not in Education, Employment or Training*. Department of Social Policy and Social Work and Department of Health Sciences. The University of York.

DUPCSIK Cs. (2012): Az integráció fogalma a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.) (2012): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. MTA. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum. 243–261.

DWYER, P. – SHAW, S. (2013): *An Introduction to Social Policy*. London, Sage Publicationa Ltd.

ELDER, S. (2015): *What does NEETs mean and why is the concept so easily misinterpreted?* International Labour Office. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_343153.pdf (letöltés dátuma: 2016. december 18.)

Elindult az ifjúsági garancia program. <http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/munkaeropiaci-es-kepzesi-allamtitkarsag/hirek> (letöltés dátuma: 2015. február 20.)

- EUROFOUND (2016): *Exploring the diversity of NEETs*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <http://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/labour-market-social-policies/exploring-the-diversity-of-neets> (letöltés dátuma: 2016. december 18.)
- FERGE ZS. (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- FERGE ZS. (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély* 2. évf. 1. sz. 3–17.
- JANCSÁK CS. (2013): *Ifjúsági korosztályok korszakváltásban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- KOLOSI T. (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KOLOSI T. (2000): *A terhes babapiskóta*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOVÁCH I. – HAJDÚ G. – GERŐ M. – KRISTÓF L. – SZABÓ A. (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle* 26. évf. 3. sz. 4–24.
- SÁGVÁRI B. (2012): Az átmenetek kora? – A magyar fiatalok társadalomképéről. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.) (2012): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. MTA. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum. 63–82.
- SÁNTA T. (2016b): NEET-Kutatás – Szegedre vonatkozó statisztikai adatok tükrében. In Jancsák Cs. – Krémer A. (szerk.): *Kisvárosi Fiatalok, Kisebbségek, Új Sebezhetőségek*. Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ – Belvedere Meridionale. 111–146.
- SÁNTA, T. (2016a): Youngsters Who Are Not in Employment, Education or Training (About the NEET in a Hungarian Perspective). *Belvedere Meridionale* 28. évf. 2. sz. 120–131.
- SAVAGE, M. – DEVINE, F. – CUNNINGHAM, N. – TAYLOR, M. – LI, Y. – HJELLBREKKE, J. – LEROUX, B. – FRIEDMAN, S. – MILES, A. (2013): A new model of social class: Findings from the BBC's great british class survey experiment. *Sociology* vol. 47. no. 2. 219–250.
- SISSON, P. – JONES, K. (2012): *Lost in transition? The changing labour market and young people not in employment, education or training*. London, The Work Foundation. Part of Lancaster University.
- SLOMAN, M. (2014): *A Black Paper on NEETs and Apprenticeship*. <http://www.trainingjournal.com> (letöltés dátuma: 2016. november 06.)
- SPIELHOFER, TH. – BENTON, T. – EVANS, K. – FEATHERSTONE, G. – GOLDEN, S. – NELSON, J. – SMITH, P. (2009): *Increasing Participation: Understanding Young People who do not Participate in Education or Training at 16 and 17*. Department for Children, Schools and Families. National Foundation for Educational Research. DCSF Publications. Nottingham. <http://www.dera.ioe.ac.uk/11328/1/DCSF-RR072.pdf> (letöltés dátuma: 2015. május30.)
- SZÉKELY L. (szerk.) (2013): *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 88–125. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjúság_2012_tanulmánykötet.pdf (letöltés dátuma: 2016. december 27.)

OLÁH ANDRÁS PÁL

olahandraspal@gmail.com
történész (Szeged)

A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő¹ Magyarországra vonatkozó felderítése, valamint a szövetséges légitámadások általános fotókiértékelése a II. világháború idején

The Mediterranean Allied Air Force's Intelligence and
the Photographic Interpretation of Allied Air Raids in World War 2

ABSTRACT

The research of Allied Air Forces' air raids on Hungary during World War 2 has come to a turning point. Hungarian historians have been content with roughly documenting the events; the thorough research of the background together with the motives for the attacks are yet to be explored.

In my study I examined the Mediterranean Allied Air Force's practice of photographic reconnaissance, intelligence and photographic interpretation, using the related documents and files. The Intelligence files of the Mediterranean Allied Air Force are major sources of the history of Allied air raids on Hungary in World War 2, and I pointed out that the complete research of the data on the subject by examining every piece of document available would lead to a more accurate understanding of the events.

In addition to emphasizing the importance of the vast amount of data and documents on the subject, my intention was to provide reference to further research.

KEYWORDS

World War 2, Airwar, Air Raids, Intelligence, Photographic Reconnaissance, Hungary, Budapest, Hungarian targets, Mediterranean Allied Air Force, Mediterranean Allied Photographic Reconnaissance Wing, Photographic Interpretation, Bomb Damage

¹ Mediterranean Allied Air Force (rövidítése: MAAF). Az MAAF felállítására 1943. december 10-én került sor. Alárendeltségébe került a térségben tevékenykedő összes szövetséges légi egység. Állománytáblázatához lásd: CRAVEN – CATE 1983. 840.

DOI 10.14232/belv.2018.1.9 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Oláh András Pál (2018): A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő Magyarországra vonatkozó felderítése, valamint a szövetséges légitámadások általános fotókiértékelése a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 146–168. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

ELŐSZÓ

A II. világháború idején a szövetséges légierők magyarországi célpontjainak azonosítását, kijelölését, valamint a támadások eredményességét nagyrészt az ország területére történt felderítő berepülések során készített fényképek alapján határozták meg és értékelték ki. Tanulmányomban az erre vonatkozó dokumentumoknak, illetve dokumentum csoportoknak ismertetésére vállalkoztam.

Munkám első egységében a magyarországi célpontok felderítésére, kijelölésére, míg a második részében a légitámadások által okozott károk általános kiértékelésére vonatkozó jelentéseket mutatom be, módszertani megközelítésben ismertetve a szövetséges légierők iratkezelését, és iratkezelését.

A SZÖVETSÉGES LÉGIERŐK MAGYARORSZÁG ELLENI FELDERÍTŐ ÉS HÍRSZERZŐ TEVÉKENYSÉGE A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN²

Az Amerikai Egyesült Államok kongresszusának 1942. június 5-ei deklarációját követően, amely kimondta a „háborús viszony fennállását” Magyarországgal szemben, a szövetséges hírszerzés megkezdte a lerombolandó magyar célokról az adatgyűjtést.³ 1943 őszére pontos információkkal rendelkeztek az ország gazdaságának szerkezetéről, termelési kapacitásáról, politikai helyzetéről. A hírszerzés adatai és útmutatásai alapján a szövetséges felderítő repülőgépek a lehetséges célpontokat lefényképezték, a fényképeket kiértékeltek, elemezték, rendszerezték. A fényképeknek köszönhetően több olyan további magyarországi cél került még kiválasztásra, amelyekről korábban hírszerzési adatok nem álltak rendelkezésre. A célpontok nagy részét az 1944. április 3-ától megindult tömeges angolszász bombázások során meg is támadták, ezek eredményeit, valamint az okozott károkat nagyrészt szintén felderítő fotók alapján ellenőrizték.

² A témával egy előző tanulmányomban részben már foglalkoztam. Lásd: OLÁH 2017.

³ Az amerikai hírszerzés magyarországi célokra vonatkozó hírszerzési tevékenységéről lásd: KARSAI 1985. 504–509. A légierő hírszerzési anyagai között nagyon kevés hírszerzési (kém) jelentés, azaz ground information található, azonban az itt elfekvő jelentések tartalma lényegretörő és nagyon érdekes.

A mediterrán térségben a szövetséges légierők hírszerzését, ezen belül a fotó felderítő műveleteket a Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerző tisztjének hivatala⁴ irányította. Ez a vezénylési szint elsősorban az információk összegyűjtésével, szétosztásával, kiértékelésével hivatott foglalkozni, a hadműveletek és az egyes légitámadások kapcsán a döntéshozatal nem itt, hanem az alsóbb vezénylési szinteken történt, például az amerikai 15. Légi Hadsereg parancsnokánál. A hírszerzési tevékenységek közül a fotófelderítést a Földközi-tengeri Szövetséges Fotófelderítő Wing⁵ végezte a térségben.

A fotófelderítés kiértékelésére 1944 januárjában a korábbi angliai tapasztalatok alapján megszervezték a Földközi-tengeri Fotó Kiértékelő Központot.⁶ Ettől kezdve ennek a feladatát képezte mind a célok felderítőfotók alapján történő feltérképezése, mind a bombázások okozta károk kiértékelése, szorosan együttműködve a hírszerzés más szerveivel és a légierők alegységeivel.⁷

A MAGYARORSZÁGI CÉLPONTOK FELDERÍTÉSÉRE VONATKOZÓ IRATOK

A szövetséges repülők 1943. szeptember 30-ai fotó felderítési bevetésükkel⁸ kezdték meg a magyar célpontok levegőből történő módszeres felderítését,⁹ azonban ezt megelőzően is folytattak már adatgyűjtést a szövetséges hírszerző szervezetek a legfontosabb Magyarországi objektumokról.¹⁰ Az első igazán használható hírszerzési információk a főbb magyarországi célokról 1943. szeptember elejére, majd a megindult légifelderítési folyamat eredményeként október–novemberre

⁴ Mediterranean Allied Air Forces A-2 Office. Az iratkezelésében lévő hírszerzési, illetve a tanulmányomban később körülírt felderítési, illetve hírszerzési aktákban (MAAF Intelligence Files) minden olyan információt, hírszerzési adatot, felderítő fotókat, azok kiértékeléseit, összefoglaló kiértékelő jelentéseket igyekeztek összegyűjteni, melyek a célpont, vagy célcsoport funkciójára, termelékenységére, fontosságára vonatkoztak, valamint a megtámadásához, illetve lerombolásához kapcsolódtak. Ezeknek az információknak a felhasználásával tervezték meg különböző rangsorolási elvek alapján a légi háborús stratégiát, illetve az egyes támadások taktikáját. Az iratanyagot az Air Force Historical Research Agency (AFHRA) őrzi.

⁵ Mediterranean Allied Photographic Reconnaissance Wing (MAPRW). A szervezeti felépítését tekintve ezred méretű repülő egység, amely a MAAF közvetlen alárendeltségében tevékenykedett. Jogelődje volt az Északnyugat-afrikai Fotófelderítő Wing (Northwest African Photo Reconnaissance Wing – NAPRW). A MAPRW parancsnoka az amerikai Karl Polifka ezredes volt.

⁶ Mediterranean Photo Interpretation Centre.

⁷ KREIS 1996. 180.

⁸ A bevetésről készült kiértékelő jelentés a *Photographic Interpretation Report No. 1121., 1 October, 1943.*, MAAF Intelligence File No. 3152, AFHRA.

A kiértékelő jelentés a repülőterek mellett fontos adatokat rögzített a Dunai Repülőgépgyárról, a Weiss Manfréd Művekről, a csepeli olajtartályokról, valamint a vasúti létesítményekről.

⁹ A bevetést a Dél-afrikai Légierő (South African Air Force – SAAF) 60. századának Mosquito Mk. IX. típusú, LR. 411. jelű repülőgéppel (a legénysége Miller hadnagy pilóta és Allison hadnagy megfigyelő volt) végezte el Budapest térségében. A repülőgép 12.00-tól négyszer áthúzva, mintegy 40 percet töltött a főváros légtérében, kiváló időjárási körülmények között, alapos munkát végezve. A század hadinaplója szerint a wingparancsnok még dicséretű üzenetet is küldött a kiváló munka elismeréseként. A repülőgép 06.35-kor szállt fel és 15.45-kor landolt. *Daily Operational Summary No. 104 for 24 hours ending 18:00 on the 30th September, 1943.*, valamint *Interrogation Report Northwest African Photo Reconnaissance Wing Combat Intelligence Section, Sortie No. 60 PRU 63., Date: 30th September 1943.*, SAAF No. 60 Squadron War Diary, NA.

A század tevékenységének tanulmányozása kapcsán három irattípus érdemel különös figyelmet, így a havonta elkészített *Statistical Summary*, valamint a napi bevetésekről készített *Daily Operational Summary*, valamint az *Interrogation Report*.

¹⁰ KARSAI 1985. 504.

a levegőből történő megtámadásához, illetve hatékony rombolásukhoz szükséges minimális adatok már rendelkezésre álltak.¹¹ Földrajzi fekvésük kapcsán az adatgyűjtés a budapesti és környéki objektumokkal (gyárak, repülőterek, közlekedési csomópontok stb.) kezdődött, majd haladt tovább a vidéki célok felderítése felé. A Budapestre vonatkozó, kimondottan a bombázásokat előkészítő, információs anyagaként szolgáló első hírszerzési összefoglalók 1943. december közepére¹² készültek el, mégis az előkészítő munka zöme már átcsúszott az 1944. év elejére.¹³

A berepülések Magyarország fölé viszonylag gyakoriak voltak, példaként az egyik legfontosabb magyar nehézipari célt, a Weiss Manfréd Műveket legkevesebb 12 alkalommal fotózták le 1943. szeptember 30–1944. szeptember 21. között.

A célpontokról megszerzett információkat célonként, vagy célcsoportonként külön aktákban¹⁴ helyezték el, melyet a térségben szintén a szövetséges légierők hírszerzését irányító Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerző tisztjének hivatala kezelt. A jelek szerint külön célcsoportként, kiemelt figyelemmel kezelték a repülőgépgyártást, a nehézipart, benne a fegyver-, lőszer-, harcjármű gyártást, az olajipart, a katonai repülőtereket, valamint a közlekedési, főként a vasúti célokat. A hírszerzési adatok és iratok rendszerezésekor elsősorban mégis a földrajzi fekvés volt az irányadó, hiszen minden hírszerzési aktában ugyanazon helységben található célpontok adatait gyűjtötték össze. A magyar célok rendszerezése egyébként nem különült el, sőt szorosan beleágyazódott a szövetséges stratégiai légierők átfogó terveibe, nyilvántartásába. A magyar célokat a balkáni hadműveleti körzethez sorolták be,¹⁵ erre utal a célok „BH” műveleti jelzése¹⁶ is. Ennek a jelentése a „Balkan–Hungary” lehetett, míg pl. a román célok „BR” (Balkan–Romania), az észak-olaszországiak ettől már eltérően „NI” (North Italy), a dél-olaszországiak „SI” (South Italy), a görögországiak „GR” (Greece) jelölést kaptak és így tovább.

¹¹ A brit külügy a Kállay kormány politikájával szembeni elégedetlensége miatt, a stratégiai célkitűzések figyelmen kívül hagyásával, mintegy nyomásgyakorlásként már 1943 novemberétől szorgalmazta a Budapest elleni légitámadások megkezdését. Az illetékes katonai hatóságok végül 1944. február elején döntöttek a kérdésről, egyúttal tisztázva a kérdést, miszerint az aktuális politikai érdekektől függetlenül, kizárólag a katonai szempontok mentén fogják végrehajtani a támadásokat. A bombázások megkezdése tehát nem politikai kérdések, mint inkább stratégiai, így például a hírszerzési adatok rendelkezésre állásának függvénye volt. Lásd: JUHÁSZ 1978. 289–306.

¹² Az amerikai hírszerzés az első használható összefoglalót a bombázható magyarországi célokról 1943. december 14-én kelt iratában közölte a légierővel. Ennek előzménye 1943. november 19-én készült el Magyarországon. Lásd: *Office of Strategic Services Allied Force Headquarters, Reference No: AO-30, Subject: Military Information, Hungary, December 14, 1943*, MAAF Intelligence File No. 3152, AFHRA.

A következő fontos összefoglaló immáron csak a budapesti célokról az 1944. január 20-án kelt jelentés. Lásd: *Target Information Sheet dated 20th January, 1944.*, MAAF Intelligence File No. 3152, AFHRA.

¹³ Ha csak a magyarországi felderítő (feltérképező) berepülések zömét elvégző 60. fotófelderítő század naplóját tanulmányozzuk, rögtön feltűnik, hogy a légifelderítés 1943. késő ősze és 1944. év eleje között leginkább az olaszországi célpontok feltérképezésével és a bombázásuk kiértékelésével volt elfoglalva, a balkáni és köztük a magyar célok feltérképezése csak 1944 februárjától indulhatott meg nagyobb lendülettel. Ez természetesen azonban nem azt jelenti, hogy eddigre már nem álltak volna rendelkezésre elegendőnek mondható információk arról, hogy mit érdemes megtámadni Magyarországon, de azt állíthatom, hogy a rombolás legoptimálisabb módját ekkor talán még nem ismerték. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a legfontosabb magyar ipari célok sebezhetőségéről készült összefoglalók és kiértékelések is csak 1944 tavaszára készültek el. Ez az irattípus az ún. Target Vulnerability Note, valamint Aiming Point Report, melyeket általában a brit hírszerzés végzett el és osztott meg minden szövetséges légierővel. Ezekhez kapcsolódott még egy roppant fontos iratsorozat, a célpontokról készült hírszerzési összefoglaló (Target Information Sheet), amely a támadásokhoz szükséges információk letisztított összefoglalóját jelentette.

¹⁴ MAAF Intelligence Files. (A 3. sz. táblázatban közlöm az összes magyarországi akta mutatóját!) Az alább körülírt D. B. jelzetű jelentések itt találhatóak.

¹⁵ *Balkan Operations of the Mediterranean Allied Strategic Air Force for the Period 29 March through 5 April 1944*, AFHRA.

¹⁶ Szó szerinti fordításban műveleti, vagy hadműveleti szám. Az iratokon Op. No. (Operational Number) rövidítéssel szerepel.

Tárgykör	Irattípus és tartalma	Irattípusjelzés
Második Fázis Jelentés ¹⁷	Jelentés	Z
Hajózás	Jelentés és elemzés	A
	Heti összefoglaló	AS
Repülőterek	Jelentés és elemzés	C
Bombakárok ¹⁸	Általános (azonnali) jelentés	DB
	Részletes (részletező) jelentés	D
	Speciális (összegező) jelentés	DS
Légvédelmi tüzéség (Flak)	Térképek és jelentések	E
Közlekedés	Jelentés és elemzés	H(C) ¹⁹
Ipar	Jelentés és elemzés	H(I) ²⁰
Radar	Jelentés és elemzés	K
Éjszakai fotófelderítés	Jelentés és elemzés	N
Repülőgépgyártás	Jelentés és elemzés	L
Speciális jelentések	Részletes jelentés egy adott területről	Q
	Olajipari célokról szóló (státusz) jelentések	H(I)P ²¹
	Általános ipari összefoglaló jelentések	H(I)S
	Olajipari bombakárok	DP
	Jelentés	AR

1. TÁBLÁZAT Az MAAF által készített fontosabb összefoglaló és kiértékelő jelentéstípusok
(Forrás: Distribution of Photographic Intelligence to A. C. of S., G-2, 21st September 1944, AFHRA)

¹⁷ Az eredeti megnevezése: Second Fase Report. Ilyen irattípus nem található a magyar célokról készült jelentések között, így tartalma egyelőre ismeretlen számomra. Ezt a jelentés típust megelőzte az Első Fázis Jelentés (First Fase Report), melynek tartalma szintén ismeretlen. Ennek az irattípusnak nem volt külön jelzete.

¹⁸ A bombakárok kiértékelését lásd alább. A D. B. jelzet a Damage Bombing (bombakár), A D. P. a Damage Petroleum (olajipari célokban okozott károk), míg a D. S. pedig a Damage Summary (Összefoglaló kárjelentés) kifejezésekre utalhat.

¹⁹ A (C) jelzet a Communication (Közlekedés) szóra utalhat.

²⁰ Az (I) jelzet az Industry (Ipar) szóra utalhat.

²¹ A (P) jelzet a Petroleum szóra utalhat.

NORTHWEST AFRICAN
PHOTO RECONNAISSANCE
REF.

British SECRET.
American CONFIDENTIAL.
1 October, 1943.

PHOTOGRAPHIC INTERPRETATION REPORT NO. 1121.

HUNGARY.

Sortie.	Unit.	Dated.	Time.	Scale.	F.L.	Quality.	Pilot.
60PR/63.	60 S.A.A.F. Sqdn.	30 Sept.	1220 Hrs.	1/8,500.	36"	'A'	

NOTE: It has not been possible to name any aerodromes or military points in this report since the intelligence available is the half million sq. mi. area.

LOCALITY: BUDAPEST.

BUDAPEST: (60PR/63. 30 September. 1/8,500. 'A').

1. **COORDINATE:** 1. 19° 58' 00" N. 47° 20' 55" E.
 a) This aerodrome is approximately 11 miles S.S.E. of the centre of the city.
 b) 49 aircraft are visible as follows :-

We can do this here. Can we get photos?

1. KÉP Az első magyarországi fotófelderítő bevetés (a 60. dél-afrikai repülőszázad 60PR/63. sz. bevetése) alapján, 1943. október 1. napján kelt 1121. számú fotókiértékelő jelentés részlete. A jelentés elején látható feljegyzés szerint ekkor még nem tudtak minden célpontot pontosan azonosítani, de a megkívánt adatok már rendelkezésre állhattak. A jelentés elején körülírt, de még névtelen repülőtér a tököli volt. Roppant érdekes a kézzel írt megjegyzés, miszerint „Meg tudjuk itt csinálni. Megkaphatjuk a fotókat?” Vajon mit és hol tudhattak megcsinálni? (Forrás: MAAF Intelligence File No. 3152, AFHRA)

Műveleti jelzés	Célcsoport
GS	Vegyipar és robbanószerkek
GH	Közlekedés
GO	Erőművek
GQ	Üzemanyag gyártás
GF	Bányászat és fémipar
GA	Telekommunikáció gyártás
GL	Repülőgép alkatrész gyártás
GZ	Általános gépipar
GB	Elektrotechnika
GR	Tengerészeti fegyverzet
GN	Szárazföldi fegyverzet
GU	Repülőterek
GK	Élelmiszeripar
GY	Légi fegyverzet
GW	Repülőgép szerelvények és felszerelés
GD	Belföldi víziutak
GC	Ruházat

2. TÁBLÁZAT A németországi célpontok műveleti jelzései 1940-ben. A jelzet szerint a „G” betű a „Germany” (Németország) szóra utal, míg a második betű a célcsoport kategóriáját jelöli. Ennek mintáját követhette az MAAF hírszerzése is. Jellemzően az ausztriai célok is, mint a III. Birodalom része, „G” jelzésűek voltak.

(Forrás: Operational Numbers of Bomb Targets in Germany, Issued by the Air Staff, Air Ministry, September 1940., AFHRA)

A magyar célok besorolása a németországi célokétól annyiban tért el, hogy minden célpont jelzete „BH” volt. A célcsoportokra 1940-től alkalmazott szisztéma alapján az összes magyar célpont a közlekedés kategóriájába tartozott volna, amely azonban elég valószínűtlen, ismerve a többi országra vonatkozó jelzeteket is.

Akta sorsz.	Műveleti jelzés	A Célpont	
3152	DTM H/1	Budapest	Információk budapesti célokról (Gyűjtőakta)
3153	DTM H/1	Budapest (B)	
3154	BH 3	Budapest	Kelenföldi pu.
3155	BH 5	Budapest	Weiss Manfréd Művek, közlekedési és olajipari célok
3156	BH 5	Budapest	Olajipari célok
3157	BH 5	Budapest	Fantó olajfinomító
3159	BH 18	Budapest	Ganz, MÁVAG, ²² M. kir. Mozdonyjavító üzem
3160	BH 20	Budapest	Újpest (Tungsram)
3161	BH 22	Budapest	Csepeli célok
3162	BH 22	Budapest	Csepeli célok (olajipar)
3163	BH 22	Budapest	Weiss Manfréd Művek
3164	BH 24	Pét (Pétfürdő)	Olajfinomító
3165	BH 26	Diósgyőr	Vasöntöde, fegyvergyár
3166	BH 27	Bánhida	Magyar Dunántúli Villamossági Rt.
3167	BH 29	Budapest	Ganz & Co.
3168	BH 38	Szeged	Vasúti célok
3169	BH 42	Szolnok	Vasúti célok, repülőtér
3170	BH 43	Győr	Gyárak, repülőtér
3171	BH 43	Győr	
3172	BH 50 ²³	Budapest	Weiss Manfréd Művek
3173	BH 52	Komárom	Vasúti célok
3174	BH 53	Győr	Vasúti célok
3175	BH 54	Ajka	Alumínium Művek
3176	BH 56	Debrecen	Vasúti célok
3177	BH 57	Sopron	A tartalma valójában bolgár és albán célokról szóló dokumentumokból áll!
3178	BH 58	Szombathely	Vasúti célok

²² Magyar Állami Vas-, Acél-, és Gépgyárak Rt.

²³ Valójában a jelzése: BH 5D.

Akta sorsz.	Műveleti jelzés	A Célpont	
3179	BH 60	Székesfehérvár	Vasúti célok
3180	BH 61	Kecskemét	Vasúti célok
3181	BH 65	Hatvan	Vasúti célok, valójában Debrecen és Miskolc
3182	BH 68	Ózd	Vas- és Acélművek
3183	BH 69	Kecskemét	Repülőtér
3184	BH 70	Nyíregyháza/Nyírbogdány	Repülőtér /Olajfinomító
3185	BH 71	Almásfüzitő	Vacuum Oil Co.
3186	BH 73	Budapest-Pestszentlőrinc	Textilgyár, Hazai Kőolajfinomító
3187	BH 75	Pétfürdő	Olajfinomító
3188	BH 76	Budapest-Mátyásföld	Repülőtér
3189	BH 77	Budapest-Budaörs	Repülőtér
3190	BH 78	Szeged	Repülőtér
3191	BH 80	Kaposvár	Repülőtér
3192	BH 81	Székesfehérvár	Repülőtér
3193	BH 83	Szombathely	Repülőtér
3194	BH 87	Gánt	Alumínium Művek, M. Ált. Kőszénbánya Rt.
3195	BH 88	Szentendre (Horthyliget) ²⁴	M. kir. Repülőgépgyár
3196	BH 90	Budapest (Rákos)	Pályaudvar ²⁵
3197	BH 91	Debrecen	Repülőtér
3198	BH 93	Szigetszentmiklós	Repülőgép gyár
3199	BH 93	Tököl	Repülőgép gyár, gyári repülőtér
3200	BH 94	Érd	Repülőtér
3201	BH 95	Budapest-Vecsés	Repülőtér (Ferihegy)
3202	BH 96	Nagyvárad	Repülőtér
3203	BH 97	Kolozsvár	Repülőtér
3204	BH 98	Tapolca	Repülőtér
3201	BH 99	Budapest-Pestszentlőrinc	Textil Művek, Repülőgép alkatrészgyár
3202	BH 102	Veszprém	Azonosítatlan gyár, repülőtér

²⁴ Elírás lehet az azonosítás, ugyanis az akta beltartalma a szigetszentmiklói Horthyligetről nem, mindössze a Szentendre nyugati szélén létesített gyárról tartalmaz adatokat.

²⁵ Valószínűleg a rendező pályaudvar, azonban minden kétséget kizáróan nem lehet az akta tartalmából megállapítani.

Akta sorsz.	Műveleti jelzés	A Célpont	
3207	BH 104	Szőreg	Olajfinomító
3208	BH	Ajka	Repülőtér
3209	BH	Baja	Vasúti híd
3210	BH	Bánhida	A beltartalma valójában a komáromi vasúti célok elleni 1944. október 13-ai támadásról szóló jelentés
3211	BH	Barcs	Vasúti híd
3212	BH	Békéscsaba	Vasúti célok
3213	BH	Budafapuszta	Olajmező
3214	BH	Budapest	Dunai repülőgépgyár
3215	BH	Budapest-Törökbálint	Repülőtér
3216	BH	Bük	Repülőtér ²⁶
3217	BH	Csákvár	Repülőtér
3218	BH	Csap	Vasúti célok
3219	BH	Csapod	Repülőtér
3220	BH	Csapod	Repülőtér
3222	BH	Cegléd	Repülőtér, vasúti célok
3223	BH	Debrecen	Repülőtér, vasúti célok
3225	BH	Dobogókő	M. kir. Honv. Légvédelmi parancsnokság
3226	BH	Dombóvár	Vasúti célok
3227	BH	Dorog	Salgótarjáni Szénbányászati Rt.
3228	BH	Gödöllő	Repülőtér
3229	BH	Grosszinkendorf (Nagycenk)	Repülőtér
3230	BH	Nagyvárad	Repülőtér
3232	BH	Hajdúböszörmény	Repülőtér
3233	BH	Hatvan	Vasúti célok
3234	BH	Kalocsa	Repülőtér
3235	BH	Kaposvár	Repülőtér
3236	BH	Karlovo	Repülőtér
3237	BH	Kecskemét	Repülőtér
3238	BH	Kenyéri	Repülőtér

²⁶ Ide keveredtek a hatvani vasúti célok elleni légitámadás dokumentumai is!

Akta sorsz.	Műveleti jelzés	A Célpont	
3239	BH	Kisköre	Vasúti híd
3240	BH	Kiskunlacháza-Kiskunfélegyháza	Repülőtér
3241	BH	Komarno (Komárom)	Vasúti célok
3242	BH	Kosice (Kassa)	Repülőtér
3243	BH	Kunmadaras	Repülőtér
3244	BH	Lispe-Dudafapuszta	Olajmező
3245	BH	Lispe	Olajmező
3246	BH	Mosonmagyaróvár	Alumínium gyár
3247	BH	Makó	Vasúti cél
3248	BH	Marosvásárhely	Repülőtér
3249	BH	Miskolc	Repülőtér
3250	BH	Nagybánya	Repülőtér
3251	BH	Nagycenk (Grosszinkendorf)	Repülőtér
3252	BH	Nagykanizsa	Vasúti célok
3253	BH	Nagykároly	Repülőtér
3254	BH	Nove Zamky (Érsekújvár)	Ipari célok
3255	BH	Nyergesújfalú	Műselyem gyár
3256	BH	Nyíregyháza	Repülőtér
3257	BH	Pápa	Repülőtér, vasúti célok
3258	BH	Pécs (Pecuj)	Vasúti célok, repülőtér
3259	BH	Pétfürdő	Olajfinomító
3260	BH	Salgótarján	Vasgyár
3261	BH	Seregélyes	Repülőtér
3263	BH	Sopron	Repülőtér
3264	BH	Szajol	Repülőtér
3265	BH	Szász (Rechín – régen)	Repülőtér
3266	BH	Szatmárnémeti	Repülőtér
3267	BH	Szeged	Repülőtér, vasúti célok
3268	BH	Szeged-Szőreg	Olajfinomító
3269	BH	Székesfehérvár	Repülőtér
3270	BH	Szentes	Repülőtér
3271	BH	Sepsiszentgyörgy	Repülőtér

Akta sorsz.	Műveleti jelzés	A Célpont	
3272	BH	Szilágy (Nagyfalu)	Repülőtér
3273	BH	Szilágyosmlyó	Repülőtér
3274	BH	Szob	Vasúti célok
3275	BH	Szolnok/Rákóczi falva	Vasúti célok/Repülőtér
3276	BH 103	Szőny	Olajfinomító
3277	BH	Szovát	Repülőtér
3278	BH	Tapolca-észak	Repülőtér
3279	BH	Tatabánya-Felsőgalla	Alumínium üzem, cementgyár
3280	BH	Törökberény-Ajka	Magyar Bauxitbánya Rt.
3281	BH	Tótvázsony	Repülőtér
3282	BH	Uzsgorod (Ungvár)	Repülőtér
3283	BH	Vágfarkas-dél	Repülőtér
3284	BH	Várpalota	Repülőtér
3285	BH	Vászar	Repülőtér
3286	BH	Vát-nyugat	Repülőtér
4137	BH	Oradea (Nagyvárad)	Repülőtér

4. TÁBLÁZAT A magyarországi célokról készült MAAF hírszerzési akták mutatója. (Forrás: Az AFHRA adatai alapján a szerző állította össze) *Néhány esetben előfordulhat, hogy magyarországi célokról készült jelentések más országok objektumairól szóló jelentések közé keveredtek, mint ahogyan az is, hogy a magyar célok közé néhány német, és román célpont aktája belekerült, ezek azonban döntően nem befolyásolják az összképet.*

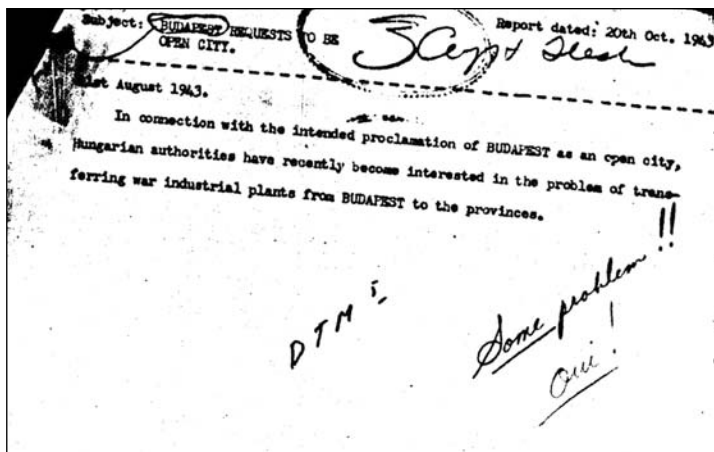
Különleges és egyben a többi hírszerzési iratcsoporttól élesen elválasztható a légvédelmi tüzéségre²⁷ vonatkozó iratcsoport. Az ide tartozó adatokat a hírszerzők egy külön erre a célra hivatott csapata („E” csoport – „E” Section) vizsgálta, és vezette a változásokat. Ezeknek a legfrissebb adatait minden bevetéskor közzölték a támadó alakulatokkal, hiszen ezek az információk életbevágóan fontosak voltak az adott bevetés tervezése és a lehetséges repülési útvonalak kijelölése kapcsán.²⁸ Az ellenséges légvédelmi tüzéség felderítésére és nyilvántartására vonatkozó szövetséges hírszerzési információk elemzése sajnos jelenlegi írásomnak nem tárgya, azt mégis megjegyzem ennek kapcsán, hogy az iratképzőtől, vagy éppen méretarányától és tartalomtól függően legalább hét különböző iratcsoportot különböztethetünk meg, belefoglalva a különböző jelentéseket és térképeket. Külön iratcsoportként a hírszerzési periodikákat említhetem meg, amely csoportba szintén legalább másik hétfajta összefoglaló beletartozik, melyekben időről-időre említést tettek az ellenséges légvédelmi tüzéségről. További érdekesség, hogy

²⁷ Ezt a szövetségesek Flak néven illették, a német elnevezést (Flugabwehrkanone) követve.

²⁸ A légvédelemre vonatkozó iratok tanulmányozásához lásd: *Recommended Sources of Information on Flak*, AFHRA.

a magyar repülőtereken észlelhető változásokat, köztük a bombakárokat egy külön hírszerzési aktában is összegyűjtötték.²⁹

Miután az ország ipari termelésének jelentős része Budapesten és a közvetlen közelében összpontosult, a főváros kiemelt jelentőséggel bírt a felderítés kapcsán. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a budapesti objektumokra vonatkozó információk esetében két gyűjtőszámot is lenyitottak. A vidéki célokat tekintve az olajipari, a győri és a miskolci nehézipari objektumokat, valamint az ország nagyobb pályaudvarait fotózták rendszeresen, a kisebb vidéki repülőtereket pedig alkalmanként, de szintén folyamatosan frissítve az információkat a támadó berepülések nyomán.

2. KÉP Miközben gyors ütemben folyt az információk beszerzése és elemzése, 1943. augusztusának végén magyar részről felmerült annak igénye, hogy a fővárosból a haditermelés számára fontos üzemeket kitelepítsék, s ennek folyamodványaként, illetve érdekében Budapestet nyilvánítsák nyílt várossá. A szövetséges hírszerzés erre a magyar kérésre egy 1943. október 20-án kelt iratban kézzel írva csak ennyi megjegyzést tett: „Problémás!” („Some Problem!!”), alá pedig franciául annyit, hogy „igen!” („Oui!”).

(Forrás: MAAF Intelligence File No. 3152, AFHRA)

A célcsoport különleges jelentőségéből adódóan a szövetségesek nagyon részletes információkat gyűjtöttek az európai olajipari célpontokról, ennek keretében a magyar olajipari létesítményekről is. Sőt ezekről 1944 májusára külön hírszerzési tanulmány is készült, amelyben minden idevonatkozó ismeretanyagot összegezték, részletesen elemezve a magyar olajipar történetét, geológiai és földtani sajátosságait, a kitermelés jellemzőit és volumenét, a tulajdonosi jogviszonyokat, a finomítók, a tárolók, és a szállítmányozás kapacitását, valamint mindezek sebezhetőségét.³¹

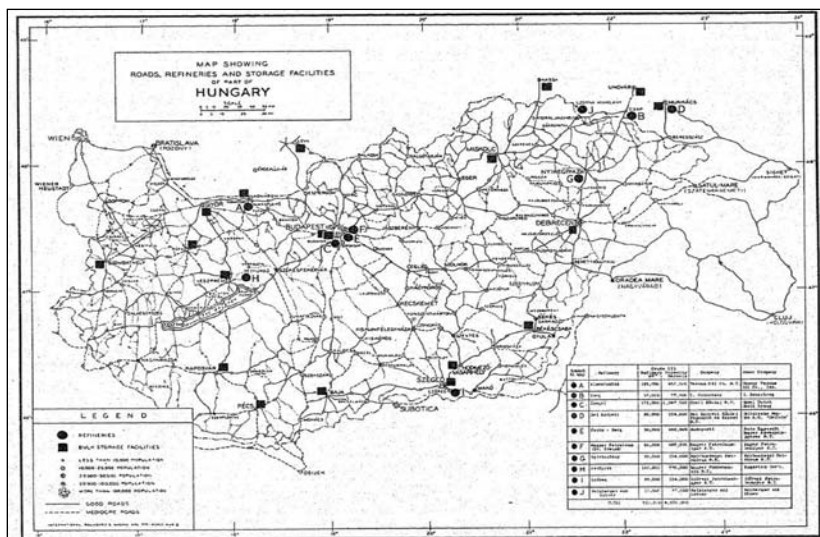
²⁹ *Airfields-Hungary*, MAAF Intelligence File No. 4390, AFHRA.

Az aktában a következő repülőterekről szerepelnek fényképek és adatok: Budapest-Budaörs, Budapest-Csepel, Érd, Budapest-Mátyásföld, Budapest-Tököl, Budapest-Vecsés (Ferihegy), Csákvár, Csapod, Debrecen, Nagyvárad, Győr, Hajdúböszörmény, Kaposvár, Kecskemét, Kolozsvár, Pápa, Pécs, Seregélyes, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok-Rákóczi falva, Szombathely, Tapolca, Veszprém-észak és Veszprém-dél.

³⁰ MAAF Intelligence File No. 3152 és MAAF Intelligence File No. 3153. Az ezekben elfekvő dokumentumok nagy része egyébként belekerült az egyes célok, illetve célcsoportok hírszerzési aktáiba is.

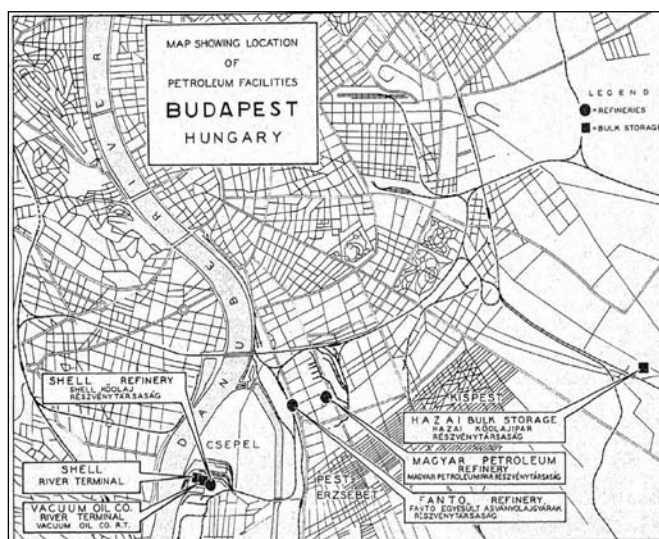
³¹ Lásd: *The Petroleum Facilities of Hungary*, Prepared by The Enemy Oil Committee for the Division of Fuels and Lubricants Office of the Quartermaster General, May 1944, AFHRA.

Amint a kutató ezt az információgyűjteményt összehasonlítja más célokról archivált adatokkal, nyomban szembetűnik az adatok precizitása és döbbenetes részletgazdagsága. Erre magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy az olajipari létesítmények nagy többsége külföldi tulajdonosok, például amerikaiak kezében voltak, és a tulajdonosok nyilvánvalóan nem tartották magukban az általuk birtokolt információkat.

3. KÉP Magyarországi olajipari célok elhelyezkedése. Magyarázatához lásd a következő oldalon lévő táblázat adatait!

(Forrás: Petroleum Facilities of Hungary, AFHRA)

4. KÉP A budapesti olajipari célok elhelyezkedése

(Forrás: Petroleum Facilities of Hungary, AFHRA)

Jelzet	Finomító	Éves gyártási kapacitás		Cég	Tulajdonos
		Metrikus tonna	Hordó (db)		
A	Almásfüzitő	125 000	962 500	Vacuum Oil Company Rt.	Socony Vacuum Oil Co. Inc.
B	Csap	10 000	77 000	I.Schonberg	I.Schonberg
C	Csepel	175 000	1 347 500	Shell Kőolaj Rt.	Royal Dutch Shell group
D	Dél-Kárpáti	20 000	154 000	Dél-Kárpáti Kőolaj Finomító és Kereskedelmi Rt.	Galizische Naphta A.G. „Galicia”
E	Fanto (Berg)	60 000	462 000	Budapesti Ásványolaj-Fanto	Fanto Egyesült Magyar Ásványolajgyárak Rt.
F	Magyar Petróleumipar	60 000	462 000	Magyar Petróleumipar Rt.	Magyar Petróleumipar Rt.
G	Nyírbogdányi	20 000	154 000	Nyírbogdányi Petroleum Rt.	Nyírbogdányi Petroleum Rt.
H	Pétfürdő	100 000	770 000	Magyar Hydrobenzin Rt.	Magyar Állam
I	Szőreg	20 000	154 000	Szőregi Petroleum-gyár Rt.	Szőregi Petroleum-gyár Rt.
J	Weinberger és Ortner	10 000	77 000	Weinberger és Ortner	Weinberger és Ortner
Összesen		600 000	4 620 000		

5. TÁBLÁZAT A magyarországi olajfinomítók adatai az 1944 eleji állapotok szerint. Mellékletként lásd az előző képet

(Forrás: Petroleum Facilities of Hungary, AFHRA)

A szövetséges légierők magyar célpontokra vonatkozó hírszerzési aktái eddig ismeretlenek voltak a kutató számára. Ezek az iratok a maguk rendszerében, a tételes feldolgozásuk nélkül is átfogó képet nyújtanak arról, ami eddig csak sejtethető volt, azaz hogy a szövetségeseknek a légitámadások megtervezéséhez milyen információkra volt szükségük. Valamint abba a hírszerzési folyamatba is betekintést engednek, amely ezek megszerzésével függött össze.

Város	Cég	Objektum
Kerettye		Üzemanyag lepárló
Almásfüzitő	Vacuum Oil Company Rt.	Olajfinomító
Budapest, Csepel-sziget	Shell	Olajfinomító
Budapest, Soroksári út 95.	Fanto Egyesült Magyar Ásványolajgyárak Rt.	Olajfinomító
Budapest, Kén u. 8.	Magyar Petróleumipar Rt.	Olajfinomító
Baja	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Békéscsaba	Vacuum Oil Company Rt. (mellette a Fanto raktárai is)	Lerakat/Raktárbázis
Budapest, Csepel-sziget	Vacuum Oil Company Rt.	Folyami rakodó
Budapest-Kőbánya, Gyömrői út 140.	Hazai Kőolajipari Rt.	Olajfinomító
Debrecen	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Győr	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Hódmezővásárhely	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Kaposvár	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Kassa	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Miskolc	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Munkács	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Pápa	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Pécs	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Szeged	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Székesfehérvár	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Szolnok	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Szombathely	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Ungvár	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Veszprém Vacuum	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis
Zalaegerszeg	Vacuum Oil Company Rt.	Lerakat/Raktárbázis

6. TÁBLÁZAT A főbb magyar olajipari célok, melyekről részletes helyszínrajt és elemzés készült a szövetséges hírszerzés által

(Forrás: Petroleum Facilities of Hungary, AFHRA)

A SZÖVETSÉGES LÉGITÁMADÁSOK BOMBAKÁRAIRÓL KÉSZÜLT FOTÓKIÉRTÉKELŐ JELENTÉSEK

A legelején érdemes tisztázni néhány gyakran keveredő kifejezést, nevezetesen nem tévesztendő össze a felderítő fotó a célfotóval! A felderítő fotó egy adott támadás előtt, után és kivételes esetben alatt készülhetett az adott célpont felderítésére, illetve a bombázás okozta károk felmérésére.³² Ezt a Földközi-tengeri Szövetséges Fotófelderítő Wing repülőgépei készítették és az Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerzésének elemzéséhez csatolták. Nem mindegyik fotófelderítő bevetésen készült légifotóról írtak kiértékelő jelentést és még csak nem is minden negatív kópiáról hívtak elő fotót annak ellenére, hogy a negatív minden kockáját megvizsgálták.³³ Azokat a fotókat, amelyeket a negatívról végül előhívtak, megszámozták és ezeket a sorszámokat a bevetés főbb adataival együtt a kiértékelő jelentésekben minden alkalommal rögzítették.³⁴ A célfotót³⁵ a támadó alakulatok egyes repülőgépeinek fedélzeti kamerái készítették a támadás alatt a bombaszórás elemzésére.³⁶ A célfotókról készült rövid összefoglalókat az alakulat hírszerző tisztje a támadásról készült összefoglaló jelentésében rögzítette,³⁷ melyet meg kellett küldeni az ezred, illetve a légi hadsereg hírszerzése felé is.³⁸

A szövetséges fotófelderítő berepülések³⁹ a Magyarország ellen 1944. április 3-án megindított légi hadműveletek előtt alapvetően a célok felderítésére és feltérképezésére, valamint azok aktivitásának megfigyelésére irányultak, azonban a támadásokat követően ezek már kiegészültek a megtámadott célpontokban okozott károk kiértékelésével.⁴⁰ Az első szövetséges légitámadásokat követően tehát a bombázások okozta károk felmérése és a célpontok további felderítése már

³² A D. B. jelzetű jelentésekben általában megjelölték, hogy mely légitámadás okozta károk felmérését végzik, emellett azonban külön azt is, ha egy régebbi támadás okozta károk helyreállításának állapotát rögzítették.

³³ Az egyszerű fotókiértékelő jelentéseket Interpretation Report (I. R.), vagy Photo(graphic) Interpretation Report (P. I. R.) néven illették. Egy célcsoportra vonatkozó felderítő fotók összesítése volt a Photo(graphic) Intelligence Summary (P. I. S.).

³⁴ A jelentésben ezen kívül a felderítő bevetésre vonatkozó fontosabb adatokat, a megfigyelt károkat okozó bombázásra vonatkozó főbb adatokat, valamint a károk leírását és ha volt fénykép csatolmány a jelentésben, akkor az ahhoz kapcsolódó jelkulesot és magyarázatot rögzítették.

³⁵ A célfotón rögzítették a támadó alakulat, a fotót elkészítő repülőgép, és a támadás főbb adatait. A célfotók alapján készült el a groupok a célfotóra vetített szórásképe (Bomb Fall Plot), amely az előzőekhez képest kiegészült a ledobott bombák jellemzőivel, valamint a szóráskép jelmagyarázatával és jellemzőivel. A szóráskép alapján készítették el a légi hadseregnél napi bontásban a bombaszórásról készült összefoglaló jelentést (Bomb Accuracy Report).

³⁶ A támadó alakzat nem minden repülőgépén volt felszerelve célkamera. A kamerák elhelyezkedéséről készült jelentés volt a Mission Camera Report.

³⁷ A wing összefoglaló jelentésében ennek volt a címe a *Strike Assessment Report*.

³⁸ Minden támadó alakulat Group és Wing szinten elkészítette a saját támadásának célfotói alapján a kiértékelő jelentését, melyek nem tévesztendőek össze a fent tárgyalt összefoglaló kiértékelő jelentésekkel. A támadást végrehajtó group jelentései voltak a *Photo Interpretation (P. I.) Flash Report*, a *Consolidated Narrative Report*, a *Strike Assessment Report* és a *Mission Camera Report*. Ezeket kiegészítette még *Bomb Fall Plot* nevű formula, melyet a Group kiértékelő tisztje a célfotókra vezetett rá a támadás legfontosabb adataival együtt. Ezeket az iratfajtaikat összegezve készítette el a Wing a *Final Bomb Strike Reportot*, amit általában az összesítő jelentésében publikált. A fentiek kapcsán lásd: Air Intelligence Procedures of the 49th Bombardment Wing (H), USAAF, AFHRA.

³⁹ Photographic Reconnaissance (rövidítve: P. R.).

⁴⁰ A magyar célpontok feltérképezését túlnyomórészt a dél-afrikai 60. repülőszázad végezte, míg a bombázások okozta károk felmérésének feladata már eloszlott a Földközi-tengeri Szövetséges Légierő más felderítő alakulatai között. A 60. század 1944. március és május között 220 db felderítő bevetést hajtott végre, ebből 64-et magyar célok ellen, azaz a bevetések 29%-át.

nem vált el egymástól, sőt egymás mellett párhuzamosan folytatták a kétféle tevékenységet. A szövetséges hírszerzés által készített kiértékelő kárjelentések közül kiemelkedően fontos az ún. „D. B.” sorozat,⁴¹ mivel az ilyen jelzettel ellátott általános jellegű jelentés a bombázó bevetések okozta károkról készült, tehát minden célcsoportra és célpontra kiterjedt. Ezt a típusú jelentést a támadást követően a lehető legrövidebb időn belül el kellett készíteni.⁴² A szövetségesek, pontosabban a Földközi-tengeri Szövetséges Légierő 1944. április 8. és 1945. március 24. között – kiigazításokkal és korrekciókkal együtt – összesen legalább 83 db „D. B.” jelzetű fotókiértékelő jelentést⁴³ készített a magyar célpontok ellen végrehajtott légitámadások kiértékelésére.⁴⁴ A bombázások eredményeiről készített fotókiértékelő jelentések alapvetően egyetlen felderítő bevetésen készült fotókról készültek, de a speciális, vagy összefoglaló jelentések akár egy időszakot és célcsoportot (pl. budapesti célok, vagy magyar olajipari célok) felölelve több felderítő bevetés fotóanyagáról is készülhettek. A kutató számára minden bizonnyal ezek az összefoglalások nyújthatnak kivételesen érdekes adatokat, ugyanis ezek folyamatában, illetve folyamatosan rögzítették egy-egy adott célpont, vagy célcsoport állapotát, termelését, és egyéb fontos paramétereit.

MEDITERRANEAN ALLIED PHOTO RECONNAISSANCE WING	SECRET 22nd April 1944.
INTERPRETATION REPORT NO. D.B.52	
Localities covered for damage: <u>CYCE, BUDAPEST,</u> MENEVAORE, VICENZA, TRIESTE/OPICINA.	
Locality covered for repairs: <u>SAGRES</u>	
Confirmation of amplification of M.A.F.R.W. Signal AI/50.	
- denotes annotated prints distributed. Numbers refer to annotation of prints.	
<u>HUNGARY</u>	
683 Squadron Sortie P.206 dated 22 April 1944. sea-time 0630 hours shows:-	
<u>CYCE</u>	Attacked 19th April 1944. by 15th A.F. Last report D.B.46 of 13 April 1944. on partially smoke obscured photographs.
The following additional damage is seen in the area covered by smoke in the previous sortie:-	
<u>GERMANIAN CAR AND MACHINE WEBS</u>	

5. KÉP Részlet az 1944. április 22. napján kelt D. B. 52 számú fotókiértékelő jelentésből (Forrás: AFHRA)

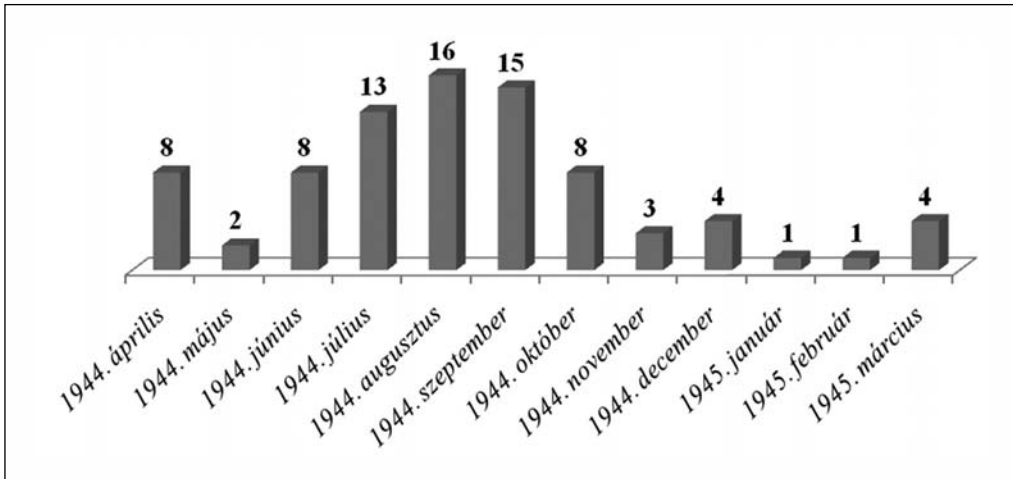
⁴¹ A Magyarországra vonatkozó jelentések mutatóját közlöm az alábbi táblázatban!

⁴² Ezeket a D. B. sorozatú kárjelentéseket, azaz fotókiértékelő jelentéseket a korábban alkalmazott AI sorozatú jelentéseket (Immediate Damage Report – azaz a bombakárokról készült közvetlen jelentés) váltották fel 1944. február 15-étől kezdődően. A D. B. sorozat térképi jelkulcsai megegyeztek az elődjével, ezeket általában a jelentéshez csatolt fényképek alján minden esetben feltüntették. Mind a D. B., mind az AI sorozat az ún. D. szekció (értsd: Damage) részei voltak, azaz a bombakárokról készített jelentések kategóriájába sorolhatóak. A fotókiértékelés gyakorlati kérdéseinek magyarázatához lásd: *New Series of Damage Reports*, 15 February, 1944, Mediterranean Allied Photo Reconnaissance Command, AFHRA.

⁴³ Ezek az MAAF hírszerzési részlegének „D. B.” jelzéssel ellátott általános jelentések. Különös, de 1944. április 8. előtt nem készült ilyen jelentés magyarországi célokról, pontosítva az április 3-ai légitámadás okozta károkról. Fotófelderítő bevetést repültek a szövetségesek Budapest fölé április 3-án és április 7-én, de ezekről csak egy-egy fotókiértékelő jelentés született, D. B. iktatószámú kiértékelés nem!

⁴⁴ A 60. század hadinaplójában *Bomb Damage Assessment (B. D. A.)*, azaz a bombázások okozta rombolások, illetve a kárfelszámolásként jelölték ezeket a felderítő bevetéseket.

Ezeknek a kiértékelő jelentéseknek éves és havi elosztása beszédes, ugyanis a 83 darabból csak 6 készült az 1945. évben, a többi 1944-ben. Nagyszerűen kidomborodik a jelentések sűrűségének vizsgálatával a szövetséges légerők Magyarország elleni légitámadásainak aktivitása is, ugyanis a jelentések több mint fele, pontosabban a 83-ból 44 darab az 1944. július és 1944. szeptember közötti negyedévre esik!

6. KÉP A magyar célokról készült bombakár-kiértékelő általános jelentések havi eloszlása
A szerző összesítése alapján

Általános bombakár jelentés (D. B.)		Célpont	
Iktató sz.	Dátum	Helység	Kategória
42.	1944. április 8.	Budapest	Tököli repülőtér, Duna Repülőgépgyár, Weiss Manfréd Művek, Ferencvárosi pu.
45.	1944. április 12.	Budapest	Ferencvárosi pu.
46.	1944. április 13.	Budapest	Nem ismert ⁴⁵
47.	1944. április 16.	Budapest	Duna Repülőgépgyár, Vecsési (Ferihegy) repülőtér
47. toldal	1944. április 14.	Budapest	Vecsési (Ferihegy) repülőtér
52.	1944. április 22.	Győr, Budapest	M.Á.V.A.G., vasúti célok (Ferencváros, Józsefváros, Keleti, Kőbánya, Nyugati, Kelenföld)
53.	1944. április 23.	Budapest	Tököli és vecsési (Ferihegy) repülőtér
55.	1944. április 25.	Budapest	Ferencvárosi pu.

⁴⁵ Sajnos a jelentés pontos tartalmát nem ismerem.

Általános bombakár jelentés (D. B.)		Célpont	
Iktató sz.	Dátum	Helység	Kategória
70.	1944. május 10.	Budapest	Rákos pályaudvar, Weiss Manfréd Művek, Tököl (Szigetszentmiklós) repülőgép összeszerelde
80.	1944. május 16.	Győr	Repülőgépgyár
99.	1944. június 3.	Szolnok, Debrecen, Miskolc, Oradea (Nagyvárad), Cluj (Kolozsvár)	pályaudvarok
101.	1944. június 5.	Szeged	pályaudvar
107.	1944. június 10.	Cluj (Kolozsvár), Szolnok, Debrecen	pályaudvarok
111.	1944. június 14.	Szőny, Almásfüzitő	Olajfinomítók
113.	1944. június 16.	Pétfürdő, Budapest/Csepel	Olajfinomítók
114.	1944. június 17.	Kecskemét	Repülőtér és radarállomás
118.	1944. június 25.	Szőny, Almásfüzitő, Budapest	Olajfinomítók
123.	1944. június 29.	Budapest	Olajfinomítók (Fanto, Shell Koolaz) és Rákos pályaudvar
126.	1944. július 1.	Budapest	Józsefvárosi pu., gépgyárak
127.	1944. július 1.	Dombóvár, Kaposvár	Pályaudvarok
128.	1944. július 3.	Barcs, Budapest	Híd, illetve Shell Koolaz ⁴⁶ olajfinomító (Csepel), Weiss Manfréd Művek iparvágányai, Vecsés (Ferihegy) repülőtere
132.	1944. július 7.	Győr, Szőny	ipartelepek, illetve olajfinomító
133.	1944. július 8.	Budapest	Rákos pályaudvar
139.	1944. július 13.	Budapest/Csepel	Olajfinomító
141.	1944. július 14.	Veszprém, valamint Budapest	Repülőtér (északi – Jutaspuszta), illetve olajfinomítók (Fanto, Shell Koolaz, Magyar Petroleumipar Rt.), vecsési (ferihegyi) repülőtér
143.	1944. július 15.	Budapest/Csepel	Shell Koolaz olajfinomító
146.	1944. július 16.	Budapest	Ferencvárosi pu., olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar Rt.)
148.	1944. július 18.	Pétfürdő	olajfinomító

⁴⁶ A táblázatban az eredeti szöveg került feltüntetésre, ami valószínűleg elírás. A Koolaz helyett Kőolaj a helyes kifejezés. Ez az elírás minden hírszerzési iratanyagban következetesen ismétlődik.

Általános bombakár jelentés (D. B.)		Célpont	
Iktató sz.	Dátum	Helység	Kategória
151.	1944. július 20.	Pétfürdő	olajfinomító
152.	1944. július 21.	Szőny, Almásfüzitő	olajfinomítók
161.	1944. július 30.	Budapest	Weiss Manfréd Művek, olajfinomítók (Shell Koolaz, Fanto, Magyar Petroleumipar Rt.)
163.	1944. augusztus 1.	Budapest, Pécs	Tököli repülőtér és Duna rep. g. gyár, valamint pályaudvar
165.	1944. augusztus 3.	Szőny, Pétfürdő	olajfinomítók
170.	1944. augusztus 7.	Almásfüzitő	olajfinomító
172.	1944. augusztus 8.	Lispe/Budafapuszta	olajmező
173.	1944. augusztus 9.	Almásfüzitő, Szombathely	olajfinomító, valamint repülőtér
174.	1944. augusztus 10.	Győr	gyári repülőtér
176.	1944. augusztus 11.	Budapest, Lispe/Budafapuszta, Szőny	Tököli repülőtér, olajmező, olajfinomító
177.	1944. augusztus 12.	Almásfüzitő, Budapest	olajfinomító, valamint a vecsési repülőtér és a Shell Koolaz olajfinomító
180.	1944. augusztus 16.	Hajdúböszörmény	repülőtér
186.	1944. augusztus 21.	Szeged	pályaudvar
187.	1944. augusztus 21.	Almásfüzitő	olajfinomít
189.	1944. augusztus 23.	Szőny, Szolnok	olajfinomító, valamint repülőtér és pályaudvar
192.	1944. augusztus 25.	Szeged	vasúti híd
195.	1944. augusztus 27.	Pétfürdő, Budapest	olajfinomítók (Fanto, Shell Koolaz, Magyar Petroleumipar Rt.)
196.	1944. augusztus 28.	Szeged, Budapest	vasúti híd, valamint olajfinomítók (Shell Koolaz, Magyar Petroleumipar Rt.)
198.	1944. augusztus 31.	Szőny, Szolnok, Pécs, Miskolc, Szeged	olajfinomító, illetve pályaudvarok és vasúti hidak
200.	1944. szeptember 3.	Szolnok, Szajol, Debrecen	pályaudvarok és vasúti híd
200. korrekció	1944. szeptember 4.	Szolnok	vasúti híd
207.	1944. szeptember 10.	Budapest/Csepel	Weiss Manfréd Művek, olajfinomító (Shell Koolaz)

Általános bombakár jelentés (D. B.)		Célpont	
Iktató sz.	Dátum	Helység	Kategória
208.	1944. szeptember 11.	Nyíregyháza, Oradea (Nagyvárad)	pályaudvarok és vasúti hidak
211.	1944. szeptember 13.	Pétfürdő, Debrecen, Oradea (Nagyvárad)	olajfinomító, illetve pályaudvarok és vasúti hidak
212.	1944. szeptember 14.	Budapest, Almásfüzitő, Szőny	Északi vasúti híd, olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar Rt.), valamint olajfinomítók
214.	1944. szeptember 16.	Diósgyőr (Miskolc)	M.Á.V.A.G., Acél- és Fegyvergyár
216.	1944. szeptember 17.	Budapest	pályaudvarok, olajfinomítók, ipartelemek
217.	1944. szeptember 18.	Budapest, Baja, Szeged	Ganz Gépgyár, pályaudvarok és vasúti hidak
218.	1944. szeptember 19.	Cegléd, Szabadka, Szolnok	pályaudvarok és vasúti híd
219.	1944. szeptember 20.	Szob, Budapest, Baja, Szolnok	pályaudvarok és vasúti hidak és a mátyásföldi repülőtér
220.	1944. szeptember 21.	Győr, Székesfehérvár, Debrecen, Budapest	pályaudvarok, olajfinomítók, déli vasúti összekötő híd, Weiss Manfréd Művek
223.	1944. szeptember 24.	Baja, Győr	vasúti híd és pályaudvar
226.	1944. szeptember 27.	Hegyeshalom	pályaudvar
227. ⁴⁷	1944. szeptember 28.	Debrecen, Kisköre, Tiszafüred, Szolnok, Szeged	pályaudvarok és vasúti hidak
233.	1944. október 7.	Hatvan, Budapest, Oradea (Nagyvárad)	pályaudvarok, vasúti hidak, olajfinomítók, gépgyárak
234.	1944. október 8.	Orosháza, Komárom, Csap, Érsekújvár, Szob, Szolnok, Kisköre, Tiszafüred, Baja	pályaudvarok és vasúti hidak
234. toldat	1944. október 9.	Komárom, Érsekújvár	pályaudvarok
239.	1944. október 13.	Szombathely, Győr, Budapest	Pályaudvar, gyári repülőtér, illetve vasúti hidak és olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar Rt.)
240.	1944. október 14.	Pétfürdő, Almásfüzitő, Komárom, Bánhida, Székesfehérvár, Győr, Pápa	Olajfinomítók, pályaudvarok és repülőterek
242.	1944. október 17.	Baja	vasúti híd

⁴⁷ A jelentésben 226. számmal írták, de ez nyilvánvaló elírás. Helyesen ez a 227. számú jelentés.

Általános bombakár jelentés (D. B.)		Célpont	
Iktató sz.	Dátum	Helység	Kategória
245.	1944. október 21.	Budapest	vasúti hidak
251.	1944. november 4.	Nagykanizsa	pályaudvar
253.	1944. november 6.	Szombathely	pályaudvar
265.	1944. november 22.	Szőny, Almásfüzitő, Pétfürdő	Olajfinomítók
271.	1944. december 2.	Szombathely	pályaudvarok
277.	1944. december 12.	Győr	pályaudvar
289.	1944. december 27.	Sopron, Almásfüzitő	pályaudvar, olajfinomító
294.	1945. január 3.	Körmend	pályaudvar
311.	1945. február 3.	Nagykanizsa	pályaudvar
340.	1945. március 10.	Szőny	Olajfinomító
341.	1945. március 11.	Szőny, Almásfüzitő, Pétfürdő	Olajfinomítók
346.	1945. március 16.	Szőny, Almásfüzitő	Olajfinomítók
354.	1945. március 24.	Almásfüzitő	Olajfinomító

7. TÁBLÁZAT *A magyar célpontok elleni légitámadások általános fotókiértékelő kárjelentései*
(Forrás: Az AFHRA adatai alapján a szerző összesítése)

Ezeknek a kiértékelő jelentéseknek jövőbeli feldolgozása mindenképpen esedékes, hiszen a szövetséges légitámadások céljait és eredményeit tekintve ezekből lehet szinte a legpontosabb összehasonlító információkat kinyerni.

Utószó

Tanulmányomban a Földközi-tengeri Szövetséges Légierő felderítési, hírszerzési, és a szövetséges repülők által végrehajtott magyarországi légitámadások fotókiértékelésének gyakorlatát, valamint a kapcsolódó iratanyagát vizsgáltam meg. A II. világháború során a szövetséges repülők által Magyarország ellen folytatott légi háború történetének kutatása, az események feldolgozása fordulóponthoz érkezett. A magyar szakirodalom eddig megelégedett nagyjából annyival, hogy felszínesen rögzítette az eseményeket, a mögöttes dolgok, mozzgatórúgók mélyebb feltárása még váratott magára.

Összességében elmondható, hogy a hírszerzési aktákban elfekvő iratanyag nagyon fontos forrása a Magyarország elleni szövetséges légitámadások történetének, ezért a darabszintű, teljes feldolgozását is megkezdtem. Amellett, hogy érzékeltetni kívántam a bőséges iratanyag jelentőségét, segédanyagot is kívánok nyújtani a további kutatásokhoz.

BIBLIOGRÁFIA

Craven, Wesley Frank – Cate, James Lea (1983): *The Army Air Forces in World War II. Volume Two.* Washington D.C., Office of Air Force History.

Kreis, John F. (ed.) (1996): *Piercing the Fog – Intelligence and Army Air Forces Operations in World War II.* Washington, D. C., Air Force History and Museums Program, Bolling Air Force Base.

Karsai Elek (1985): Elképzelések és tervek Magyarország bombázására 1944-ben. Az amerikai levéltári anyag alapján. *Somogy megye múltjából.* Levéltári évkönyv. 16. évf. 16. sz. Kaposvár. 503–539.

Oláh András Pál (2017): *A szolnoki célpontok levegőből történt felderítése a II. világháborúban.* ZOUNUK 31., A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve 2017.

Juhász Gyula (összeáll., s. a. r., bev. tan.) (1978): *Magyar – Brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Levéltári források

AFHRA = Air Force Historical Research Agency

NA = The National Archives (London)

NARA = The National Archives of United States

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

zoltanszots79@gmail.com

történész, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)
főszerkesztő (Újkor.hu)

A Nagy Háború alulnézetből

The Great War from below

Völgyesi Zoltán (2016):

Harctértől a hátorszáig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében.

Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár – L'Harmattan Kiadó. 243 o.

DOI 10.14232/belv.2018.1.10 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szóts Zoltán Oszkár (2018): A Nagy Háború alulnézetből. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 169–171. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A kerek évfordulóknak különleges jelentésük van. Hatásukra a nagyközönség figyelme olyan történelmi események felé fordul, amelyek iránt egyébként nem érdeklődik különösebben. Az első világháború kitérésének 100. évfordulója pontosan ilyen hatást gyakorolt. Európa-szerte egymást érték a megemlékezések, konferenciák, sorra nyíltak az új kiállítások, születtek és születnek az új publikációk. Magyarországon is hasonló a helyzet. 2014-ben több témába vágó tudományos konferenciát és szakkiallítást rendeztek, mint az előző huszonöt évben összesen. 2015-re valamelyest csökkent az érdeklődés, de nagyságrendileg még mindig közel járt a 2014-eshez. Természetesen a rendezvényszervezést online és nyomtatott publikációk kísérték, mégpedig

korábban sosem látott mértékben.¹ A 2016-os év számos további megjelenést hozott, közte Völgyesi Zoltán itt ismertetett kötetét is.

A szerző 2014-ben kezdett ezzel a témával foglalkozni. Elmondása szerint ekkor kapta azt a feladatot, hogy irányítsa annak az első világháborús kiállításnak a munkálatait, amellyel a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára a Múzeumok Éjszakájára készült.² A kiállítás után tovább folytatta a munkát, amelynek eredményeit 2017 elején vehettek kezükbe az olvasók. A 243 oldalas, puhakötéses könyvet a Magyar Nemzeti Levéltár és a L'Harmattan Kiadó közösen jelentette meg. A könyv számos fekete-fehér, ámde jó minőségű illusztrációt tartalmaz. A felvételek az MNL OL-ban fellelhető forrásokról készültek, így közreadásuk elsődleges forrásközlésként is felfogható. A kötetnek tulajdonképpen ez az egyik erőssége is: bevezetést nyújt a háború gazdaság- és társadalomtörténetébe, illetve a történeti feldolgozást segítő levéltári forrásokba. Nem véletlenül használom a bevezetés szót, ugyanis valamennyi fejezetet ki lehetne bontani külön nagymonográfikaként, ha erre a kutatásra lenne megfelelő apparátus.

A könyv négy nagy fejezetből áll, melyek alfejezetekben tárgyalják az odavágó problémákat. Tekintélyes előszó vezet be, és részletes irodalomjegyzékkel záródik. Az első fejezet *Az első világháború* címet kapta, s a szarajevói merénylettől az olasz frontig vázolja fel az eseményeket, külön kitérve a Monarchia hadicéljaira, hadseregére, mozgósítási terveire, a kivételes törvényekre és a háborús lelkesedésre (17–68. o.). A második fejezetben a hadigazdaság kihívásait ismerhetjük meg (69–121. o.), kezdve annak kiépítésével és működésével, folytatva a háborús hiánygazdaság és az ellátási problémák bemutatásával. Vázlatot kapunk a hadiipar és a hadiüzemek működéséről, a hadifém-gyűjtési akciókról, a hadiipari munkásság helyzetéről, a háború finanszírozásáról és a pénzügyekről. A fejezet a hátszín gazdasági helyzetének értékelésével zárul. A szerző így összegezi okfejtését: „Az elhúzó háború terhei és negatív hatásai miatt az évek alatt nélkülöző, háborús szükségintézkedések által felforgatott társadalom egyes rétegei fogékonyvá váltak a bűnbakképzésre és a szélsőséges nézetekre.” (120–121. o.) A harmadik fejezetben a férfiak és nők viszonyának átalakulása áll a középpontban (122–177. o.). Megtudhatjuk, hogyan éltek a katonák a fronton, hogyan szakították szét a családokat a behívók, hogyan váltottak leveleket a családtagok. A kenyérkeresők frontra kerülésével a nőkre is új szerepek vártak: az egyedül maradt anyák családfenntartóvá váltak, ezért tömegesen ki kellett lépniük a munkaerőpiacra. A változás maga után vonta érdekképviseletük erősödését is, ezért a szerző röviden a Feministák Egyesületének tevékenységét is vázolja. A férfiak és nők mesterséges elválasztásának más következménye is volt: a katonák tömegesen fordultak prostituáltakhoz. A nemi betegségek terjedése ellen védekezni kellett, amelyhez a tábori bordélyok rendszerét hozták létre. A fejezet az egyik legbensőségesebb ünnep, a karácsony harctéri ünneplésének felidézésével záródik. A negyedik fejezet a háború társadalmi és szociális hatásait tekinti át (179–235. o.). Megtudhatjuk, hogy milyen szociális intézkedések születtek a háború kárvallottjainak segítésére, hogyan zajlott a hadigondozás. Utóbbi témákban konkrét példákat is megismerhetünk Apponyi Franciska tevékenységén keresztül. A fejezet bemutatja a közhangulat változását, a háborús nyomorból és elégedetlenségből fakadó bűnbakképzést és növekvő zsidóellenességet. Völgyesi Zoltán az alábbi gondolatsorral zárja könyvét: „Magyarország lakossága a háborút úgy vészelte át, hogy közben idegen katonát szinte nem is látott, ugyanis területén nem folytak harcok, leszámítva a Felvidék és Kárpátalja egyes településeit érintő orosz betörést 1914–15-ben, valamint az 1916-os erdélyi román behatolást. A háború vége és ami ebből utána következett, annál sokkalóbb volt, beleértve

¹ A 2014 és 2015 során kiadott első világháborús szakirodalomról bővebben: Szórs 2016.

² Szórs 2017.

az idegen megszállást, majd Trianont. A háború után kirobbant forradalmak, az ország szét-darabolása, a nyersanyaglelőhelyek és piacok elvesztése, valamint a gazdasági elszigeteltség miatt a háború gazdasági utóhatása is tovább érződött, mint a legtöbb országban, ugyanis a gazdasági kényszerintézkedések egy részét még évekig fenn kellett tartani. Csak az 1920-as évek közepére kezdett normalizálódni az élet, a bethleni konszolidáció eredményeként.” (235. o.)

A kötet teljesíti címében és előszavában vállalt célját. Frappánsan összegezi az első világháború gazdasági és társadalmi hatásait, harctértől a hátorszáig a levéltári források tükrében. Az előszóban azonban érdemes lenne egy második kiadás esetén bővebb historiográfiai áttekintést adni, kitérve a háború értelmezésével és társadalomtörtével foglalkozó újabb hazai szakirodalomra³, továbbá reflektálni a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által 2008 és 2010 között szervezett hátország-konferenciák előadásaiból készült publikációkra.⁴ A kötet legfőbb haszna, hogy az első világháború társadalmi hatásait jobban megértheti az érdeklődő, ha végigolvassa. Mint már említettem, a mű egyes témáit érdemes lenne külön monográfiákban részletesebben kifejteni, akár a hadigazdaságot, akár a nők társadalmi szerepét, akár a hadigondozottak ellátását külön vizsgálva. Csak bízhatunk benne, hogy az ilyen típusú kutatások tovább folynak, többek közt azoknak a problémafelvetéseknek és forrásoknak a mentén, amelyekkel e könyvben találkozhattunk.

IRODALOMJEGYZÉK

BALÁZS ESZTER (2010): A „sakktáblától” a lövészárkok mikrovilágáig: az első világháború régi és új történeti megközelítései. *Múltunk* 55. évf. 3. sz. 109–131.

HADTÖRTÉNETI (2011): *A Hadtörténeti Múzeum értesítője = Acta Musei Militaris in Hungaria* 12. sz.

PÓK ATTILA (2015): Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után. *Múltunk* 60. évf. 1. sz. 22–41.

POLLMANN FERENC (2015): A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. *Múltunk* 60. évf. 1. sz. 93–103.

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR (2015a): Haupttrichtlinien in der Historiografie des Ersten Weltkrieges in Ungarn. In Fiziker Róbert – Szabó Csaba (ed): *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. Az első világháború magyar szemzőgből. Wien, Balassi Intézet. 13–33.

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR (2015b): Az első világháború értelmezései a magyarországi historiográfiában 1914-től napjainkig. In Barta Róbert – Csizsár Imre: *Vidék és város*. Az első világháború és a magyar vidék. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, Hajdúnánás. 127–144.

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR (2016): Volt egyszer egy évforduló – válogatás az utóbb két év első világháborús szakirodalmából. *Múltunk* 61. évf. 2. sz. 120–148.

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR (2017): Mi vagyunk a frontvonalban – interjú Völgyesi Zoltánnal. *Újkor.hu* 2017. 05. 20. <http://ujkor.hu/content/mi-vagyunk-a-frontvonalban-interju-volgyesi-zoltannal> (Letöltés dátuma: 2017. október 29.)

³ BALÁZS 2010.; PÓK 2015.; POLLMANN 2015.; SZÓTS 2015a.; SZÓTS 2015b.

⁴ A hátország kutatásának fontos állomásai voltak ezek a konferenciák, melyeknek előadásaiból a múzeum értesítőjének 2011. évi száma közölt válogatást. (Lásd HADTÖRTÉNETI 2011.)

GERGELY ANDRÁS

andrasgergelya@gmail.com

főiskolai docens (ELTE TK)

Szegedről Szegedre

(Review essay a valláskutatás és
szakrális néprajz kiadványköréből)

From Szeged to Szeged. A review essay

ABSTRACT

This review looks forward to the relatively new publications of the Department of Ethnology and Cultural Anthropology (Szeged), focused mainly on Jewish symbolical interpretation, traditional and contemporary notions, narratives, collective rites, linguistic and epistemological visualisations to the recent religious movements, local communities, regional-ethnographical interferences into the local researches, and community subcultures, from the ethno-cartographical atlases to the trends of universal sacred community.

KEYWORDS

historical Judaism, pagan religions, sacred community, shamanic studies, linguistic and oral tradition, Jewish sacred folklore

DOI 10.14232/belv.2018.1.11 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: A. Gergely András (2018): Szegedről Szegedre. (Review essay a valláskutatás és szakrális néprajz kiadványköréből). *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 172–188. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az alcímbeéli zárójeljáték mintegy az eltérő perspektívát jelzi a rokon interpretációk mentén, de azzal a nem titkolt szándékkal, hogy mintegy „*intézményközi közvetítés*” révén hívja föl a figyelmet az egyazon egyetemen, szinte szomszéd tanszékek, de mindenképpen szomszédos tudásterületek újabb időkben megjelent produktumaira. Szinte közbuzgalmi testesel csupán, de annál mélyebb eltérés és jelentéstartalom kifejezője, hogy a társadalomkutatás szociológiai, vallástudományi, kommunikációs vagy szakrális kérdéseiről megtermelődött tudás kölcsönhatásaira figyelmet fordítva megannyi izgalmas tárgykörre lephetünk – anélkül azonban, hogy a tudásterületi rokonság előidézne a megismerési gyakorlatot, reflexiót, vitát, továbbgondolást vagy bármely más kölcsönhatást. Miért is van ez így? Átfogó, unikális érvem nemigen van, csak csekélyke tapasztalatom arról, hogy ritkán fordul elő a tudáskölcsönössé kihasználása, az egymásra találás, a kölcsönös hivatkozás olyan korban, amikor nemcsak a fizikai közelség, de az elérhetőség módja is akár mindenkit összehozhatna azonos felületeken. Például, amikor a zsidóságról megfogant (étikus) közlést, vagy „*zsidós*” (émikus) narratívát forgalmaz a szerző, nem okvetlenül van figyelemmel a vallástudomány új irányai közötti különbségtételek másik kutatói csoportból vagy más kutatási irányattól érkező elbeszéléseire. A tematikus megkülönböztetés köntörfalazás nélküli volta az alábbiakban ismertető kötetek tanulmányaiban is megjelenik, más-más tónusban és tartalommal átadott tapasztalat révén. Meggyőződésem, hogy ennek kifejeződése az értelmező kultúrakutatás alapvető perspektívakérdése is, így az eltérések rokonsága egyúttal részben ki is jelöli azt a tudás- és megértéshorizontot, melyen belül az élmény, a megfigyelés, a kreatív megjelenítés és interpretatív továbbközlés vagy társtudományi rálátás megfogható. Ezt tükrözik nem csak a magyarságtudományi, zsidós, kisebbségi, emlékezetközösségi tematikájú művek, melyeknek mégis szerves környezetét, értelmezési keretét, a kultúraközi kölcsönhatások további ágazatait jelenítik meg az elemző–megismerő témafelvetések, hanem a szakralitások földrajzának, a hívőközösségek kölcsönhatásainak kérdésköréi is. Saját nézőpontom (a közvetlen empirikus beavatottság hiányában) szükségképpen csak interpretatív lehet, ám részben történeti is, és valamelyest struktúraközvetítő talán, mindenestre inkább „*keretező*” és át- vagy felülértelmező, semmint élményközvetlen. Szándékom mégis a direkt jelentéstartalmak értékelő megjelenítése – immár az Olvasóra bízva, mit és mennyire talál élménytávoli mivoltában, ismeretlenként is relevánsnak...

VALLÁSNÉPRAJZI KÖRKÉP FÉLSZÁZ KÖTETBEN

Egészen könnyen belátható, hogy 55 kötetet, tanszéki sorozatba illeszkedő könyvtömeget nem lehet recenzálni, s nem is lenne, aki végigolvasná...! Itt is csak jelzésértékű utalással élek ezért, néhány, a polcomról levett s a szegedi műhelyektől kapott jó pár opusszal, pusztán azért is, mert a SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke kiadásában elérhető Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozata mellett további négy sorozat a jelenik meg (<http://www.etnologiaszeged.hu/index.php/hu/kiadvanyok/szvnk>), melyek a kutatóműhely kiadványaiként váltak/válnak népszerűvé, jó részük (és visszamenőlegesen is egyre gyarapodó számuk) letölthető formátumban... De ami fontosabb: a szakrális néprajz kulturális antropológiai horizontja az, ami érdekességével kínálkozik számunkra, nem minden szakrális kommunikáció vagy szociológiai tudásterületeket érintő áthallások nélkül...

Alábbi ismertetésem címe tehát körülíróan pontatlan, amennyiben nem terjed ki mind a félszáz műre, s a körkép mégis teljesebb, mint pusztán vallásnéprajzi. Merthogy sikeres, sőt impozáns kísérletekről van szó, mely például szubkultúrák, vallások, politikai és szakrális közösségek

korszakos együttélését, határait, kölcsönhatásaik természetrajzát, kultuszaikat, korszakaikat követi nyomon elemző kötetekben. Körvonalakban mindjárt itt az a kettő, melyeket Barna Gábor szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó és a Szegedi Vallási Néprajzi könyvtár sorozatában bocsátottak közre. (Az etnokartográfiai kötetek részletesebb ismertetését megoldottam máshol, itt pusztán jelzem létüket..., s azt is, hogy az etnográfiai megközelítés strukturalista dimenziója, empirikus talajra épített analitikus konstrukciója is alapot adott erre, egyben esélyt arra, hogy hazai és kelet-európai tájakon etnogeográfiai és etnokartográfiai feltáró munkák látható formát és elérhető belátásokat kínáljanak). Vagyis interdiszciplináris választ/válaszokat ahhoz a kérdéshez, mennyiben jeleníthetők meg tisztán a régiók, vallások, határok és kölcsönhatások valamiféle strukturális elemzés voltaképpen tárgyaiként. Az aprólékos mikrokörnyezeti kutatás és modellezési alkalmasság szempontjából elsősorban megismeréstudományi kérdésekre érvényes választ kell adnia ilyesféle okadatolt munkának, de ennek révén lehet majd a kutatások nyersanyagából építkező rendszerező szándék sikeres megannyi további esetben. A modellezésnek, mely empirikusan megfigyelt, adatszerűen rögzített, kódolt és értékelt tényanyagra épül, közben a kelet-európai térség nemzeti tudományossága, a történeti és földrajzi, állampolitikai és társadalomszerkezeti narratívák (struktúrakutatások számára értékelhetetlen) variabilitása szempontjából is érvényesnek illik maradnia. Megújítva és meghaladva tehát azt lehet és érdemes sugallania, amit a tradicionális etnográfiai deskripció vállalni mer, interpretálni tud vagy értelmezni bátor volt.

Az alább ismertetendő egyik kötet a néprajzi, földrajzi és valláskutatási elemzések (Barna Gábor értelmező bevezetésében is olvashatóan) az interdiszciplináris megközelítés segítségével épp a lokalitásproblémák térségiségét és a határok vagy határtalanságok interferenciáit kezeli olyképpen, hogy abban a terjedő vallásosság és a foszlódásnak indult közösségek, az alternativitás és a főlzabudalástéológiák énképe, a vallásosság vágyott menedéke tárgyiasult mi-voltában kerül szinkronba a dokumentálható esettanulmányi hitelességgel, a vallási kötődés és lelkiismereti szabadságérzékelés pedig az etnográfiai térképészet eszközével leképezhető struktúrakutatással harmonizál. Ezzel a meglévő forrásanyagot, mely e tanulmányválogatásban¹ (Vallások, határok, kölcsönhatások) kétnyelvű kötetként látott napvilágot, az újabb feltárások készítőjeként és formalizált vizsgálatokra alkalmas komplex alapként is olvashatóvá, térképre rögzíthetővé teszik.

Az eredetileg az Acta Ethnographica Hungarica egyik (2011-es) számában már közölt írásokat a 2012-es számban követte egy másik, hasonlóképpen vallásokat, határokat, kölcsönhatásokat ismertető írásfüzér, melyeket szintűgy Barna Gábor gondozásában és előszavával szerkesztettek most egynyelvű angol kötetbe.² A válogatás a 2010-ben Szegeden megrendezett SIEF nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza, bizonyosságául annak, hogy az 1990-es évektől meginduló nemzetközi etnokartográfiai kutatás eljutott a feltárási, atlaszformálási határponthoz, ahol az európai etnológia jeles személyiségei, s köztük a térkutatás, a néprajzi tájkutatás és etnospecifikus társadalomleírás önelszámolásra vállalkozhat.

A valláshatárok és kölcsönhatások multidiszciplináris tanulmánykötet a 2006-ban alapított szegedi kutatócsoport térségünkre fókuszáló vizsgálódásait tükrözi az új vallási mozgalmak, társadalmi válaszkeresések megújuló dimenzióinak, földrajzi és virtuális valóságainak tájairól,

¹ BARNÁ GÁBOR (szerk.) (2011): *Vallások, határok, kölcsönhatások. (Religions, borders, interferences.)* Akadémiai Kiadó, Budapest – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, No. 27.

² BARNÁ GÁBOR (szerk.) (2012): *Ethnographic Atlases. / Regions, borders, interferences.* Akadémiai Kiadó, Budapest – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, No. 30.

vallási és világi közösségek együttélésének módjairól, továbbá belső átmeneteinek, „rendszer-változásának” térbeli mintázatairól formált gazdag példaanyagként. A valláshatárok és hitbéli kölcsönhatások ekként föltárt jelenkori és közelmúlt trendjei azt mutatják, hogy a folytonosság és szakadás közötti territórium szélesedik, a társadalmi tempók változásait és elvállaltalanodási trendek jelenlétét érzékelhetjük, melyeket jellemez a kötődések kialakulását, lazulását, új kulturális határvonalak éledését, kölcsönhatásait meghatározó korszakfüggő átalakulás. Persze, ha minden módosulásra önálló kutatás koncentrálhatna, nem lenne meglepő, de mentális tér földrajzi kísérletként is beválna a szerzők összefoglalója ebben a könyvben, mely a vallástudomány, vallásnéprajz és vallásantropológia minden térbeli dimenziójára a térképezési szándékkal együtt sem terjedhet ki. Vallások és vallástalanodások trendjei, határformálódások és marginalizálódások, kölcsönösségek és elkülönülések, hatások és ellenállások új térképei rajzolódnak ki ezekből az írásokból, melyek még futólagos ismertetése is meghaladná a recenzens merészségét, szociálgeográfiai értelemben viszont sodróan gazdag mindeme változások mentális rajzolata, a hitek és felekezetek, rítusok és konvenciók, a „vallási piacokon” megjelenő új mozgalmak kínálata, kulturális lenyomata, párhuzamosan a tradíciók levetkőzésével, a helyi hitek térbeliségben „*elemelkedő*” trendű migrációjával, avagy a politikai ideológiák és eszmeképzetek által mindegyre áthatott népcsoportok deszakralizációs élményanyagával. Épp ezért izgalmas, sőt a térszemléletalakító hatások mellett korszakformáló jelentőségű a kölcsönhatások ábrázolata, a szakrális tér olvasati lehetősége, mely nemcsak új téri–társadalmi dimenziókat, folthatásokat rajzol ki, hanem szinte szakrális régiókat vetít a szociális térbe. E kontextusban talán nem mindegy, hogy a társas valóság szerkezeti elemeit, kognitív modelljeit, tudattalan aspektusait, vagy politikai és morális környezetfüggőségét értelmezik-e éppen a kutatók. A kötet hét tanulmányának nyolc szerzője e téren is – miképp a pertraktált terület korszakos, földrajzi vagy felekezeti közösségi szemlélése közben –, óhatatlanul egy korszak, vagy inkább temporális fázis mentális természetrajzát kínálja, modellek és minták, valóságértelmezések és narratívák mentén klasszifikálva a kiválasztott részkérdéseket.

A tanulmányok szerzői nem a valóságtapasztalatról komponált struktúráképet alkalmaznak, hanem a vallások, hívő csoportok, szertartások viselkedések, megfigyelhető spirituális folyamatok leképeződésére fordítják figyelmüket. A leírások rendszerezettsége, a modellezés igénye, a térbeli és történeti tagolás párhuzamos alkalmazása nem ontológiai vagy episztemológiai, hanem szakrális történésekre, ezek szisztémájára fordít figyelmet. Barna Gábor a vallások, határok és kölcsönhatások körvonalazására vonatkozó bevezetővel, valamint az emlékezés rítus tartalmainak napjaink ünnepkultúrájához kapcsolódó vonásait vázoló tanulmánnyal olyan térbe kalauzol, ahol az idősíkok, mértékek és elkülönülési szertartások egyenesen fölveszik a politikai liturgiák időtagolási eljárásait, vissza szakralizálnak ünnepnapokat és folyamatokat, normává avatnak a politikai rendszerváltás előtti és utáni időszak nemzeti diskurzusából is megannyi formalitást, (eltörölve persze más ilyeneket), hogy valamelyest lefedni próbálják az 1945 és 1990 közötti „*szocialista kalendárium*”, a rezsimváltásonként bekövetkező „*naptár-reform*” változásait, a „*rituális év*”-megújítás ünnepi emlékezési kultuszait, melyek egyszerre magánéleti és össznemzeti, de szekularizációs folyamattal is összefüggenek, ebben pedig immár „*a vallásosság fontosabb, mint a vallás*”. Frauhammer Krisztina a magyar kegyhelyek vendégkönyveiben megtalálható szakrális relációkat figyeli meg, ide értve a szakrális kommunikáció és profán íráshagyomány aspektusait, az egyházak multiplikáló gyakorlatát is szolgáló internetes weboldal elemzéseket. Iancu Laura kutatásai a tradicionális paraszti kultúra vallási, vallásváltozási szempontjait a moldvai magyar faluközösségek mai állapotára fókuszálja sajátos néprajzi térben:

(a rendszerváltás utáni Magyarfaluban) lezajló nyelvismereti, dezintegrációs és egyházszerkezeti változásokat mutatja föl, a szekulárisból és szakrálisból a világi felé elmozdulás („*városi katolicizmus*”), az elidegenültebb, falusi tértől elszakadni látszó hívőkört jellemezve. Povedák Kinga hasonló folyamat bemutatására vállalkozik a „*katolikus könnyűzene*” (templomi szertartásokon belüli „*rock zene*”) szerepének térbeli rajzolatával, időbeliségének és hatásfolyamatának részletezésével. A „*megélt vallásosság*” szinkretikus jellegét a tömegkultúra ellenében generálódó hiedelmek, prekatolikus kori örökség, a transzcendens állapotot az egyén szuverenitási igényével jelző „*népi vallásosság*” közegében magát a megélést vizsgálja, alapos liturgiai és történeti kontextusba ágyazva. (Nem mellesleg e tanulmány tárgykörében védte meg doktori disszertációját is nemrégiben.) Hasonló transzformációt, az idő- és térátélés virtualizálódásba torkolló változatát tekinti elemzési alapnak Bodosi-Kocsis Nóra is, aki egy Krisna-tudatú hívő internetes naplójának elemzéséből vetít következtetéseket a kereszténység reprezentációjára blogbejegyzések (mintegy nyilvános térbe szánt üzenetek) értelmezési felületei alapján (a Govinda világa weboldalra érkező társas véleményformálások, a lélekvándorlást a Biblia kontextusába emelő hozzászólások feldolgozásával). Párhuzamos történeti és egyben szakrális dimenzió, mintegy kiterjesztett jelentéstérben mutatkozik Povedák István tanulmányában: emlékezeti térbe és kultuszrendbe ékelt történelmi hősök, valamint a kortárs tömegmédiá sztárformáló működés-módja nyomán keletkező „*modern szentek*” összehasonlító áttekintését vállalta Puskás Öcsi kultuszának elemzésével, elkülönítve a „*celeb*”, a közösségi ideáltípus, a „*történelmi hős*” ismertségének megannyi dimenzióját, terminológiai és megkülönböztetési lehetőségét. Glässer Norbert és Zima András közös tanulmánya az első világháborút megelőző és követő budapesti zsidó csoportok önképelemzésére vállalkozva olyan nemzeti térhasználatváltozatokat mutat be, melyek a szimbolikus politika eszközeként a megváltozó földrajzi-politikai határok közepette új identifikációs stratégiát és csoportképző diskurzusokat igényeltek. Korszakos toposzok és virtuális határok kölcsönhatási, elkülönítést lehetetlenné tévő megoldásai lettek tárgyaivá a trianoni határmegvonást követő fogalmi térben is, beleértve társadalmi és közösségi tereket, szimbólumhasználatot, önérvényesítő és önértelmező csoportstratégiákat vagy kollektív önképeket ugyancsak. A kötet tanulmányai (a kiadvány második részében angol nyelven ugyanezekkel az írásokkal) részint a hazai vallásföldrajzi kutatások, részint a történeti és szimbolikus terekben folyó kutatások árnyalt rajzolatával járulnak hozzá nemcsak a szakrális terek, hanem a társadalom életes tereinek újfajta dimenzióit belátni törekvő szaktudományos tapasztalathoz.

Új dimenziók és összehasonlító belátásokat kínáló esetelemzések párhuzamai körvonalazódnak a másik kötetben is. A kötet meggyőzően mutatja, mi módon hatják át egymást határkörüliségek, népek, kultúrák, nyelvek és szokásrendek. S jóllehet más és más projektek, nemzeti vagy összehasonlító kutatási programok, olykor egész kutatói életművek vagy intenzív tereptanulmányok, intézményközi és nemzeti akadémiai kooperációk állnak a téri-földrajzi valláshatárok, regionális köztességek háttérben, mindez nem elvon, hanem épp a (Barth-i értelmű) határátlépések és kölcsönhatások szempontjából bizonyul³ hatékony közelítésnek, vallási térben tekintve nem utolsósorban a szegedi néprajzi műhelynek köszönhetően. Régiók, religiók, határok és kölcsönhatások így lesznek mindkét kötet meghatározó tematikái, térbe rajzolt etnogeográfiával, időbe vetített etnokartográfiával, s összességében sikeres valláskartográfiai kísérletekként.

³ Lásd ehhez: A. GERGELY ANDRÁS: *Határok és határátlépések – Barth kötetéről, új kiadása ürügyén*. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=96 (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

INTÉZMÉNYI BEAVATOTTSÁG, LOKÁLIS ORTODOXIA, SAJTÓJELENLÉT

A máskéntlét és az összerendeződések egy másik változata, a kapcsolati kultúrák, jövőképek és jelendiskurzusok közötti egyensúly, a példakeresés és szakrális beavatottság modernizációs folyamata segítette elemzés tárgyává emelkedni a „*zsidó-narratívát*” Glässer Norbert munkájában, a *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádikképe 1891–1944* című opuszban,⁴ mely az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport egyik legújabb köteteként bemutatja az orthodox zsidóság szervezeti sajtódiskurzusait, arra keresve a választ, hogyan kínál fel közösségi stratégiákat a modernitás és a szekularizáció jelenségeinek kezelésére a modern fórumnak tekinthető sajtó a vidéki hagyományos életvitelt folytató zsidóság számára, illetve hogyan mentik át a közösségi vallási élet premodern mintáit a megváltozott életvilág keretei közé. A vallási autoritás és intézményi legitimitás stratégiáit sajtóanyagból visszakereső kutatói vállalás a szakrális néprajzi kutatás háttérével doktori értekezéssé magasztosul, s ennek megfelelő komplexitású is. Ehelyütt most elsősorban a történeti tér, a mentális horizont és a szakrális instrumentalitás az, amit kiemelni igyekszem, lévén ismertetőm nem annyira a zsidóság Jakov Katz nyomán elbeszélte akadémiai zsidó társadalomtörténetírását és modern verzióit követné nyomon, mint inkább azt a kulturális antropológiai aspektust, melyet a Szerző előszeretettel hangsúlyoz a „*sokféle modernitás*” elmélete, a Wolfgang Kaschuba javasolta „*válaszreakcióteória*” és a Shmuel Eisenstadt révén „*kultúraként*” elfogadott modernitásfelfogás téziseire építve. Nem lesz mód itt e pazarul kimunkált mű részleteit megvilágítani, így leginkább arra merészkedem, hogy a tradíció és tradicionalitás révén a modernitáselméletekhez kapcsolt kérdésfeltevések némelyikét kiemeljem ebből a részben térségi (kelet-európai, Kárpát-medencei) horizontú, részint pedig budapesti fókuszú műből. Azok az egykori (s részben mai) közösségi terek, melyekben a Szerző terepkutatását és a szakrális örökség 20. századi történeti dimenzióinak át-sugárzó hatásait vizsgálja, a hagyománykövetés kérdésében már nem mindenütt kellő rangban tartott közösségi örökségek, de az ilyen típusú elemzői kérdésfeltevések mentén éppen átkerülnek a mindenkori jelenkorba, s ezzel mintegy örökségesítés helyszínei lesznek (részben a – földolgozott, bemutatott – sajtó által is, de nem kizárólag ennek révén).

Glässer már szerzői célkitűzései között is hangsúlyozza, hogy a magyar politikatörténeti narratívák között nem könnyen elhelyezhető mentalitáshagyomány is sajátosan egysíkúan kezelte/kezeli a chászidizmus és az orthodoxia részkérdéseit, mert a visszatekintő pillantások sem képesek a lokális közösségek, vallási autonómia és hívőtábori perspektíva relatíve teljes átfogására. A vallási autoritás körüli fogalomkeresés, továbbá a zarándoklatok értelmezése révén a felekezeti sajtóban is leginkább a hangadó elit narratíváinak újraolvashatóságát mutatja föl, a tradicionalitásra törekvésnek ugyanakkor régi és új intencióira is figyelmet fordít. Gesellschaft és Gemeinschaft közti határvonalon mutat rá a korábbi életvilágok modernizálódás közbeni kezelésére, mint korántsem „*egyolvasatú*” jelenségre, főképp azért, hogy mindezt a szokások, hatások, korszakos és hagyománykövető dimenziói közé vonja be. A fővárosi, modernizálódó életvilág szűk, véleményformáló körére kiterjesztett érdeklődés, „*az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli értelmező közösségre (interszubsztantívumokra)*” koncentráció kutatás a hírlapírói elit kimutatásával, történeti távlatok pontosításával veszi körül témakörét,

⁴ GLÄSSER NORBERT (2014): *Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944*. MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 374. A mű elérhető az alábbi linken: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

de nem ölelheti át teljes mértékben a vallási szocializációjuk során elsajátított ismereteket, a „*való életvilág kereteit*” és minden belenevelődés révén evidenciává váló hatás föltárását, vagy a mai társadalmi–kulturális térben megjelenő csoportstratégia értelmezéseit – ehelyett inkább volt vállalt szerzői cél „*az árnyalt történeti rekonstrukció, a valóságot leginkább megközelítő értelmezés keresése*” (15. o.). Vagyis az interdiszciplináris modernizációelméletek alapján a változás és innováció metaforája révén átlátható perspektívák új területének megnyitását, a korábbi társadalomelméleti hagyomány kritikáját is figyelembe vevő „*alternatív modernitást*” is bázisként kezeli az áttekintés szempontjai között (20–20. o.). Ebben Jakov Katz nyomán, de Hermann Bausinger, Ferdinand Tönnies közösségi határépítési gyakorlataira is építve, a tömegkultúra Kapitány-házaspár által kínált „*beillesztési*” teóriájára szintúgy támaszkodva, és Gerő András szimbolikus politika/reálpolitika nézőpontját is beszámítva a rendi, vallási és testületi törésvonalak jelentőségében megfogalmazható „*civil vallás*” súlyára egyaránt figyelemmel van, mikor a hagyomány szimbolikus konstrukciójában (Eriksen, Hobsbawm és Honko, Assmann, Chadwick és Shils ismert munkáiból idézett) gondolatmenetekkel maga is azt illusztrálja, miképpen épül a szent szövegek interpretációjára és a hívőcsoportok önértelmezési gyakorlatára mindaz, ami a tradíció/modernizáció/szekularizáció területén érvényesül a közösségi törekvésekben. A folyamatként felfogott modernitásképpen így főképp az urbanizálódott közösségekre kerül a hangsúly, a kulturális közrehatások, fogyasztási gyakorlat és vallási kollektívákat inspiráló változások adják a komplex megközelítés keretét, üzeneteinek olvashatóságát. Minthogy a zsidó felekezeti sajtó tematikája roppant tág körű, de helyenként efemer és túl lokális jelentésű is, nem csupán magukat a sajtótermékeket elemzi, hanem a fővárosi magyar nyelvű orthodox hírlapírás szervezetközeli együttesét, a pozsonyi és a német hatást, a rétegzett olvasói kör számára megjelenített összhatást is, ide értve, hogy a tudományos elméletek mellett részint az individuális vonzások és közösségi hatások összletét kell belátnia, valamint azt is, miként lesz az individuumok sokasága közösséggé, értelmező és befogadó, válaszadó és kérdező szereplővé is. Nem hagyhatja ki a családi életek, a mindenkori államhatalom és a jogalkotás, a csoportérdekek megjelenése és a közösségi élet releváns volta, a neológia kultúrmissziós szerepe vagy a zsidóság társadalmi képviselői szerepét ellátó egyéb intézményes hatások összességét sem. Sem a német tradicionalizmuselemek, sem a magyarországi (kongresszusi) neológia, sem a cionizmus hatásai nem függetlenek az állam iránti lojalitás, a legalitás és legitimitás kérdéseitől, szerepektől és kölcsönhatásoktól, a hálózatos önszerveződéstől és uralkodó nemzeteszemtől, ezek jelentéstartalmaitól, amiket Glässer alapos kutatással, előzményfeltárással jelenít meg (50–72. o.), a hitbuzgalmi reneszánsz és a rebbek sajtóprezentációi pedig a kötet meghatározó felét teszik ki, hogy azután még a zarándoklatok és a közösségformáló egyéb események–jelentések világa töltse ki a tradicionalitás teljesebb háttérelmezésének maradék fejezeteit. Szégyenszemre, nem lehet itt aprólékosabb szemléjét nyújtani a roppant alapos és lenyűgözően komplex műnek, de a recenzens is szükségképpen kell abban bizzon, hogy maga a kortárs olvasó, hívő, elemző vagy értékelő önmaga is értékelő kérdéseket, befogadói válaszokat adhat hozzá a történetmesélés polgári kultúrában megjelenített variánsaihoz.

Kommunikációs és népi vallásossági dimenziók persze nem ritkák a szegedi műhely közleményei, kutatásai között. Bálint Sándor örökében nehéz is lenne elvadultan posztmodern etnográfiaát művelni, így e gazdag örökség nyomdokain is születnek opuszok az idők során. Ilyen például

BARNA GÁBOR: BÚCSÚJÁRÓK⁵

főcímű kötete, melynek alcíme szerint a szerző a „*Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*” témakörét öleli fel. A középkor zarándokútvonalai mentén Barna a soknyelvű és soketnikumú kereszténység fő „*találkahelyeit*” veszi sorra, áttekintve a kulturális övezetek, a nyugati, magyarországi és erdélyi kegyhelyek térbeli eloszlását, szerepét és látogatói/hívői körét. Elméleti fejezetben tisztázza a búcsú funkcióját, a vallás mint menedék kulturális dimenzióit az ókori (szentföldi, római, iszlám), majd középkori hispániai, németalföldi vezeklési útvonalak, zarándokmenetek jelentőségét, a kultuszhelyek hírnevét és a koldulórendek, protestáns mozgalmak vallási–kulturális dimenzióit. Érdemes kiemelni, hogy a szerző nem a „*szokványos*” etnográfiaát műveli, hanem történeti ívű munkájában a kulturális befolyásolás Közép-Európára jellemző formáját, az egyházi rendek és a népi vallásosság kommunikációs folyamatait, rituális vagy mágikus sajátosságait fogja át egészen napjaink vallásrendszeri változásaiig. Kimutatja, hogy a búcsújáróhelyek keletkezésénél és ezek „*divattörténetében*” egyaránt megvannak a felívelő, csúcs- és leszálló szakaszok, a vonzerő és a közlekedés, a térbeli mozgáslehetőségek és a kultuszok ereje által meghatározott regionális vonzásterületek, amelyek nem okvetlenül esnek egybe a kulturális, nemzeti, nyelvi vagy földrajzi határokkal. Ugyanakkor a kegyhelyek helyi társadalmi, amelyek számára piaci térszerkezetbe illeszkedés lehetősége rejlik a szakrális központtá válásban, az etnikai és kulturális kölcsönhatások révén, valamint éppen a zarándoklatok által a „*határátlépések*” folyamatában és jelentőségük folytonosságában, tradicionális értékhozó szerepük megmaradásában élnek át létfolytonos helyzetüket a változások dacára is. A kultuszhelyek (amilyen Santiago de Compostella, Máriagyűd, Csíksomlyó vagy Mariazell) társadalmi részben átrétegződnek, befogadókká válnak, a települési tér kissé átalakul a kultusz funkciója szerint is, de a kirajzások és kultikus „*univerzalizálódási*” folyamatok mégis csoportszervező erőként, identitásmegerősítésként hatnak környezetükkel szemben, s mindehhez a vallási és történeti emlékezet is keretet ad azzal, hogy nemcsak egy-egy helyszín (egyházashely, vallási központ, kolostor, vezeklőhely vagy város) piaci pozícióját javítja, hanem a zarándokutak hálózata révén az európai kultuszkapcsolatok megerősödése is végbemegy. Barna ezzel már jó tíz éve a szakrális földrajz (talán Barabás Jenő vagy Bartha Elek és Keményfi Róbert által megkezdett) térségi–tematikai irányait is részben megszabta, mintegy annak lehetőségével együtt, hogy munkatársai az etnokulturális, szocio-kulturális és modernitásáthatotta tematikákat is az adekvát térbeliség keretében kutassák. Ez iránynak, a szakralitás térbeliségének, a vallásföldrajz és a szakrális tér néprajzának kultúraelméleti és szokáskutatási univerzumát megrajzoló szaktudományi törekvésnek Barna is meghatározó kutatási képviselőjévé, a Kárpát-medencei szakrális folklór kutatási főirányának megalapozójává válhatott.

Mintegy ennek is bizonyítékaul szolgál másik kötete⁶, melyben az elmúlt mintegy tizenöt esztendő alatt különféle folyóiratokban, évkönyvekben, Festschriftekben megjelent írásaiból készített válogatást a 18–21. századi vallási kultúráváltások roppant sok helyi variánsáról, zarándokutak és -ünnepek, vallási társulatok és szentemberek, ünnepek, rítusok és szimbólumok tudásrétegeiről, rítusairól. A kötet vezető fejezetében három írással is tiszteleg Bálint Sándor kis- és nagytérségi kutatói hagyatéka előtt, részint Őt magát szokáskutató munkásságával

⁵ BARNA GÁBOR (2001): *Búcsújárók*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.

⁶ BARNA GÁBOR (2014): *Vallási néprajzi tanulmányok*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

megidéző összegzésben, részint a vallások, egyházak közép-európai kulturális örökségére fókuszálva, majd a Bánság szakrális intézményeinek, versengő vallásainak rövid részletrajzát adva. A könyv érdemi fejezete az öt tanulmányt is tartalmazó zárandoklattematika (térbeli hangsúlyáthelyeződés a vonzáskörök, szakrális zónák, új irányzatok, építészeti nóvumok, ferences, jezsuita vagy pálos rendek átalakuló hatóköre, barokk utáni búcsújáróhelykultuszok, görög katolikus jelenés- vagy csodahelyszínek), források, kutak, körmeneti szobrok és szertartások tipológiáival lesz gazdagga (39–95. o.), majd a vallási társulatok (rózsafüzér és skapulárétársulatok Délvidéken és a Zombor-vidéken) historikus bemutatása és intézményei következnek (99–151. o.) az áhitatirodalom és nyomtatványai tükrében, hogy végül a Mária-kultuszok katolikus restaurációkortól a 20. századi szentté avatás és imaakciók körével vezesse be (155–189. o.) a napjaink ünnepkultúrájára jellemző rítusok, nemzeti ünnepek, kalendáris szokások, kompenzációs rítusok, vendégkönyvek kegyhelyi, kórházi és szállodai bejegyzéseinek másodlagos áttekintését (193–251. o.). A kötet megannyi képi illusztrációja közül is kiemelkedik a záró tanulmány máriaradnai kegyképelemzése tisztítóüz- és pokol/mennysországbraázolásainak évszázados áttekintésével, gondolkodás- és tudásrétegek részletrajzaival (252–272. o.). Nem lehet kétséges, hogy Barna Gábor ezzel nem csupán a Bálint-örökség követésére, de az új tematikus kutatásirányok bevezetését felkaroló szemléletmód elfogadására is késztetést nyújt írásaiban, témaválasztásaiban.

ISTENHŐSÖK, HÉTKÖZNAPI SZTÁROK

A korokra jellemző szakrális víziók, a tudatos építkezések és spontán folyamatok önkéntes szférájába kalauzol Povedák István könyve⁷, sztárkultuszok és hősalakítási szertartások kiadós rajzolataival. Történeti hősökkel (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) kezdi a folklór posztmodern alakváltozataiban megmaradt névsort, majd a sztárok tipológiájával folytatva bevon táncdalénekeseket (Zámbó Jimmy, Rúzsa Magdi) és sportolókat (Puskás Öcsi és Simon Tibor), hogy végül Orbán Viktor folklorizálódási szertartásaiba, a hősmotívumok újabb megjelenési formáiba és a sztár csinálás főbb dimenziói közé vezessen bennünket. A jelenkori kultuszformálódásban néprajzkutatóként, de a társtudományok (kultúrakutatás, médiaelemzés, vizuális képnyelvi elemzés, kultusz kutatás és emlékezetkutatás, identitáselemzés, viselkedéstudományi és vilásképelemzési narratívák) bevonásával a sztárolás és a kultuszépítés legfőbb jegyeit vonultatja föl végül, hogy munkája eredményeként az univerzális mintakeresés alapsémáját (Joseph Campbell elméletére épített változatát) vezesse le. Ebben az elkülönítés, beavatás és visszatérés (van Gennep és Victor Turner óta ismeretes) fázislépései mellé a leíró vallástudomány további (Ninian Smart művére épülő) fenomenológiai dimenzióit is bevegye zárófejezetébe. Kötetének kifutása az etikai és jogi szférákon túli vallási együttélismódok alaputasításait is fölfedi, szakrális cselekvési tereket ír le, tárgyi szimbólumrendszert tekint át a materiális és művészeti dimenziók megvilágításával kiegészítve.

Sztárolás és vallási rendszerépítés párhuzamai, összekapcsolódásai terén Povedák roppant lényeges belső strukturálódás, hangsúlyképződés, a (Bausinger nyomán alapkérdésként megfogalmazott) jelenre irányuló néprajzkutatásban alkalmazott komplex megközelítés (teoretikus,

⁷ Povedák István (2011): *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban*. Gerhardus Kiadó – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 28., Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

infokommunikációs, másodelemzéses, kérdőíves, szakrális folklórkutatási és celebritásmutatók vizsgálata) mellett olyan ismertségi komponensek értékelését is átláthatóvá teszi, amilyenek a kialakult kultuszépítő gyakorlatok során a hírlapok, fotóanyagok, kítűzők, plakátok, divatlapok, elektronikus közlések, tiszteletkifejező vagy hódolati megnyilvánulások, magasztalási és sztárformálási eljárások, sikerképességi mutatók kultúrakutatási hozadékai, tömegkulturális manipulációk fogyasztói indexei. A „*posztmodern kor banditáit*” (pl. a „*miskolci Bonnie and Clyde*”, a „*Whiskys rabló*”) és az írástudással, tömegközlelési folyamatokkal összefüggő sztárolási eljárásokkal megformált, mintegy fölemelt vagy piedesztálra állított kortársak előképében (Csaba királyfitól, Botondon át Toldiig, Hunyadiig, Petőfiig) a halhatatlan és visszatérő hőstípus mintázatait (hero patterns) kiegészíti a történészek körüljárta személyiségletrajzokkal, ritualizációs mintázatokkal, filozofikus vagy metaetikus légkörrel, mitológiai narratívákkal (pl. Elvis Presley esetében), misztikus élmények és tragikus prezentációk példáival, rajongói érzületekkel, értékkitételekkel, emlékéllítási szertartásokkal, stb. Valamiképp izgalmasan „*kortársnéprajzos*” a végkicsengés az egyes szakrális miliőkre hasonlító térkiterjesztés, kvázivállalossági játsszámok, „*brikolázsjellegű*” kultuszépítés üzeneteinek körüljárásával, kellékeik lajstromával, rajongói közösségek esetében pszeudofolklorikusan érvényesülő „*posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként*” meghatározható formakészlettel. Persze, a sztárkultuszok előzményeképpen azonosítható hőskultuszok, „*a történeti hős mint archetípus*” vagy „*mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója*” szinte hagyományépítkezésszerű folklorikus mederben készíti elő a személyi kultuszok talaját, melyre részint a posztmodern hivatkozási alapot nyelő történeti büszkeségek (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) is akár alapot nyújthatnak, ha éppenséggel a pszichológiai és narratív történeti hivatkozások támaszkodni próbálnak. A kötet (Bevezetésen túli) fejezetei a sztárokról és hősmotívumokról, jeles énekesek, sportolók és politikus sztárok favorizálásáról formált fejezetei egyenesen Orbán Viktorig ívelnek, a hősmotívumok alapsémái és „*a sztárkultusz hét dimenziója*” révén pedig részletező ismertetései korszakosan fontossá teszik ezt a művet.

Lényegében a magyar hős- és celebgyártás mechanizmusainak megnevezése a kötet izgalmas vállalása, hangsúlyos tekintettel a tradícióra építő gondolkodásban és kultuszformálásban meglévő alapokra, kiemelve az írott kultúra mellett szinte egyenrangúvá nemesedő „*élő kultuszalakok*” jelentőségét, ekörül a folklorisztikai hőselmélet feltárási feladatait, a kultuszok időbeli mélységeinek és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó (ma már ismét leginkább állami celebrációra épülő) kultikuságát elemző szempontokat, szinte a posztmodern kutató pillantása, a megfigyelői távolság fenntartása melletti résztvevő jelenlét értelmezői aspektusának mennyi dimenzióját. E rituális és gyakorlati, szakrális és ciklikusságot mutató cselekvéseket rendszerbe állító szerzői vállalás fényesen és magasán kiemelkedő eredményei lényegében újdonságait mutatják föl a történeti és kulturális és folklorisztikai és kommunikációs univerzum köztünk jelenlévő változatának. Egy sor kortárs társadalomtudomány, társtudományok és alkalmazott kutatások egyképpen fogják meghálálni Povedák István és hallgatóinak érdeklődési fókuszába került alapozó problematizálást, mely a társas tudások térbeliségében és a kollektív emlékezet idejében megjelenített vallási jellegű intézményesülésre hívja föl a figyelmet, mintegy bizonyítva, hogy olykor még (kiemelt, etablírozott) intézmény sem kell ahhoz, hogy intézményesüljön, ami a társadalmi közfigyelem „*varázstanításának*” ellenszereként a visszavarázslás bűvöletét oldhatja meg.

SZAKRÁLIS VÁLTOZATOK ÉS FOLKLÓRVARÁZSOK

A „*visszavarázslás*” helyetti megoldások egyike a história, a szakrális hagyomány, a bölcséleti tudás és a bölcselői attitűd folklorisztikai előnyeinek együttes megjelenítése. Ha az egyetemes (és látszólag mintegy „*mellesleg*”) a zsidó folklorisztika bűvöletes és hétköznapi, szakrális és megismeréstudományi területeinek komparatív szemlézése lett volna vállalt föladata, azt sem teljesítette volna kevésbé cizellált, alapos és meghökkenően részletező módon Löw Immanuel, kinek *Zsidó folklor tanulmányok* címen adták ki válogatott kötetét.⁸ A könyv a bevezetőn, utószón kívül két szaktudományi közlőnyben megjelentetett rövid cikket (*A fűrészes és a nap, A Föld mint Ádám szüzi anyja*) és négy nagyobb tanulmányt tartalmaz (*A szegedi új zsinagóga ablakfestészete, A könnyek, A csók, Manapság*), melyekben varázsos arányban oszlik el az a felmérhetetlen kultúratörténeti és judaisztikai (általánosabban is valláshistóriai, eszkatológiai, nyelvi, irodalmi, szakrális folklorisztikai) tudás, mely a Szerzőt jellemezte. Löw Immanuel (1854–1944) szellemi és rabbinikus hagyatéka Szegeden bár részint talán haloványan ismert lehetett (halálának 25. évfordulóján emléktáblával is illették lakóhelyét, Scheiber Sándor pedig „*igazi kincsé*nt” utalt folklorisztikai eredményeire), ismertén „*elismert*” azonban talán még ma sem lett. Épp ezért korszakos vállalat a szegedi etnológusoktól, hogy sajtó alá segítették írásait, melyekhez hasonlatos aprólékosságú dolgozatokkal talán csak az egyetemes néprajz kivételes varázslóinak egy-némely munkája vagy lexikonszócikke büszkélkedhet. Hagyománykövető tudós emberként Löw az adatok körbeadatulásával és változatok mellésorolásával látja el szinte minden sorát, ahol tézisei igazát keresi. Ahol pedig csak árnyaló–részletező leíró tónusban marad, ott is végtelen Biblia- és Tóra-citációkkal, szentírási magyarázatok ó- és újszövetségi verzióival, értelmezések megannyi változatával, német, héber, angol, francia, latin, arámi s megannyi más fordulatával teszi. Ebben ugyan kétségtelenül nem a mai (vagy akár a két világháború közötti fővonalbeli) vallásnéprajz útján jár csupán, hanem megmarad a 19. századi szaktudományos mintáknál, de emiatt (és könnyeden poétikus címei dacára nehezebben olvasható tanulmányai okán) a cizellált jelentésárnyalatok épp ilyesfajta színeképváltozataival lep meg bennünket. Vagyis nem sajtóhírbe vezet témaválasztása, vagy lírai elemzésbe, mint azt kínálná mondjuk *A csók* című írása, hanem a korszellem adta legteljesebb tájékozottsággal a latin, görög, német és magyar költészet szféráiba is, a nyelvészet világába is, a szokásjogok és történeti példázatok intimitásaiba is, a legkülönbélebb „*érintések*” legváltozatosabb gyűjteménye mellett... Hasonlóképpen a kéz ujjainak szerepe, jelképes használata, funkcionális és rituális verziói, vagy épp a könnyek jelentésteilitettsége (az öröm, a bánat, a fájdalom, az ima, a szegény, a boldogság, a félelem, a teremtés, a bűnbánat, a gyász, a belső sírás, a könnyek természettörténete, stb.) – mindezeknek „*akkurátus néprajzos*” módon adattárazott előfordulásai nemcsak életútértékű munkát, hanem hasonló tágaságú továbbolvasási és értelmezési hagyatékot is kínálnak. Nem tartalmazza a kötet, de érdemes utalni még nyomtatásban is megjelent zsinagógai beszédeire, melyek több százas nagyságrendje magában véve jelzi, hogy kivételes személyiség még kivételesebb aktivitásáról mutatkozik áttekintés a kötetben.

Ez utóbbinak kiváló és méltó elvégzésében segít Glässer Norbert és Zima András közös, impozáns utószava, melyben Löw Immanuel és családja (szintén rabbi édesapja, Löw Lipót hasonlóképpen művés munkásságára is utalva, kinek régiségtana, zsidó írásbeliségről fogant műve

⁸ LÖW IMMANUEL (2014): *Zsidó folklor tanulmányok*. Szegedi vallási néprajzi könyvtár. Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 33., SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. https://www.academia.edu/10370230/L%C3%B6w_Imm%C3%A1nuel_Zsid%C3%B3_folklor%C3%B3r_tanulm%C3%A1nyok (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

és más opuszai, mintegy négy kötetben éppen fia által gondozva közzétett műveinek jelentőségével, továbbá reformhajlandóságú asszimilált értelmiségi attitűdjével is). Kulturális összehatásukban már akként szólnak Löw Immánuel írásai, mint az egyetemes judaisztika terén elismert személyiség a szegedi örökségének közvetítő erejéről áttekintést adó Scheiber Sándor méltatta volt. Közvetítőről, mely a szétszóratott, a nyugat-európaiától a kelet-európaiig „*tolmácsra*” szoruló kulturális kisebbség egyetemes örökségét segíti megérteni – épp a helyi, szegedi és térségi dimenziók között, aktuális jelentésében. Csókkal, simogató vagy szimbolikusan érintő ujjakkal, a modernség mintázatait elfogadó vagy elvető hagyománytudattal, a zsinagógai vitrészek jelentésháttérét pontosító árnyaltsággal. Olyasfajta varázskok felé tett közelítő lépésekkel, melyeknek mélységi dimenzióit közelíti Glässer főntebb körvonalazott cádikkötete is.

Löw szerepe a szegedi és a magyarországi zsidóság megértésében, küldetésének megismerésében, s a közösség mindenkori szolgálata, mint tudományos és szakrális feladategyüttes sugárzik soraiból. Nemcsak „*tanuló-évei*” idején, hanem egész élethosszan képvislete, példásan bizonyította is a szóbeliség és írásbeliség összhangjának, a megfejtések és értelmezések hihetetlen belső rétegzettségének feltárási késztettségét, s mindemellett e tudások példabeszédszerű átadásának fontosságát is. „*Mi vagyunk az Isten szórva-vetése, bennünk takarni be hitének termése. Az Istenezsme, az Egyisten eszméje homályosul el, ha a mi egünk homályba borul. Homály üli meg látóhatárunkat most is. Szervezkedik újból a gyűlölködés ellenünk. Fokozódik ádáz dühe. A meggyarapodott gyűlölet sokakat legyilkolt; a győzelmes gyávaság sokakat legyűrt: a gyámoltalan gyengeség tömegeket gyalázott el, hogy megtört rég veszteglő akaratum és gyökértelen szökevényekké váltak, gymmá, tarackká, gyüvöténnyé idegen mezőn. Meghasonlásban vonaglik lelkük, visszasír hozzánk és most – velünk együtt konskribálják őket. A megmaradtak pedig belé lelkesedtek a zsidó tudatosságba, a tudatos zsidóság átérzésébe, vallomásába*” – fogalmazza meg *Hoszanna* című beszédében.⁹

Löw szakrális poétikája és tudományos felülemelkedettsége, nemzetközi rangú ismertsége és elismertsége is épp arra volt jó Számára, hogy ne kivételes helyzetet teremtsen magamagának, hanem tanúságot tehessen a kor értelmezést kívánó kérdései között (így példaképpen e közel ötszáz oldalas „*beszéd-kötet*” *Haza* című fejezetében I. Ferenc József jelentőségéről és toleranciájáról értekezve, vagy IV. Károly természetéről és viselt dolgairól portrét készítve a tolerancia, könyörület és kegyelem katonát is kötelező mintázatáról, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából). Ez a vállalásos értelmiségi, lélekvezető és gyülekezeti összhangot kereső tudós ugyanakkor nemcsak a nemzeti történehez viszonyult hódolattal, de értő és érzékeny kritikájával a szegedi közösség szimpátiájáról is vallott, hovátartozását is érzékeltette: „*A hatalom félt e messze komorodó ravatal fenséges komorságától. A zsinagóga gyászünnepén jelen volt a megdicsőültnek szelleme: a vallásbeli türelem, az szinte egyvetérs, a testvéri szeretet, a honfiúi lelkesedés*” (u.o. 48–49. o.). Léte és feladata a szegedi zsidóság erősítése lett, karizmatikus különössége pedig a város egy unikális feladattudat tükre. Ujjakkal, könnyekkel, és a „*Manapság*” kihívásainak értelmezéstechnikáival. A kötet látványos címlapja (a tíz méter átmérőjű szegedi zsinagógai üvegkupola égboltösszsképe és virágzó mezőinek harmóniája) kifejezetten látványossá varázsolják a szakkönyvet, melynek kivételesen árnyalt precizitását szöveganyagát Hrotkó Larissza végtelenül aprólékos nyelvi–fordítói munkája dicséri, nemcsak nyelvi, hanem értelmezéstudományi és zsidó szakrális rész kérdésekben is.

⁹ LÖW IMMÁNUEL (1923): *Száz beszéd, 1900–1922*. Schwarz Jenő kiadása, Szeged. 253. http://mtdportal.extra.hu/books/low_immanuel_szaz_beszed.pdf (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

SZAKRÁLIS TEREK, ALTERNATÍV RÍTUSOK, ÚJPOGÁNY VILÁGOK

Nem szükségképpen Szeged mint szakrális közösség(ek megannyi tere), hanem a népi vallássossági dimenziók és kommunikációs rutinok, tradíciókövető, de hasonló közegből fakadóan modernizálódni képes új világok önmegjelenítési módja került be az utóbbi években a szegedi vallásnéprajzi kutatóműhely közleményei, elemzései tárházába. A néprajztudós és tudomány-szervező Bálint Sándor örökében persze talán nehéz is lehet valami elvadultan posztmodern etnográfiaát művelni, így e gazdag városi és szakrális néprajzi örökség nyomdokain ha születnek is áttekintő vagy esettanulmányi mélységű opuszok az idők során, ezeknek valamiképp át kell szökellnie a hagyománykötötte hagyománykutatás új irányzatai felé. A kelet-európai kisebbségi és szakrális terek, szereplők, rítusok leírásmódjai igen sokfélék lehetnek, ha kisebbségtudományi, vallásnéprajzi, szociológiai, szakrális kommunikációs, közösségszerveződési vagy épp természet-valláskutatási aspektusból vizsgálják ugyanazt a jelenséget. S ahogy Löw kisebbségisége és magyarsága közel evidens egyensúlyban van jelen a szegedi szakrális hagyománytörténetben, úgy a hazai rendszerváltás során legkülönb politikai ideológiák, identitáskeresések, szakrális toposzok kerültek a kutatók fókuszába az elmúlt negyedszázadban. E jelenségek vallástudományi, szervezetszociológiai, etnospecifikus vagy a neonacionalizmus kérdéskörébe eső jelenségei nemegyszer „új egyházak”, nemzetmitológiák, újraértelmezett vallási terek, fölélesztett szertartások, virtuális közösségek és rekonstruált múltnarratívák körében kerülnek a kutatók elé, akik továbbbelemzik, hasonlítják, párhuzamok közé emelik, térbeni és időbeni kiterjedéseket rajzolniak térképre, hogy valamelyest talán követni tudják azt a változatosságot, ahogyan a multidiszciplináris mezőben ezek együttesen mutatkoznak. A narratívák oldalán persze ugyanaz a sokszínűség, efemer kritika, túlértékelő lelkesültség, az alternatívítások önállóságként értelmezése és érvényesüléseik elbeszélése jelenik meg, mint maguk a hívek, papok, sámánok, szívcsakrák, rituális helyszínválasztások, behódolt körök, újraépített közösségek terében. A populáris világból érkező új kihívások, megformált legendák, szervezeti és élményközösségi építkezések ugyanakkor elvezetnek a vallási mező mikromiliójába, ahol végső soron mindenütt emberek, közösségek, összetartozások, vágyképek, hitbéli univerzumok találkoznak és küzdenek meg egymással vagy környezetük racionális/univerzalisztikus másságával. Ezt a szinkretizmust, a hitek és vallások kevercsét, a lokális közösségek szintjén keletkező szekuláris és spirituális tünetegyüttest tárja föl a vallási kultúrakutatás szegedi műhelyének szervezésében megtartott konferencia, amelynek előadásai önálló kötetben érhetőek el immár, s ha a hétköznapi élet vitele és a neopogány kultuszok konstruálása nem is mindig látványos, a kutatókat éppen a megújuló szertartásrendek és a sámánok alapkérdései kirtatóan foglalkoztatják. Mintegy akként is, hogy a sokasodó sámánizmusok és a kortárs pogányság miképpen tekinthető át többféle tudásterület, harmonikus vagy kontrasztos feltárásmód révén.¹⁰

Ahol egyesületek, önjelölt sámánok, szertartásrendek, rituális találkozók, a keresztény hitvilágba néhol beillesztett, másutt kontrasztokba fogalmazott természetvallási jelenségek összekepe bontakozik ki, ott minden részjelenség, előkép, példázat, párhuzam, analógia és mintázat öntörvényű létre tart igényt, önálló mutatkozása pedig folytonos ellenpontját adja a nagy-egyházak és elismert felekezetek intézményrendjének. A megértés igénye, az értelmezések

¹⁰ PÓVEDÁK ISTVÁN – SZILÁRDI RÉKA (szerk.) (2014.): *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata*. Szegedi vallási néprajzi könyvtár. Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 38., SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. https://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n_A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

közöti egyensúlyteremtés kockázata és a kortárs vallásosságot megkülönböztetett figyelemben részesítő sokoldalú feltárási mód csakis akkor képes elválni a „felülbíráló” vagy „leértékelő” gesztusoktól, ha ezeket együttesen, s mintegy közös értelmezési térbe vetíti a jelenségek és tünetek verzióit. Ezt a kortárs magyar világot (a nemzeti identitáskonstrukciók és nemzetvallások közegeiben) elhelyező áttekintés az egyik első és alapozó elbeszélésmód ebben a konferenciaszférában, mely nem valamely felülnézeti konstrukciót jelent ugyanakkor, hanem évekig tartó kutatások tapasztalati anyagát, melyet Szilárdi Réka összegzett (11–23. o.), doktori értekezésében bővebben, itt most inkább csak kivonatolva. Egyfelől a térségi/regionális nemzeti és társas identitások körét, az újpogányságnak a posztmodern léthelyzetekbe illeszkedését vázolja föl, mint kisebbségi attitűdöt (így a csoportszolidaritás, az etnocentrizmus, a csoportbezárkózás jegyeit mutatja ki a vallástudomány, pszichológia, nemzeti közösségépítés, narratív önmegjelenítés, individuálléktan, etnoszimbolizáció, és restauratív történet szemlélet alapvonásai mentén). A pogányság kutatásának rövid tudománytörténete és nyelvi diverzifikációja miatt vizsgálati „mintája” ősvalláscsoportok és importált hagyományú hittartalmak hermeneutikai olvasata volt, melyet számítógépes szemantikai modellezéssel tesztelt, bipoláris kereszténységinterpretációk és ősi vallási hiedelmek körébe vetített, hogy mindebből „a közép-kelet-európai dinamikájú etnikai nacionalizmus paradigmájához illeszkedő” változatokat átlássa. A mitikus emlékezet mint kulturális emlékezet, az etnikai azonosulás vallási tartalmak szerinti (re)integrálódása mint csoportstratégia mindig a magyarság és a külső csoportok viszonyrendjére épül – állítja írásában –, de nem a kanonikus történetírás anyagához simul, hanem a nemzet mint áldozat, mint külső hatalmak szenvedő alanya depresszív ellenállásra készíttettséget él át és imitál, mintegy versengő reprezentációk potenciális győzteseként érzékeli önmagát és érvel a kulturális kváziautonómia szükségességével, a mitologizált múltértelmezés elemi jogosságával.

A konferencia kiemelt témakörként kínálkozó ezredforduló utáni újpogányság terjedésének és divatjának okai között a spiritualitás újonnan megjelenő igényét, a globális mezőben lehetséges „új-múlt” felé fordulást kínáló New Age mozgalmak és WoW identitások a posztmodernitásban újfajta emlékezetépítési stratégiával hatni tudó tünetmennyeként érvényesülnek.¹¹ Ezt a közösség és kultúra fogalmainak hagyományos tartalmaival már nehezen leírható jelentéskört, a „glokális” világok éledési folyamatát tekinti át Bali János a mítosz és kultúra ősmagyarosított kortársak révén gerjesztett jelentésrétegében (24–33. o.). A múlt és jelen, valóság és virtuális lét, keresztény államiság és azt is megelőző „ősmagyarság” ebben a tanulmányban izgalmas vetülettel egészül ki: a nemzeti mítosz és a kultúraépítés konvencionális gyakorlatai részint megjelennek már a középkori modernításban (Árpád-házi uralkodók, geszták, 12–13. századi kompendiumok), majd a historizáló 19–20. századforduló újfajta kultúráképeiben, végül a posztmodernitás revitalizáló szakaszában. Az utóbbi időszak – mint az ősmagyar mítoszhoz kapcsolódó reprezentációk és jelképek populárisá, adott esetekben (szélső)jobbosá váló kisajátítási stratégiái – a mítosz- és kultúraépítés ellensúlyozó szerepével összhangban kifejezetten ellenkultúrává erősödő sajátos megnyilvánulásai (turulemlékművek, nyugatellenes és EU-ellenes, globalizációkritikus nemzeti tónus térnyerése, rovásírás, baranta- és Kurultaj-csoportok éledése, Csodaszarvas-interpretációk, hun–magyar–szkíta ősnép víziói, emlékezetkultusz térnyerése, stb.) nemcsak Európa és a földrész múltjának újraértelmezési törekvéseit tükrözik, de a „fenyegető jövő”

¹¹ A WoW (World of Warcraft) fajok, kasztok és frakciók között zajló számítógépes szerepjátékos közösség és platform. Bővebben itt: http://eu.blizzard.com/en-gb/company/legal/wow_tou.html (letöltés dátuma: 2018. február 18.); valamint FROMANN RICHÁRD (2013): Virtuális közösségek alternatív szabályrendszerei. In BACSÁK DÁNIEL – KRÁMER LILI – SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011–2012*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 103–120.

és az „*elérhetetlen múlt*” közé ékelődő jelen kitágítását, határok helyetti spirituális szándékok (paratudományos) prioritását éppúgy hordozzák. A globális keresztény (főként katolikus) vallási színtérrel összhangot nem kereső, sőt azt a multikulturalitás mézesmázával együtt ellentételezni próbáló önszervező gyakorlat persze nem eléggé tud önmaga fogyasztóiségának tudatára ébredni, hisz a világképek, stílusok, életmódváltó gyakorlatok csak részben szolgálgják a mítosz és kultúra hiteles kapcsolatát... Így lesznek „*kortárs ősmagyarok*” a historizmusba átfordult világképek új harcosai, kultuszépítői, miután a spirituális mélystruktúrák átvevőiként, követőiként kívánják önnön kulturális örökségük szelektált rendjét kialakítani.

Az újpogányság kérdésköre és a „*mitikus magyar történelem*” avagy „*új magyar mitológia*” problematikája mint az utóbbi évtizedekben újraélesztett hithagyományok egyik lehetséges és divatos kerete adja témakörét Hubbes László Attila áttekintő elemzésének is (34–54. o.). Írásában az évek óta tartó újpogány szellemiség térhódítását, a táltoshit, az ősvallás és a populáris kultúrába mind mélyebben ágyazódó őstörténeti újraolvasatok jellegzetes vonásait foglalja össze, egyfelől alapkérdések és kulcsfogalmak, másrésztben meg a kortárs mitopoétikus művek, a mai magyar újpogányság szellemi hátszágát adó szinkretikus jelenségegyüttes sajátosságait vázolja fel illő részletességgel. Arra keres választ, hogyan és miért vált a magyar ősvalláskutatásból kortárs társadalmi–vallási mozgalom, amelyben nem a kutatók és forrásfeltárók maguk, hanem valamely „*rekonstrukciós neopaganizmus*” buzgó hívei konstituálták ezt mint a keleti tanok, szaktudományi források, népi hagyománykutatások, egyházi tanítások szintetikus tanrendszerét, melynek legfőbb hordozójává a világháló lett, így kézenfekvően globális tünetei is mutatkoznak, de eszközévé válik a neonacionalista és a nemzet szakralizálását, önézeti és morális kontextusba ágyazott fölértékelését szorgalmazó naiv hungarizmusnak ugyancsak. A kulcsfogalmak szociálpszichológiai, vallásszociológiai, fenomenológiai, szemiotikai, kommunikációtudományi paradigmáiból eredeztethető párhuzamaival (pl. az etnopogányság etnikai térbe ágyazott öntömjenező és felsőbbbség hirdető volta, a szubverzivitás mindenkori ellenálló, ellenbeszélő természete, a folytonos önigazolás, a szertartásos viták provokálása és kommunikálása, a nemzeti tudat rekonstrukcionista természete a kirekesztés és radikálkonzervatív beállítottság miliójében, az „*igazi kereszténység*” hitvallása a fennálló egyházi intézményesültséggel szemben, a városi és világhálós közösségekre fókuszáltság, a vallás nemzetpolitikai jelentésébe átemelése, interaktív vá válása és virtuskodó rítusokká facsarása, stb., lásd 37–40. o.) mind-mind és egyre jobban a hiedelmek és hitelvek rendszeréből az ideológiai tromfolásba átvezető tónusú kommunikáció részeseivé lesznek. Az alternatív mitológiák és szent helyek megnevezésére, kisajátítására irányuló narratívák térnyerése egyre inkább a misztikus ideológiákat hirdető, online hálózati diskurzusokban teret hódító felületeken válik jellemzővé (pl. írásformák, ábécék, ősműveltségi toposzokra épülő virtuális leigázások, öröklött magyar életrendet és hitet favorizáló agresszió, idealizált hősi kultuszok minimálműveltségi redukciója, „*párthus Jézus*” és „*Pilis szívcsakra*” jellegű víziók szolgálnak az „*évezredes*” tudás hivatott átadóinak, hogy mintegy „*hidat*” építsenek és Igazságot nyilatkoztassanak ki a maguk szellemi összekötő szereptudata révén. Az Arvisura (Igazszólás), a Yongerit apokaliptikus nyelvezetű „*rábaközi titkos sámánok*” révén népszerűsödő tana, a Tamana mint az özönvíz előtti emberiség Hawaii-szigeteki üdvtörténete, vagy más tucatnyi misztikus őstudássugárzó weboldal párban–ellentétben áll a magyar mitológia konvencionális interpretációival, Szent Korona tannal, szakrális földrajzzal, népmesei hősök asztrálmítoszokba átvezetett kulcsfiguráival, „*kirajzasteóriával*” is. Révükön új mitizálódott istenalakok, misztikus fogyasztói piacon megjelenő sok tucatnyi hevületek mind-mind teret és helyet keresnek a mitikus narratívák számára – „*szemben a hivatalos, »állami«, kanonizált narratívákkal*”, a képi és nyelvi, szélesebben a kulturális emlékezetben éltető és működtető hatású kiegészítésekkel egyre fényesebbé váló paradigmaváltás csoportkulturális tükröződéseként.

Hubbes az elmúlt években a legtöbb hasonló tematika egyik legfőbb szakértőjévé lett, különösen a kortárs sámánizmusnarratívák kurrens és még kurrensebben erdélyi térségben elterjedt megjelenésmódjainak átfogó rajzával. Párban Povedák Istvánnal, aki nemcsak a kötet egyik értő szerkesztője, hanem az újpogány szinkretizmus recens tájképének megalapozásával mintegy „keretének” kialakítója is.

Povedák írásában itt a keresztény és újpogány szinkretizmus mindennapi kultúrában és vallási kánonok mellett (pl. keleti filozófiákkal, nemzettörténeti mítoszok kapcsolásával) a kortárs gondolkodásmódok nemzeti identitásban és posztszocialista rekonstrukciós helykeresésben ötvöződő fluiditásaiban megjelenő dimenziókat, szakrális befogadásra jellemzővé vált nyitottságokat tekinti át (55–77. o.). Ha minden, a jelenségekhez kapcsolódó rituális dimenzió bemutatására nem is vállalkozik, amit épp példaként hoz (Magyarok Országos Gyűlése, Kárpát Háza Temploma, Hétboldogasszony Hajléka, Kurultaj, Szűz Mária és a parapszichológia, „Jézus a pártus rabbi”, Arvisura, stb.), abban az individuális konstrukciók és vernakuláris vallási szintézis keresések brikolázsjellegét, valóságbéli menekülésmódok keresztény–pogány fluid és kompenzációs ritusokba szuszakolt változatait mutatja fel egy eredeti szövegkörnyezetből szertartásosan kiemelt, egyénített és oda visszaillesztett keveredésmód leképeződéseiben. Az ezek mögötti motivációs készlet a katolikus tanrendszer legitimációs bázisán, de a hétköznapok profán valóságából menekülésként értelmezhető, és „középpontjában az újra életre keltett »kitalált« mitológiával” kiegészített ráakódásokat részletezi, melyekben „az új, alulról kiinduló (grassroots movement) társadalmi megújulási igényt” és a szakrális terek eseményeiben kiteljesedő szertartásosságot, szimbólumvilágot és megszemélyesítő törekvést (irredenta többletjelentések, rovásírásos közlésrend, a nemzetvallás szakrális etnikai jegyeivel kiegészített mondandókat) meg kavalkádót látja megnevezhetőnek. Ez „az alapvető újraértelmezés és reinitologizációs folyamat figyelhető meg” a vallási hagyományt a kereszténység előtti képzelt időkbe visszavezető és mindazt újpogány elbeszélésmódokba illesztő narratívák verzióiban, ahol az uralkodó újpogány orientáció nemcsak a katolikus (például a pálos) rend és egyházi szimbólumrendszer históriájának követésében és újraértelmezésében vált érdekeltté, hanem a gyakorlati vallásosság esetében egy „valamennyi dimenziót” ötvözni próbáló önmegújítási stratégiában is. Írásának izgalmas részletei nem pusztán esettanulmányi és szövegszerű részletekben lakoznak, hanem a folyamat és jelenség egész politikai, kulturális, szakrális néprajzi és élményidentitásra alapozott mivoltában is lenyűgöző mixitásként lesz számára kihagyhatatlan elemzési témakörre, a „láthatatlan határok” látványos leképeződésévé.

Csáji László Koppány hasonlóképpen a virtualizálódott határok, az internet és a lokális közösségek vallásantropológiai „sűrű leírásában” a közösségkonstrukciók fogalmi körét veszi nagyítója alá (78–91. o.). A *Belakjuk környezetünket és az internetet* című írásban a lokalitás vs. hálózatiság, közösségkonstrukciók és kapcsolati térszerveződési folyamatok vallásantropológiai kérdéskörét hozza terítékre, „klikkek-körök-hub-ok” klaszterezettségi, dichotóm kapcsolati köreit és tagsági érzemények („fészkelmengetők”) rendszerezhetőségi relációit vizsgálja át esettanulmányi szinten is, nemcsak teoretikus háttérrel... Farkas Judit a magyar élőfaluhálózati, „megértésen túli” dimenzióit vizsgálja meg áttekintő esettanulmányban, újpogányság, „ökopogányság” ernyőfogalma alatt igen intenzív és megnyerő elméleti és térségi áttekintés alakjában bontja ki tapasztalati miliőben szerzett meglátásait.¹² Értékes írása a pogányság- és a párhuzamos településkutatások

¹² Alighanem az Antroport weboldalán is megtalálható írásában kicsit más kiterjedésben is érintett kérdéskör résztanulmánya lehetett ez..., lásd még https://www.researchgate.net/publication/303769640_Egy_tal_frissen_sult_fank_A_kozosseg_mitosza_a_magyar_okofalvakban_One_plate_of_fresh-baked_nutcake_The_myth_of_community_in_Hungarian_Ecovillages (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

számos további leképezése felé vezet tova. Szeverényi Sándor a magyar ponyvairodalom és az őstörténeti motívumokkal ékes nyelvi–vallási–historikus motivációk, stratégiák és történet-felfogások narratív gazdagságát veszi témaköre ürügyeként, a Da Vinci-kód szimbólumkutató szemléletvilágának földidézésével, összeesküvéselméleti és irodalmi toposzvizsgálatok hangsúlyaira is odafigyelve (115–128. o.). Kis-Halasz Judit ezután az ezoterizmus és újpogányság kortárs gyógyító apparátusaiban, „szellemsebészetben” és „pszichotronikában” föllelhető értelmezés-folyamatot mutatja be (129–143. o.) New Age, „táltos masszázs”, „égi kapcsolattartók” seregeit, etnokulturális specialisták autentikus „ősiséget és egyedülálló nemzeti sajátosságát” sugalló kommunikatív renaissance vázlatára és esetelemzésére vállalkozva, úgyszintén végtelenül izgalmas közeget választva terepmunkája és témaköre helyszínéül.

Persze, hiába lihegek itt a tudnivalók nyomába..., nincs s nem is lenne épeszű funkcióvállalás a tanulmányok mintegy „kijegyzetelése” – maradjon ez az Olvasók öröme. De nem tartóztathatom magam annak üzenetével: mindez fontos lenne, s immár időszerű is! Merthogy kortárs tudásunk a kortárs ismeretekről akkor marad kortárs, ha beépült tapasztalat, forrásgazdag ismeretanyag és a modernitással összhangba kerülő olvasati élmény épül mögéje...

LAKATOS ARTÚR

lakatos_artur_lorand@yahoo.com

történész, posztdoktori kutató (MTA Bolyai ösztöndíja)

A mikrotörténelem módszertanáról

About the Methodology of Microhistory

Szijártó M. István (2014):

A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.

Budapest, L'Harmattan Kiadó. 272 o.

DOI 10.14232/belv.2018.1.12 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Lakatos Artúr (2018): A mikrotörténelem módszertanáról. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 189–190. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Jelen kötet arra példa, hogyan lehet jól sikerült előtanulmányok alapján egy még jobb könyvet megírni. A *What is Microhistory? Theory and practice* az én kezemben is megfordult már, de leginkább az Erős Vilmos és Takács Ádám szerkesztette *Tudomány és ideológia között* című kötetből emlékszem Szijártó szintézis jellegű tanulmányára. Külön felfigyeltem benne Szijártó Istvánnak az olasz és az angolszász mikrohistóriai iskolákkal kapcsolatos gondolataira. E kutatásait kerekítette ki a szerző ebben kötetben, egy átfogó monográfiává alakítva át korábbi mikrohistóriai kutatásait, elsősorban a módszertani ismeretek terén kidomborítva tudását.

A kötet bibliográfiája terjedelmes, és összehasonlítva a bibliográfiában foglalt címeket a lábjegyzetek gazdagságával, megállapítható, hogy a szerző, amit olvas, idézi is, és nem is kis mértékben. Több esetben is – ilyen a Carlo Ginzburgé is – oldalakon át idéz, értelmez, vitába száll, következtetéseket von le a forrást jelentő munkával kapcsolatban. Teszi ezt úgy, hogy az egyedi, szerzőre vagy konkrét forrásra vonatkozó mondanivalóját egy szintetikus összefoglaló képbe

harmonikusan integrálja (ezzel a képességgel nem minden történetíró rendelkezik). Mivel a kötet elsősorban a történetírás kérdésében alkot, természetes, hogy forrásai, elemzésének tárgyai elsősorban már megjelent könyvek és tanulmányok. A bibliográfiai listát végigböngészve a legnagyobb a magyar szerzők által írt vagy magyarra is lefordított, külföldi szerzők szellemi termékét képező könyvek mennyisége, ezt követik az angol nyelvű címek, de találhatunk francia, német, orosz, spanyol vagy dán nyelvű kiadásokra is hivatkozásokat.

A kötet szerkezetét illetően, tematikus fejezetekbe tagolt. Egy rövid bevezetőt követően külön fejezet szól az olasz mikrotörténelem – *microistoria* – módszertani hagyományairól és témáiról, ezt követi egy fejezetbe foglalva a német és a francia mikrotörténelmi iskolák ismertetése – a kettő között a fő átfedést azt jelenti, hogy mindkettőre az olasz módszerek hatottak. A harmadik nagy fejezet *A szélesebb értelemben vett mikrotörténelem: az angolszászok* című fejezet az angolszász-angliai és amerikai mikrohistorikus történetírásról szól, melyet a szerző különállónak kezel az olasz iskola hagyományaitól, csak jóval kisebb mértékben érzi ezt az olasz hagyományok által befolyásoltnak a francia és a német iskolákhoz viszonyítva. Különös fontossága ennek az iskolának, hogy a globalizáció korában elsősorban ez határozza meg napjaink módszertanát a mikrohistoria területén is. A legutolsó nagy terjedelmű fejezet pedig, melynek beszédes címe *A periféria és az ezredforduló: válaszok és kérdések* a mikrotörténelem aktuális kihívásait pedzegeti, egyfajta tükröt tartó módszerrel. Ilyen tükör a magyar történetírás területén e témában elért eredmények, a skandináv módszerek sajátosságai, az orosz mikrotörténelem kihívásai, az affajta kihívás, hogy forrásértelmezés során a történész mit tud kihozni egy adott kontextusból, melyet akár hiányos, egymásnak ellentmondó vagy torz képet bemutató forrásai jelentenek „*a történeti cselekvő felelőssége és a történész felelőssége*”, az etikai dimenzió és hasonló kérdések.

Módszertani szempontból nem meglepő, hogy a kötet kiváló munka, ugyanakkor figyelmes olvasást igényel, mert a szerző gyakran több oldalon keresztül is szövi egy-egy gondolatának fonalát, mielőtt levonná a következtetéseket. Ugyanakkor téved az, aki azt gondolná, hogy a könyv kimondottan módszertani elmélkedések sorozata lenne, melyeket egy-egy példa megtámogat. A szerző rengeteg példával dolgozik, ezek ugyan az egyes szerzők és helyzetek kapcsán megfogalmazott mondanivalójának alárendeltek, – hiszen a helyzet generálja az esettanulmányt, a szerző pedig leírja azt – azonban a példák maguk is önálló életet élnek. Olyan érdekes, sokszínű, a szövegbe elrejtett példatárral rendelkezik a kötet, mint a Giovanni Battista Chiesa ördögűző vikárius esete, aki tevékenysége miatt rúgta össze a port egyházi feljebbvalóival, továbbá Cook kapitány apoteózisa és a bennszülöttek általi meggyilkolása, Gettysburg és a napóleoni oroszországi hadjárat mikrohistorikus vonatkozásai. A példák sora még folytatható lenne. Különösen megragadott Cook kapitány halálának története, amelynek során a kapitányt először – egy sor véletlen folytán – Hawaii bennszülöttei Lonó termékenységistennek nézték, és nagy tisztelettel fogadták, egy hét múlva azonban, amikor kikötni kényszerült, ellenségesen fogadták és megölték. A történetet, valamint ennek meghatározó mozgatórugóit Marshal Sahlins dolgozta ki és értelmezte *Captain James Cook or the Dying God* című tanulmányában, amely ugyanakkor a pozitív visszhangot de vitákat is generált szakmai körökben. Már csak ezért a rövid történet miatt is – és sok más dolog miatt – érdemes Szijártó e jelenlegi kötetét elolvasni.

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL.

GAZSÓ FERENC

PÁLYAKÉP
A SZOCIOLÓGIA
SODRÁSÁBAN

www.belvedere.hu
BELVEDERE

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL.

Társadalmi integráció

Szerkesztette
Kovách Imre

Az egyenlőtlenségek,
az együttműködés,
az újraelosztás
és a hatalom szerkezete
a magyar társadalomban